

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Udāna-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ (..0001) **nāthaṃ**, ñeyyasāgarapāraguṃ.
vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.
Vijjācaraṇasampannā, yena nīyanti lokato;
vande tamuttamaṃ **dhammaṃ**, sammāsambuddhapūjitaṃ.
Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.
Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.
Tena tena nidānena, desitāni hitesinā;
yāni suddhāpadānena, udānāni mahesinā.
Tāni sabbāni ekajjhaṃ, āropentehi saṅghaṃ;
Udānaṃ nāma saṅgītaṃ, dhammasaṅgāhakehi yaṃ.
Jinassa dhammasaṃvega-pāmojjaparidīpanaṃ;
somanassasamuṭṭhāna-gāthāhi paṭimaṇḍitaṃ.
Tassa gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato;
kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.
Sahasāṃvaṇṇanaṃ (..0002) yasmā, dharate satthusāsanaṃ;
pubbācariyasīhānaṃ, tiṭṭhateva vinicchayo.
Tasmā taṃ avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi;
nikāye upanissāya, porāṇaṭṭhakathānayaṃ.
Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.
Punappunāgataṃ atthaṃ, vajjayitvāna sādhukaṃ;
yathābalaṃ karissāmi, **udānassatthavaṇṇanaṃ**.
Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitim;
vibhajantassa tassatthaṃ, sādhu gaṇhantu sādhavoti.

Tattha **udānanti** kenatṭhena udānaṃ? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānaṃ nāma?
Pīivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānaṃ
gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ “avaseko”ti vuccati. Yañca jalaṃ

taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, taṃ “ogho”ti vuccati. Eva-
meva yaṃ pīivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ antohadayaṃ sandhāretuṃ
na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṅṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggā-
hakanirapekkho udāhāraviseso “**udānan**”ti vuccati. Dhammasaṃvegavasena
ayamākāro labbhateva.

Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Yaṃ
pana aṭṭhakathāsu “somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā”ti udānalakkhaṇaṃ
vuttaṃ, taṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ gāthābandhava-
sena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitañca. Itarampi pana “atthi, bhikkhave,
tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo”ti-ādīsu (udā. 71) “sukhāmāni
bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsatī”ti (dha. pa. 131), “sace bhāyatha dukkhassa, sace
vo dukkhamappiyan”ti evamādīsu (udā. 44; netti. 91) ca labbhati.

Evaṃ tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ, paccekabuddhabhāsitaṃ, sāvaka-
bhāsitanti tividhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ- “sabbesu bhūtesu
nidhāya daṇḍaṃ, aviheṭṭhayaṃ (..0003) aññatarampi tesan”ti-ādinā (su. ni. 35;
cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) khaggavisāṇasutte āgatameva. Sāvaka-
bhāsitānipi-

“Sabbo rāgo pahīno me, sabbo doso samūhato;

sabbo me vihato moho, sītibhūtosmi nibbuto”ti. (theragā. 79)-

Ādinā theragāthāsu-

“Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;

samūlaṃ taṇhamabbuyha, sītibhūtāsmi nibbutā”ti. (therīgā. 15)-

Ādinā therīgāthāsu ca āgatāni. Tāni pana tesam therānaṃ therīnañca na kevalaṃ
udānāni eva, atha kho sīhanādāpi honti. Sakkādīhi devehi bhāsitāni “aho dānaṃ
paramadānaṃ, kassape suppatiṭṭhitan”ti-ādīni (udā. 27), āramadaṇḍabrāhmaṇā-
dīhi manussehi ca bhāsitāni “Namo tassa bhagavato”ti-ādīni (a. ni. 2.38) tisso
saṅgītiyo ārūḷhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana sammā-
sambuddhena sāmaṃ āhacca bhāsitāni jinavacanabhūtāni, yāni sandhāya bhaga-
vatā pariyattidhammaṃ navadhā vibhajitvā uddisanta udānanti vuttāni, tāneva
dhammasaṅgāhakehi “**udānan**”ti saṅgītanti tadevettha saṃvaṇṇetabbabhāvena
gahitaṃ.

Yā pana “anekajātisaṃsāraṇ”ti-ādigāthāya dīpitā bhagavatā bodhimūle udāna-
vasena pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ avijahita-udāna-
gāthā ca, etā aparabhāge pana dhammaḥaṇḍāgārikassa bhagavatā desitattā
dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā dhammapade saṅgītā.
Yañca “aññāsi vata, bho koṇḍañño, aññāsi vata, bho koṇḍañño”ti (mahāva. 17;
saṃ. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) udānavacanaṃ dasasahasilokadhātuyā devama-
nussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi
dhammacakkappavattanasuttantadesanāpariyosāne attanā (..0004) adhigatadha-
mmekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamaṃ
therena adhigatattā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ
paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahe-

tukaṃ “ārādhayim̐su vata maṃ bhikkhū ekaṃ samayan”ti-ādivacanaṃ (ma. ni. 1. 225) viya pītisomanassajaniṃ udāhāramattaṃ, “yadā have pātubhavanti dhammā”ti-ādivacanaṃ (mahāva. 1-3; udā. 1-3) viya pavattiyā nivattiyā vā na pakāsananti, na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyā saṅgītanti datṭhabbaṃ.

Taṃ panetaṃ **udānaṃ** vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ, dīghanikāyo, majjhimanikāyo, saṃyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannaṃ, suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthā, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallanti navasu sāsanaṅgesu udānasaṅgahaṃ.

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahasāni bhikkhuto;

caturāsīti sahasāni, ye me dhammā pavattino”ti. (theragā. 1027)-

Evaṃ dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakhandhasahasāsu katipayadhammakhandhasaṅgahaṃ. Bodhivaggo, mucalindavaggo, nandavaggo, meghiyavaggo, soṇavaggo, jaccandhavaggo, cūḷavaggo, pāḷaligāmiyavaggoti vaggato aṭṭhavaggaṃ; suttato asītisuttasaṅgahaṃ, gāthāto pañcanavutti-udānagāthāsaṅgahaṃ. Bhāṇavārato aḍḍhūnanavamattā bhāṇavārā. Anusandhito bodhisutte pucchānusandhivasena ekānusandhi, suppvāsāsutte pucchānusandhiyathānusandhivasena dve anusandhi, sesesu yathānusandhivasena ekekova anusandhi, ajjhāsāyānusandhi panettha natthi. Evaṃ sabbathāpi ekāsīti-anusandhisāṅgahaṃ. Padato satādhikāni ekavīsa padasahasāni, gāthāpādato tevīsati catussatādhikāni aṭṭha sahasāni, akkharato sattasahasādhikāni satṭhi sahasāni tīni ca satāni dvāsīti ca akkharāni. Tenetaṃ vuccati-

“Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato;
gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsītā.

“Aḍḍhūnanavamattā (..0005) ca, bhāṇavārā pamāṇato;
ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhiyo.

“Ekavīsasahasāni, satañceva vicakkhaṇo;
padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise”.

Gāthāpādato pana-

“Aṭṭhasahasamattāni, cattāreva satāni ca;
pādānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

“Akkharānaṃ sahasāni, satṭhi satta satāni ca;
tīni dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā”ti.

Tassa aṭṭhasu vaggasu **bodhivaggo** ādi, suttasu paṭhamāṃ **bodhisuttaṃ**, tassāpi **evaṃ me sutanti**-ādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanidānamādi. Sā panāyaṃ paṭhamamahāsaṅgīti vinayapiṭake (cūḷava. 437) tantimārūḷhā eva. Yo panettha nidānakosallatthaṃ vattabbo kathāmaggo sopi sumaṅgalavilāsiniyaṃ dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.nidānakathā) vutto evāti tattha vuttanayeneva veditabbo.

1. Bodhivaggo

1. Paṭhamabodhisuttavaṇṇanā

1. Yaṃ (..0006) panettha “**evaṃ me sutan**” ti-ādikaṃ nidānaṃ, tattha **evanti** nipā-tapadaṃ. **Meti**-ādīni nāmapadāni. **Uruvelāyaṃ viharatīti** ettha **vīti** upasaggapadaṃ, **haratīti** ākhyātapadanti imināva nayena sabbattha padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evaṃ**saddo tāva upamūpadesasampahaṃsanagaraḥaṇavacana-sampaṭiggahākāra- nidassanāvadhāraṇapucchā-idamatthaparimāṇādi anekattha-ppabhedo. Tathā hesa “evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahun” ti eva-mādīsu (dha. pa. 53) upamāyaṃ āgato. “Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭi-kkamitabban” ti-ādīsu (a. ni. 4.122) upadese.

“Evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā”ti-ādīsu (a. ni. 3.66) sampahaṃsane. “Evamevaṃ paṇāyaṃ vasalī yasmim vā tasmim vā tassa muṇḍakassa samaṇa-kassa vaṇṇaṃ bhāsati”ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.187) garahaṇe. “Evaṃ, bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosun”ti-ādīsu (dī. ni. 2.3; ma. ni. 1.1) vacanasampañi-ggahe. “Evaṃ byā kho ahaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi”ti-ādīsu (ma. ni. 1.398) ākāre. “Ehi tvaṃ, māṇavaka, yena samaṇo ānando tenupasa-ṅkama, upasaṅkamtivā mama vacanena samaṇaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appā-taṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ‘subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvi-hāraṃ pucchatī’ti, evañca vadehi ‘sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’-ti”ādīsu (dī. ni. 1.445) nidassane. “‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā’ti? ‘Akusalā, bhante’. ‘Sāvajjā vā anavajjā vā’ti? ‘Sāvajjā, bhante’. ‘Viññūgarahitā vā viññūppasatthā vā’ti? ‘Viññūgarahitā, bhante’. ‘Samattā samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti, no’vā? ‘Kathaṃ vo ettha hotī’ti? ‘Samattā, bhante, samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti, evaṃ no ettha hotī’”-ādīsu (a. ni. 3.66) avadhāraṇe. “Evamete sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā”ti-ādīsu (..0007) (dī. ni. 1.286) pucchāyaṃ. “Evaṃgatāni puthusippāyatanāni (dī. ni. 1.182), evaṃvidho evamākāro”ti-ādīsu idaṃsaddassa atthe. Gatasaddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddā. Tathā hi vidhayuttaga-tasaddo lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ lahuparivattaṃ evamāyupariyanto”ti-ādīsu (a. ni. 1.48) parimāṇe.

Nanu ca “evaṃ vitakkitaṃ no tumhehi, evamāyupariyanto”ti cettha evaṃsa-ddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttatā ākārattho eva evaṃsaddoti. Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha evaṃsaddo ākāratthoti adhippeto. “Evaṃ byā kho”ti-ādīsu pana ākāravisesavacano. Ākāravisesavācino cete evaṃ-saddā pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vācakatā. Evañca katvā “evaṃ jātena maccenā”ti-ādīni upamāna-udāharaṇāni yujjanti. Tattha hi-

“Yathāpi puppharāsīmā, kayirā mālāguṇe bahū;

evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahun”ti.-

Ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussuppatti sappurisūpanissayasaddhammassava-nayonisomanasikārabhogasampatti-ādito dānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇavisesayogato mālāguṇasadisiyo bahukā puññakiriyā maritabbasabbhāvātāya maccena kattabbāti abhedatāya puppharāsi mālāguṇā ca upamā, tesam upamānākāro yathāsaddena aniyamato vutto. Puna evaṃsaddena niyamanavasena vutto. So pana upamākāro niyamiamāno atthato upamā eva hotīti vuttaṃ “upamāyaṃ āgato”ti.

Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabban”ti-ādīnā upadisiyamānāya sama-ṇasārubbāya ākappasampattiyā yo tattha upadesākāro, so atthato upadesoyevāti vuttaṃ- “evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabbanti-ādīsu upadese”ti.

“Evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā”ti ettha bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ yaṃ tattha vijjāmānaguṇānaṃ pakārehi (..0008)

haṃsanaṃ udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ, so tattha pahaṃsanākāroti vuttanayena yojetabbaṃ.

“Evamevaṃ paṇāyaṇaṃ”ti ettha garaṇāṅkāroti vuttanayena yojetabbaṃ. So ca garaṇāṅkāro “vasalī”ti-ādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃsaddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsi-ādisaddānaṃ sannidhānato vuttāti veditabbaṃ.

“Evaṃ no”ti etthāpi tesāṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāvena sannitthānananattamaṃ anumattiggahaṇavasena “no vā kathaṃ vo ettha hoti”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hoti”ti vuttattā tadākārasannitthānaṃ evaṃsaddena āvikataṃ. So pana tesāṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti vuttaṃ- “evaṃ no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe”ti.

“Evañca vadehī”ti yathāhaṃ vadāmi evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehīti vadanākāro idāni vattabbo evaṃsaddena nidassīyatīti “nidassanatto”ti vuttaṃ.

Evaṃmākaravisesavācīnampi etesaṃ evaṃsaddānaṃ upamādivisesatthavuttitāya upamādi-atthattā vuttā. “Evaṃ, bhante”ti pana dhammassa sādhukaṃ savanamasikāre niyojitehi bhikkhūhi tattha paṭiṭṭhitabhāvassa paṭijānavasena vuttattā tattha evaṃsaddo vacanasampanṇattho. Tena evaṃ, bhanteti sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttaṃ hoti. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena **evaṃsaddena** etamatthaṃ dīpeti- nānānayanipuṇamaṇe- jhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṃ tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samatto viññātuṃ, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi evaṃ me suttaṃ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Ettha (..0009) ca ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsaṅkhātā nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīṭitadisālocana-aṅkusasaṅkhātā ca assādādivisayādibhedena nānāvidhā nayā **nānānayā**. Nayā vā pāṭigatiyo, tā ca paññatti-anupaññattādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena, saṅghādivasena, samayavimuttādivasena, ṭhapanādivasena, kusalamūlādivasena, tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti **nānānayā**, tehi nipuṇaṃ saṇhaṃ sukhumanti nānānayanipuṇaṃ.

Āsayova ajjhāsayo, so ca sassatādibhedena apparajakkhatādibhedena ca anekavidho. Attajjhāsayādiko eva vā aneko ajjhāsayo anekajjhāsayo. So samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.

Sīlādi-atthasampattiyā tabbibhāvanabyañjanasampattiyā saṅkāsanapakāsana-vivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivāsena chahi atthapadehi akkharapada-byañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatattā **atthabyañjanasampannaṃ**.

Iddhi-ādesanānusāsanībhedena tesu ca ekekassa visayādibhedena vividhaṃ bahuvidhaṃ vā pāṭihāriyaṃ etassāti **vividhapāṭihāriyaṃ**. Tattha paṭipakkhahara-

ṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriyanti atthe sati bhagavato na paṭipakkhā rāgādayo santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannā-gate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tatha pavattavohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyanti vuttuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato vene-yyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametam. Atha vā bhagavato ceva sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato pāṭihāriyam. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhā-vena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanitā honti. Paṭīti vā ayaṃ saddo pacchāti etassa atthaṃ bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”-ti-ādīsu (cūḷani. pārāyanavagga, vatthugāthā 4) viya. Tasmā samāhite (..0010) citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyam. Attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihā-riyam. Iddhi-ādesanānusāsaniyo vigatūpakkilesena katakiccena sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakkilesahara-ṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyam, paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsānisamudāye bhavaṃ ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihā-riyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato. Tatha jātam nimittabhū- tato tato vā āgatanti pāṭihāriyanti attho veditabbo.

Yasmā pana tanti-atthadesanā tabbohārābhisamayasaṅkhātā hetuhetuphalata- dubhayapaññattipaṭivedhasaṅkhātā vā dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrā, sasādīhi viya mahāsamuddo anupacitakusalasambhārehi alabbhaneyyappaṭiṭṭhā duppariyogāhā ca, tasmā tehi catūhi gambhīrabhāvehi yuttanti bhagavato vacanam **dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīram**.

Eko eva bhagavato dhammadesanāghoso, ekasmim khaṇe pavattamāno nānā- bhāsānam sattānam attano attano bhāsāvasena apubbam acarimam gahaṇū- pago hoti. Acinteyyo hi buddhānam buddhānubhāvoti sabbasattānam sakasaka- bhāsānurūpato sotapathaṃ āgacchatīti veditabbam.

Nidassanatthena “nāham sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan”ti attānam parimocento “evaṃ me sutam, mayāpi evaṃ sutan”ti idāni vattabbam sakalam suttam nidasseti.

Avadhāraṇatthena “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakanānam bhikkhūnam bahussutānam yadidaṃ ānando, gatimantānam, satimantānam, dhitimantānam, upaṭṭhākānam yadidaṃ ānando”ti (a. ni. 1.219-223) evaṃ bhagavatā, “āyasmā ānando atthakusalo, dhammakusalo, byañjanakusalo, niruttikusalo, pubbāparaku- salo”ti (a. ni. 5.169) evaṃ dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalam dassento sattānam (..0011) sotukāmatam janeti. “Evaṃ me sutam, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikam, evameva na aññathā daṭṭhabban”ti. **Aññathā**ti bhagavato sammukhā sutākārato aññathā na pana bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā, sā neva sabbā- kārena sakkā viññātunti vuttovāyamatto. Sutākārāvirujjhanameva hi dhāraṇa- balam.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa “gāthābhigītam me abhojaneyyan”ti-ā-

dīsu (saṃ. ni. 1.194; su. ni. 81) mayāti attho. “Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū”ti-ādīsu (saṃ. ni. 4.88; 5.382; a. ni. 4.257) mayhanti attho. “Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.29) mamāti attho. Idha pana “mayā sutam, mama sutan”ti ca atthadvaye yujjati.

Ettha ca yo paro na hoti, so attāti evaṃ vattabbe niyakajjhattasaṅkhāte sasanāne vattanato tividhopi **mesaddo** kiñcāpi ekasmimyeva atthe dissati, karaṇasampadānādivisesasaṅkhāto pana viññāyatevāyaṃ atthabhedoti “me-saddo tīsu atthesu dissati”ti vuttoti daṭṭhabbaṃ.

Sutanti ayaṃ **suta**saddo sa-upasaggo anupasaggo ca gamanavissutakilinnūpacitānuyogasotaviññeyya sotadvārānusāra viññātādi-anekatthappabhedo. Kiñcāpi hi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmim sutasaddo eva taṃ tamatthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇaṃ na virujjhati.

Tattha “senāya pasuto”ti-ādīsu gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”ti-ādīsu (udā. 11) vissutadhammassāti attho. “Avassutā avassutassā”ti-ādīsu (pāci. 657) kilesena kilinnā kilinnassāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakan”ti-ādīsu (khu. pā. 7.12) upacitanti attho. “Ye jhānappasutā dhīrā”ti-ādīsu (dha. pa. 181) jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭhaṃ sutam mutan”ti-ādīsu (ma. ni. 1.241) sota-viññeyyanti attho. “Sutadharo sutasannicayo”ti-ādīsu (..0012) (ma. ni. 1.339) sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa “sotadvārānusārena upadhāritan”ti vā “upadhāraṇan”ti vā attho. Me-saddassa hi mayāti atthe sati “evaṃ mayā sutam sotadvārānusārena upadhāritan”ti yujjati. Mamāti atthe sati “evaṃ mama sutam sotadvārānusārena upadhāraṇan”ti yujjati.

Evametesu tīsu padesu yasmā sutasaddasannidhāne payuttena **evaṃsaddena** savanakiriyājotakena bhavitabbaṃ, tasmā **evanti** sotaviññāṇasampañicchanādiso-
tadvārikaviññāṇānantaraṃ uppannamanodvārikaviññāṇakiccanidassanaṃ. **Meti**
vuttaviññāṇasamaṅgīpuggalanidassanaṃ. Sabbāni hi vākyāni evakāratthasahitā-
niyeva avadhāraṇaphalattā tesam. **Sutanti** assavanabhāvappaṭikkhepato anūnā-
nadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Yathā hi sutam sutamevāti vattabbaṃ ara-
hati tathā taṃ sammā sutam anūnaggahaṇam anadhikaggahaṇam aviparītaggaha-
ṇaṅca hotīti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti etasmim
pakkhe yasmā sutanti etassa asutam na hotīti ayamatto vutto, tasmā sutanti
assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Idu
vuttam hoti- evaṃ me sutam, na mayā idam diṭṭham, na sayambhūñāṇena sacchi-
kataṃ, na aññathā vā upaladdham. Api ca sutamva, taṅca kho sammadevāti. Ava-
dhāraṇatthe vā evaṃsadde ayamattahoyanā, tadapekkhassa sutasaddassa niya-
matto sambhavatīti tadapekkhassa sutasaddassa assavanabhāvappaṭikkhepo
anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanatā ca veditabbā. Iti savanahetusavanavi-
sesavasenapi sutasaddassa atthahoyanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā **evanti** tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānatthabya-
ñjanaggahaṇato nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanam ākārattho
evaṃsaddoti karitvā. **Meti** attappakāsanam. **Sutanti** dhammappakāsanam yathā-
vuttāya viññāṇavīthiyā pariyattidhammārammaṇattā. Ayañhettha saṅkhepo-
nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā karaṇabhūtāya mayā na aññam
kataṃ, idam pana kataṃ, ayam dhammo sutoti.

Tathā (..0013) **evanti** nidassitabbappakāsanam nidassanattho evaṃsaddoti
katvā nidassetabbassa niddisitabbabhāvato. Tasmā evaṃsaddena sakalampi
suttam paccāmatṭhanti veditabbam. **Meti** puggalappakāsanam. **Sutanti** puggalaki-
ccappakāsanam. Sutasaddena hi labbhamānā savanakiriyā savanaviññāṇappaba-
ndhappaṭibaddhā, tattha ca puggalavohāro, na ca puggalavohārarahite dhamma-
ppabandhe savanakiriyā labbhati. Tassāyam saṅkhepattho-
yam suttam niddisi-
ssāmi, tam mayā evam sutanti.

Tathā **evanti** yassa cittasantānassa nānārammaṇappavattiyā nānatthabyañjana-
ggahaṇam hoti, tassa nānākāraniddeso ākārattho eva evaṃsaddoti katvā. **Evanti**
hi ayamākārapaññatti dhammānam tam tam pavatti-ākāram upādāya paññapeta-
bbasabhāvattā. **Meti** kattuniddeso. **Sutanti** visayaniddeso, sotabbo hi dhammo
savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānam hoti. Ettāvatā
nānappakārena pavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattu visaye gahaṇasa-
nniṭṭhānam dassitam hoti.

Atha vā **evanti** puggalakiccaniddeso, sutānañhi dhammānam gahitākārassa
nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvena evaṃsaddena tadākārādi-
dhāraṇassa puggalavohārupādānadhammabyāpārabhāvato puggalakiccaṃnāma
niddiṭṭham hotīti. **Sutanti** viññāṇakiccaniddeso, puggalavādinopi hi savanakiriyā
viññāṇanirapekkhā na hotīti. **Meti** ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. **Meti** hi sadda-
ppavatti ekanteneva sattavisesavisayā viññāṇakiccaṅca tattheva samodahita-

bbanti. Ayam panettha saṅkhepo- mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tathā **evanti** ca **meti** ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Sabbassa hi saddādhigamaniyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādīsu chasu paññattīsu avarodho, tasmā yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho anussavādīhi gahetabbo viya anuttamatthopi (..0014) na hoti. So rūpasaddādiko ruppanānubhavanādiko ca paramatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjati. Yo pana evanti ca meti ca vuccamāno ākāratto, so aparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena anupalabbhamāno avijjamānapaññatti nāma. Tasmā kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ evanti vā meti vā niddesaṃ labhetha? **Sutanti** vijjamānapaññatti, yañhi taṃ ettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **evanti** sotapathamāgate dhamme upādāya tesam upadhāritākārādīnaṃ paccāmasanavasena. **Meti** sasantatipariyāpanne khandhe karaṇādivisesavisitṭhe upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutanti** diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro dutiyaṃ tatiyanti-ādiko viya paṭhamādīni, diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā sutanti viññeyyattā diṭṭhādīni upanidhāya vattabbo hoti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsi-toyamatthoti.

Ettha ca **evantivacanena** asammoḥaṃ dīpeti. Paṭividdhā hi attanā sutassa pakāravisesā evanti idha āyasmata ānandena paccāmaṭṭhā, tenassa asammoḥo dīpito hoti. Na hi sammūḷho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti, paccayākāravasena nānappakārā duppaṭividdhā ca suttantāti dīpitanti. **Sutantivacanena** sutassa asammosaṃ dīpeti, sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā. Yassa hi sutaṃ sammutṭhaṃ hoti, na so kālantare mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammoḥena paññāsiddhi, sammohābhāvena paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi, tathā asammosena satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā. Byañjanānañhi paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutaṃ dhāraṇameva tattha karaṇiyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtā hoti paññāya pubbaṅgamāti katvā. Satipubbaṅgamāya paññāya atthappaṭivedhasamatthatā. Atthassa hi paṭivijjhitabbo ākāro gambhīroti paññāya byāpāro adhiko, sati tattha guṇibhūtāyevāti satiyā pubbaṅgamāyāti (..0015) katvā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthatāya dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo- **evantivacanena** yonisomanasikāraṃ dīpeti, tena ca vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ upari vakkhamānānaṃ nānappakārapaṭivedhajotakānaṃ aviparītasiddhi dhammavisayattā. Na hi ayoniso manasikaroto nānappakārapaṭivedho sambhavati. **Sutantivacanena** avikkhepaṃ dīpeti, “paṭhamabodhisuttaṃ kattha bhāsitan”ti-ādipucchāvasena pakaraṇapattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavati vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi “na mayā sutaṃ, puna bhaṇathā”ti bhaṇati. Yonisomanasikārena cettha

attasammāpaṇidhiṃ pubbe ca katapuññaṃ sādheti sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññaṃ vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayañca sādheti assutavato sappurisūpanissayavirahitassa ca tadabhāvato. Na hi vikkhitto sotuṃ sakkoti, na ca sappurise anupanissayamānassa savanaṃ atthīti.

Aparo nayo- “yassa cittasantānassa nānappakārappavattiyā nānatthabyañjana-ggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso”ti vuttaṃ. Yasmā ca so bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhena niravasesaṃ parahitapāripūrīkaraṇabhūto evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññaṃ vā hoti. Tasmā **evanti** iminā bhaddakena ākārena pacchimakakkadvayasampattimattano dīpeti, **sutanti** savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpe dese vasato sappurisūpanissayavirahitassa ca savanaṃ atthīti. Iccassa pacchimakakkadvayasiddhiyā āsayasuddhisiddhā hoti. Sammā paṇihitacitto pubbe ca katapuññaṃ visuddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvato. Tathā hi vuttaṃ “sammā paṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti (dha. pa. 43) “katapuññosi tvaṃ, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti (dī. ni. 2.207) ca. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Patirūpadesavāsenā hi sappurisūpanissayena ca sādhuṇaṃ diṭṭhānugati-āpajjanena (..0016) parisuddhappayogo hoti. Tāya ca āsayasuddhiyā adhi-gamabyattisiddhi, pubbeyeva taṇhādiṭṭhisamaṃkilesānaṃ visodhitattā payogasiddhiyā āgamabyattisiddhi. Suparisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hoti. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇuggamaṃ viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakammaṃ arahati bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavituntī tṭhāne nidānaṃ tṭhapento **evaṃ me sutanti**-ādimāha.

Aparo nayo- **evanti** iminā pubbe vuttanayeneva nānappakārappaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā evaṃsaddasannidhānato vakkhamānāpekkhāya vā sotabbabhedappaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Evanti** ca idaṃ vuttanayeneva yonisomanasikāradīpakavacanaṃ bhāsamāno “ete dhammā mayā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti dīpeti. Pariyattidhammo hi “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha pañña, ettakā ettha anusa-ndhiyo”ti-ādinā nayena manasā anupekkhito anussavākāraparivitakkasahitāya dhammanijjhānakkhantibhūtāya ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ”ti-ādinā nayena suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdho attano ca paresaṅca hitasukhāvaho hotīti. **Sutanti** idaṃ savanayogadīpakavacanaṃ bhāsamāno “bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā”ti dīpeti. Sotāvadhānappaṭibaddhā hi pariyattidhammassa savanadhāraṇapari-cayā. Tadubhayenapi dhammassa svākkhātābhāvena, atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇaṅhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabbo.

“**Evaṃ me sutan**”ti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgata-ppaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāva-kattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ (.0017) vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ patitṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetamaṃ mayā, tasseva pana bhagavato vacanan”ti dīpento attānaṃ parimoceti, sathāraṃ apadisati, jina-vacanaṃ appeti, dhammanettiṃ patitṭhāpeti.

Apica “evaṃ me sutan”ti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesā-rajjavīsāradassa dasabaladharassa āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabba-sattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadi-passa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā”-ti sabbadevamanussānaṃ imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsam-padaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati-

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍhethi sāsane;
evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. Ayañhi **ekasaddo** aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyā-dīsu dissati. Tathā hi ayaṃ “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghama-ññanti ittheke abhivadanti”ti-ādīsu (ma. ni. 3.27; udā. 55) aññe dissati. “Cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsu (pārā. 11; dī. ni. 1.228) seṭṭhe. “Eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsu (cūḷava. 445; dī. ni. 1.405) asahāye. “Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu (a. ni. 8.29) saṅkhyāyaṃ, idhāpi saṅkhyāyameva daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ- “ekanti gaṇanaparicchedaniddeso”ti.

Samayanti paricchinnaniddeso. **Ekaṃ समयanti** aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samaya**saddo-

“Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;

paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati”.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upā-dāyā”ti evamādisu (dī. ni. 1.447) samavāyo attho, yuttakālañca paccayasāma-ggiñca labhitvāti hi adhippāyo, tasmā paccayasamavāyoti veditabbo (..0018). “Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu (a. ni. 8. 29) khaṇo, okāso ti attho. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko yevāti hi attho. “Uṇhasamayo pariḷāhasamayo”ti-ādīsu (pāci. 358) kālo. “Mahāsamayo pavanasmin”ti-ādīsu (dī. ni. 2.332) samūho. Mahāsamayoti hi bhikkhūnaṃ devatānañca mahāsannipātoti attho. “Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahoṣi, bhagavā kho sāvattiyā viharati, bhagavāpi maṃ jānissati ‘bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī’ti, ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahoṣī”ti-ādīsu (ma. ni. 2.135) hetu. Sikkhāpadassa kāraṇaṃ hi idha samayoti adhippetā. “Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasati”ti-ādīsu (ma. ni. 2.260) diṭṭhi. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano diṭṭhisāṅkhātāṃ samayaṃ pavadantīti so paribbājakārāmo “samaya-ppavādako”ti vuccati.

“Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;

atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccati”ti. (saṃ. ni. 1.129)-

Ādisu paṭilābho. Atthābhisamayāti hi atthassa adhigamāti attho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.28) pahānaṃ. Adhikaraṇaṃ samayaṃ vūpasamaṃ apagamoti abhisamayo pahānaṃ. “Dukkhassa piḷa-naṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho”ti-ādīsu (paṭi. ma. 2.8) paṭivedho. Paṭivedhoti hi abhisametabbato abhisamayo, abhisamayova attho abhisamayaṭṭhoti piḷanādīni abhisametabbabhāvena ekibhāvaṃ upanetvā vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva tathā ekantena vuttāni. Tattha piḷanaṃ dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avi-pphārikatākaraṇaṃ. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santappaṇaṃ parida-hanaṃ.

Ettha (..0019) ca sahakārikāraṇasannijhaṃ sameti samavetīti samavāyo samayo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti khaṇo samayo. Sameti ettha etena vā saṃgacchati satto sabhāvadhammo vā uppādādīhi sahaṅgādīhi vāti kālo samayo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāma-tta-siddhenānurūpena vohariyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti ava-ṭṭhānanti samūho samayo yathā samudāyoti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūho. Avasesapaccayānaṃ samāgame sati eti phalametasmā uppajjati pava-ttatīti samayo hetu yathā samudāyoti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo diṭṭhi. Diṭṭhisāṃyojanena hi sattā ativiya bajjha-ntīti. Sameti saṅgati samodhānanti samayo paṭilābho. Samayanaṃ upasama-

yanaṃ apagamoti samayo pahānaṃ. Samucchedappahānabhāvato pana adhiko samayoti abhisamayo yathā abhidhammoti. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparītasabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim̐ tasmim̐ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa gahaṇe kāraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Idha panassa kālo attho samavāyādīnaṃ asambhavato. Desadesakaparisā viya hi desanāya nidānabhāve kālo eva icchitabboti. Yasmā panettha samayoti kālo adhippeto, tasmā saṃvacchara-utumāsaddhamāsarattidivasapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamayāma- majjhimayāmapacchimayāma- muhuttādīsu kālabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvā niddiṭṭhoti ce? Kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yasmim̐ yasmim̐ saṃvacchare utumhi (..0020) māse pakkhe ratti- bhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbampi taṃ therassa suviditaṃ suvatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana “evaṃ me suttaṃ asukasamvacchare asuka-utumhi asuka- māse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukkena dhāretuṃ vā uddisitūṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā “ekaṃ samayan”ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamana- samayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭha- dhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasāṅkhātaṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo vāyaṃ ñāṇakaru- ṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparāhitappaṭipattisamayesu para- hitappaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammakathāsa- mayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu samayesu aññatarasa- mayam̐ sandhāya “ekaṃ samayan”ti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme “yasmim̐ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti (dha. sa. 1) ca ito aññesu suttapadesu “yasmim̐ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī”ti (a. ni. 4.200) ca bhummavacanena niddeso kato, vinaye ca “tena samayena buddho bhagavā”- ti (pārā. 1) karaṇavacanena niddeso kato, tathā akatvā “ekaṃ samayan”ti accanta- saṃyogatthe upayogavacanena niddeso katoti? Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu ca suttantesu ādhāravisaya- saṅkhāto adhikaraṇattho kiriyāya kiriyantaralakkhaṇasaṅkhāto bhāvenabhāvala- kkaṇattho ca sambhavatīti. Adhikaraṇañhi kālattho samūhattho ca samayo tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ, tathā kālo sabhāvadhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato (..00 pubbe parato ca abhāvato yathā “pubbaṇhe jāto sāyanhe jāto”ti-ādīsu. Samūho- tipi avayavavinimutto paramatthato avijjamānopi kappanāmattasiddhena rūpena avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpiyati, yathā “rukkhe sākhā, yavo yavarā-

simhi samuṭṭhito”ti-ādīsu. Yasmiṃ kāle dhammapuñje ca kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmimyeva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Tathā khaṇasamavāyahaṅkātassa samayassa bhāvena tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ bhāvo lakkhiyati. Yathā hi “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti ettha gāvīnaṃ dohanakiriyaṃ gamanakiriyaṃ lakkhiyati, evaṃ idhāpi yasmiṃ samayeti vutte ca padatthassa sattāviraḥābhāvato satīti ayamattho viññāyamāno eva hotīti samayassa sattākiriyaṃ cittaṃ uppadakiriyaṃ phassādīnaṃ bhavanakiriyaṃ ca lakkhiyati. Tathā yasmiṃ samaye yasmiṃ navame khaṇe yasmiṃ yonisomanasikārādihetumhi paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim samaye khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti. Tasmā tadatthajotanatthaṃ bhummavacanena niddeso kato.

Vinaye ca “annena vasati, ajjhenena vasati”ti-ādīsu viya hetu-attho, “pharasunā chindati, kudālena khaṇati”ti-ādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Yo hi sikkhāpadapaññattisamayo dhammasenāpati-ādīhipi dubbivāṇa, tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtena ca vitikkamaṃ sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇasamayasaṅkātānaṃ kālaṃ anatikkamitvā sikkhāpadāni paññāpento tatiyapārājikādīnaṃ viya sikkhāpadapaññattiyā hetum apekhamāno tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ vinaye karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasmiñca evaṃjātike accantasamyogatto sambhavati. Yasmiñhi samaye saha samuṭṭhānahetunā idaṃ udānaṃ uppannaṃ, accantameva taṃ samayaṃ ariyavihārapubbaṅgamāya dhammapaccavekkhāyā bhagavā vihāsi, tasmā “māsaṃ (..0022) ajjhetī”ti-ādīsu viya upayogattajotanatthaṃ idha upayogavacanena niddeso kato. Tenetaṃ vuccati-

“Taṃ taṃ atthamapekhitvā, bhummena karaṇena ca;
aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti- “yasmiṃ samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “ekaṃ samayan”ti vā abhilāpamattabhedo esa niddeso, sabbattha bhummameva atthoti. Tasmā “ekaṃ samayan”ti vuttepi ekasmiṃ samayeti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loke “bhagavā”ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisitṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā bhagavāti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ-

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”ti.

Tattha seṭṭhavācavacananaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. **Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti** bhagavāti iminā vacanena vacanīyo yo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato visesagarukaraṇārahataṃ vā gāravayutto. Evaṃ guṇavisitṭhasattuttamagarugāravādhivacananaṃ bhagavāti idaṃ vacananti veditabbaṃ. Apica-

“Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
akāsi bhagganti garūti bhāgyavā;

bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
bhavantago so bhagavāti vuccatī”ti.-

Niddese (mahāni. 84) āgatanayena-

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato”ti.-

Imāya (..0023) gāthāya ca vasena bhagavāti padassa attho veditabbo. So panāyaṃ attho sabbākārena visuddhimagge (visuddhi. 1.142) vutto, tasmā tattha vuttanayeneva vivaritabbo.

Apica bhāge vani, bhage vā vamīti bhagavā. Tathāgato hi dānasīlādipārami-dhamme jhānavimokkhādi-uttarimanussadhamme vani bhaji sevi bahulamakāsi, tasmā bhagavā. Atha vā teyeva “veneyyasattasantānesu kathaṃ nu kho uppajjeyyun”ti vani abhipatthayīti bhagavā. Atha vā bhagasañkhātaṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayīti bhagavā. Tathā hi tathāgato hatthagataṃ cakkavattisiriṃ devalokādhipaccasadiṣaṃ cātuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ

gacchanti pavattantīti bhagā. Sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayasobhā kappatthitibhāvato, tepi bhage vami, tannivāsisattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavāti evamādinā nayena bhagavāti padassa attho veditabbo.

Ettāvātā cettha **evaṃ me sutanti** vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ savanava-sena bhāsanto bhagavato dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti, tena “nayidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacaṇaṃ, ayaṃ vo satthā”ti satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ janaṃ samassāseti. Vuttañhetāṃ bhagavatā “yo kho, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti (dī. ni. 2.216; mi. pa. 4.1. 1). **Ekam samayaṃ bhagavāti** vacanena tasmīṃ samaye bhagavato avijjamāna-bhāvaṃ dassento rūpakāyapariniḥḥānaṃ sādheti, tena “evaṃvidhassa nāma dhammassa desetā dasabaladharo vajirasaṅghātasamānakāyo sopi bhagavā pariniḥḥuto, kenaññena jīvite āsā janetabbā”ti jīvitamadamattaṃ janaṃ saṃvejeti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

Evanti (..0024) ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati, vakkhamānassa sakala-suttassa evanti nidassanato. **Me sutanti** sāvakasampattiṃ savanasampattiṃca niddisati, paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena dhammabhaṇḍāgārikena sutabhāvadīpanato “tañca kho mayāva sutaṃ, na anussutikaṃ, na paramparābhatan”ti imassa catthassa dīpanato. **Ekam samayanti** kālasampattiṃ niddisati bhagavato uruvelāyaṃ viharāṇasamayabhāvena buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. **Bhagavāti** desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarubhāvadīpanato.

Uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsīmhitī attho. Atha vā urūti vālukā vuccati, velāti mariyādā. Velātikkananahetu ābhatā uru uruvelāti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atīte kira anuppanne buddhe dasasahassatāpasā tasmīṃ padese viharantā “kāyakammavacīkammāni paresampi pākaṭāni honti, manokammaṃ pana apākaṭaṃ. Tasmā yo micchāvitakkaṃ vitakketi, so attanāva attānaṃ codetvā pattapuṭena vālukaṃ āharitvā imasmīṃ ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakammaṃ”ti katikavattaṃ katvā tato paṭṭhāya yo tādisaṃ vitakkaṃ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālukaṃ āharitvā ākirati. Evaṃ tattha anukkamena mahāvālukārāsi jāto, tato naṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyatṭhānamakāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsīmhitī attho daṭṭhabbo”ti.

Viharatīti avisesena iriyāpathadibbrahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgitāparidīpanaṃ. Idha pana ṭhānanisajjāgamanasayanappabhedesu iriyāpathesu āsanasaṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ ariyavihārasamaṅgitāparidīpanaṅcāti veditabbaṃ. Tattha yasmā ekam iriyāpathabādhanāṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā viharatīti padassa iriyāpathavihāravasenettha attho veditabbo. Yasmā pana bhagavā dibbavihārādīhi sattānaṃ vividhaṃ hitaṃ harati upaharati upaneti uppādeti, tasmā tesampi vasena vividhaṃ haratīti evamattho veditabbo.

Najjāti (..0025) nadati sandatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nera-**

ñjarāyāti nelam jalamassāti “nelañjalāyā”ti vattabbe lakārassa rakāram katvā “nerañjarāyā”ti vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci “nīlajalāyāti vattabbe nerañjarāyāti vuttan”ti vadanti. Nāmameva vā etaṃ etissā nadiyāti veditabbaṃ. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṃ dassetuṃ “**bodhirukkhamūle**”ti vuttaṃ. Tattha “bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇan”ti ettha (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) maggañāṇaṃ bodhīti vuttaṃ. “Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso”ti ettha (dī. ni. 3.217) sabbaññutaññāṇaṃ. Tadubhayaṃ bodhiṃ bhagavā ettha pattoti rukkhopi bodhirukkhotveva nāmaṃ labhi. Atha vā satta bojjhaṅge bujjhīti bhagavā bodhi, tena bujjhantena sannissitattā so rukkhopi bodhirukkhoti nāmaṃ labhi, tassa bodhirukkhasa. **Mūleti** samīpe. Ayañhi mūlasaddo “mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷamattānīpi”ti-ādīsu (a. ni. 4.195) mūlamūle dissati. “Lobho akusalamūlan”ti-ādīsu (dī. ni. 3.305) asādhāraṇahetumhi. “Yāvatā majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhāmūlan”ti-ādīsu samīpe. Idhāpi samīpe adhippeto, tasmā bodhirukkhasa mūle samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamaṃ abhisambuddho hutvā, sabbapaṭhamamevāti attho. Ettāvatā dhammaḥḍāgārikena udānadesanāya nidānaṃ ṭhāpenta kāladesadesakāpadesā saha viśesena pakāsitā honti.

Etthāha “kasmā dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātabbo”ti? Vuccate- desanāya ciraṭṭhīti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakavatthu-ādīhi upanibandhitvā ṭhāpitā hi desanā ciraṭṭhītikā hoti asammosā saddheyyā ca desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāravīnicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena “paṭhamaṃ, āvuso ānanda, udānaṃ kattha bhāsītan”ti-ādīnā desādīsu pucchāya katāya (..0026) viśajjanaṃ karontena dhammaḥḍāgārikena “evaṃ me sutan”ti-ādīnā udānassa nidānaṃ bhāsītanti.

Apīca satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sambuddhattasiddhi. Na hi sammā-sambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamaṇattā ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamutṭhidhammacchariyasāsanāvākānurāgābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Na hi sabbaso parikkhīṇāsavassa katthacīpi ācariyamutṭhi-ādīnaṃ sambhavoti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampattidūsakānaṃ accantaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasaṃsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajadvayasiddhi, tato ca antarāyīkaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparāhitappaṭipatti ca nidānavacanaṃ pakāsitā honti, tattha tattha sampattaparīśāya ajjhāsāyānurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato. Idha pana vimuttisukhappaṭisaṃvedana-ṭippasamuppādamanasikārapakāsanenāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ- “satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ”ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakarūṇāpariggahita-

sabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitā vā. Tasmā paresaṃ-
yeva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacī-
manokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparama-
tthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanatṭhena sāsanaṃ, na kabbaracānā.
Tayidaṃ satthu caritaṃ kāladesadesakaparisāpadesādīhi saddhiṃ tattha tattha
nidānavacanena yathārahaṃ pakāsiyati, idha pana abhisambodhivimuttisukha-
ppaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārenāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ-
“sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanan”ti.

Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassa-
natthaṃ nidānavacanaṃ. Sā cassa pamāṇabhāvadassanatā heṭṭhā vuttanayānu-
sārena veditabbā. Bhagavāti hi iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesa-
maladuccaritādidosappahānadīpanena (..0027), sabbasattuttamabhāvadīpanena
ca anaññasādhāraṇañṇakarūṇādiguṇavisesayogaparidīpanena, ayamatto
sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattada-
ssanaṃ.

Taṃ panetaṃ “evaṃ me sutan”ti ārabhitvā yāva “imaṃ udānaṃ udānesī”ti
padaṃ, tāva imassa udānaṃ nidānanti veditabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā paṭi-
panno bhagavā imaṃ udānaṃ udānesi, ādito paṭṭhāya tassa kāyikacetasikappaṭi-
pattiyā pakāsanatthaṃ saṅgītikārehi saṅgītikāle bhāsitavacanaṃ.

Nanu ca “imasmīṃ sati idaṃ hoti”ti-ādi bhagavato eva vacanaṃ bhavituṃ ara-
hati, na hi satthāraṃ muñcitvā añño paṭiccasamuppādaṃ desetuṃ samatto
hotīti? Saccametaṃ, yathā pana bhagavā bodhirukkhamūle dhammasabhāvapa-
ccavekkhaṇavasena paṭiccasamuppādaṃ manasākāsi, tatheva naṃ bodhaneyya-
bandhavānaṃ bodhanatthaṃ paṭiccasamuppādasīhanādasuttādīsu desitassa ca
vacanānaṃ desitākārassa anukaraṇavasena paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ
aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavatā bhāsitassa imassa udānaṃ dhammasaṅgāhakā
mahātherā nidānaṃ saṅgāyimsūti yathāvuttavacanaṃ saṅgītikārānameva vaca-
nanti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Ito paresupi suttantesu eseva nayo.

Ettha ca attajjhāsayo parajjhāsayo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti cattāro suttani-
kkhepā veditabbā. Yathā hi anekasata-anekeśasabhedānīpi suttāni saṃkilesa-
bhāgiyādipaṭṭhānanayena soḷasavidhattaṃ nātivattanti, evaṃ tāni sabbānīpi attaj-
jhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvaṃ nātivattanti. Kāmañcettha attaj-
jhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāvasikehi saddhiṃ saṃsagga-
bhedo sambhavati ajjhāsayānusandhipucchānusandhisambhavato, attajjhāsayā-
aṭṭhuppattīnaṃ aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti niravaseso paṭṭhānanayo na
sambhavati. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlani-
kkhepavasena cattāro suttanikkhepāti vuttaṃ.

Tatrāyaṃ (..0028) vacanattho- nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo sutta-
nikkhepo, suttadesanāti attho. Nikkhipiyatīti vā nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo
suttanikkhepo. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti attajjhā-
sayo, attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. Parajjhāsayepi eseva nayo.
Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti pucchāvasiko. Suttadesanāya

vatthubhūtaṣṣa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppatti eva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti aṭṭhuppattiko. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti nikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchanavasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasaṃ, tadeva nikkhepasa-ddāpekkhāya pucchāvasikoti pulliṅgavasena vuttaṃ. Tathā atthuppattiyeva aṭṭhuppattikoti evamettha attho veditabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa viṣuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā, parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyāṃ pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattipubbakānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbameṭaṃ. Paresaṃhi abhinīhāraparipucchādivinicchayādivinimuttasseva suttantadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ viṣuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajāladhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṃ aṭṭhuppatti vuccati, paresaṃ pucchāya vinā ajjhāsayameva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭṭoyamatthoti.

Tattha paṭhamādīni tīṇi bodhisuttāni mucalindasuttaṃ, āyusaṅkhārossajjana-suttaṃ, paccavekkhaṇasuttaṃ, papañcasaññāsuttanti imesaṃ udānānaṃ attajjhāsayo nikkhepo. Huhuṅkasuttaṃ, brāhmaṇajātikasuttaṃ, bāhiyasuttanti imesaṃ udānānaṃ pucchāvasiko nikkhepo. Rājasuttaṃ, sakkārasuttaṃ, ucchādanasuttaṃ, piṇḍapātikasuttaṃ, sippasuttaṃ, gopālasuttaṃ, sundarikasuttaṃ (..0029), mātu-suttaṃ, saṅghabhedakasuttaṃ, udapānasuttaṃ,

tathāgatuppādasuttaṃ, moneyyasuttaṃ, pāṭaligāmiyasuttaṃ, dvepi dabbasuttā-
nīti etesaṃ udānānaṃ aṭṭhuppattiko nikkhepo. Pālileyayasuttaṃ, piyasuttaṃ, nāga-
samālasuttaṃ, visākhāsuttañcāti imesaṃ udānānaṃ attajjhāsayo parajjhāsayo ca
nikkhepo. Sesānaṃ ekapaññāsāya suttānaṃ parajjhāsayo nikkhepo. Evame-
tesaṃ udānānaṃ attajjhāsayaḍivasena nikkhepaviseso veditabbo.

Ettha ca yāni udānāni bhagavatā bhikkhūnaṃ sammukhā bhāsītāni, tāni tehi
yathābhāsitasuttāni vacasā paricitāni manasānupekkhitāni dhammabhaṇḍāgāri-
kassa kathitāni. Yāni pana bhagavatā bhikkhūnaṃ asammukhā bhāsītāni, tānipi
aparabhāge bhagavatā dhammabhaṇḍāgārikassa puna bhāsītāni. Evaṃ sabbā-
nipi tāni āyasmā ānando ekajjhaṃ katvā dhārento bhikkhūnañca vācento aparā-
bhāge paṭhamamahāsaṅgītikāle udānantveva saṅgahaṃ āropesīti veditabbaṃ.

Tena kho pana samayenāti-ādīsu tena samayenāti ca bhummatthe karaṇava-
canaṃ, **kho panāti** nipāto, tasmīṃ samayeti attho. Kasmīṃ pana samaye? Yaṃ
samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle
paṭhamābhisambuddho. Tasmīṃ samaye. **Sattāhanti** satta ahāni sattāhaṃ, acca-
ntasaṃyogatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Yasmā bhagavā taṃ sattāhaṃ nirantara-
tāya accantameva phalasaṃpattisukhena vihāsi, tasmā sattāhanti accantasaṃ-
yogavasena upayogavacanaṃ vuttaṃ. **Ekapallaṅkenāti** visākhāpuṇṇamāya ana-
tthaṅgateyeva sūriye aparājītapallaṅkavare vajirāsane nisinnakālato paṭṭhāya
sakimpī anuṭṭahitvā yathā-ābhujitena ekeneva pallaṅkena.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasaṃpattisukhaṃ paṭisaṃvedi-
yamāno nisīno hotīti attho. Tattha **vimuttīti** tadaṅgavimutti, vikkhambhanavimutti,
samucchedavimutti, paṭippassaddhivimutti, nissaraṇavimuttīti pañca vimuttiyo.
Tāsu yaṃ deyyadhammapariccāgādīhi tehi tehi guṇaṅgehi nāmarūpaparicchedā-
dīhi vipassanaṅgehi ca yāva tassa tassa aṅgassa aparihānivasena pavatti, tāva
taṃtaṃpaṭipakkhato vimuccanato vimuccanaṃ pahānaṃ. Seyyathidaṃ (..0030)?
Dānena macchariyalobhādito, sīlena paṇātipātādito, nāmarūpavavatthānena
sakkāyadiṭṭhito, paccayapariggahena ahetuvisama hetudiṭṭhīhi, tasseva aparabhā-
gena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvato, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”-
ti gāhato, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena
ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abha-
yasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiritisa-
ññāya, muccitukamyatāññāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupe-
kkhāya, anulomena dhammaṭṭhitīyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvato, gotrabhunā
saṅkhāranimittabhāvato vimuccanaṃ, ayaṃ **tadaṅgavimutti** nāma. Yaṃ pana upa-
cārappanābhedenā samādhinā yāvassa aparihānivasena pavatti, tāva kāmaccha-
ndādīnaṃ nīvaraṇānañceva, vitakkādīnañca paccanīkadhammānaṃ, anuppattisa-
ññitaṃ vimuccanaṃ, ayaṃ **vikkhambhanavimutti** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyama-
ggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato ariyassa santāne yathārahaṃ “diṭṭhiga-
tānaṃ pahānāyā”ti-ādīnā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudaya-
pakkhiyassa kilesagaṇassa puna accantaṃ appavattibhāvena samucchedappahāna-
vasena vimuccanaṃ, ayaṃ **samucchedavimutti** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe

paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, ayaṃ **paṭippassaddhivimutti** nāma. Sabbasaṅkha-
tanissaṭṭā pana sabbasaṅkhāravimuttaṃ nibbānaṃ, ayaṃ **nissaraṇavimutti**
nāma. Idha pana bhagavato nibbānārammaṇā phalavimutti adhippetā. Tena
vuttaṃ- “vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃ-
vediyamāno nisinno hotīti attho”ti.

Vimuttīti ca upakkilesehi paṭippassaddhivasena cittassa vimuttabhāvo, citta-
meva vā tathā vimuttaṃ veditabbaṃ, tāya vimuttiyā jātaṃ sampayuttaṃ vā
sukhaṃ vimuttisukhaṃ. “Yāyaṃ, bhante, upekkhā sante sukhe vuttā bhagava-
tā”ti (ma. ni. 2.88) vacanato upekkhāpi cettha sukhamicceva veditabbā. Tathā ca
vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti
(vibha. aṭṭha. 232). Bhagavā hi catutthajjhānikaṃ arahattasamāpattiṃ samāpa-
jjati, na itaraṃ. Atha vā “tesaṃ vūpasamo sukho”ti-ādīsu yathā saṅkhāradukkhū-
pasamo sukhoti vuccati, evaṃ sakalakilesadukkhūpasamabhāvato aggaphale
labbhamānā paṭippassaddhivimutti eva idha sukhanti veditabbā. Tayidaṃ vimutti-
sukhaṃ maggavīthiyaṃ (..0031) kālantareti phalacittassa pavattivibhāgena
duvidhaṃ hoti. Ekekassa hi ariyamaggassa anantarā tassa tasseva vipākabhū-
tāni nibbānārammaṇāni tīṇi dve vā phalacittāni uppajjanti anantaravipākattā loku-
ttarakusalānaṃ. Yasmiñhi javanavāre ariyamaggo uppajjati, tattha yadā dve anulom-
māni, tadā tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ maggacittaṃ, tato paraṃ tīṇi phalacittāni
honti. Yadā pana tīṇi anulomāni, tadā catutthaṃ gotrabhu, pañcamaṃ magga-
cittaṃ, tato paraṃ dve phalacittāni honti. Evaṃ catutthaṃ pañcamaṃ appanāva-
sena pavattati, na tato paraṃ bhavaṅgassa āsannattā. Keci pana “chaṭṭhampi
cittaṃ appetī”ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāsu (visuddhi. 2.811) paṭikkhattaṃ. Evaṃ
maggavīthiyaṃ phalaṃ veditabbaṃ. Kālantare phalaṃ pana phalasamāpattiva-
sena pavattaṃ, nirodhā vuṭṭhahantassa uppajjamānañca eteneva saṅgahitaṃ. Sā
panāyaṃ phalasamāpatti atthato lokuttarakusalānaṃ vipākabhūtā nibbānāra-
mmaṇā appanāti daṭṭhabbā.

Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti? Sabbepi puthujjanā na samāpajjanti
anadhigatattā. Tathā heṭṭhimā ariyā uparimaṃ, uparimāpi ariyā heṭṭhimaṃ na
samāpajjantiyeva puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhabhāvato.
Attano eva phalaṃ te te ariyā samāpajjanti. Keci pana “sotāpannasakadāgāmino
phalasamāpattiṃ na samāpajjanti, uparimā dveyeva samāpajjanti samādhismiṃ
paripūrakāribhāvato”ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdha-
lokiyasamādhisamāpajjanato. Kiṃ vā ettha kāraṇacintāya? Vuttañhettaṃ paṭisa-
mbhidāyaṃ “katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti (paṭi. ma.
1.57), katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjanti”ti (paṭi. ma.
1.60) imesaṃ pañhānaṃ vissajjane sotāpattiphalasamāpattatthāya sakadāgāmi-
phalasamāpattatthāyāti tesampi ariyānaṃ phalasamāpattisamāpajjanaṃ vuttaṃ.
Tasmā sabbepi ariyā yathāsakaṃ phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kasmā pana te samāpajjantīti? Diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi
rājāno rajjasukhaṃ, devatā dibbasukhaṃ anubhavanti, evaṃ ariyā “lokuttara-
sukhaṃ (..0032) anubhavissāmā”ti addhānaparicchedaṃ katvā icchitakkaṇe

phalasangāpattiṃ samāpajjanti.

Kathañcassā samāpajjanaṃ, kathaṃ t̥hānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānanti? Dvīhi tāva ākārehi assā samāpajjanaṃ hoti nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā, nibbānassa ca manasikārā. Yathāha-

“Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā, sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro”ti (ma. ni. 1.458).

Ayaṃ panettha samāpajjanakkamo- phalasangāpattitthikena ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena sañkhārā vipassitabbā. Tassevaṃ pavattānupubbavipassanasseva sañkhārārammaṇagotrabhūñāṇantaraṃ phalasangāpattivasena nirodhe cittamappeti, phalasangāpattininnabhāvena ca sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Ye pana vadanti “sotāpanno attano phalasangāpattiṃ samāpajjissāmīti vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakadāgāmī hoti, sakadāgāmī ca anāgāmī”ti. Te vattabbā- evaṃ sante anāgāmī arahā bhavissati, arahā ca paccekabuddho, paccekabuddho ca sambuddhoti āpajjeyya, tasmā yathābhini- vesam yathājjhāsayaṃ vipassanā atthaṃ sādhetīti sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalampi tassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato, paṭhamajjhānikameva uppajjati. Sace dutiyādīsu aññatarajjhāniko, dutiyādīsu aññatarajjhānikamevāti.

Kasmā panettha gotrabhūñāṇaṃ maggañāṇapurecārikaṃ viya nibbānārammaṇaṃ na hotīti? Phalañāṇānaṃ aniyyānikabhāvato. Ariyamaggadhammāyeva hi niyyānikā. Vuttañhetam “katame dhammā niyyānikā? Cattāro ariyamaggā aparīyāpannā”ti (dha. sa. 1295). Tasmā ekanteneva niyyānikabhāvassa ubhato vuṭṭhānabhāvena pavattamānassa anantarapaccayabhūtena ñāṇena nimittato vuṭṭhiteneva bhavitabbanti tassa nibbānārammaṇatā yuttā, na pana ariyamaggassa (..0033) bhāvitattā tassa vipākabhāvena pavattamānānaṃ kilesānaṃ asamucchindanato aniyyānikattā avuṭṭhānasabhāvānaṃ phalañāṇānaṃ purecārikañāṇassa kadācīpi nibbānārammaṇatā ubhayattha anulomañāṇānaṃ atulyākārato. Ariyamaggavīthiyañhi anulomañāṇāni anibbidhapubbānaṃ thūlathūlānaṃ lobhakkhandhādīnaṃ sātīsayam padālanena lokiyañāṇena ukkaṃsapāramippattāni maggañāṇānukūlāni uppajjanti, phalasangāpattivīthiyam pana tāni tāni tena tena maggena tesam tesam kilesānaṃ samucchinnattā tattha nirussukkāni kevalam ariyānaṃ phalasangāpattisukhasamaṅgibhāvassa parikammamattāni hutvā uppajjantīti na tesam kutoci vuṭṭhānasambhavo, yato tesam pariyosāne ñāṇam sañkhāranimittam vuṭṭhānato nibbānārammaṇam siyā. Evañca katvā sekkhassa attano phalasangāpattivaḷaṇjanatthāya udayabbayādivasena sañkhāre sammasantassa vipassanāñāṇānupubbāya phalameva uppajjati, na maggoti ayañca attho samatthito hoti. Evaṃ tāva phalasangāpattiyā samāpajjanaṃ veditabbaṃ.

“Tayo kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā t̥thiyā, sabbanimittānaṃ amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisāñkhāro”ti (ma. ni. 1.458)-

Vacānato panassā tīhākārehi t̥hānaṃ hoti. Tattha **pubbe ca abhisāñkhāro**ti samāpattito pubbe kālaparicchedo. “Asukasmim nāma kāle vuṭṭhahissāmī”ti paricchi-

nnattā hissā yāva so kālo nāgacchati, tāva vuṭṭhānaṃ na hoti.

“Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānassa, sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro” ti (ma. ni. 1.458)–
Vacanato panassā dvihākārehi vuṭṭhānaṃ hoti. Tattha **sabbanimittānanti** rūpanimittavedanāsaññāsañkhāraviññāṇanimittānaṃ. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasi karoti, sabbasaṅgāhikavasena panevaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇaṃ, tassa manasikaraṇena phalasaṃpattito (.0034) vuṭṭhānaṃ hotīti evaṃ assā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tayidaṃ evamidha saṃpajjanavuṭṭhānaṃ arahattaphalabhūtaṃ–

“Paṭippassaddhadarathaṃ, amatārammaṇaṃ subhaṃ;
vantalokāmiṣaṃ santaṃ, sāmāññaphalamuttaṃ”.

Iti vuttaṃ sātātisaṭaṃ vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedesi. Tena vuttaṃ– “vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasaṃpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho” ti.

Athāti adhikāratthe nipāto. **Khoti** padapūraṇe. Tesu adhikāratthena **athāti** iminā vimuttisukhapaṭisaṃvedanato aññaṃ adhikāraṃ dasseti. Ko panesoti? Paṭiccasamuppādamanasikāro. **Athāti** vā pacchāti etasmiṃ atthe nipāto, tena “tassa sattāhassa accayenā” ti vakkhamānameva atthaṃ joteti. **Tassa sattāhassāti** pallaṅkasattāhassa. **Accayenāti** apagamena. **Tamhā samādhimhāti** arahattaphalasaṃpādhito. Idha pana ṭhatvā paṭipāṭiyā satta sattāhāni dassetabbānīti keci tāni vitthārayiṃsu. Mayaṃ pana tāni khandhakapāṭhena imissā udānapāṭiyā avirodhadassanamukhena parato vaṇṇayissāma. **Rattiyāti** avayavasambandhe sāmivacanaṃ. **Paṭhamanti** accantasamuyogathe upayogavacanaṃ. Bhagavā hi tassā rattiyā sakalampi paṭhamam yāmaṃ teneva manasikārena yutto ahoṣīti.

Paṭiccasamuppādanti paccayadhammaṃ. Avijjādayo hi paccayadhammā paṭiccasamuppādo. Kathamidaṃ jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi “tasmātihānanda, eseva hetu, etaṃ nidānaṃ,

esa samudayo, esa paccayo jarāmaraṇassa, yadidaṃ jāti ...pe... saṅkhārānaṃ, yadidaṃ avijjā”ti (dī. ni. 2.105 ādayo) evaṃ avijjādayo hetūti vuttā. Yathā dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādāti.

Tatrāyaṃ vacanattho- aññamaññaṃ paṭicca paṭimukhaṃ katvā kāraṇasama-
vāyaṃ appaṭikkhipitvā sahite uppādetīti paṭiccasamuppādo. Atha vā paṭicca
pacceṭabbaṃ paccayārahataṃ paccayaṃ paṭigantvā na vinā tena sambandhassa
uppādo paṭiccasamuppādo (..0035). Paṭiccasamuppādoti cettha samuppādapada-
ṭṭhānavacanaviññeyyo phalassa uppādanasamatthatāyutto hetu, na paṭiccasamu-
ppattimattaṃ veditabbaṃ. Atha vā pacceṭuṃ arahanti naṃ paṇḍitāti paṭicco,
sammā sayameva vā uppādetīti samuppādo, paṭicco ca so samuppādo cāti paṭi-
ccasamuppādoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Anulomanti “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā nayena vutto avijjādiko paccayā-
kāro attanā kattabbakiccakaraṇato anulomoti vuccati. Atha vā ādito paṭṭhāya
antaṃ pāpetvā vuttatā pavattiyā vā anulomato anulomo, taṃ anulomaṃ.
Sādhukaṃ manasākāsīti sakkaccaṃ manasi akāsi. Yo yo paccayadhammo yassa
yassa paccayuppannadhammassa yathā yathā hetupaccayādinā paccayabhā-
vena paccayo hoti, taṃ sabbaṃ aviparītaṃ aparihāpetvā anavasesato paccave-
kkhaṇavasena citte akāsīti attho. Yathā pana bhagavā paṭiccasamuppādānu-
lomaṃ manasākāsi, taṃ saṅkhepena tāva dassetuṃ “**iti imasmiṃ sati idaṃ hoti,
imassuppādā idaṃ uppajjati**” ti vuttaṃ.

Tattha **itīti** evaṃ, anena pakārenāti attho. **Imasmiṃ sati idaṃ hotīti** imasmiṃ avi-
jjādike paccaye sati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ hoti. **Imassuppādā idaṃ uppajja-
tīti** imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ uppajja-
tīti attho. **Imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatīti** avijjādīnaṃ
abhāve saṅkhārādīnaṃ abhāvassa avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ niro-
dhassa ca dutiyatatiyasuttavacanena etasmiṃ paccayalakkhaṇe niyamo dassito
hoti- imasmiṃ sati eva, nāsati. Imassuppādā eva, nānuppādā. Anirodhā eva, na
nirodhāti. Tenetaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa
vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Nirodhoti** ca avijjādīnaṃ virāgādhigamena āyatīṃ anuppādo
appavatti. Tathā hi vuttaṃ- “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”-
ti-ādi. Nirodhanirodhī ca uppādanirodhībhāvena vutto “imassa nirodhā idaṃ niru-
jjhati” ti.

Tenetaṃ (..0036) dasseti- anirodho uppādo nāma, so cettha atthibhāvotipi
vuccatīti. “Imasmiṃ sati idaṃ hoti”ti idameva hi lakkhaṇaṃ pariyāyantarena
“imassa uppādā idaṃ uppajjati”ti vadantena parena purimaṃ visesitaṃ hoti.
Tasmā na dharamānataṃyeva sandhāya “imasmiṃ sati”ti vuttaṃ, atha kho
maggena aniruddhabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca “imasmiṃ asati idaṃ na hoti,
imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ
vadantena “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādinā nirodho
eva vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo aniro-
dhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti.
Tato na idha atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasa-

ñkhāto atthibhāvo cāti ayamatto vibhāvitoti. Evametaṃ lakkhaṇadvayavacanāṃ aññamaññavisesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṃ.

Ko panāyaṃ anirodho nāma, yo “atthibhāvo, uppādo”ti ca vuccatīti? Appahīna-bhāvo ca, anibbattitaphalārahatāpahānehi phalānuppādanārahatā ca. Ye hi pahātabbā akusalā dhammā, tesāṃ ariyamaggena asamugghāṭitabhāvo ca. Ye pana na pahātabbā kusalābyākatā dhammā, yāni tesu saṃyojanāni akhīṇāsavānaṃ tesāṃ aparikkhīṇatā ca. Asamugghāṭitānusayatāya hi sasāṃyojanā khandhappavatti paṭiccasamuppādo. Tathā ca vuttaṃ-

“Yāya ca, bhikkhave, avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya sampayuttassa ayaṃ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahīnā, sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, bālo acari brahmacariyaṃ sammā dukkhakkhayāya, tasmā bālo kāyassa bheda kāyūpago hoti, so kāyūpago samāno na parimuccati jātiyā jarāmaraṇenā”ti-ādi (saṃ. ni. 2.19).

Khīṇasaṃyojanānaṃ (..0037) pana avijjāya abhāvato saṅkhārānaṃ, taṇhupādānānaṃ abhāvato upādānabhavānaṃ asambhavoti vaṭṭassa upacchedo paññāyissatīti. Tenevāha-

“Channaṃ tveva, phagguṇa, phassāyatanānaṃ asesavirāganirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho”ti-ādi (saṃ. ni. 2.12).

Na hi aggamaggādhihamato uddhaṃ yāva parinibbānā saḷāyatanādīnaṃ appavatti. Atha kho natthitā nirodhasaddavacanīyatā khīṇasaṃyojanatāti nirodho vutto. Apica cirakatampi kammaṃ anibbattitaphalāya appahīnāhāratāya ca phalārahaṃ santaṃ eva nāma hoti, na nibbattitaphalaṃ, nāpi pahīnāhāranti. Phaluppattipaccayānaṃ avijjāsaṅkhārādīnaṃ vuttanayeneva phalārahabhāvo anirodhoti veditabbo. Evaṃ aniruddhabhāvene va hi yena vinā phalaṃ na sambhavati, taṃ kāraṇaṃ atitanti imasmiṃ satīti iminā vacanena vuttaṃ. Tato yeva ca avusitabrahmacariyassa appavattidhammataṃ anāpano paccayuppādo kālabhedaṃ anāmasitvā anivattanāya eva imassa uppādāti vutto. Atha vā avasesapaccayasama-vāye avijjamānassapi vijjamānassa viya pageva vijjamānassa yā phaluppatti-abhimukhatā, sā imassa uppādāti vuttā. Tathā hi tato phalaṃ uppajjati tadavattaṃ kāraṇaṃ phalassa uppādanabhāvena utṭhitaṃ uppattitaṃ nāma hoti, na vijjamānampi atadavattanti tadavattatā uppādoti veditabbo.

Tattha **satīti** iminā vijjamānatāmattena paccayabhāvaṃ vadanto abyāpārataṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. **Uppādāti** uppattidhammataṃ asabbakālabhāvitaṃ phaluppatti-abhimukhatañca dīpento aniccataṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. “Sati, nāsati, uppādā, na nirodhā”ti pana hetu-atthehi bhummanissakkavacanehi samatthitaṃ nidānasamudaya-jātipabhavabhāvaṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. Hetu-atthatā cettha bhummavacane yassa bhāve tadavinābhāviphalassa bhāvo lakkhiyati, tattha pavattiyā veditabbā yathā “adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne dāliddiyaṃ vepullaṃ agamāsi”ti (dī. ni. 3.91) ca “nipphanesu sassesu subhikkhaṃ jāyati”ti ca. Nissakkavacanassāpi hetu-atthatā phalassa pavattiyāñca pavattito yathā “kalalā hoti (..0038) abbudaṃ, abbudā jāyati pesi”ti (saṃ. ni. 1.235) ca “himavatā gaṅgā pavhavanti, siṅgato saro jāyati”ti ca. Avijjādi-

bhāve ca tadavinābhāvena saṅkhārādibhāvo lakkhīyati, avijjādīhi ca saṅkhārādayo pabhavanti pakariyanti cāti te tesam pabhavo pakati ca, tasmā tadatthadīpanattham “imasmim sati imassa uppādā”ti hetu-atthe bhummanissakkaniddesā katāti.

Yasmā cettha “imasmim sati idam hoti, imassuppādā idam uppajjati”ti saṅkhepena uddiṭṭhassa paṭiccasamuppādassa “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādiko niddeso, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca tesam tesam paccayuppanna-dhammānam paccayabhāvoti viññāyati. Na hi aniruddhatāsaṅkhātā atthibhāvam uppādañca anivattasabhāvatāsaṅkhātā udayāvatthātāsaṅkhātā vā “sati eva, nāsati, uppādā eva, na nirodhā”ti antogadhaniyamehi vacanehi abhihitam muñcitvā añño paccayabhāvo nāma atthi, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca paccayabhāvoti veditabbam. Yepi paṭṭhāne āgatā hetu-ādayo catuvīsati paccayā, tepi etasseva paccayabhāvassa visesāti veditabbā. Iti yathā vitthārena anulomaṃ paṭiccasamuppādam manasi akāsi, tam dassetum, “**yadidam avijjāpaccayā saṅkhārā**”ti-ādi vuttam.

Tattha **yadidanti** nipāto, tassa yo ayanti attho. **Avijjāpaccayā**ti-ādīsu avindiyam kāyaduccaritādim vindaṭṭi **avijjā**, vindiyaṃ kāyasucaritādim na vindaṭṭi avijjā, dhammānam aviparitasabhāvam aviditam karotīti avijjā, antavirahite saṃsāre bhavādīsu satte javāpetīti avijjā, avijjamānesu javati vijjamānesu na javatīti avijjā, vijjāya paṭipakkhāti avijjā, sā “dukkhe aññāṇam”ti-ādinā catubbidhā veditabbā. Paṭicca na vinā phalam eti uppajjati ceva pavattati cāti **paccayo**, upakārakattho vā paccayo. Avijjā ca sā paccayo cāti **avijjāpaccayo**, tasmā **avijjāpaccayā**. Saṅkharontīti **saṅkhārā**, lokiyakusalākusalacetanā, sā puññāpuññāneñjābhisaṅkhāravasena tividhā veditabbā. Vijānātīti **viññāṇam**, tam lokiyavipākaviññāṇavasena dvattiṃsavidham. Namatīti **nāmam**, vedanādikkhandhattayam. Ruppātīti **rūpam**, bhūtarūpam cakkhādi-upādārūpañca. Āyatati āyatañca (..0039) saṃsāradukkham nayatīti **āyatanam**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Idampi dvayam dvāravasena chabbidham, vipākavasena gahaṇe chattīṃsavidham. Paritassatīti **taṇhā**, sā kāmataṇhādivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato aṭṭhuttarasatavidhā ca. Upādīyatīti **upādānam**, tam kāmupādānādivasena catubbidham. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**, so kammūpapattibhedato duvidho. Jananam **jāti**. Jīraṇam **jarā**. Maranti tenāti **maraṇam**. Socanam **soko**. Paridevanam **paridevo**. Dukkhatīti **dukkham**, uppādaṭṭhitivasena dvedhā khaṇatīti **dukkham**. Dumanassa bhāvo **domanassam**. Bhuso āyāso **upāyāso**. **Sambhavatīti** nibbattanti. Na kevalaṅca sokādīhiyeva, atha kho sabbapadehi “sambhavanti”ti padassa yojanā kātabbā. Evañhi “avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavanti”ti paccayapaccayuppannavavathānam dassitam hoti. Esa nayo sabbattha.

Tattha aññāṇalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisāṅkharāṇalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, saṃvidahanapaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇam viññāṇam, pubbaṅgamarasam, paṭisandhipaccupaṭṭhānam, saṅkhārapadaṭṭhānam, vatthārammaṇapadaṭṭhānam vā. Namanalakkhaṇam nāmam, sampayogarasam, avinibbhogapaccupaṭṭhānam,

viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Ruppānalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vikiraṇarasamaṃ, appaheyyabhā-
vapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ saḷāyatanaṃ,
dassanādirasaṃ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ.
Phusanalakkhaṇo phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saḷāyatanapa-
daṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarasasambhogarasā, sukhadukkha-
paccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetubhāvalakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasā,
atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṃ upādānaṃ,
amuñcanarasamaṃ, taṇhādaḷhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ.
Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhavanabhāvanaraso, kusalākusalābyākata-
paccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Tattha tattha bhava paṭhamābhiniḍḍila-
kkhaṇā jāti, niyyātanarasaṃ, atītabhavato idhuppānapaccupaṭṭhānā, dukkhavicit-
tāpaccupaṭṭhānā vā. Khandhāparipākalakkhaṇā jarā, maraṇūpanayanarasaṃ,
yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Cuttilakkhaṇaṃ maraṇaṃ (..0040), viṣaṃyoga-
rasamaṃ, gativippavāsapaccupaṭṭhānaṃ. Antonijjhānalakkhaṇo soko, cetaso nijjhā-
naraso, anusocanapaccupaṭṭhāno. Lālappānalakkhaṇo paridevo, guṇadosapariki-
ttanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno. Kāyapīḷānalakkhaṇaṃ dukkhaṃ, duppa-
ññānaṃ domanassakaraṇarasamaṃ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṃ. Cittapīḷāna-
lakkhaṇaṃ domanassaṃ, manovighātanarasaṃ, mānasabyādhipaccupaṭṭhānaṃ.
Cittaparidahanalakkhaṇo upāyāso, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Eva-
mete avijjādayo lakkhaṇāditopi veditabbāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana
sabbākārasampannaṃ vinicchayaṃ icchantena sammohavinodaniyā (vibha.
aṭṭha. 225) vibhaṅgaṭṭhakathāya gahetabbo.

Evanti niddiṭṭhassa nidassanaṃ, tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānā-
dīhīti dasseti. **Etassāti** yathāvuttassa. **Kevalassāti** asammissassa sakalassa vā.
Dukkhakkhandhassāti dukkhasamūhassa, na sattassa, nāpi jīvassa, nāpi subhasu-
khādīnaṃ. **Samudayo hotīti** nibbatti sambhavati.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkha-
ndhassa samudayo hotīti

vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Tāyaṃ velāyanti** tāyaṃ tassa atthassa viditavelāyaṃ. **Imaṃ udānaṃ udānesīti** imaṃ tasmim̐ atthe vidite hetuno ca hetu-samuppannadhammassa ca pajānanāya ānubhāvadīpakam̐ “**yadā have pātubhavantī**”ti-ādikaṃ somanassasampayuttaññāsamuṭṭhānaṃ udānaṃ udānesi, attama-navācam̐ nicchāresīti vuttaṃ hoti.

Tassattho- **yadāti** yasmim̐ kāle. **Haveti** byattanti imasmim̐ atthe nipāto. Keci pana “haveti āhave yuddhe”ti atthaṃ vadanti, “yodhetha māraṃ paññāvudhenā”ti (dha. pa. 40) vacanato kilesamārena yujjhanasamayeti tesam̐ adhippāyo. **Pātubhavantīti** uppajjanti. **Dhammāti** anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. Atha vā **pātubhavantīti** pakāsentī, abhisamayavasena byattā pākaṭā hontī. **Dhammāti** catu-ariyasaccadhammā, ātāpo vuccati kilesasantaṇaṭṭhena vīriyaṃ. **Ātāpinoti** sammappadhānavīriyavato. **Jhāyatoti** ārammaṇūpanijjhānena (..0041) lakkhaṇūpanijjhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassāti** bāhita-pāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbāti** athassa evaṃ pātubhū-tadhammassa yā etā “ko nu kho, bhante, phusatīti. No kallo pañhoti bhagavā avocā”ti-ādinā (saṃ. ni. 2.12) nayena, “katamaṃ nu kho, bhante, jarāmarāṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmarāṇanti. No kallo pañhoti bhagavā avocā”ti-ādinā (saṃ. ni. 2.35) nayena paccayākāre kaṅkhā vuttā, yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānan”ti-ādinā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasa kaṅkhā āgatā. Tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti. Kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṃ**, yasmā avijjādikena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādikaṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāsi paṭivijjhīti.

Kadā panassa bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavantī uppajjanti pakāsentī vā? Vipassanāmaggaññāṇesu. Tattha vipassanāññāṇasampayuttā sati-ādayo vipassanāññāṇaṃca yathārahaṃ attano visayesu tadaṅgappahānavasena subhasaññādike pajahantā kāyānupassanādivasena visuṃ visuṃ uppajjanti, maggakkhaṇe pana te nibbānamālabhitvā samucchadavasena paṭipakkhe pajahantā catūsūpi ariyasaccesu asammohappaṭivedhasādhanavasena sakideva uppajjanti. Evaṃ tāvettha bodhipakkhiyadhammānaṃ uppajjanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Ariyasaccadhammānaṃ pana lokiyānaṃ vipassanākkhaṇe vipassanāya ārammaṇakaraṇavasena, lokuttarānaṃ tadadhimmuttatāvasena, maggakkhaṇe nirodhasaccassa ārammaṇābhisamayavasena, sabbesampi kiccābhisamayavasena pākaṭabhāvato pakāsaṇaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Iti bhagavā satipi sabbākārena sabbadhammānaṃ attano ñāṇassa pākaṭabhāve paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhīnivesassa katattā nipuṇagambhīrasududdasatāya paccayākārassa taṃ paccavekkhitvā uppannabalavasomasso paṭipakkhasamucchadavibhāvanena saddhiṃ attano tadabhisamayānubhāvadīpakamevettha udānaṃ udānesīti.

Ayampi (..0042) **udāno vutto bhagavatā iti me sutanti** ayaṃ pāḷi kesuciyeva potthakesu dissati. Tattha **ayampīti** pisaddo “idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ, ayampi pārājiko hotī”ti-ādīsu viya sampiṇḍanatto, tena uparimaṃ sampiṇḍeti.

Vuttoti ayam vuttasaddo kesohāraṇavappanavāpasamīkaraṇajīvitavuttiṭṭipamutta-
bhāvapāvacaṇabhāvena pavattana ajjhenakathanādīsu dissati. Tathā hesa “kāpa-
ṭiko māṇavo daharo vuttasiro”ti-ādīsu (ma. ni. 2.426) kesohāraṇe āgato.

“Gāvo tassa pajāyanti, khetto vuttaṃ virūhati;

vuttānaṃ phalamasnāti, yo mittānaṃ na dubbhati”ti.-

Ādīsu (jā. 2.22.19) vappane. “No ca kho paṭivuttan”ti-ādīsu (pārā. 289) aṭṭhadaṇḍa-
kādhī vāpasamīkaraṇe. “Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharā-
mi”ti-ādīsu (cūḷava. 332) jīvitavuttiyaṃ. “Paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo
haritattāyā”ti-ādīsu (pārā. 92) bandhanato pamuttabhāve. “Gītaṃ vuttaṃ samīhita-
n”ti-ādīsu (dī. ni. 1.285) pāvacaṇabhāvena pavattite. “Vutto pārāyaṇo”ti-ādīsu
ajjhene. “Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā ‘dhammadāyādā me, bhikkhave,
bhavatha, mā āmisadāyādā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.30) kathane. Idhāpi kathane eva
daṭṭhabbo, tena ayampi udāno bhāsītō attho. **Itīti** evaṃ. **Me sutanti** padadva-
yassa attho nidānavaṇṇanāyaṃ sabbākārato vuttoyeva. Pubbe “evaṃ me sutan”-
ti nidānavasena vuttoyeva hi attho idha nigamanavasena “iti me sutan”ti puna
vutto. Vuttasseva hi atthassa puna vacanaṃ nigamananti. Itisaddassa atthu-
ddhāro **evaṃ**-saddena samānatthatāya “**evaṃ me sutan**”ti ettha viya, atthayojanā
ca **itivuttakavaṇṇanāya** amhehi pakāsītāyevāti tattha vuttanayeneva veditabbōti.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāyaṭṭhakathāya

Udānasaṃvaṇṇanāpaṭhamabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyabodhisuttavaṇṇanā

2. Dutiye (..0043) **paṭilomanti** “avijjānirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādinā nayena
vutto avijjādikoyeva paccayākāro anuppādanirodhena nirujjhamāno attano katta-
bbakiccassa akaraṇato paṭilomoti vuccati. Pavattiyā vā vilomanato paṭilomo,
antato pana majjhato vā paṭṭhāya ādiṃ pāpetvā avuttattā ito aññenatthenettha
paṭilomatā na yujjati. Paṭilomanti ca “visamaṃ candasūriyā parivattanti”ti-ādīsu
viya bhāvanapuṃsakaniddeso. **Imasmiṃ asati idaṃ na hotīti** imasmiṃ avijjādike
paccaye asati maggena pahīne idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ na hoti nappavattati.
Imassa nirodhā idaṃ nirujjhatīti imassa avijjādikassa paccayassa nirodhā
maggena anuppattidhammataṃ āpāditattā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ nirujjhati,
nappavattatīti attho. Idhāpi yathā “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ
uppajjati”ti ettha “imasmiṃ satiyeva, nāsati, imassa uppādā eva, na nirodhā”ti
antogadhaniyamatā dassitā. Evaṃ imasmiṃ satiyeva, na sati, imassa nirodhā
eva, na uppādāti antogadhaniyamatālakkaṇā dassitāti veditabbaṃ. Sesamettha
yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamabodhisuttavaṇṇanāya vuttanayānusārena vedita-
tabbaṃ.

Evam yathā bhagavā paṭilomapaṭiccasamuppādaṃ manasi akāsi, taṃ saṅkhepena dassetvā idāni vitthārena dassetuṃ **“avijjānirodhā saṅkhāranirodho”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **avijjānirodhā**ti ariyamaggena avijjāya anavasesanirodhā, anusayappahānavasena aggamaggena avijjāya accantasamugghāṭatoti attho. Yadi pi heṭṭhimamaggehi pahiyamānā avijjā accantasamugghāṭavaseneva pahiyati, tathāpi na anavasesato pahiyati. Apāyagāminiyā hi avijjā paṭhamamaggena pahiyati. Tathā sakideva imasmiṃ loke sabbattha ca anariyabhūmiyaṃ upapattipaccayabhūtā avijjā yathākkamaṃ dutiyatatiyamaggehi pahiyati, na itarāti. Arahattamaggeneva hi sā anavasesaṃ pahiyatīti. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evam niruddhānaṃ pana saṅkhārānaṃ nirodhā viññāṇaṃ, viññāṇādīnaṃca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāni eva hontīti dassetuṃ **“saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho”** ti-ādiṃ vatvā **“evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti”** ti vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Apicettha (..0044) kiñcāpi **“avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho”** ti ettāvatāpi sakalassa dukkhakkhandhassa anavasesato nirodho vutto hoti, tathāpi yathā anulome yassa yassa paccayadhammassa atthitāya yo yo paccayuppannadhammo na nirujjhati pavattati evāti imassa atthassa dassanattamaṃ **“avijjāpaccayā saṅkhārā ...pe... samudayo hoti”** ti vuttaṃ. Evam tappaṭipakkhato tassa tassa paccayadhammassa abhāve so so paccayuppannadhammo nirujjhati nappavattatīti dassanattamaṃ idha **“avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho ...pe... dukkhakkhandhassa nirodho hoti”** ti vuttaṃ, na pana anulome viya kālattayapariyāpannassa dukkhakkhandhassa nirodhadassanattamaṃ. Anāgatasseva hi ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa dukkhakkhandhassa ariyamaggabhāvanāya nirodho icchitoti ayampi viseso veditabbo.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ **“avijjānirodhādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti”** ti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānaṃ udānesīti** imasmiṃ atthe vidite **“avijjānirodhā saṅkhāranirodho”** ti evaṃ pakāsitassa avijjādīnaṃ paccayānaṃ khayassa avabodhānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesīti attho.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho- yasmā avijjādīnaṃ **paccayānaṃ** anuppādanirodhasaṅkhātamaṃ **khayaṃ avedi** aññāsi paṭivijjhi, tasmā etassa vuttanayena **ātāpino jhāyato brāhmaṇassa** vuttappakārā bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā **pātubhavanti** uppajjanti pakāsentī vā. Atha yā paccayanirodhassa sammā aviditattā uppajjeyyumaṃ pubbe vuttappabhedā **kaṅkhā**, tā sabbāpi **vapayanti** nirujjhantīti. Sesamaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Dutiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyabodhisuttavaṇṇanā

3. Tatiye **anulomapaṭilomanti** anulomaṃca paṭilomaṃca, yathāvutta-anulomava-

sena ceva paṭilomavasena cāti attho. Nanu ca pubbepi (..0045) anulomavasena paṭilomavasena ca paṭiccasamuppāde manasikārappavatti suddadvaye vuttā, idha kasmā punapi tadubhayavasena manasikārappavatti vuccatīti? Tadubhayavasena tatiyavāraṃ tattha manasikārassa pavattitattā. Kathaṃ pana tadubhayavasena manasikāro pavattito? Na hi sakkā apubbaṃ acarimaṃ anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ pavattetunti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “tadubhayaṃ ekajjhaṃ manasākāsi”ti, atha kho vārena. Bhagavā hi paṭhamaṃ anulomavasena paṭiccasamuppādaṃ manasi karitvā tadanurūpaṃ paṭhamaṃ udānaṃ udānesi. Dutiyampi paṭilomavasena taṃ manasi karitvā tadanurūpameva udānaṃ udānesi. Tatiyavāre pana kālena anulomaṃ kālena paṭilomaṃ manasikaraṇavasena anulomapaṭilomaṃ manasi akāsi. Tena vuttaṃ-“anulomapaṭilomanti anulomañca paṭilomañca, yathāvutta-anulomavasena ceva paṭilomavasena cā”ti. Iminā manasikārassa paguṇabalavabhāvo ca vasībhāvo ca pakāsito hoti. Ettha ca “anulomaṃ manasi karissāmi, paṭilomaṃ manasi karissāmi, anulomapaṭilomaṃ manasi karissāmi”ti evaṃ pavattānaṃ pubbābhogaṇaṃ vasena nesaṃ vibhāgo veditabbo.

Tattha **avijjāya tvevāti** avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhāti** virāgasañkhātena maggena asesanirodhā, aggamaggena anavasesa-anuppādappahānāti attho. **Sañkhāranirodhoti** sabbesaṃ sañkhārānaṃ anavasesaṃ anuppādanirodho. Heṭṭhimena hi maggattayena keci sañkhārā nirujjhanti, keci na nirujjhanti avijjāya sāvasesanirodhā. Aggamaggena panassā anavasesanirodhā na keci sañkhārā na nirujjhantīti.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena sañkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo nirodho ca avijjādīnaṃ samudayā nirodhā ca hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānaṃ udānesīti** idaṃ yena maggena yo dukkhakkhandhassa samudayanirodhasañkhāto attho kiccavasena ārammaṇakiriyāya ca vidito, tassa ariyamaggassa ānubhāvadīpakaṃ vuttappakāraṃ udānaṃ udānesīti attho.

brāhmaṇassa, tadā so brāhmaṇo tehi uppannehi bodhipakkhiyadhammehi yassa
Tatrāyaṃ saṅkhepattho- **yadā have pātubhavanti dhammā ātāpino jhāyato
brāhmaṇassa**, tadā so brāhmaṇo tehi uppannehi bodhipakkhiyadhammehi yassa
vā ariyamaggassa catusaccadhammā pātubhūtā (..0046), tena ariyamaggena
vidhūpayam tiṭṭhati mārasenam, “kā mā te paṭhamā senā”ti-ādinā (su. ni. 438;
mahāni. 28; cūḷani. nandamāṇavapucchāniddeśa 47) nayena vuttappakāraṃ
mārasenam vidhūpayanto vidhamento viddhamṣento tiṭṭhati. Kathaṃ? **Sūriyova
obhāsayamantalikkham**, yathā sūriyo abbhuggato attano pabhāya antalikkham
obhāsentova andhakāraṃ vidhamento tiṭṭhati, evaṃ sopi khīṇāsavabrāhmaṇo
tehi dhammehi tena vā ariyamaggena saccāni paṭivijjhantova mārasenam vidhū-
payanto tiṭṭhatīti.

Evaṃ bhagavatā paṭhamam paccayākārapajānanassa, dutiyam paccayakkha-
yādhigamassa, tatiyam ariyamaggassa ānubhāvappakāsanāni imāni tīṇi udānāni
tīsu yāmesu bhāsītāni. Katarāya rattiyā? Abhisambodhito sattamāya rattiyā.
Bhagavā hi visākhapuṇṇamāya rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsam anussarivā
majjhimayāme dibbacakkhum visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde
ñāṇam otāretvā nānāyehi tebhūmakasaṅkhāre sammāsivā “idāni aruṇo ugga-
missatī”ti sammāsambodhiṃ pāpuṇi, sabbaññutappattisamanantarameva ca
aruṇo uggacchīti. Tato teneva pallaṅkena bodhirukkhamūle sattāham vītinaṃto
sampattāya pāṭipadarattiyā tīsu yāmesu vuttanayena paṭiccasamuppādam
manasi karivā yathākkamaṃ imāni udānāni udānesi.

Khandhake pana tīsupi vāresu “paṭiccasamuppādam anulomapaṭilomaṃ ma-
sākāsī”ti (mahāva. 1) āgatattā khandhakaṭṭhakathāyaṃ “tīsupi yāmesu evaṃ
manasi katvā paṭhamam udānam paccayākārapaccavekkhaṇavasena, dutiyam
nibbānapaccavekkhaṇavasena, tatiyam maggapaccavekkhaṇavasenāti evaṃ
imāni bhagavā udānāni udānesī”ti vuttam, tampi na virujjhati. Bhagavā hi ṭhapetvā
ratanagharasattāham sesesu chasu sattāhesu antarantarā dhammam paccave-
kkhitvā yebhuyyena vimuttisukhapaṭisaṃvedī vihāsi, ratanagharasattāhe pana
abhidhammaparicayavaseneva vihāsīti.

Tatiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Humhuṅkasuttavaṇṇanā

4. Catutthe (..0047) **ajapālanigrodheti** tassa kira chāyāyaṃ ajapālā gantvā nisī-
danti, tenassa “ajapālanigrodho”tveva nāmaṃ udapādi. Keci pana “yasmā tattha
vede sajjhāyitum asamatthā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesa-
nāni katvā sabbe vaṣiṃsu, tasmā **ajapālanigrodhoti** nāmaṃ jātan”ti vadanti.
Tatrāyaṃ vacanattho- na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho, ajapā
lanti ādiyanti nivāsam etthāti ajapāloti. Yasmā vā majjhanhike samaye anto

paviṭṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’ tissa nāmaṃ rūḷhanti apare. Sabbathāpi nāmamaṃ tassa rukkassa, tassa samīpe. Samīpatthe hi etaṃ bhumaṃ “ajapālanigrodhe” ti.

Vimuttisukhapatiṣamvedīti tatrapi dhammaṃ vicinanto vimuttisukhañca paṭisaṃvedento nisīdi. Bodhirukkato puratthimadisābhāge esa rukkho hoti. **Sattāhanti** ca idaṃ na pallaṅkasattāhato anantarasattāhaṃ. Bhagavā hi pallaṅkasattāhato aparānipi tīṇi sattāhāni bodhisamīpeyeva vītināmesi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā- bhagavati kira sammāsambodhiṃ patvā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinne “na bhagavā vuṭṭhāti, kinnu kho aññepi buddhattakarā dhammā atthī” ti ekaccānaṃ devatānaṃ kaṅkhā udapādi. Atha bhagavā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṃ kaṅkhaṃ ñatvā kaṅkhāvidhamanattaṃ ākāse uppativā yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā tāsāṃ kaṅkhaṃ vidhametvā pallaṅkato isakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca upacitānaṃ pāramīnaṃ balādhigamaṭṭhānaṃ pallaṅkaṃ bodhirukkhañca animisehi cakkhūhi olokayamāno sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **animisacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Atha pallaṅkassa ca ṭhitatṭhānassa ca antarā puratthimato ca pacchimoto ca āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ **ratanaṅkamacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṃ māpayiṃsu (..0048), tattha pallaṅkena nisīditvā abhidhammapiṭakaṃ viśesato anantanayaṃ samantapaṭṭhānaṃ vicinanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **ratanaḡharacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe bodhirukkato ajapālanigrodhaṃ upasaṅkamitvā tassa mūle pallaṅkena nisīdi.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhāsīti tato phalasaṃpattisaṃmādhito yathākālapari-cchedaṃ vuṭṭhahi, vuṭṭhahitvā ca pana tattha evaṃ nisinne bhagavati eko brāhmaṇo taṃ gantvā pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ “**atha kho aññataro**” ti-ādi. Tattha **aññataro**ti nāmagottavasena anabhiññāto apākaṭo eko. **Humhukajātiko**ti so kira diṭṭhamaṅgaliko mānathaddho mānavasena kodhavasena ca sabbaṃ avokkajātikaṃ passitvā jigucchanto “humhun” ti karonto vicarati, tasmā “humhukajātiko” ti vuccati, “huhukkajātiko” tipi pāṭho. **Brāhmaṇo**ti jātiyā brāhmaṇo.

Yena bhagavāti yassaṃ disāyaṃ bhagavā nisinno. Bhummatthe hi etaṃ karaṇavacanaṃ. Yena vā disābhāgena bhagavā upasaṅkamitabbo, tena disābhāgena upasaṅkami. Atha vā **yenā**ti hetu-atthe karaṇavacanaṃ, yena kāraṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho. Kena ca kāraṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakārarogaḡbhābhīpīḡitattā ātura-kāyehi mahājanehi mahānubhāvo bhisakko viya rogatikicchanattaṃ, nānāvidhakilesabyādhīpīḡitattā āturacittehi devamanussehi kilesabyādhītikicchanattaṃ dhammassavanapañhapucchanādikāraṇehi bhagavā upasaṅkamitabbo. Tena ayampi brāhmaṇo attano kaṅkhaṃ chinditukāmo upasaṅkami.

Upasaṅkamitvāti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā yaṃ ṭhānaṃ upasaṅkami, tatopi bhagavato samīpabhūtaṃ āsannataraṃ ṭhānaṃ upagantvāti attho. **Sammodī**ti samaṃ sammā vā modi, bhagavā cānena, sopi bhagavatā “kacci

bhoto khamaniyaṃ kacci yāpaniyan”ti-ādinā paṭisanthāarakaraṇavasena samappavattamodo ahoṣi. **Sammodaniyanti** sammodanārahaṃ sammodajananayoggaṃ. **Kathanti** kathāsallāpaṃ. **Sāraṇiyanti** saritabbayuttaṃ (..0049) sādhujanehi pavattetabbaṃ, kālantare vā cintetabbaṃ. **Vitisāretvāti** niṭṭhāpetvā. **Ekamantanti** bhāvanapuṃsakaniddeso. Ekasmiṃ ṭhāne, atisammukhādike cha nisajjadose vajjetvā ekasmiṃ padeseti attho. **Etadvocāti** etaṃ idāni vattabbaṃ “kittāvatā nu kho”ti-ādivacanaṃ avoca.

Tattha **kittāvatāti** kittakena pamāṇena. **Nūti** saṃsayatthe nipāto. **Khoti** padapūraṇe. **Bhoti** brāhmaṇānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanāṃ. Tathā hi vuttaṃ-“bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti (ma. ni. 2.457; dha. pa. 396). **Gotamāti** bhagavantaṃ gottena ālapati. Kathaṃ panāyaṃ brāhmaṇo sampatisamāgato bhagavato gottaṃ jānātīti? Nāyaṃ sampatisamāgato, chabbassāni padhānakaraṇakāle upaṭṭhahantehi pañcavaggiyehi saddhiṃ caramānopi, aparabhāge taṃ vataṃ chaḍḍetvā uruvelāyaṃ senanigame eko adutiyo hutvā piṇḍāya caramānopi tena brāhmaṇena diṭṭhapubbo ceva sallapitapubbo ca. Tena so pubbe pañcavaggiyehi gayhamānaṃ bhagavato gottaṃ anussaranto, “bho gotamā”ti bhagavantaṃ gottena ālapati. Yato paṭṭhāya vā bhagavā mahābhikkhamaṃ nikkhamanto anomanadītīre pabbajito, tato pabhuti “samaṇo gotamo”ti cando viya sūriyo viya ca pākaṭo paññāto, na tassa gottajānane kāraṇaṃ gavesitabbaṃ.

Brāhmaṇakaraṇāti brāhmaṇaṃ karontīti brāhmaṇakaraṇā, brāhmaṇabhāvakarāti attho. Ettha ca **kittāvatāti** etena yehi dhammehi brāhmaṇo hoti, tesāṃ dhammānaṃ parimāṇaṃ pucchati. **Katame ca panāti** iminā tesāṃ sarūpaṃ pucchati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena puṭṭhassa pañhassa sikhāpattaṃ atthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi, na pana tassa brāhmaṇassa dhammaṃ desesi. Kasmā? Dhammadesanāya abhājanabhāvato. Tathā hi tassa brāhmaṇassa imaṃ gāthaṃ sutvā na saccābhisamayo ahoṣi. Yathā ca imassa, evaṃ upakassa ājivakassa buddhaguṇappakāsaṇaṃ. Dhammacakkappavattanato hi (..0050) pubbabhāge bhagavatā bhāsitaṃ paresaṃ suṇantānampi tapussabhallikānaṃ saraṇadānaṃ viya vāsanābhāgiyameva jātaṃ, na sekkhabhāgiyaṃ, na nibbedhabhāgiyaṃ. Esā hi dhammatāti.

Tattha **yo brāhmaṇoti** yo bāhitapāpadhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṃhuṅkārakasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattakena brahmaññaṃ paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammatā huṃhuṅkārappahānena **nihumhuṅko**, rāgādikasāvābhāvena **nikkasāvo**, bhāvanānuyogayuttacittatāya **yatatto**, sīlasaṃyamena vā saṃyatacittatāya **yatatto**, caturmaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṃ saṅkhārapariyosānaṃ nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantagū**. Maggabrahmacariyassa vusitattā **vusitabrahmacariyo**, **dhammena so brahmavādaṃ vadeyya** “brāhmaṇo ahan”ti etaṃ vādaṃ dhammena ñāyena vadeyya. **Yassa** sakalalokasannivāsepi **kuhiñci** ekārammaṇepi rāgussado, dosussado, mohussado, mānussado, diṭṭhussadoti ime **ussadā natthi**, anavasesaṃ pahīnāti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **sāvattiyanti** evaṃnāmake nagare. Tañhi savatthassa nāma isino nivāsaṭṭhāne māpitattā sāvattihīti vuccati, yathā kākandī, mākandīti. Evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti- yaṃkiñci manussānaṃ upabhoga-paribhogaṃ sabbamettha atthīti sāvatti. Satthasamāyoge ca kimettha bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthītipi vacanaṃ upādāya sāvattihīti.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvattiyaṃ samohitaṃ;

tasmā sabbamupādāya, **sāvattihīti** pavuccatī” ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.14).

Tassaṃ (..0051) **sāvattiyaṃ**, samīpatthe cetamaṃ bhummavacanaṃ. **Jetavaneti** attano paccatthike jinātīti **jetō**, raññā vā paccatthikajane jite jātōti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃ nāmameva katanti jeto. Vanayatīti **vanaṃ**, attano sampattiyā sattānaṃ attani bhattiṃ karoti uppādetīti attho. Vanuke iti vā **vanaṃ**, nānāvīdhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgavirutālāpehi mandamārutacalitārakkhasākhāpallavahatthehi ca “etha maṃ paribhuñjathā” ti pāṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṃ **jetavanaṃ**. Tañhi jetena kumārena ropitaṃ saṃvaddhitaṃ paripālitaṃ. Sova tassa sāmī ahosi, tasmā jetavananti vuccati, tasmīṃ **jetavane**.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti mātāpitūhi gahitanāmasena sudatto nāma so mahāseṭṭhi, sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍaṃ deti, tasmā anāthapiṇḍikoti vuccati. Āramanti ettha pāṇino visesena pabbajitāti **ārāmo**, pupphaphalādisobhāya nātidūranāccāsannatādipañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiraṃanti anukkaṇṭhitā hutvā vasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaramyeva ānetvā rametīti **ārāmo**. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisanthārena kiṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena buddhappamukhassa saṅghassa niyyātito, tasmā “anāthapiṇḍikassa ārāmo” ti vuccati. Tasmīṃ **anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca “jetavane” ti vacanaṃ purimasāmparikkitaṃ, “anāthapiṇḍikassa ārāme” ti pacchimasāmparikkitaṃ. Ubhayampi

dvinnam pariccāgavisesaparidīpanena puññakāmānam āyatim diṭṭhānugati-āpajjanattham. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādakaraṇavasena bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo, catupaññāsa koṭiyo (..0052) anāthapiṇḍikassa. Iti tesam pariccāgaparikittanena “evaṃ puññakāmā puññāni karonti”ti dassento dhammaḥḍāgāriko aññepi puññakāme tesam diṭṭhānugati-āpajjane niyojetīti.

Tattha siyā- yadi tāva bhagavā sāvattiyam viharati, “jetavane”ti na vattabbam. Atha jetavane viharati, “sāvattiyam”ti na vattabbam. Na hi sakkā ubhayattha ekam samayam viharitunti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbam, nanu avocumhā “samīpatthe etaṃ bhummavacanan”ti. Tasmā yadidaṃ sāvattiyā samīpe jetavanam, tattha viharanto “sāvattiyam viharati jetavane”ti vutto. Gocaragāmanidassanattam hissa sāvattivacanam, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānadassanattam sesavacananti.

Āyasmā ca sārīputtoti-ādīsu āyasmāti piyavacanam. Casaddo samuccayattho. Rūpasāriyā nāma brāhmaṇiyā puttoti **sārīputto. Mahāmoggallānoti** pūjāvacanam. Guṇavisesehi mahanto moggallānoti hi mahāmoggallāno. **Revatoti** khadiravanika-revato, na kaṅkhārevato. Ekasmiñhi divase bhagavā rattasāṇiparikkhitto viya suvaṇṇayūpo, pavāḍadhajaparivārito viya suvaṇṇapabbato, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataratṭho haṃsarājā, sattaratanasamujjalāya caturaṅginīyā senāya parivārito viya cakkavatti rājā, mahābhikkhusaṅghaparivuto gaganamajjhe candaṃ uṭṭhāpento viya catunnam parisānam majjhe dhammam desento nisinno hoti. Tasmim samaye ime aggasāvaka mahāsāvaka ca bhagavato pāde vandana-tthāya upasaṅkamimsu.

Bhikkhū āmantesīti attānam parivāretvā nisinnabhikkhū te āgacchante dassetvā abhāsi. Bhagavā hi te āyasmante silasamādhīpaññādiguṇasampanne paramena upasamena samannāgate paramāya ākappasampattiyā yutte upasaṅkamante passivā pasannamānaso tesam guṇavisesaparikittanattam bhikkhū āmantesi “**ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchanti, ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchantī**”ti. Pasādavasena etaṃ āmeditam, pasamsāvasenātipi vuttam yuttam. **Evaṃ vutteti** evaṃ bhagavatā te (..0053) āyasmante “brāhmaṇā”ti vutte. **Aññataroti** nāmago-ttena apākaṭo, tassaṃ parisāyam nisinno eko bhikkhu. **Brāhmaṇajātikoti** brāhmaṇakule jāto. So hi uḷārabhogā brāhmaṇamahāsālakulā pabbajito. Tassa kira evaṃ ahosi “ime lokiyā ubhatosujātiyā brāhmaṇasikkhānipphattiyā ca brāhmaṇo hoti, na aññathāti vadanti, bhagavā ca ete āyasmante brāhmaṇāti vadati, handāham bhagavantam brāhmaṇalakkhaṇam puccheyyan”ti etadatthameva hi bhagavā tadā te there “brāhmaṇā”ti abhāsi. Brahmaṇaṃ aṇatīti brāhmaṇoti hi jātibrahmaṇānam nibbacanam. Ariyā pana bāhitapāpatāya brāhmaṇā. Vuttañhetam- “bāhitapāpoti brāhmaṇo, samacariyā samaṇoti vuccatī”ti (dha. pa. 388). Vakkhati ca “bāhitvā pāpake dhamme”ti.

Etamattham viditvāti etaṃ brāhmaṇasaddassa paramatthato sikhāpattamattham jānitvā. **Imam udānanti** imam paramatthabrāhmaṇabhāvadīpakaṃ udānam udānesi.

Tattha **bāhitvā**ti bahi katvā, attano santānato nīharitvā samucchadappahānavasena pajahitvāti attho. **Pāpake dhammeti** lāmake dhamme, duccharitavasena tividhaduccharitadhamme, cittuppādasenasena dvādasākusalacittuppāde, kamma-pathavasena dasākusalakamma-patha, pavattibhedavasena anekabhedabhinne sabbepi akusaladhammeti attho. **Ye caranti sadā satā**ti ye sativepullappattatāya sabbakālaṃ rūpādīsu chasupi ārammaṇesu satatavīhāravasena satā satimanto hutvā catūhi iriyā-pathehi caranti. Satiggahaṇeneva cettha sampajāññampi gahitanti veditabbaṃ. **Khīṇasaṃyojanā**ti catūhipi ariyamaggehi dasavidhassa saṃyojanassa samucchinnatā parikkhīṇasaṃyojanā. **Buddhā**ti catusaccasambodhena buddhā. Te ca pana sāvaka-buddhā, paccekabuddhā, sammāsambuddhāti tivīdhā, tesu idha sāvaka-buddhā adhippetā. **Te ve lokasmi brāhmaṇā**ti te seṭṭhatthena brāhmaṇasaṅkhāte dhamme ariyāya jātiyā jātā, brāhmaṇabhūtaṃ vā bhagavato orasaputtāti imasmiṃ sattaloke paramatthato brāhmaṇā nāma, na jātigottamāttehi, na jaṭadhāraṇādimmattena vāti attho. Evaṃ imesu dvīsu suttesu brāhmaṇakarā (..0054) dhammā arahattaṃ pāpetvā kathitā, nānājjhāsayatāya pana sattānaṃ desanāvīlāsena abhilāpanānattena desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahākassapasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **rājagaheti** evaṃnāmake nagare. Tañhi mahāmandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā “rājagahan”ti vuccati. “Durabhibhavanīyattā paṭirājūnaṃ gahabhūtanti rājagahan”ti-ādinā aññenetta pakārena vaṇṇayanti. Kintehi? Nāmettaṃ tassa nagarassa. Taṃ panetaṃ buddhakāle cakkavattikāle ca nagaraṃ hoti, sesakāle suññaṃ yakkhapariggahitaṃ tesaṃ vasanaṭṭhānaṃ hutvā tiṭṭhati. **Veḷuvane kalandakanivāpeti veḷuvananti** tassa vihārassa nāmaṃ. Taṃ kira aṭṭhārasahatthubbedhena pakārena parikkhittaṃ buddhassa bhagavato vasanānucchavikāya mahatiyā gandhakuṭiyā aññehi ca pāsādakuṭileṇamaṇḍapacaṅkamadvāra-koṭṭhakādīhi paṭimaṇḍitaṃ bahi veḷūhi parikkhittaṃ ahosi nīlobhāsaṃ manoramaṃ, tena “veḷuvanan”ti vuccati. Kalandakānañcetta nivāpaṃ adamsu, tasmā “**kalandakanivāpo**”ti vuccati. Pubbe kira aññataro rājā taṃ uyyānaṃ kīlanattaṃ pavīṭṭho surāmadamatto divāseyyaṃ upagato supi, pariānāpissa “sutto rājā”ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito cito ca pakkāmi. Atha surāgandhena aññatarasmā rukkhāsusirā kaṇhasappo nikkhamitvā rañño abhimukho āgacchati. Taṃ disvā rukkhadevatā “rañño jīvitaṃ dassāmi”ti kalandakavesena gantvā kaṇṇamūle saddamakāsi. Rājā paṭibujjhi, kaṇhasappo nivatto. So taṃ disvā “imāya kālākāya mama jīvitaṃ dinnan”ti kālākānaṃ nivāpaṃ tattha paṭṭhapesi, abhayaghosañca ghosāpesi. Tasmā tato paṭṭhāya taṃ “kalandakanivāpan”ti saṅkhaṃ gataṃ. Kalandakāti hi kālākānaṃ nāmaṃ, tasmīṃ **veḷuvane kalandakanivāpe**.

Mahākassapoti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassa-

poti mahākassapo, apica kumārakassapattheraṃ upādāya ayaṃ mahāthero (..0055) “mahākassapo”ti vuccati. **Pippaliguhāyanti** tassā kira guhāya dvārasamīpe eko pippalirukkho ahosi, tena sā “pippaliguhā”ti paññāyittha. Tassaṃ **pippaliguhāyaṃ. Ābādhikoti** ābādho assa atthīti ābādhiko, byādhikoti attho. **Dukkhīti** kāyasanni-ssitaṃ dukkhaṃ sañjātaṃ assāti dukkhito, dukkhappattoti attho. **Bāḷhagilānoti** adhimattagelañño, taṃ pana gelaññaṃ sato sampajāno hutvā adhvāsesi. Athassa bhagavā taṃ pavattiṃ ñatvā tatha gantvā bojjhaṅgaparittaṃ abhāsi, teneva therassa so ābādho vūpasami. Vuttañhetāṃ bojjhaṅgasamūyutte-

“Tena kho pana samayena āyasmā mahākassapo pippaliguhāyaṃ viharati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisa-llānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā ...pe... etadavoca- ‘kacci te, kassapa, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’ti? ‘Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ, bāḷhā me bhante, dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo’ti.

“Sattime, kassapa, bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati ...pe... upekkhāsambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ime kho, kassapa, satta bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti’ti. ‘Taggha bhagavā bojjhaṅgā, taggha, sugata, bojjhaṅgā”ti.

“Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mahākassapo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Vuṭṭhahi cāyasmā mahākassapo tamhā (..0056) ābādhā, tathā pahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahosi”ti.

Tena vuttaṃ- **“atha kho āyasmā mahākassapo aparena samayena tamhā ābādhā vuṭṭhāsi”** ti.

Etadahosīti pubbe gelaññadivasesu saddhivihārikehi upanītaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā vihāre eva ahosi. Athassa tamhā ābādhā vuṭṭhitassa etaṃ “yaṃnū-nāhaṃ rājagahaṃ piṇḍāya paviseyyan”ti parivitaṅko ahosi. **Pañcamattāni devatāsa-tānīti** sakkassa devarañño paricārikā pañcasatā kakuṭapādiniyo accharāyo. **Ussukkaṃ āpannāni hontīti** therassa piṇḍapātaṃ dassāmāti pañcapiṇḍapātasa-tāni sajjetvā suvaṇṇabhājanehi ādāya antarāmagge ṭhatvā, “bhante, imaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhatha, saṅgahaṃ no karoṭhā”ti vadamānā piṇḍapātadāne yuttappayuttāni honti. Tena vuttaṃ **“āyasmato mahākassapassa piṇḍapātappaṭilābhāya”** ti.

Sakko kira devarājā therassa cittappavattiṃ ñatvā tā accharāyo uyyojesi “gacchatha tumhe ayyassa mahākassapattherassa piṇḍapātaṃ datvā attano patiṭṭhaṃ karoṭhā”ti. Evaṃ hissa ahosi “imāsu sabbāsu gatāsu kadāci ekissāpi hatthato piṇḍapātaṃ thero paṭiggaṇheyya, taṃ tassā bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti. Paṭikkhipi thero, “bhante, mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhatha,

mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhathā”ti vadantiyo “gacchatha tumhe katapuññā mahābhogā, ahaṃ duggatānaṃ saṅghaṃ karissāmi”ti vatvā, “bhante, mā no nāsetha, saṅghaṃ no karoṭhā”ti vadantiyo punapi paṭikkhipitvā punapi apagantum anicchamānā yācantiyo “na attano pamāṇaṃ jānātha, apagacchathā”ti vatvā accharaṃ pahari. Tā therassa accharāsaddaṃ sutvā santajjitā ṭhātuṃ asakkoṇtiyo palāyitvā devalokameva gatā. Tena vuttaṃ- “**pañcamattāni devatāsatāni paṭikkhipitvā**”ti.

Pubbaṇhasamayanti (..0057) pubbaṇhe ekaṃ samayaṃ, ekasmiṃ kāle. **Nivāsetvā**ti vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsaṃ daḷhaṃ nivāsetvā. **Pattacīvaramādāyā**ti cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gaḥetvā. **Piṇḍāya pāvisī**ti piṇḍapātattāya pāvisi. **Daliddavisikhā**ti duggatamanussānaṃ vasanokāso. **Kapaṇavisi-khā**ti bhogaṃ pārijuññappattiyā dīnamanussānaṃ vāso. **Pesakāra**visikhāti tantavāyavāso. **Addasā kho bhagavā**ti kathaṃ addasa? “Ābādhā vuṭṭhito mama putto kassapo kinnu kho karotī”ti āvajjento veḷuvane nisinna eva bhagavā dibbacakkhunā addasa.

Etamatthaṃ viditvāti yāyaṃ āyasmato mahākassapassa pañcahi accharāsatehi upanītaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ dibbapiṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā kapaṇajanānuggahappaṭipatti vuttā, etamatthaṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ paramappicchatādassanamukhena khīṇāsavassa tāḍibhāvānubhāvādīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **anaññaposinti** aññaṃ poseṭṭi aññaposī, na aññaposī anaññaposī, attanā poseṭṭabbassa aññassa abhāvena adutiyo, ekakoti attho. Tena therassa subharaṃ dasseti. Thero hi kāyaparihārikaṃ cīvarena kucchiparihārikaṃ ca piṇḍapātena attānameva poseṭṭo paramappiccho hutvā viharati, aññaṃ ṇātimittādisu kañci na poseṭṭi katthaci alaggabhāvato. Atha vā aññena aññatarena poseṭṭabbatāya abhāvato anaññaposī. Yo hi ekasmiṃyeva paccayadāyake paṭibaddhacatu-paccayo so anaññaposī nāma na hoti ekāyattavuttito. Thero paṇa “yathāpi bhamaro pupphaṃ”ti (dha. pa. 49) gāthāya vuttanayena jaṅghābalaṃ nissāya piṇḍāya caranto kulesu niccānava hutvā missakabhāttena yāpeti.

Tathā hi naṃ bhagavā candūpamappaṭipadāya thomesi. **Aññānti** abhiññātaṃ, yathābhuccaguṇehi patthaṭayasamaṃ, teneva vā anaññaposibhāvena appicchatāsanuṭṭhitāhi ñātaṃ. Atha vā **aññānti** sabbaso pahīnataṇhatāya lābhasakkārasilokanikāmanahetu attānaṃ jānāpanavasena na ñātaṃ. Avītaṇho (..0058) hi pāpiccho kuhakatāya sambhāvanādhippāyena attānaṃ jānāpeti. **Dantanti** chaḷaṅgupekkhāvasena indriyesu uttamadamanena dantaṃ. **Sāre patiṭṭhanti** vimutti-sāre avatṭhitaṃ, asekkhasīlakkhandhādike vā sīlādisāre patiṭṭhitaṃ. **Khīṇāsavaṃ vantadosanti** kāmāsavādīnaṃ catunnaṃ āsavānaṃ anavasesamaṃ pahīnattā khīṇāsavaṃ. Tato eva rāgādidosānaṃ sabbaso vantattā vantadosamaṃ. **Tamahaṃ brūmi brāhmaṇanti** taṃ yathāvuttaguṇamaṃ paramatthabrāhmaṇamaṃ ahaṃ brāhmaṇanti vadāmiti. Idhāpi heṭṭhā vuttanayeneva desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ajakalāpakasuttavaṇṇanā

7. Sattame **pāvāyanti** evaṃnāmake mallarājūnaṃ nagare. **Ajakalāpake cetiyeti** ajakalāpakena nāma yakkhena pariggahitattā “ajakalāpakan”ti laddhanāme manu-ssānaṃ cittikataṭṭhāne. So kira yakkho aje kalāpe katvā bandhanena ajakoṭṭhāsena saddhiṃ baliṃ paṭicchati, na aññathā, tasmā “ajakalāpako”ti paññāyittha. Keci panāhu- ajake viya satte lāpetiti ajakalāpakoti. Tassa kira sattā baliṃ upa- netvā yadā ajasaddamaṃ katvā baliṃ upaharanti, tadā so tussati, tasmā “ajakalāpako”ti vuccatīti. So pana yakkho ānubhāvasampanno kakkhaḷo pharusso tattha ca sannihito, tasmā taṃ ṭhānaṃ manussā cattiṃ karonti, kālena kālaṃ baliṃ upaharanti. Tena vuttaṃ “ajakalāpake cetiye”ti. **Ajakalāpakassa yakkhassa bhavaneti** tassa yakkhassa vimāne.

Tadā kira satthā taṃ yakkhamaṃ dametukāmo sāyanhasamaye eko adutiyo patta- cīvaraṃ ādāya ajakalāpakassa yakkhassa bhavanadvāraṃ gantvā tassa dovā- rikaṃ bhavanapavisanaṭṭhāya yāci. So “kakkhaḷo, bhante, ajakalāpako yakkho, samaṇoti vā brāhmaṇoti vā gāraṃ na karoti, tasmā tumhe eva jānātha, mayhaṃ pana tassa anārocanaṃ na yuttan”ti tāvadeva yakkhasamāgamaṃ gatassa ajaka- lāpakassa santikaṃ (..0059) vātavegena agamāsi. Satthā antobhavanaṃ pavi- sitvā ajakalāpakassa nisīdanamaṇḍape paññattāsane nisīdi. Yakkhassa orodhā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Satthā tāsamaṃ kāla- yuttaṃ dhammiṃ kathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ- “pāvāyamaṃ viharati ajakalāpake cetiye ajakalāpakassa yakkhassa bhavane”ti.

Tasmiṃ samaye sātāgīrahemavatā ajakalāpakassa bhavanamatthakena yakkhasamāgamaṃ gacchantā attano gamane asampajjamāne “kiṃ nu kho kāra- ṇan”ti āvajjentā satthāraṃ ajakalāpakassa bhavane nisinnaṃ disvā tattha gantvā bhagavantaṃ vanditvā “mayamaṃ, bhante, yakkhasamāgamaṃ gamissāmā”ti āpu- cchitvā padakkhiṇamaṃ katvā gatā yakkhasannipāte ajakalāpakaṃ disvā tuṭṭhiṃ

pavedayiṃsu “lābhā te, āvuso, ajakalāpaka, yassa te bhavane sadevake loka aggapuggalo bhagavā nisinno, upasaṅkamtivā bhagavantam payirupāsassu, dhammañca suṇāhi”ti. So tesam katham sutvā “ime tassa muṇḍakassa samaṇakassa mama bhavane nisinnabhāvaṃ kathenti”ti kodhābhībhūto hutvā “ajja mayham tena samaṇena saddhiṃ saṅgāmo bhavissati”ti cintetvā yakkhasannipātato utthahitvā dakkhiṇam pādam ukkhipitvā saṭṭhiyojanamattam pabbatakūṭam akkami, tam bhijitvā dvidhā ahosi. Sesam ettha yaṃ vattabham, tam ālavakasutta-vaṇṇanāyaṃ (sam. ni. aṭṭha. 1.1.246) āgatanayeneva veditabham.

Ajakalāpakassa samāgamo hi ālavakasamāgamasadisova ṭhapetvā pañhaka-
raṇam vissajjanam bhavanato tikkhattum nikkhamanam pavesanañca. Ajakalā-
pako hi āgacchantoyeva “etehiyeva tam samaṇam palāpessāmī”ti vātamaṇḍalā-
dike navavasse samuṭṭhāpetvā tehi bhagavato calanamattampi kātum asakkonto
nānāvidhappaharaṇahatthe ativiya bhayānakarūpe bhūtagaṇe nimminivā tehi
saddhiṃ bhagavantam upasaṅkamtivā antanteneva caranto sabbarattim nānappa-
kāram vipakāram katvāpi bhagavato kiñci kesaggamattampi nisinnaṭṭhānato
calanam kātum nāsakki. Kevalam pana “ayaṃ samaṇo maṃ anāpucchā
mayham bhavanam pavisitvā nisīdati”ti kodhavasena pajjali. Athassa bhagavā
cittappavattim ṇatvā “seyyathāpi nāma caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittam
bhindeyya, evaṃ so bhiosomattāya (..0060) caṇḍataro assa, evamevāyaṃ
yakkho mayi idha nisinne cittam padūseti, yaṃnūnāham bahi nikkhameyyan”ti
sayameva bhavanato nikkhamitvā abbhokāse nisīdi. Tena vuttam- **“tena kho pana
samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hoti”** ti.

Tattha **rattandhakāratimisāyanti** rattiyam andhakarāṇatamasi, cakkhuviññāṇu-
ppattivirahite bahalandhakāreti attho. Caturaṅgasamannāgato kira tadā andha-
kāro pavattīti. **Devoti** megho ekamekam phusitakam udakabindum pātetī. Atha
yakkho “iminā saddena tāsetvā imaṃ samaṇam palāpessāmī”ti bhagavato
samīpaṃ gantvā “akkulo”ti-ādinaṃ tam bhimsanam akāsi. Tena vuttam **“atha kho
ajakalāpako”**ti-ādi. Tattha **bhayanti** cittutrāsam, **chambhitattanti** ūrutthambhakasa-
rīrassa chambhitabhāvaṃ. **Lomahamsanti** lomānam pahaṭṭhabhāvaṃ, tīhipi
padehi bhayuppattimeva dasseti. **Upasaṅkamīti** kasmā panāyaṃ evamadhippāyo
upasaṅkami, nanu pubbe attanā kātabbam vipakāram akāsīti? Saccamakāsi, tam
panesa “antobhavane khemaṭṭhāne thirabhūmiyam ṭhitassa na kiñci kātum
asakki, idāni bahi ṭhitam evaṃ bhimsāpetvā palāpetum sakkā”ti maññamāno
upasaṅkami. Ayañhi yakkho attano bhavanam “thirabhūmi”ti maññati, “tattha
ṭhitattā ayaṃ samaṇo na bhāyati”ti ca.

Tikkhattum “akkulo pakkulo”ti akkulapakkulikaṃ akāsīti tayo vāre “akkulo
pakkulo”ti bhimsāpetukāmatāya evarūpaṃ saddam akāsi. Anukaraṇasaddo hi
ayaṃ. Tadā hi so yakkho sinerum ukkhipanto viya mahāpathaviṃ parivattento
viya ca mahatā ussāhena asanisatasaddasaṅghātam viya ekasmiṃ ṭhāne puñjī-
katam hutvā viniccharantam disāgajānam hatthigajjitam, kesarasīhānam sīhani-
nnādam, yakkhānam hiṃkārasaddam, bhūtānam aṭṭahāsam, asurānam apphoṭa-
naghosam, indassa devarañño vajiranigghātanigghosam, attano gambhīratāya

vipphārikatāya bhayānakatāya ca avasesasaddaṃ avahasantamiva abhibhavan-
tamiva ca kappavutṭhānamahāvātamaṇḍalikāya vinigghosaṃ puthujjanānaṃ
hadayaṃ phālentāṃ viya mahantaṃ paṭibhayanigghosaṃ abyattakkharaṃ
tikkhattum attano yakkhagajjitaṃ gajji (..0061) “etena imaṃ samaṇaṃ bhimsā-
petvā palāpessāmi”ti. Yaṃ yaṃ niccharati, tena tena pabbatā papaṭikaṃ
muñciṃsu, vanappatijetṭhake upādāya sabbesu rukkhalatāgumbesu pattaphalapu-
pphāni sīdayiṃsu, tiyojanasahassavitthatopi himavantapabbatarājā saṅkampi
sampakampi sampavedhi, bhummadevatā ādiṃ katvā yebhuyyena devatānampi
ahudeva bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso, pageva manussānaṃ. Aññesañca
apadadvipadacatuppadānaṃ mahāpathaviyā undriyanakālo viya mahatī vibhiṃsa-
nakā ahosi, sakalasmim jambudīpatale mahantaṃ kolāhalaṃ udapādi. Bhagavā
pana taṃ saddaṃ “kimi”ti amaññaṃāno niccalo nisīdi, “mā kassaci iminā anta-
rāyo hotū”ti adhiṭṭhāsi.

Yasmā pana so saddo “akkula pakkula” iti iminā ākārena sattānaṃ sotapathaṃ
agamāsi, tasmā tassa anukaraṇavasena “akkulo pakkulo”ti, yakkhassa ca tassaṃ
nigghosanicchāraṇāyaṃ akkulapakkulakaraṇaṃ atthīti katvā “akkulapakkulikaṃ
akāsī”ti saṅghaṃ āropayiṃsu. Keci pana “ākulabyākula iti padadvayassa pariyā-
yābhidhānavasena akkulo bakkuloti ayaṃ saddo vutto”ti vadanti yathā “ekaṃ eka-
kan”ti. Yasmā ekavāraṃ jāto paṭhamuppattivaseva nibbattatā ākuloti ādi-attho
ākāro, tassa ca kakārāgamaṃ katvā rassattaṃ katanti. Dve vāre pana jāto
bakkulo, kulasaddo cettha jātipariyāyo kolaṃkoloti-ādīsu viya. Vutta-adhippāyānu-
vidhāyī ca saddappayogoti paṭhamena padena jalābujasīhabyagghādayo, duti-
yena aṇḍaja-āsivisakaṇhasappādayo vuccanti, tasmā sīhādiko viya āsivisādiko
viya ca “ahaṃ te jīvitahārako”ti imaṃ atthaṃ yakkho padadvayena dassetīti aññe.
Apare pana “akkhulo bhakkhulo”ti pāḷiṃ vatvā “akkhetum khepetum vināsetum
ulatī pavattetīti akkhulo, bhakkhitum khādītum ulatīti bhakkhulo. Ko paneso?
Yakkharakkhasapisācasīhabyagghādīsu aññataro yo koci manussānaṃ anattā-
vaho”ti tassa atthaṃ vadanti. Idhāpi pubbe vuttanayeneva adhippāyayojanā vedi-
tabbā.

Eso (..0062) **te, samaṇa, pisācoti** “ambho, samaṇa, tava pisitāsano pisāco upa-
ṭṭhito”ti mahantaṃ bheravarūpaṃ abhinimminivā bhagavato purato ṭhatvā
attānaṃ sandhāya yakkho vadati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena yakkhena kāyavācāhi pavattiyamānaṃ vip-
pākāraṃ. Tena ca attano anabhibhavanīyassa hetubhūtaṃ lokadhammesu nirupa-
kkilesataṃ sabbākārato viditvā. **Tāyaṃ velāyanti** tassaṃ vippekārakaraṇavelāyaṃ.
Imaṃ udānanti taṃ vippekāraṃ agaṇetvā assa agaṇanahetubhūtaṃ dhammānu-
bhāvadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yadā sakesu dhammesūti** yasmiṃ kāle saka-attabhāvasaṅkhātesu
pañcasu upādānakkhandhadhammesu. **Pāragūti** pariññābhisamayapāripūri-
vasena pārāgato, tatoyeva tesaṃ hetubhūte samudaye, tadappavattilakkaṇe
nirodhe, nirodhagāminiyā paṭipadāya ca pahānasacchikiriyābhāvanābhisamaya-
pāripūriyasena pārāgato. **Hoti brāhmaṇoti** evaṃ sabbaso bāhitapāpattā

brāhmaṇo nāma hoti, sabbaso saka-attabhāvāvabodhanepi catusaccābhisamayo hoti. Vuttañcetaṃ- “imasmimyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca lokasamudayañca paññapemī”ti-ādi (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45). Atha vā **sakesu dhammesūti** attano dhammesu, attano dhammā nāma atthakāmassa puggalassa silādidhammā. Silasamādhipaññāvimutti-ādayo hi vodānadhammā ekantahitasukhasampādanena purisassa attano dhammā nāma, na anathāvahā saṃkilesadhammā viya asakadhammā. **Pāragūti** tesam silādīnaṃ pāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gato.

Tattha silaṃ tāva lokiyalokuttaravasena duvidhaṃ. Tesu lokiyaṃ pubbabhāga-sīlaṃ. Taṃ saṅkhepato pātimokkhasaṃvarādivasena catubbidhaṃ, vitthārato pana anekappabhedhaṃ. Lokuttaraṃ maggaphalavasena duvidhaṃ, atthato sammāvācāsammākammantasammā-ājīvā. Yathā ca sīlaṃ, tathā samādhipaññā ca lokiyalokuttaravasena duvidhā. Tattha lokiyasamādhi saha upacārena aṭṭha samāpattiyo, lokuttarasamādhi maggapariyāpanno (..0063). Paññāpi lokiyā sutamayā, cintāmayā, bhāvanāmayā ca sāsavā, lokuttarā pana maggasampayuttā phalasampayuttā ca. Vimutti nāma phalavimutti nibbānañca, tasmā sā lokuttarāva. Vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva, taṃ ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇa-bhāvato. Evaṃ etesaṃ silādidhammānaṃ attano santāne arahattaphalādhigamena anavasesato nibbattapāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gatoti **sakesu dhammesu pāragū**.

Atha vā sotāpattiphalādhigamena silasmiṃ pāragū. So hi “sīlesu paripūrakārī”ti vutto, sotāpannaggahaṇeneva cettha sakadāgāmīpi gahito hoti. Anāgāmiphalādhigamena samādhismiṃ pāragū. So hi “samādhismiṃ paripūrakārī”ti vutto. Arahattaphalādhigamena itaresu tīsu pāragū. Arahā hi paññāvepullappattiyā aggabhūtāya akuppāya cetovimuttiyā adhigatattā paccavekkhaṇañāṇassa ca pariyosānagamanato paññāvimuttivimuttiñāṇadassanesu pāragū nāma hoti. Evaṃ sabba-thāpi catūsu ariyasaccesu catumaggavasena pariññādisoḷasavidhāya kiccanipphattiyā yathāvuttesu tasmim tasmim kāle sakesu dhammesu pāragato.

Hoti brāhmaṇoti tadā so bāhitapāpadhammatāya paramatthabrāhmaṇo hoti. **Atha etaṃ pisācañca, pakkulañcātivattatīti** tato yathāvuttapāragamanato atha pacchā, ajakalāpaka, etaṃ tayā dassitaṃ pisitāsanatthamāgataṃ pisācaṃ bhaya-jananattham samuṭṭhāpitaṃ akkulapakkulikañca ativattati, atikkamati, abhibhāvati, taṃ na bhāyatīti attho.

Ayampi gāthā arahattameva ullapitvā kathitā. Atha ajakalāpako attanā katena tathārūpenapi paṭibhayarūpena vibhiṃsanena akampaniyassa bhagavato taṃ tādibhāvaṃ disvā “aho

acchariyamanussovatāyan”ti pasannamānaso pothujjanikāya saddhāya attani nivīṭṭhabhāvaṃ vibhāvento satthu sammukhā upāsakattaṃ pavedesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅgāmajisuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame (..0064) **saṅgāmajī**ti evaṃnāmo. Ayañhi āyasmā sāvattiyaṃ aññatarassa mahāvibhavassa seṭṭhino putto, vayappattakāle mātāpitūhi patirūpena dārena niyojetvā sāpateyyaṃ niyyātetvā gharabandhanena baddho hoti. So ekadivasaṃ sāvattivāsino upāsake pubbaṅhasamayaṃ dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā sāyanhasamaye suddhavatthe suddhuttarāsaṅge gandhamālādihatthe dhammassavanatthaṃ jetavanābhimukhe gacchante disvā “kattha tumhe gacchathā”ti pucchitvā “dhammassavanatthaṃ jetavane satthu santikan”ti vutte “tena hi ahampi gamissāmi”ti tehi saddhiṃ jetavanaṃ agamāsi. Tena ca samayena bhagavā kañcanaguhāyaṃ sīhanādaṃ nadanto kesarasīho viya saddhammamaṅḍape paññattavarabuddhāsane nisīditvā catuparisamajjhe dhammaṃ deseti.

Atha kho te upāsakā bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, saṅgāmajipi kulaputto tassā parisāya pariyante dhammaṃ suṇanto nisīdi. Bhagavā anupubbikathaṃ kathetvā cattāri saccāni pakāsesi, saccapariyosāne anekesaṃ pāṇasa-hassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Saṅgāmajipi kulaputto sotāpattiphalaṃ patvā parisāya vuṭṭhitāya bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā pabbajjaṃ yāci “pabbājetha maṃ bhagavā”ti. “Anuññātosī pana tvaṃ mātāpitūhi pabbajjāyā”ti? “Nāhaṃ, bhante, anuññāto”ti. “Na kho, saṅgāmajī, tathāgatā mātāpitūhi ananuññātaṃ puttaṃ pabbājenti”ti. “Sohaṃ, bhante, tathā karissāmi, yathā maṃ mātāpitāro pabbajitūṃ anujānanti”ti. So bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā mātāpitāro upasaṅkamitvā, “ammatātā, anujānātha maṃ pabbajitun”ti āha. Tato paraṃ raṭṭhapālasutte (ma. ni. 2.293 ādayo) āgatanayena veditabbaṃ.

Atha so “pabbajitvā attānaṃ dassessāmi”ti paṭiññaṃ datvā anuññāto mātāpitūhi bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Alatta kho ca bhagavato santike pabbajjaṃ upasampadañca, acirūpasampanno ca pana so uparimaggatthāya ghaṭento vāyamanto aññatarasmīṃ araññāvāse vassaṃ vasitvā chaḷa-bhiñño hutvā vutthavasso bhagavantaṃ dassanāya mātāpitūnañca (..0065) paṭissavamocanattaṃ sāvattiṃ agamāsi. Tena vuttaṃ- **“tena kho pana samayena āyasmā saṅgāmajī sāvattiṃ anuppatto hoti”** ti.

So hāyasmā dhuragāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātaṭikkanto jetavanaṃ pavisitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ katapaṭisa-nthāro aññaṃ byākaritvā puna bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā nikkhamitvā aññatarasmīṃ rukkhamaṃḍale divāvihāraṃ nisīdi. Athassa mātāpitāro ñātimittā cassa āgamaṃ sutvā, “saṅgāmajī, kira idhāgato”ti haṭṭhatuṭṭhā turitaturitā vihāraṃ gantvā pariyesantā naṃ tattha nisinnaṃ disvā upasaṅkamitvā paṭisa-

nthāraṃ katvā “mā aputtakam sāpateyyam rājāno hareyyum, appiyā dāyādā vā gaṇheyyum, nālam pabbajjāya, ehi, tāta, vibbhamā”ti yāciṃsu. Taṃ sutvā thero “ime mayham kāmehi anaththikabhāvaṃ na jānanti, gūthadhārī viya gūthapiṇḍe kāmesuyeva alliyanaṃ icchanti, nayime sakkā dhammakathāya saññāpetun”ti assuṇanto viya nisīdi. Te nānappakāraṃ yācitvā attano vacanaṃ aggaṇhantaṃ disvā gharaṃ pavisitvā puttena saddhiṃ tassa bhariyaṃ saporivāraṃ uyyojesuṃ “mayam nānappakāraṃ taṃ yācantāpi tassa manaṃ alabhitvā āgatā, gaccha tvam, bhadde, tava bhattāraṃ puttasaṇḍassanena yācitvā saññāpehī”ti. Tāya kira āpannasattāya ayamāyasmā pabbajito. Sā “sādhū”ti sampañcchitvā dāraḥkamādāya mahatā parivārena jetavanaṃ agamāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “**assosi kho āyasmato saṅgāmajissā**” ti-ādi.

Tattha **purāṇadutiyaikā**ti pubbe gihikāle pādaparicaraṇavasena dutiyaikā, bhariyāti attho. **Ayyoti** “ayyaputto”ti vattabbe pabbajitānaṃ anucchavikavohārena vadati. **Kirāti** anussavanatthe nipāto, tassa anuppatto kirāti sambandho veditabbo. **Khuddaputtañhi samaṇa, posa manti** āpannasattameva maṃ chaḍḍetvā pabbajito, sāhaṃ etarahi khuddaputtā, tādisaṃ maṃ chaḍḍetvāva tava samaṇadhammakaraṇaṃ ayuttaṃ, tasmā, samaṇa, puttadutiyaṃ maṃ ghāsacchādanādīhi bharaṃssūti. Āyasmā pana, saṅgāmajī, indriyāni ukkhipitvā taṃ neva oloketi, nāpi ālapati. Tena vuttaṃ- “**evaṃ vutte āyasmā saṅgāmajī tuṇhī ahoṣī**” ti.

Sā (..0066) tikkhattuṃ tatheva vatvā tuṇhībhūtamēva taṃ disvā “purisā nāma bhariyāsu nirapekkhāpi puttesu sāpekkhā honti, puttasiṇho pitu aṭṭhimiṇjaṃ āhacca tiṭṭhati, tasmā puttapemenāpi mayham vase vatteyyā”ti maññamānā puttaṃ therassa aṅke nikkhipitvā ekamantaṃ apakkamma “**eso te, samaṇa, putto, posa nan**”ti vatvā thokaṃ agamāsi. Sā kira samaṇatejenassa sammukhe ṭhātuṃ nāsakki. Thero dāraḥkampi neva oloketi nāpi ālapati. Atha sā itthī avidūre ṭhatvā mukhaṃ parivattetvā oloketi therassa ākāraṃ ṇatvā paṭinivattitvā “puttenapi ayaṃ samaṇo anaththiko”ti dāraḥkam gahetvā pakkāmi. Tena vuttaṃ- “**atha kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyaikā**” ti-ādi.

Tattha **puttenapī**ti ayaṃ samaṇo attano orasaputtenapi anaththiko, pageva aññehīti adhippāyo. **Dibbenāti** ettha dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittaṃsemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇasampañcchanaṃ samatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idampi catutthajjhānasamādhinibbattaṃ abhiññācakkhuṃ tādisanti dibbaṃ viyāti dibbaṃ, dibbavihārasannissayena laddhattā vā dibbaṃ, mahājutikattā mahāgatikattā vā dibbaṃ, tena dibbena. **Visuddhenāti** nīvaraṇādisaṃkilesavigamena suparisuddhena. **Atikkantamānusakenāti** manussānaṃ visayātītena. **Imaṃ evarūpaṃ vippekāraṇanti** imaṃ evaṃ vippekāraṃ yathāvuttaṃ pabbajitesu asārappaṃ aṅke puttaṭṭhapanasaṅkhātāṃ virūpakiriyaṃ.

Etamatthanti etaṃ āyasmato saṅgāmajissa puttadārādīsu sabbattha nirapekkhabhāvasaṅkhātāṃ atthaṃ sabbākārato veditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ tassa itthāniṭṭhādīsu tādibhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **āyantinti** āgacchanti, purāṇadutiyaikanti adhippāyo. **Nābhinandatīti** daṭṭhuṃ maṃ āgatāti na nandati na tussati. **Pakkamantinti** sā ayaṃ mayā asa-

mmoditāva gacchatīti gacchantiṃ. **Na socatīti** na cittasantāpamāpajjati. Yena pana kāraṇena thero evaṃ nābhinandati na socati, taṃ dassetuṃ “**saṅgā saṅgāmajjīṃ muttan**”ti vuttaṃ. Tattha **saṅgāti** rāgasāṅgo dosamohamānadiṭṭhisāṅgoti pañcavidhāpi saṅgā samucchadappaṭipassaddhivimuttīhi (..0067) vimuttaṃ saṅgāmajjīṃ bhikkhuṃ. **Tamahaṃ brūmi brāhmaṇanti** taṃ tādibhāvappattaṃ khīṇāsavaṃ ahaṃ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇanti vadāmīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jaṭilasuttavaṇṇanā

9. Navame **gayāyanti** ettha **gayāti** gāmopi titthampi vuccati. Gayāgāmassahi avidūre viharanto bhagavā “**gayāyaṃ viharati**”ti vuccati, tathā gayātitthassa. Gayātitthanti hi gayāgāmassa avidūre ekā pokkharāṇī atthi nadīpi, tadubhayaṃ “**pāpavāhanatitthan**”ti lokiyamahājano samudācarati. **Gayāsīseti** gajasīsasadisasi-kharo tattha eko pabbato gayāsīsanāmako, yattha hatthikumbhasadiso piṭṭhipā-sāṅgo bhikkhusahassassa okāso pahoti, tatra bhagavā viharati. Tena vuttaṃ- “**gayāyaṃ viharati gayāsīse**”ti.

Jaṭilāti tāpasā. Te hi jaṭādhāritāya idha “**jaṭilā**”ti vuttā. **Antaraṭṭhake himapātasa-mayeti** hemantassa utuno abhantarabhūte māghamāsassa avasāne cattāro phagguṇamāsassa ādimhi cattāroti aṭṭhādivasaparimāṇe himassa patanakāle. **Gayāyaṃ ummujjantīti** keci tasmīṃ titthasammate uduke paṭhamāṃ nimuggasakalasarīrā tato ummujjanti vuṭṭhahanti uppilavanti. **Nimujjantīti** sasīsaṃ uduke osīdanti. **Ummujjanimumjjanampi karontīti** punappunaṃ ummujjananimujjanānīpi karonti.

Tattha hi keci “**ekummujjaneneva pāpasuddhi hoti**”ti evaṃdiṭṭhikā, te ummujjanameva katvā gacchanti. Ummujjanaṃ pana nimujjanamantarena natthīti avinābhāvato nimujjanampi te karontiyeva. Yepi “**ekanimujjaneneva pāpasuddhi hoti**”ti evaṃdiṭṭhikā, tepi ekavārameva nimujjitvā vuttanayena avinābhāvato ummujjanampi katvā pakkamanti. Ye pana “**tasmīṃ titthe nimujjaneneva pāpasuddhi hoti**”ti evaṃdiṭṭhikā, te tattha nimujjitvā assāse sannirumbhitvā maruppapātapatitā viya tattheva jīvitakkhayaṃ pāpuṇanti (..0068). Apare “**punappunaṃ ummujjananimujjanānī katvā nhāte pāpasuddhi hoti**”ti evaṃdiṭṭhikā, te kālena kālaṃ ummujjananimujjanānī karonti. Te sabbepi sandhāya vuttaṃ- “**ummujjantīpi nimujjantīpi ummujjanimumjjanampi karontīti**”ti. Ettha ca kiñcāpi nimujjanapubbakaṃ ummujjanaṃ, nimujjanameva pana karontā katipayā, ummujjanaṃ tadubhayañca karontā bahūti tesāṃ yebhuyyabhāvadassanattāṃ ummujjanaṃ paṭhamāṃ vuttaṃ. Tathā **sambahulā jaṭilāti** jaṭilānaṃ yebhuyyatāya vuttaṃ, muṇḍasikhaṇḍinopi ca brāhmaṇā udakasuddhikā tasmīṃ kāle tattha tathā karonti.

Osiñcantīti keci gayāya udakaṃ hatthena gahetvā attano sīse ca sarīre ca osiñcanti, apare ghaṭehi udakaṃ gahetvā tīre ṭhatvā tathā karonti. **Aggim juhantīti** keci gayātīre vediṃ sajjetvā dhūmadabbhipūjādike upakaraṇe upanetvā aggi-

hutaṃ juhanti aggihutaṃ paricaranti. **Iminā suddhī**ti iminā gayāyaṃ ummujjanādinā aggiparicaraṇena ca pāpamalato suddhi pāpapavāhanā saṃsārasuddhi eva vā hotīti evaṃdiṭṭhikā hutvāti attho.

Ummujjanādi cettha nidassanamattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tesu hi keci udakavāsaṃ vasanti, keci udakassañjaliṃ denti, keci tasmiṃ udake ṭhatvā candimasūriye anuparivattanti, keci anekasahassavāraṃ sāvitti-ādike japanti, keci “inda āgacchā”ti-ādinā vijjājapaṃ avhāyanti, keci mahatupaṭṭhānaṃ karonti, evaṃca karontā keci otaranti, keci uttaranti keci uttaritvā suddhika-ācamanaṃ karonti, keci anto-udake ṭhitā tantī vādentī, vīṇaṃ vādentīti evamādikā nānappakārakiriyā dassenti. Yasmā vā te evarūpā vikārakiriyā karontāpi tasmiṃ udake nimujjana-ummujuanapubbakameva karonti, tasmā taṃ sabbaṃ nimujjanummujuanantogadhameva katvā “ummujjanti”tipi-ādi vuttaṃ. Evaṃ tattha ākulabyākule vattamāne uparipabbate ṭhito bhagavā tesam taṃ kolāhalaṃ sutvā “kinnu kho etan”ti olokento taṃ kiriyavikāraṃ addasa, taṃ sandhāya vuttaṃ- **“addasā kho bhagavā ...pe... iminā suddhī”**ti, taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ (..0069) **viditvāti** etaṃ atthaṃ udakorohanādi-asuddhimagge tesam suddhimaggaparāmasanaṃ saccādi ke ca suddhimagge attano aviparītāvabodhaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ udakasuddhiyā asuddhimaggabhāvadīpakaṃ saccādidhammānaṃca yāthāvato suddhimaggabhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **na udakena suci hotīti** ettha **udakenāti** udakummujuanādinā. Udakummujuanādi hi idha uttarapadalopena “udakan”ti vuttaṃ yathā rūpabhavo rūpanti. Atha vā **udakenāti** ummujuanādikiriyāya sādhanabhūtena udakena suci sattassa suddhi nāma na hoti, natthīti attho. Atha vā **sucīti** tena yathāvuttana udakena suci pāpamalato suddho nāma satto na hoti. Kasmā? **Bahvettha nhāyatī jano**. Yadi hi udakorohanādinā yathāvuttana pāpasuddhi nāma siyā, bahu ettha udake jano nhāyati, mātughātādīpāpakammakārī añño ca gomahiṃsādiko antamaso macchakacchape upādāya, tassa sabbassāpi pāpasuddhi siyā, na panevaṃ hoti. Kasmā? Nhānassa pāpahetūnaṃ appaṭipakkhabhāvato. Yañhi yaṃ vināseti, so tassa paṭipakkho yathā āloko

andhakārassa, vijjā ca avijjāya, na evaṃ nhānaṃ pāpassa. Tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ “na udakena suci hoti”ti.

Yena pana suci hoti, taṃ dassetuṃ “**yamhi saccañcā**”ti-ādimāha. Tattha **yamhīti** yasmim̐ puggale. **Saccanti** vacīsaccañceva viratisaccañca. Atha vā saccanti ñāṇasaccañceva paramatthasaccañca. **Dhammoti** ariyamaggadhammo, phaladhammo ca, so sabbopi yasmim̐ puggale upalabbhati, **so suci so ca brāhmaṇoti** so ariyapuggalo visesato khīṇāsavo accantasuddhiyā suci ca brāhmaṇo cāti. Kasmā panettha saccaṃ dhammato visuṃ katvā gahitaṃ? Saccassa bahūpakārattā. Tathā hi “saccaṃ ve amatā vācā (su. ni. 455), saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184), sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo patiṭṭhitā (su. ni. 455), sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā”ti-ādinā (jā. 2.21.433) anekesu suttapadesu saccaguṇā pakāsītā. Saccavipariyassa ca “ekaṃ dhammaṃ atītassa, musāvādissa jantuno (dha. pa. 176), abhūtavādī nirayaṃ upeti”ti (dha. pa. 306) ca ādinā pakāsītāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bāhiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame (..0070) **bāhiyoti** tassa nāmaṃ. **Dārucīriyoti** dārumayacīro. **Suppāra-
keti** evaṃnāmake paṭṭane vasati. Ko panāyaṃ bāhiyo, kathañca dārucīriyo ahosi, kathaṃ suppārake paṭṭane paṭivasatīti?

Tatrāyaṃ anupubbīkathā- ito kira kappasatasahassamatthake padumuttarasa-
mmāsambuddhakāle eko kulaputto haṃsavatīnagare dasabalassa dhammade-
sanaṃ suṇanto satthāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ khippābhiññānaṃ etadagge ṭhapentaṃ
disvā “mahā vatāyaṃ bhikkhu, yo satthārā evaṃ etadagge ṭhapīyati, aho vatā-
hampi anāgate evarūpassa sammāsambuddhassa sāsane pabbajitvā satthārā
edise ṭhāne etadagge ṭhapetabbo bhavyeayaṃ yathāyaṃ bhikkhū”ti taṃ ṭhāna-
ntaraṃ patthetvā tadanurūpaṃ adhikārakammaṃ katvā yāvajīvaṃ puññaṃ katvā
saggaparāyaṇo hutvā devamanussesu saṃsaranto kassapadasabalassa sāsane
pabbajitvā paripuṇṇasīlo samaṇadhammaṃ karontova jīvitakkhayaṃ patvā deva-
loke nibbatti. So ekaṃ buddhantaraṃ devaloke vasitvā imasmim̐ buddhuppāde
bāhiyaraṭṭhe kulagehe paṭisandhiṃ gaṇhi, taṃ bāhiyaraṭṭhe jātattā **bāhiyoti** sañjā-
niṃsu. So vayappatto gharāvāsaṃ vasanto vaṇijjatthāya bahūnaṃ bhaṇḍānaṃ
nāvaṃ pūretvā samuddaṃ pavisitvā aparāparaṃ sañcaranto satta vāre saddhiṃ-
veva parisāya attano nagaraṃ upagañchi.

Aṭṭhame vāre pana “suvaṇṇabhūmiṃ gamissāmi”ti āropitabhaṇḍo nāvaṃ abhi-
ruhi. Nāvā mahāsamuddaṃ ajjhogāhetvā icchitadesaṃ apatvāva samuddamajjhe
vipannā. Mahājano macchakacchapabhakkho ahosi. Bāhiyo pana ekaṃ nāvāpha-
lakaṃ gahetvā taranto ūmivegena mandamandaṃ khipamāno bhassitvā
samudde patitattā jātarūpeneva samuddatīre nipanno. Parissamaṃ vinodetvā

assāsamattam labhitvā uṭṭhāya lajjāya gumbantaram pavisitvā acchādanam aññaṃ kiñci apassanto akkanāḷāni chinditvā vākehi paliveṭhetvā (..0071) nivāsanapāvuraṇāni katvā acchādesi. Keci pana “dāruphalakāni vijjhitvā vākena āvunītvā nivāsanapāvuraṇam katvā acchādesi”ti vadanti. Evaṃ sabbathāpi dārumaya-cīradhāritāya “**dārucīriyo**”ti purimavohārena “**bāhiyo**”ti ca paññāyittha.

Taṃ ekaṃ kapālam gahetvā vuttaniyāmena suppārakapaṭṭane piṇḍāya carantaṃ disvā manussā cintesuṃ “sace loke arahanto nāma honti, evaṃvidhehi bhavitabbaṃ, kinnu kho ayaṃ ayyo vatthaṃ diyyamānaṃ gaṇheyya, udāhu appicchatāya na gaṇheyyā”ti vīmaṃsantā nānādisāhi vatthāni upanesuṃ. So cintesi- “sacāhaṃ iminā niyāmena nāgamissaṃ, nayime evaṃ mayi pasīdeyyuṃ, yaṃnūnāhaṃ imāni paṭikkhipitvā imināva nīhārena vihareyyaṃ, evaṃ me lābhasakkāro uppajjissati”ti. So evaṃ cintetvā kohaññe ṭhatvā vatthāni na paṭiggaṇhi. Manussā “aho appiccho vatāyaṃ ayyo”ti bhiyyosomattāya pasannamānasā mahantaṃ sakkārasammānaṃ kariṃsu.

Sopi bhattakiccaṃ katvā avidūraṭṭhāne ekaṃ devāyatanaṃ agamāsi. Mahājano tena saddhiṃ eva gantvā taṃ devāyatanaṃ paṭijaggitvā adāsi. So “ime mayhaṃ cīradhāraṇamate pasīditvā evaṃvidhaṃ sakkārasammānaṃ karonti, etesaṃ mayā ukkaṭṭhavuttinā bhavituṃ vaṭṭati”ti sallahukaparikkhāro appicchova hutvā vihāsi. “Arahā”ti pana tehi sambhāvīyamāno “arahā”ti attānaṃ amaññi, uparūpari cassa sakkāragarukāro abhivaḍḍhi, lābhī ca ahosi uḷārānaṃ paccayānaṃ. Tena vuttaṃ- “**tena kho pana samayena bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati samuddatīre sakkato garukato**”ti-ādi.

Tattha **sakkatoti** sakkaccaṃ ādarena upaṭṭhānavasena sakkato. **Garukatoti** guṇavisesena yuttoti adhippāyena pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇavasena garukato. **Mānitoti** manasā sambhāvanavasena mānito. **Pūjitoti** pupphagandhādīhi pūjāvasena pūjito. **Apacitoti** abhippasannacittehi maggadāna-āsanābhīharaṇādivasena apacito. **Lābhī cīvara ...pe... parikkhārānanti** paṇītapapaṇītānaṃ uparūpari upaniyamānānaṃ cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ labhanavasena lābhī.

Aparo (..0072) nayo- **sakkatoti** sakkārappatto. **Garukatoti** garukārappatto. **Mānitoti** bahumānito manasā piyāyito ca. **Pūjitoti** catupaccayābhipūjāya pūjito. **Apacitoti** apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisāṅkhate paṇīta-paṇīte denti, so **sakkato**. Yasmimṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā denti, so **garukato**. **Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so mānito**. Yassa sabbampetaṃ pūjana-vasena karonti, so **pūjito**. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so **apacito**. Bāhiyassa pana te sabbametaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ- “bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati sakkato”ti-ādi. Ettha ca cīvaraṃ so aggaṇhantopi “ehi, bhante, imaṃ vatthaṃ paṭiggaṇhāhi”ti upa-nāmanavasena cīvarassāpi “lābhī”tveva vutto.

Rahogatassāti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassāti** ekībhūtassa bahūhi manussehi “arahā”ti vuccamānassa tassa idāni vuccamānākārena **cetaso parivitakko udapādi** cittassa micchāsāṅkappo uppajji. Kathaṃ? **Ye kho keci loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā, ahaṃ tesam aññataroti**. Tassattho- ye imasmimṃ

sattaloke kilesārīnaṃ hatattā pūjāsakkārādīnañca arahabhāvena arahanto, ye kilesārīnaṃ hananena arahattamaggaṃ samāpannā, tesu ahaṃ ekoti.

Purāṇasālohitāti purimasmīṃ bhavesālohitā bandhusadisā ekato katasamaṇadhammā devatā. Keci pana “purāṇasālohitāti purāṇakāle bhavantare sālohitā mātubhūtā ekā devatā”ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhipitvā purimoyevattho gahito.

Pubbe kira kassapadasabalassa sāsane osakkamāne sāmaṇerādīnaṃ vippekāraṃ disvā satta bhikkhū saṃvegappattā “yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva attano patitṭhaṃ karissāmā”ti suvaṇṇacetiyaṃ vanditvā araññaṃ pavitṭhā ekaṃ pabbataṃ disvā “jīvite sālayā nivattantu, nirālayā imaṃ pabbataṃ (..0073) abhiruhantū”ti vatvā nisseṇiṃ bandhitvā sabbe taṃ pabbataṃ abhiruyha nisseṇiṃ pātetvā samaṇadhammaṃ kariṃsu. Tesu saṅghatthero ekarattātikkameneva arahattaṃ pāpuṇi. So uttarakuruto piṇḍapātaṃ ānetvā te bhikkhū, “āvuso, ito piṇḍapātaṃ paribhuñjathā”ti āha. Te “tumhe, bhante, attano ānubhāvena evaṃ akattha, mayampi sace tumhe viya visesaṃ nibbattessāma, sayameva āharitvā bhuñjissāmā”ti bhuñjitum na icchiṃsu. Tato dutiyadivase dutiyatthero anāgāmiphalaṃ pāpuṇi, sopi tatheva piṇḍapātaṃ ādāya tattha gantvā itare nimantesi, tepi tatheva paṭikkhipiṃsu. Tesu arahattappatto parinibbāyi, anāgāmī suddhāvāsabhūmiyaṃ nibbatti. Itare pana pañca janā ghaṭentā vāyamantāpi visesaṃ nibbattetum nāsakkhiṃsu. Te asakkontā tattheva parisussitvā devaloke nibbattā. Ekaṃ buddhantaraṃ devesuyeva saṃsaritvā imasmīṃ buddhuppāde devalokato cavitvā tattha tattha kulaghare nibbattiṃsu. Tesu hi eko pakkusāti rājā ahoṣi, eko kumārakaṣṣapo, eko dabbo mallaputto, eko sabhiyo paribbājako, eko bāhiyo dārucīriyo. Tattha yo so anāgāmī brahmaloke nibbatto, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “purāṇasālohitā devatā”ti. Devaputtopi hi devadhītā viya devo eva devatāti katvā devatāti vuccati “atha kho aññatarā devatā”ti-ādīsu viya. Idha pana brahmā devatāti adhippeto.

Tassa hi brahmuno tattha nibbattasamanantameva attano brahmasampattiṃ oloketvā āgataṭṭhānaṃ āvajjentassa sattannaṃ janānaṃ pabbataṃ āruyha samaṇadhammakaraṇaṃ, tatthe kassa parinibbutabhāvo, anāgāmiphalaṃ patvā attano ca ettha nibbattabhāvo upaṭṭhāsi. So “kattha nu kho itare pañca janā”ti āvajjento kāmāvacaradevaloke tesam nibbattabhāvaṃ ñatvā aparabhāge kālānukālaṃ “kinnu kho karonti”ti tesam pavattiṃ oloketiyeva. Imasmīṃ pana kāle “kahaṃ nu kho”ti āvajjento bāhiyaṃ suppārakapaṭṭanaṃ upanissāya dārucīradhāriṃ kohaññaena jīvikaṃ kappentaṃ disvā “ayaṃ mayā saddhiṃ pubbe nisseṇiṃ bandhitvā pabbataṃ abhiruhitvā samaṇadhammaṃ karonto atisallekhavuttiyā jīvite anapekkho (..0074) arahatāpi ābhataṃ piṇḍapātaṃ aparibhuñjitvā idāni sambhāvanādhippāyo anarahāva arahattaṃ paṭijānitvā vicarati lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno, dasabalassa ca nibbattabhāvaṃ na jānāti, handa naṃ saṃvejetvā buddhuppādaṃ jānāpessāmi”ti tāvadeva brahmalokato otarivā rattibhāge suppārakapaṭṭane dārucīriyassa sammukhe pāturaḥosi. Bāhiyo attano vasanaṭṭhāne uḷāraṃ obhāsaṃ disvā “kiṃ nu kho etan”ti bahi nikkhamitvā olokeno ākāse ṭhitam

mahābrahmānaṃ disvā añjaliṃ paggayha “ke tumhe”ti pucchi. Athassa so brahmā “ahaṃ te porāṇakasahāyo tadā anāgāmiphalaṃ patvā brahmaloke nibbatto, tvaṃ pana kiñci visesaṃ nibbattetuṃ asakkonto tadā puthujjanakālakeriyaṃ katvā saṃsaranto idāni titthiyavesadhārī anarahāva samāno ‘arahā ahan’ti imaṃ laddhiṃ gahetvā vicarasīti ñatvā āgato, neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā, paṭinissajjetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ, mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya, sammāsambuddho loke uppanno. So hi bhagavā arahā, gaccha naṃ payirupāssa-sū”ti āha. Tena vuttaṃ- **“atha kho bāhiyassa dārucīriyassa purāṇasālohitā devatā”** ti-ādi.

Tattha **anukampikā**ti anuggahasīlā karuṇādhikā. **Atthakāmā**ti hitakāmā mettādhikā. Purimapadena cettha bāhiyassa dukkhāpanayanakāmataṃ tassā devatāya dasseti, pacchimena hitūpasamhāraṃ. **Cetasā**ti attano cittena, cetosīsena cettha cetopariyañāṇaṃ gahitanti veditabbaṃ. **Cetoparivitakkanti** tassa cittappavattiṃ. **Aññāyā**ti jānitvā. **Tenupasaṅkamī**ti seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva brahmaloke antarahito bāhiyassa purato pātubhavanavasena upasaṅkami. **Etadavocā**ti “ye kho keci loke arahanto vā”ti-ādipavattamicchāparivitakkaṃ bāhiyaṃ sahoḍhaṃ coraṃ gaṇhanto viya “neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā”ti-ādikaṃ etaṃ idāni vuccamānavacanaṃ brahmā avoca. **Neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā**ti etena tadā bāhiyassa asekkhabhāvaṃ paṭikkhipati, **nāpi arahattamaggaṃ vā samāpannoti** etena (..0075) sekkhabhāvaṃ, ubhayenapissa anariyabhāvameva dīpeti. **Sāpi te paṭipadā natthi, yāya tvaṃ arahā vā assa arahattamaggaṃ vā samāpannoti** iminā panassa kalyāṇaputhujjanabhāvampi paṭikkhipati. Tattha **paṭipadā**ti sīlavisuddhi-ādayo cha visuddhiyo. Paṭipajjati etāya ariyamaggeti paṭipadā. **Assā**ti bhaveyyāsi.

Ayañcassa arahattādhimāno kiṃ nissāya uppannoti? “Appicchatāya santuṭṭhitāya sallekhatāya dīgharattaṃ katādhikārattā tadaṅgappahānavasena kilesānaṃ vihatattā arahattādhimāno uppanno”ti keci vadanti. Apare panāhu “bāhiyo paṭhamādijhānacatukkalābhī, tasmāssa vikkhambhanappahānena kilesānaṃ asamudācārato arahattādhimāno uppajjati”ti. Tadubhayampi tesaṃ matimattameva “sambhāvanādhippāyo lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno”ti ca aṭṭhakathāyaṃ āgatattā. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

bhāriyaṃ vata kammaṃ, yamaṃ arahāti cintesiṃ, ayañca ‘arahattagāminiṃ paṭi-padāpi te natthī’ti vadati, atthi nu kho loke koci arahā”ti? Atha naṃ pucchi. Tena vuttaṃ- “**atha ke carahi devate loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā**”-ti.

Tattha **athā**ti pucchārambhe nipāto. **Ke carahī**ti ke etarahi. **Loketi** okāsaloke. Ayañhettha adhippāyo- bhājanalokabhūte sakalasmimṃ jambudīpatale kasmimṃ ṭhāne arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā etarahi viharanti, yattha mayaṃ te upasaṅkamtivā tesamṃ ovāde ṭhatvā vaṭṭadukkhato muccissāmāti. **Uttare-sūti** supparakapaṭṭanato pubbuttaradisābhāgaṃ sandhāya vuttaṃ.

Arahanti ārakattā arahamṃ. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūraavidūre ṭhito maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhamṣitattā. Arīnaṃ vā hatattā arahamṃ. Bhagavatā hi kilesārayo anavasesato ariyamaggena hatā samucchinnāti. Arānaṃ vā hatattā arahamṃ. Yañca avijjābhavataṇhāmayanābhi (..0076) puññādi-abhisāṅkhārāraṃ jarāmaraṇanemi āsavasamudayamayena akkhena vijjhivā tibhavarathe samāyojitaṃ anādikālapavattaṃ saṃsāracakkaṃ. Tassānena bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlapathaviyaṃ paṭiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakarañña-pharasuṃ gahetvā sabbepi arā hatā vihatā viddhamṣitāti. Arahātīti vā arahamṃ. Bhagavā hi sadevake loke aggadakkhiṇeyyattā uḷāre cīvarādipaccaye pūjāvisesañca arahati. Rahābhāvato vā arahamṃ. Tathāgato hi sabbaso samucchinnarāgādikilesattā pāpakilesassāpi asambhavato pāpakaraṇe rahābhāvato pi arahanti vuccati.

Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddho**. Bhagavā hi abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato abhisambujjhi. Vuttañhettaṃ-

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā”ti. (su. ni. 563; ma. ni. 2.399; visuddhi. 1.131);

Apica kusale dhamme anavajjasukhavipākato, akusale dhamme sāvajjadukkhavipākato-ādinā sabbattikadukādivasena ayamatto netabbo. Iti aviparītaṃ sayambhuññaṇena sabbākārato sabbadhammānaṃ abhisambuddhattā sammāsambuddhoti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.129-131) āgatanayeneva veditabbo. **Arahattāyāti** aggaphalappaṭilābhāya. **Dhammaṃ deseti**ti ādikalyāṇādiguṇavisesayuttaṃ sīlādipaṭipadādhammaṃ samathavipassanā-dhammameva vā veneyyajjhāsayanurūpaṃ upadisati katheti.

Samvejitoti “dhiratthu vata, bho, puthujjanabhāvassa, yenāhaṃ anarahāva samāno arahāti amaññimṃ, sammāsambuddhañca loke uppajjitvā dhammaṃ desentaṃ na jānimṃ, dujjānaṃ kho panidaṃ jīvitaṃ, dujjānaṃ maraṇaṃ”ti saṃvegamaṃpādito, devatāvacaṇena yathāvuttenākārena saṃviggamānasoti attho. **Tāvadevāti** tasmimyeva khaṇe. **Supparakā pakkāmīti** buddhoti nāmamapi savanena uppānnāya buddhārammaṇāya pītiyā saṃvegena (..0077) ca codiyamānahadayo

suppārakapaṭṭanato sāvattiṃ uddissa pakkanto. **Sabbattha ekarattiparivāsenāti** sabbasmim magge ekarattivāseneva agamāsi. Suppārakapaṭṭanato hi sāvatti vīsayojanasate hoti, tañcāyaṃ ettakaṃ addhānaṃ ekarattivāsenā agamāsi. Yadā suppārakato nikkhanto, tadaheva sāvattiṃ sampattoti.

Kathaṃ panāyaṃ evaṃ agamāsīti? Devatānubhāvena, “buddhānubhāvenā-
tipi vadanti. “Sabbattha ekarattiparivāsenā”ti pana vuttattā maggassa ca vīsayoja-
nasatikattā antarāmagge gāmanigamarājadhānīsu yattha yattha rattiyaṃ vasati,
tattha tattha dutiyaṃ aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā sabbattha ekarattivāseneva sāvattiṃ
upasaṅkamīti ayamatto dīpito hotīti. Nayidaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Sabbasmim
vīsayojanasatike magge ekarattivāsenāti imassa atthassa adhippetattā. Ekaratti-
mattaṃ so sakalasmim tasmim magge vasitvā pacchimadivase pubbaṇhasamaye
sāvattiṃ anuppattoti.

Bhagavāpi bāhiyassa āgamaṃ ṅatvā “na tāvassa indriyāni paripākaṃ gatāni,
khaṇantare pana paripākaṃ gamissanti”ti tassa indriyānaṃ paripākaṃ āgamaya-
māno mahābhikkhusaṅghaparivuto tasmim khaṇe sāvattiṃ piṇḍāya pāvisi. So
ca jetavanaṃ pavisitvā bhuttapātarāse kāyālasiyavimocanattaṃ abbhokāse
caṅkamante sambahule bhikkhū passitvā “kahaṃ nu kho etarahi bhagavā”ti
pucchi. Bhikkhū “bhagavā sāvattiṃ piṇḍāya pavitṭho”ti vatvā pucchimsu “tvaṃ
pana kuto āgato”ti? “Suppārakapaṭṭanato āgatomhī”ti. “Dūrato āgatosi, nisīda,
tāva pāde dhovitvā makkhetvā thokaṃ vissamāhi, āgatakāle sathhāraṃ dakkhasi”-
ti. “Ahaṃ, bhante, attano jīvitantarāyaṃ na jānāmi, ekarattenevamhi katthacipi
ciraṃ aṭṭhatvā anisīditvā vīsayojanasatikaṃ maggaṃ āgato, sathhāraṃ passitvā
vissamissāmi”ti vatvā taramānarūpo sāvattiṃ pavisitvā anopamāya buddhasiriyā
virocamānaṃ bhagavantaṃ passi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena sam-
bahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho bāhiyo dāruccīriyo yena te bhikkhū
tenupasaṅkamī**”ti-ādi.

Tattha **kahanti** kattha. **Nūti** saṃsaye, **khoti** padapūraṇe, kasmim nu kho pade-
seti attho. **Dassanakāmamhāti** daṭṭhukāmā amha. Mayañhi taṃ bhagavantaṃ (..007
andho viya cakkhuṃ, badhiro viya sotaṃ, mūgo viya kalyāṇavākkaraṇaṃ, hattha-
pādavikalo viya hatthapāde, daliddo viya dhanasampadaṃ, kantāraddhānappaṭi-
panno viya khemantabhūmim, rogābhibhūto viya ārogyaṃ, mahāsamudde bhinna-
nāvo viya mahākullaṃ passituṃ upasaṅkamuñca icchāmāti dasseti. **Taramānarū-
poti** taramānākāro.

Pāsādikanti bāttiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanabyāmappabhāketu-
mālālaṅkatāya samantapāsādikāya attano sarīrasobhāsampattiyā rūpakāyadassa-
nabyāvaṭassa janassa sabbabhāgato pasādāvahaṃ. **Pasādaniyanti** dasabalacatu-
vesārājacha-asādhāraṇañāṇa-aṭṭhārasāveṇika- buddhadhammappabhuti-apari-
māṇaguṇagaṇasamannāgatāya dhammakāyasampattiyā sarikkhakajanassa pasā-
danīyaṃ pasīditabbayuttaṃ pasādārahaṃ vā. **Santindriyanti** cakkhādipañcindriya-
lolabhāvāpagamanena vūpasantapañcindriyaṃ. **Santamānasanti** chaṭṭhassa
manindriyassa nibbisevanabhāvūpagamanena vūpasantamānasaṃ. **Uttamadama-
thasamathamanuppattanti** lokuttarapaññāvimutticetovimuttisaṅkhātaṃ uttamaṃ

damathaṃ samathañca anuppatvā adhigantvā ʘhitaṃ. **Dantanti** suparisuddhakāya-samācāratāya ceva hatthapādakukkuccābhāvato davādi-abhāvato ca kāyena dantaṃ. **Guttanti** suparisuddhavadīsamācāratāya ceva niratthakavācābhāvato davādi-abhāvato ca vācāya guttaṃ. **Yatindriyanti** suparisuddhamanosamācāratāya ariyiddhiyogena abyāvaṭa-appaṭisañkhānupekkhābhāvato ca manindriyavasena yatindriyaṃ. **Nāganti** chandādivasena agamanato, pahīnānaṃ rāgādikilesānaṃ punānāgamanato, kassacipi āgussa sabbathāpi akaraṇato, punabbhāvassa ca agamanatoti imehi kāraṇehi nāgaṃ. Ettha ca pāsādikanti iminā rūpakāyena bhagavato pamāṇabhūtataṃ dīpeti, pasādanīyanti iminā dhammakāyena, santindriyanti-ādīnā sesehi pamāṇabhūtataṃ dīpeti. Tena catuppamāṇike lokasannivāse anavasesato sattānaṃ bhagavato pamāṇabhāvo pakāsītoti veditabbo.

Evambhūtañca bhagavantaṃ antaravīthiyaṃ gacchantaṃ disvā “cirassaṃ vata me sammāsambuddho diṭṭho”ti haṭṭhatuṭṭho pañcavaṇṇāya pītiyā nirantaraṃ phuṭasarīro (..0079) pītivipphāritavivaṭaniccālocano diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya oṇatasarīro bhagavato sarīrappabhāvemajjhaṃ ajjhogāhetvā tatha nimujjanto bhagavato samīpaṃ upasañkamitvā pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā bhagavato pāde sambāhanto paricumbanto “desetu me, bhante, bhagavā dhammaṃ”ti āha. Tena vuttaṃ-**“bhagavato pāde siraṣā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca- ‘desetu me, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’”**ti.

Tattha **sugatoti** sobhanagamanattā, sundaraṃ ʘhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā gadattā sugato. Gamanampi hi gataṃ vuccati, tañca bhagavato sobhanaṃ parisuddhaṃ anavajjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gato, aññepi gametīti sobhanagamanattā sugato. Sundarañcesa ʘhānaṃ amataṃ nibbānaṃ gatoti sundaraṃ ʘhānaṃ gatattā sugato. Sammā ca gatattā sugato tena tena maggena pahīne kilese puna apaccāgamanato. Vuttañhetaṃ-

“Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceṭi na paccāgacchatīti sugato. Sakadāgāmi ...pe... arahattamaggena ...pe... na paccāgacchatīti sugato”ti (cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddeṣa 27).

Atha vā sammā gatattāti tīsupi avatthāsu sammāpaṭipattiyā gatattā, suppaṭipannattāti attho. Dīpañkarapādamūlato hi paṭṭhāya yāva mahābodhimaṇḍā tāva samatiṃsapāramipūritāya sammāpaṭipattiyā ñātathacariyāya lokatthacariyāya buddhatthacariyāya koṭiṃ pāpuṇitvā sabbalokassa hitasukhameva paribrūhanto sassataṃ ucchedaṃ kāmasukhaṃ attakilamathanti ime ante anupagacchantiyā anuttarāya bojjaṅgabhāvanāsañkhātāya majjhimāya paṭipadāya ariyasaccesu tato paraṃ samadhigatadhammādhipeyyo sabbasattesu avisayāya sammāpaṭipattiyā ca gato paṭipannoti evampi sammā gatattā sugato. Sammā cesa gataṃ yuttaṭṭhāne yuttameva vācaṃ bhāsatīti sugato. Vuttampi cetāṃ-

“Kālavādī (..0080), bhūtavādī, atthavādī, dhammavādī, vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyaṇṭavatiṃ atthasaṃhitā”ti (dī. ni. 1.9; ma. ni. 3.14).

Aparampi vuttaṃ-

“Yā sā vācā abhūtā atacchā anattasamhitā, yā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati” ti-ādi (ma. ni. 2.86).

Evam sammā gadattāpi sugato.

Yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti yaṃ dhammassa upadisaṇaṃ cira-kālaṃ mama jhānavimokkhādihitāya tadadhigantabbasukhāya ca siyā. **Akālo kho tāva bāhiyā**ti tava dhammadesanāya na tāva kāloti attho. Kiṃ pana bhagavato sattahitapaṭipattiyā akālopi nāma atthi, yato bhagavā kālavādīti? Vuccate- kāloti cettha veneyyānaṃ indriyaparipākakālo adhippeto. Yasmā pana tadā bāhiyassa attano indriyānaṃ paripakkāparipakkabhāvo dubbhiññeyyo, tasmā bhagavā taṃ avatvā attano antaravīthiyaṃ ṭhitabhāvamassa kāraṇaṃ apadisanto āha “**antargharaṃ pavitṭhamhā**” ti. **Dujjānanti** dubbhiññeyyaṃ. **Jīvitantarāyānanti** jīvitassa antarāyakaradhammānaṃ vattanaṃ avattanaṃ vāti vattukāmo sambhamavasena “jīvitantarāyānan” ti āha. Tathā hi anekapaccayappaṭibaddhavuttijīvitaṃ anekarūpā ca tadantarāyā. Vuttañhi-

“Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;

na hi no saṅgamaṃ tena, mahāsenena maccunā” ti. (ma. ni. 3.272; netti. 103).

Kasmā panāyaṃ jīvitantarāyameva tāva purakkharoti? “Nimittaññutāya adiṭṭhakosallena vā” ti keci. Apare “devatāya santike jīvitantarāyassa sutattā” ti vadanti. Antimabhavikattā pana upanissayasampattiyā codiyamāno evamāha. Na hi tesam appatta-arahattānaṃ jīvitakkhayaṃ hoti. Kiṃ pana kāraṇā bhagavā tassa dhammaṃ desetukāmo va dvikkhattuṃ paṭikkhipi? Evaṃ

kirassa ahosi “imassa maṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya (..0081) sakalasarīraṃ pītiyā nirantaraṃ phuṭaṃ, atibalavā pītivego, dhammaṃ sutvāpi na tāva sakkhissati paṭi-vijjhitaṃ. Yāva pana majjhattupekkhā saṅṭhāti, tāva tiṭṭhatu, vīsayojanasataṃ maggaṃ āgatattā darathopissa kāye balavā, sopi tāva paṭippassambhatū”ti. Tasmā dvikkhattuṃ paṭikkhipi. Keci pana “dhammassavane ādarajananatthaṃ bhagavā evamakāsi”ti vadanti. Tatiyavāraṃ yācito pana majjhattupekkhaṃ darathappaṭipassaddhiṃ paccupaṭṭhitañcassa jīvitantarāyaṃ disvā “idāni dhammade-sanāya kālo”ti cintetvā “**tasmā tihā**”ti-ādinā dhammade-sanāya ārabhi.

Tattha **tasmā**ti yasmā tvaṃ ussukkajāto hutvā ativiya maṃ yācasi, yasmā vā jīvitantarāyānaṃ dujjānataṃ vadasi, indriyāni ca te paripākaṃ gatāni, tasmā. **Tihāti** nipātamattaṃ. **Teti** tayā **evanti** idāni vattabbākāraṃ vadati.

Sikkhitabbanti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannampi sikkhānaṃ vasena sikkhanaṃ kātabbaṃ. Yathā pana sikkhitabbaṃ, taṃ dassento “**diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī**”ti-ādimāha.

Tattha **diṭṭhe diṭṭhamattanti** rūpāyatane cakkhuvīññāṇena diṭṭhamattaṃ. Yathā hi cakkhuvīññāṇaṃ rūpe rūpamattameva passati, na aniccādisabhāvaṃ, evameva sesaṃ. Cakkhudvārikavīññāṇena hi me diṭṭhamattameva bhavissatīti sikkhitabbanti attho. Atha vā diṭṭhe diṭṭhaṃ nāma cakkhuvīññāṇena rūpavijjānananti attho. Mattanti pamāṇaṃ. Diṭṭhā mattā etassāti diṭṭhamattaṃ, cakkhuvīññāṇamattameva cittaṃ bhavissatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā āpāthagate rūpe cakkhuvīññāṇaṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ rāgādivirahena cakkhuvīññāṇamattameva me javanaṃ bhavissati, cakkhuvīññāṇappamāṇeneva javanaṃ ṭhapessāmīti.

Atha vā diṭṭhaṃ nāma cakkhuvīññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ, diṭṭhamattaṃ nāma tattheva uppannaṃ sampañcchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātāṃ cittaṭṭayaṃ. Yathā taṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ āpāthagate rūpe teneva sampañcchanādippamāṇena javanaṃ uppādessāmi, nāhaṃ taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṃ dassāmīti evamettha attho daṭṭhabbo. Eseva nayo sutamute (..0082). **Mutanti** tadārammaṇavīññāṇehi saddhiṃ gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ veditabbaṃ. **Viññāte viññātamattanti** ettha pana viññātaṃ nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ. Tasmīṃ viññāte viññātamattanti āvajjanappamāṇaṃ. Yathā āvajjanaṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ rajjanādivasena ca uppajjituṃ adatvā āvajjanappamāṇeneva cittaṃ ṭhapessāmīti ayamettha attho. **Evañhi te, bāhiya, sikkhitabbanti** evaṃ imāya paṭipadāya tayā, bāhiya, tissannaṃ sikkhānaṃ anuvattanavasena sikkhitabbaṃ.

Iti bhagavā bāhiyassa saṃkhittarucitāya chahi viññāṇakāyehi saddhiṃ chaḷārammaṇabhedabhinnaṃ vipassanāya visayaṃ diṭṭhādīhi catūhi koṭṭhāsehi vibhajitvā tathassa ñātatīraṇapariññaṃ dasseti. Kathaṃ? Ettha hi rūpāyatanaṃ passitabbaṭṭhena diṭṭhaṃ nāma, cakkhuvīññāṇaṃ pana saddhiṃ taṃdvārikavīññāṇehi dassanaṭṭhena, tadubhayampi yathāpaccayaṃ pavattamānaṃ dhammamattameva, na ettha koci kattā vā kāretā vā, yato taṃ hutvā abhāvattṭhena aniccaṃ, udayabbaya-paṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattāti kuto tattha paṇḍitassa

rajjanādīnaṃ okāsoṭi? Ayamettha adhippāyo sutādīsupi.

Idāni ñātatīraṇapariññāsu paṭiṭṭhitassa upari saha maggaphalena pahānapariññāṃ dassetuṃ, “**yato kho te, bāhiyā**” ti-ādi āradhāṃ. Tattha **yatoti** yadā, yasmā vā. **Teti** tava. **Tatoti** tadā, tasmā vā. **Tenāti** tena diṭṭhādinā, diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādinā vā. Idaṃ vuttaṃ hoti- bāhiya, tava yasmiṃ kāle yena vā kāraṇena diṭṭhādīsū mayā vuttavidhiṃ paṭipajantassa aviparītasabhāvāvabodhena diṭṭhādīmattaṃ bhavissati, tasmīṃ kāle tena vā kāraṇena diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādinā saha na bhavissasi, ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, pahīnarāgādikattā tena vā diṭṭhādinā saha paṭibaddho na bhavissasiti. **Tato tvam, bāhiya, na tathāti** yadā yasmā vā tvam tena rāgena vā ratto dosena vā duṭṭho mohena vā mūḷho na bhavissasi, tadā tasmā vā tvam tattha diṭṭhādike na bhavissasi, tasmīṃ diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā” ti taṇhāmānadiṭṭhīhi allīno paṭiṭṭhito na bhavissasi. Ettāvataḥ pahānapariññāṃ matthakaṃ pāpetvā khīṇāsava-bhūmi dassitā.

Tato (..0083) **tvam, bāhiya, nevidha na huram na ubhayamantarenā** ti yadā tvam, bāhiya, tena rāgādinā tattha diṭṭhādīsū paṭibaddho na bhavissasi, tadā tvam neva idhaloke na paraloke na ubhayatthāpi. **Esevento dukkhassāti** kilesadukkhassa ca vaṭṭadukkhassa ca ayameva hi anto ayam parivaṭumabhāvoti ayameva hi ettha attho. Ye pana “ubhayamantarenā” ti padaṃ gahetvā antarābhavaṃ nāma icchanti, tesam taṃ micchā. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhitto yeva. Antarenāti vacanaṃ pana vikappantaradīpanaṃ, tasmā ayamettha attho- “neva idha na huram, aparo vikappo na ubhayan” ti.

Atha vā antarenāti vacanaṃ pana vikappantarābhāvadīpanaṃ. Tassattho- “neva idha na huram, ubhayamantare pana na aññatthānaṃ atthī” ti. Yepi ca “antarāparinibbāyī sambhavesi” ti ca imesaṃ suttapadānaṃ atthaṃ ayoniso gahetvā “atthiyeva antarābhavo” ti vadanti, tepi yasmā avihādīsū tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā aggamaggādhiḡamaṇa anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyatīti antarāparinibbāyī, na antarābhavabhūtoti purimassa suttapadassa attho. Pacchimassa ca ye bhūtā eva, na bhavissanti, te khīṇāsavā purimāpade bhūtāti vuttā. Tabbiruddhatāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīna-bhavasamyojanattā sekhā puthujjanā ca. Catūsū vā yonīsū aṇḍajajalābujasattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesi nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesi nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññāṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino, tato paraṃ bhūtāti attho. Tasmā natthīti paṭikkhipitabbā. Sati hi ujuke pāḷi-anugate atthe kiṃ aniddhāritasāmatthiyena antarābhavena parikappitena payojananti.

Ye pana “santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho, yathā taṃ vihi-ādi-aviññāṇakasantāne, evaṃ saviññāṇakasantānepi avicchedena desantaresu pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, na aññathā” ti yuttiṃ vadanti. Tena hi iddhimato cetovasi-ppattassa cittānugatikaṃ kāyaṃ (..0084) adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalo-

kato idhūpasaṅkamane ito vā brahmalokagamane yutti vattabbā. Yadi sabba-
ttheva avicchinnadese dhammānaṃ pavatti icchitā, yadipi siyā iddhimantānaṃ
iddhivisayo acinteyyoti. Taṃ idhāpi samānaṃ “kammavipāko acinteyyo”ti vaca-
nato. Tasmā taṃ tesam matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā,
te katthaci paccayavasena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese.
Tathā hi mukhaghosādīhi paccayehi aññasmiṃ dese ādāsapabbatappadesādike
paṭibimbapaṭighosādikaṃ paccayuppannaṃ nibbattamānaṃ dissati, tasmā na
sabbam sabbattha upanetabbanti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paṭibi-
mbassa udāharaṇabhāvasādhanādiko antarābhavakathāvicāro kathāvatthupaka-
raṇassa (kathā. 505; kathā. aṭṭha. 505) ṭikāyaṃ gahetabbo.

Apare pana “**idhāti** kāmabhavo, **huranti** arūpabhavo, **ubhayamantarenāti** rūpa-
bhavo vutto”ti. Aññe “**idhāti** ajjhattikāyatanāni, **huranti** bāhirāyatanāni, **ubhayama-
ntarenāti** cittacetasikā”ti. “**Idhāti** vā paccayadhammā, **huranti** paccayuppanna-
dhammā, **ubhayamantarenāti** paṇṇattidhammā vuttā”ti vadanti. Taṃ sabbam
aṭṭhakathāsu natthi. Evaṃ tāva “diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati”ti-ādinā diṭṭhādiva-
sena catudhā tebhūmakadhammā saṅgahetabbā. Tattha subhasukhanicca-atta-
ggāhaparivajjanamukhena asubhadukkhāniccānattānupassanā dassitāti heṭṭhi-
māhi visuddhīhi saddhiṃ saṅkhepeneva vipassanā kathitā. “Tato tvaṃ, bāhiya, na
tenā”ti iminā rāgādīnaṃ samucchedassa adhippetattā maggo. “Tato tvaṃ, bāhiya,
na tatthā”ti iminā phalaṃ. “Nevidhā”ti-ādinā anupādisesā parinibbānadhātu kathi-
tāti daṭṭhabbam. Tena vuttaṃ- “**atha kho bāhiyassa ...pe... āsavehi cittaṃ vimu-
ccī**”ti.

Imāya saṃkhittapadāya desanāya **tāvadevāti** tasmimyeva khaṇe, na kālantare.
Anupādāyāti aggahetvā. **Āsavehīti** ābhavaggaṃ āgotrabhuṃ savanato pavatta-
nato cirapārivāsiyaṭṭhena madirādi-āsavasadisatāya ca “āsavā”ti laddhanāmehi
kāmarāgādīhi. **Vimuccīti** samucchedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca
vimucci nissajji. So hi satthu dhammaṃ suṇanto eva silāni sodhetvā yathāladdhaṃ
cittasamādhiṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā khippābhiññatāya tāvadeva
sabbāsave khepetvā (..0085) saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So saṃsāra-
sotaṃ chinditvā katavaṭṭapariyanto antimadehadharo hutvā ekūnavāsatiyā pacca-
vekkhaṇāsu pavattāsu dhammatāya codiyamāno bhagavantaṃ pabbajjaṃ yāci.
“Paripuṇṇaṃ te pattacīvaran”ti puṭṭho “na paripuṇṇan”ti āha. Atha naṃ satthā
“tena hi pattacīvaraṃ pariyesā”ti vatvā pakkāmi. Tena vuttaṃ- “**atha kho bhagavā
...pe... pakkāmī**”ti.

So kira kassapadasabalassa sāsane vīsavassasahassāni samaṇadhammaṃ
karonto “bhikkhunā nāma attanā paccaye labhitvā yathādānaṃ karontena atta-
nāva paribhuñjitum vaṭṭati”ti ekassa bhikkhussapi pattena vā cīvarena vā
saṅghaṃ nākāsi, tenassa ehibhikkhu-upasampadāya upanissayo nāhosi. Keci
panāhu- “so kira buddhasuññe loke coro hutvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā
araññe corikaṃ karonto ekaṃ paccekabuddhaṃ disvā pattacīvaralobhena taṃ
usunā vijjhivā pattacīvaraṃ gaṇhi, tenassa iddhimayapattacīvaraṃ na uppajjissa-
tīti, satthā taṃ ñatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṃ na adāsi”ti. Tampi pattacīvara-

pariyesanaṃ caramānaṃ ekā dhenu vegena āpatantī paharivā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**atha kho acirapakkantassa bhagavato bāhiyaṃ dārucīriyaṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesi**” ti.

Tattha **acirapakkantassā**ti na ciraṃ pakkantassa bhagavato. **Gāvī taruṇavacchā**ti ekā yakkhinī taruṇavacchadhenurūpā. **Adhipatitvā**ti abhibhavitvā madditvā. **Jīvitā voropesī**ti purimasmimṃ attabhāve laddhāghātātāya diṭṭhamatteneva vericittamṃ uppādetvā siṅgena paharivā jīvitā voropesi.

Satthā piṇḍāya caritvā katabhattakicco sambahulehi bhikkhūhi saddhimṃ nagarato nikkhamanto bāhiyassa sarīraṃ saṅkāraṭṭhāne patitaṃ disvā bhikkhū āṇāpesi- “bhikkhave, ekasmimṃ gharadvāre ṭhatvā mañcakaṃ āharāpetvā idaṃ sarīraṃ nagarato niharivā jhāpetvā thūpaṃ karoṭhā”ti, bhikkhū tathā akaṃsu. Katvā ca pana vihāraṃ gantvā satthāraṃ upasaṅkamtivā attanā katakiccaṃ ārocetvā tassa abhisamparāyaṃ pucchiṃsu. Atha nesaṃ bhagavā tassa parinibbutabhāvaṃ ācikkhi. Bhikkhū “tumhe, bhante, ‘bāhiyo dārucīriyo arahattaṃ patto’ti vadatha, kadā so arahattaṃ patto”ti (..0086) pucchiṃsu. “Mama dhammaṃ sutakāle”ti ca vutte “kadā panassa tumhehi dhammo kathito”ti? “Piṇḍāya carantena ajjeva antaravīthiyaṃ ṭhatvā”ti. “Appamattako so, bhante, tumhehi antaravīthiyaṃ ṭhatvā kathitadhammo, kathaṃ so tāvatakena visesaṃ nibbattesī”ti? “Kiṃ, bhikkhave, mama dhammaṃ ‘appaṃ vā bahuṃ vā’ti pamiṇatha, anekāni gāthāsahassānipi anatthasaṃhitāni na seyyo, atthanissitaṃ pana ekampi gāthāpadaṃ seyyo”ti dassento-

“Sahassamapi ce gāthā, anatthapadasaṅhitā;

ekaṃ gāthāpadaṃ seyyo, yaṃ sutvā upasammatī”ti. (dha. pa. 101)-

Dhammapade imaṃ gāthaṃ vatvā “na kevalaṃ so parinibbānamattena, atha kho mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ aggabhāvenapi pūjāraho”ti dassento “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ, yadidaṃ bāhiyo dārucīriyo”ti (a. ni. 1.216) taṃ āyasmantaṃ etadagge ṭhapesi. Taṃ

sandhāya vuttaṃ- “**atha kho bhagavā sāvattiyam piṇḍāya caritvā ...pe... parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo**” ti.

Tattha **pacchābhattanti** bhattakiccato pacchā. **Piṇḍapātaṭṭikkantoti** piṇḍapāta-
pariyesanato paṭinivatto. Padadvayenāpi katabhattakiccoti vuttaṃ hoti. **Nīharitvā**
nagarato bahi netvā. **Jhāpethāti** dahatha. **Thūpañcassa karoṭhāti** assa bāhi-
yassa sarīradhātuyo gahetvā cetiyañca karoṭha. Tattha kāraṇamāha- “**sabrahma-
cārī vo, bhikkhave, kālakato**” ti. Tassattho- yaṃ tumhe seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ
adhisīlādipaṭipattidhammaṃ sandiṭṭhaṃ caratha, taṃ so tumhehi samānaṃ
brahmaṃ acarīti sabrahmacārī maraṇakālassa pattiyaṃva kālakato, tasmā taṃ
mañcakena nīharitvā jhāpetha, thūpañcassa karoṭhāti.

Tassa kā gatīti pañcasu gatisu tassa katamā gati upapatti bhavabhūtā, **gatīti**
nipphatti, ariyo puthujjano vāti kā niṭṭhāti attho. **Abhisamparāyoti** pecca bhavu-
ppatti bhavanirodho vā. Kiñcāpi tassa thūpakaraṇāṇattiyāva parinibbutabhāvo
atthato pakāsito hoti, ye pana bhikkhū tattakena na jāniṃsu, te “tassa kā gatīti” ti (..008
pucchiṃsu. Pākaṭataraṃ vā kārapetukāmā tathā bhagavantaṃ pucchiṃsu.

Paṇḍitoti aggamaggapaññāya adhigatattā paṇḍena ito gato pavattoti paṇḍito.
Paccapādīti paṭipajji. **Dhammassāti** lokuttaradhammassa. **Anudhammanti** sīlavisu-
ddhi-ādipaṭipadādhammaṃ. Atha vā **dhammassāti** nibbānadhammassa. **Anudha-
mmanti** ariyamaggaphaladhammaṃ. **Na ca maṃ dhammādhikaraṇanti** dhamma-
desanāhetu na ca maṃ vihesesi yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattā. Yo hi satthu
santike dhammaṃ sutvā kammaṭṭhānaṃ vā gahetvā yathānusiṭṭhaṃ na paṭipa-
jjati, so satthāraṃ viheseti nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ- “vhiṃsasaññī paguṇaṃ
na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme” ti (mahāva. 9; ma. ni. 1.283;
2.339). Atha vā **na ca maṃ dhammādhikaraṇanti** na ca imaṃ dhammādhikaraṇaṃ.
Idaṃ vuttaṃ hoti- vaṭṭadukkhato niyyānahetubhūtaṃ imaṃ mama sāsana-
dhammaṃ suppaṭipannattā na viheseti. Duppaṭipanno hi sāsanaṃ bhindanto
satthu dhammasarīre pahāraṃ deti nāma. Ayaṃ pana sammāpaṭipattiṃ
matthakaṃ pāpetvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Tena vuttaṃ-
“**parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo**” ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ therassa bāhiyassa anupādisesāya nibbānadhātuyā
parinibbutabhāvaṃ, tathā parinibbutānañca khīṇāsavānaṃ gatiyā pacurajanehi
dubbiññeyyabhāvaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ appaṭiṭṭhitaparini-
bbānānubhāvādīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yatthāti** yasmīṃ nibbāne āpo ca na gādhati, pathavī ca tejo ca vāyo ca na
gādhati, na paṭiṭṭhāti. Kasmā? Nibbānassa asaṅkhatasabhāvattā. Na hi tattha
saṅkhatadhammānaṃ lesopi sambhavati. **Sukkāti** sukkavaṇṇatāya sukkāti laddha-
nāmā gahanakkhattatārakā. **Na jotantīti** na bhāsanti. **Ādicco nappakāsati** tīsu
dīpesu ekasmiṃ khaṇe ālokapharaṇasamattho ādiccopi ābhāvasena na dibbati. **Na
tattha candimā bhātīti** satipi bhāsurabhāve kantasītalakiraṇo candopi tasmīṃ
nibbāne abhāvato eva attano juṇhāvibhāsanena na virocati. Yadi tattha candima-
sūriyādayo natthi, lokantaro viya niccandhakārameva (..0088) taṃ bhavēyyāti
āsaṅkaṃ sandhāyāha “**tamo tattha na vijjati**” ti. Sati hi rūpābhāve tamo nāma na

siyā.

Yadā ca attanā vedi, muni monena brāhmaṇoti catusaccamunanato monanti laddhanāmena maggañāṇena kāyamoneyyādīhi ca samannāgatattā “muni”ti laddhanāmo ariyasāvakaḥbrahmaṇo teneva monasaṅkhātena paṭivedhañāṇena yadā yasmiṃ kāle aggamaggakkhaṇe attanā sayameva anussavādike pahāya attapaccakkhaṃ katvā nibbānaṃ vedi paṭivijjhi. “Avedī”tipi pāṭho, aññāsīti attho. **Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā pamuccatīti athāti** tassa nibbānassa jānanato pacchā. **Rūpāti** rūpadhammā, tena pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca gahito hoti. **Arūpāti** arūpadhammā, tena rūpenāmissīkato arūpabhavo gahito hoti. So “catuvokārabhavo”tipi vuccati. **Sukhadukkhāti** sabbattha uppajjanakasukhadukkhato vaṭṭato. Atha vā **rūpāti** rūpalokapaṭisandhito. **Arūpāti** arūpalokapaṭisandhito. **Sukhadukkhāti** kāmāvacarapaṭisandhito. Kāmabhavo hi byāmissasukhadukkho. Evametasmā sakalatopi vaṭṭato accantameva muccatīti gāthādvayenapi bhagavā “mayhaṃ puttassa bāhiyassa evarūpā nibbānagati”ti dasseti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca bodhivaggavaṇṇanā.

2. Mucalindavaggo

1. Mucalindasuttavaṇṇanā

11. Mucalindavaggassa (..0089) paṭhame **mucalindamūleti** ettha mucalindo vuccati nīparukkho. So “niculo”tipi vuccati, tassa samīpe. Keci pana “mucaloti tassa rukkhassa nāmaṃ, taṃ vanajeṭṭhakatāya pana mucalindoti vuttan”ti vadanti. **Mahā akālameghoti** asampatte vassakāle uppannamahāmegho. So hi gimhānaṃ pacchime māse sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūrento udapādi. **Sattāhavaddalikāti** tasmīṃ uppanne sattāhaṃ avicchinnavuṭṭhikā ahosi. **Sītavātaduddinīti** sā ca sattāhavaddalikā udakaphusitasammissena sītavātena samantato paribbhama-ntena dusitadivasattā duddinī nāma ahosi. **Mucalindo nāma nāgarājāti** tasseva mucalindarukkhassa samīpe pokkharāṇiyā heṭṭhā nāgabhavanaṃ atthi, tattha nibbatto mahānubhāvo nāgarājā. **Sakabhavanāti** attano nāgabhavanato. **Sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvāti** sattavāre attano sarīrabhogehi bhagavato kāyaṃ parivāretvā. **Uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ vihaccāti** bhagavato muddhappadesassa upari attano mahantaṃ phaṇaṃ pasāretvā. “Phaṇaṃ karitvā”tipi pāṭho, so evattho.

Tassa kira nāgarājassa etadahosi “bhagavā ca mayhaṃ bhavanasamīpe rukkhamaṃ nisinno, ayañca sattāhavaddalikā vattati, vāsāgāramassa laddhuṃ

vaṭṭati”ti. So sattaratanamayam pāsādam nimminitum sakkontopi “evam kate kāyasāro gahito na bhavissati, dasabalassa kāyaveyyāvaccam karissāmi”ti mahantaṃ attabhāvaṃ katvā satthāraṃ sattakkhattum bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ katvā dhāresi. “Parikkhepabbhantaram lohapāsāde bhaṇḍāgāragabbhappamāṇaṃ ahosi”ti khandhakaṭṭhakathāyaṃ (mahāva. aṭṭha. 5) vuttaṃ. Majjhimaṭṭhakathāyaṃ pana “heṭṭhālohapāsādappamāṇaṃ”ti (ma. ni. aṭṭha. 1.284). “Icchiticchitena iriyāpathena satthā viharissati”ti kira nāgarājassa ajjhāsayo. Bhagavā pana yathānisinnova sattāhaṃ vītināmesi. Tañca ṭhānaṃ supihitavāta-pānaṃ suphusita-aggaḷadvāraṃ kūṭāgāraṃ viya ahosi. **Mā bhagavantaṃ sīta-nti-ādi** tassa tathā karitvā ṭhānakāraṇaparidīpanaṃ. So hi (.0090) “mā bhagavantaṃ sītaṃ bādhayittha, mā uṇhaṃ, mā ḍaṃsādisamphasso bādhayitthā”ti tathā karitvā aṭṭhāsi.

Tattha kiñcāpi sattāhavaddalikāya uṇhameva natthi, sace pana antarantarā megho vigaccheyya, uṇhaṃ bhavēya, tampi mā bādhayitthāti evaṃ tassa cintetum yuttaṃ. Keci panettha vadanti “uṇhaggahaṇaṃ bhogaparikkhepassa vipulabhāvakaraṇe kāraṇakittanaṃ. Khuddake hi tasmim bhagavantaṃ nāgassa sarīrasambhūtā usmā bādheyya, vipulabhāvakaraṇena pana tādisaṃ ‘mā uṇhaṃ bādhayitthā’ti tathā karitvā aṭṭhāsi”ti.

Viddhanti ubbiddhaṃ, meghavigamena dūrībhūtanti attho. **Vigatavalāhakanti** apagatameghaṃ. **Devanti** ākāsaṃ. **Viditvāti** “idāni vigatavalāhako ākāso, natthi bhagavato sītādi-upaddavo”ti ñatvā. **Viniveṭhetvāti** apanetvā. **Sakavaṇṇanti** attano nāgarūpaṃ. **Paṭisaṃharitvāti** antaradhāpetvā. **Māṇavakavaṇṇanti** kumārakarūpaṃ.

Etamatthanti vivekasukhappaṭisaṃvedino yattha katthaci sukhamēva hotīti etamatthaṃ sabbākārena jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ vivekasukhānubhāvādīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukho vivekoti** nibbānasañkhāto upadhiviveko sukho. **Tuṭṭhassāti** catumaggañāṇasantosena tuṭṭhassa. **Sutadhammassāti** pakāsītadhammassa vissutadhammassa. **Passatoti** taṃ vivekaṃ, yaṃ vā kiñci passitabbaṃ nāma, taṃ sabbaṃ attano vīriyabalādhigatena ñāṇacakkhunā passantassa. **Abyāpajjanti** akuppanabhāvo, etena mettāpubbabhāgo dassito. **Pāṇabhūtesu saṃyamoti** sattesu ca saṃyamo avihiṃsanabhāvo sukhoti attho. Etena karuṇāpubbabhāgo dassito.

Sukhā virāgatā loketi vigatarāgatāpi loke sukhā. Kīdisi? **Kāmānaṃ samatikkamoti**, yā kāmānaṃ samatikkamoti vuccati, sā vigatarāgatāpi sukhāti attho, etena anāgāmimaggo kathito. **Asmimānassa yo vinayoti** iminā pana arahattaṃ kathitaṃ. Arahattañhi asmimānassa paṭippassaddhivinayoti vuccati, ito parañca sukhaṃ nāma natthi, tenāha “**etaṃ ve paramaṃ sukhaṃ**”ti. Evaṃ arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājasuttavaṇṇanā

12. Dutiye (..0091) **sambahulānanti** vinayapariyāyena tayo janā “sambahulā”ti vuccanti, tato paraṃ saṅgho. Suttantapariyāyena pana tayo tayo eva, tato uddhaṃ sambahulā. Tasmā idhāpi suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Upaṭṭhānasālāyanti** dhammasabhāmaṇḍape. Sā hi dhammaṃ desetuṃ āgatassa tathāgatassa bhikkhūnaṃ upaṭṭhānakaraṇaṭṭhānanti “upaṭṭhānasālā”ti vuccati. Atha vā yattha bhikkhū vinayaṃ vinicchinti, dhammaṃ kathenti, sākacchaṃ samāpajjanti, sannipatanavasena pakatiyā upatiṭṭhanti, sā sālāpi maṇḍapopi “upaṭṭhānasālā”tveva vuccati. Tatthāpi hi buddhāsanaṃ niccaṃ paññattameva hoti. Idañhi buddhānaṃ dharmānakāle bhikkhūnaṃ cārittaṃ. **Sannisinnānanti** nisajjanavasena saṅgama nisinnānaṃ. **Sannipatitānanti** tato tato āgantvā sannipatanavasena sannipatitānaṃ. Atha vā buddhāsanaṃ purato katvā satthu sammukhe viya ādaruppattiyā sakkaccaṃ nisīdanavasena sannisinnānaṃ, samānājjhāsayaṭṭā aññamaññasmiṃ ajjhāsayaena suṭṭhu sammā ca nipatanavasena sannipatitānaṃ. **Ayanti** idāni vuccamānaṃ niddisati. **Antarākathāti** kammaṭṭhānāmanasikāra-udde-saparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā kathā, atha vā majjhanhike laddhassa suga-tovādassa, sāyaṃ labhitabbassa dhammassavanassa ca antarā pavattattā antarākathā, samaṇasamācārasseva vā antarā pavattā aññā ekā kathāti antarākathā. **Udapādīti** uppannā.

Imesaṃ dvinnaṃ rājūnanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Mahaddhanataro vāti-**ā-dīsu pathaviyaṃ nikhaṇitvā ṭhapitaṃ sattaratananicayasaṅkhātaṃ mahantaṃ dhanam etassāti mahaddhano, dvīsu ayaṃ atisayena mahaddhanoti **mahaddhanataro**. Vāsaddo vikappattho. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso- nicca-paribbayavasena mahanto bhogo etassāti **mahābhogo**. Devasikaṃ pavisana-āya-bhūto mahanto koso etassāti **mahākoso**. Apare pana “devasikaṃ pavisana-āya-bhūtaṃ maṇisārapheggugumbādibhedabhinnaṃ pariggahavatthu dhanam, tadeva sārāgabbhādīsu nihitaṃ koso”ti vadanti. Vajiro, mahānīlo, indanīlo, marakato, veḷuriyo, padumarāgo, phussarāgo, kakketano, pulāko, vimalo, lohitaṅko (..0092) phaliko, pavāḷo, jotiraso, gomuttako, gomedako, sogandhiko, muttā, saṅkho, añjanamūlo, rājapaṭṭo, amataṃsako, piyako, brāhmaṇi cāti catubbīsati **maṇi** nāma. Satta lohāni kahāpaṇo ca **sāro** nāma. Sayanacchādanapāvuraṇagajadantasilādīni **pheggu** nāma. Candanāgarukuṅkumatagarakappūrādi **gumbā** nāma. Tattha purimena

ādisaddena sālivihi-ādimuggamāsādipubbaṅṅāparaṅṅabhedam dhaññavikatim
ādim katvā yaṃ sattānaṃ upabhogaparibhogabhūtaṃ vatthu, taṃ sabbaṃ saṅga-
yhati. Mahantaṃ vijitaṃ raṭṭhaṃ etassāti **mahāvijito**. Mahanto hatthi-assādivā-
hano etassāti **mahāvāhano**. Mahantaṃ senābalañceva thāmabalañca etassāti
mahabbalo. Icchitanibbattisaṅkhātā puññakammanipphannā mahatī iddhi eta-
ssāti **mahiddhiko**. Tejasaṅkhāto ussāhamantapabhusattisaṅkhāto vā mahanto
ānubhāvo etassāti **mahānubhāvo**.

Ettha ca paṭhamena āyasampadā, dutiyena vittūpakaraṇasampadā, tatiyena
vibhavasampadā, catutthena janapadasampadā, pañcamena yānasampadā,
chaṭṭhena parivārasampadāya saddhim attasampadā, sattamena puññakamma-
mpadā, aṭṭhamena pabhāvasampadā tesam rājūnaṃ pakāsītā hoti. Tena yā sā
sāmisampatti, amaccasampatti, senāsampatti, raṭṭhasampatti, vibhavasampatti,
mittasampatti, duggasampattīti satta pakatisampadā rājūnaṃ icchitabbā. Tā
sabbā yathārahaṃ paridīpitāti veditabbā.

Dānādihi catūhi saṅgahavatthūhi parisam rañjetīti **rājā**. Magadhānaṃ issaroti
māgadho. Mahatiyā senāya samannāgatattā seniyaḡottattā vā **seniyo**. Bimbi
vuccati suvaṅṅaṃ, tasmā sārābimbivaṅṅatāya **bimbisāro**. Keci pana “nāmame-
vetam tassa rañño”ti vadanti. Paccāmittaṃ parasenaṃ jinātīti **pasenadi**. Kosalara-
ṭṭhassa adhipatīti **kosalo**. **Ayañcarahīti** ettha **carahīti** nipātamattaṃ. **Vippakatāti**
apariyositā. Ayaṃ tesam bhikkhūnaṃ antarākathā anīṭṭhitāti attho.

Sāyanhasamayanti sāyanhe ekaṃ samayaṃ. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** tato tato
rūpādi-ārammaṇato cittassa paṭisaṃharaṇato paṭisallānasaṅkhātāya (..0093)
phalasaṃpattito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhito. Bhagavā hi pubbaṅṅhasamayaṃ
bhikkhusaṅghaparivuto sāvattim pavisitvā bhikkhūnaṃ sulabhapiṇḍapātaṃ
katvā katabhattakicco bhikkhūhi saddhim sāvattito nikkhamitvā vihāraṃ pavi-
sitvā gandhakuṭippamukhe ṭhatvā vattaṃ dassetvā ṭhitānaṃ bhikkhūnaṃ yathāsa-
muṭṭhitaṃ sugatovādaṃ datvā tesu araññarukkhamūlādivāṭṭhānaṃ uddissa
gatesu gandhakuṭim pavisitvā phalasaṃpattisukhena divasabhāgaṃ vitināmetvā
yathākālaparicchede saṃpattito vuṭṭhāya, “mayhaṃ upagamaṃ āgamaya-
mānā catasso parisā sakalavihāraṃ paripūrentiyo nisinnā, idāni me dhammadesa-
natthaṃ dhammasabhāmaṇḍalaṃ upagantaṃ kālo”ti āsanato vuṭṭhāya, kesara-
siho viya kañcanaguhāya surabhiḡandhakuṭito nikkhamitvā yūthaṃ upasaṅka-
manto mattavaravāraṇo viya akāyacāpallena cāruvikkantaḡamano asīti-anubya-
ñjanappaṭimaṇḍitabāṭṭiṃsamahāpurisalakkaṇasaṃmuḡjalāya byāmapabhāya
parikkhepavilāsasampannāya pabhassaraketumālālaṅkatāya nīlapītalohitodāta-
mañjiṭṭhapabhassarānaṃ vasena chabbaṅṅabuddharaṃsiyo vissajjentiya acinte-
yyānubhāvāya anupamāya buddhalīlāya samannāgatāya rūpakāyasampattiyā
sakalavihāraṃ ekālokaṃ kurumāno upaṭṭhānasālaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ-
“**atha kho bhagavā ...pe... tenupasaṅkami**” ti.

Evaṃ upasaṅkamtivā vattaṃ dassetvā nisinne te bhikkhū tuṅhībhūte disvā
“mayi akathente ime bhikkhū buddhaḡāravena kappampi na kathessanti”ti kathā-
samuṭṭhāpanatthaṃ “**kāya nuttha, bhikkhave**”ti-ādimāha. Tattha **kāya nutthāti**

katamāya nu bhavatha. “Kāya notthā”tipi pāḷi, so evattho, “kāya nvetthā”tipi paṭhanti, tassa katamāya nu etthāti attho. Tatrāyaṃ saṅkhepattho- bhikkhave, katamāya nāma kathāya idha sannisinnā bhavatha, katamā ca tumhākaṃ kathā mamāgamanapaccayā aniṭṭhitā, taṃ niṭṭhāpessāmīti evaṃ sabbaññupavāraṇāya pavāresi.

Na khvetanti na kho etaṃ, ayameva vā pāṭho. “Na khotan”tipi paṭhanti, na kho etaṃ icceva padavibhāgo. **Kulaputtānanti** jāti-ācārakulaputtānaṃ. **Saddhāti** saddhāya, kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca. **Agārasmāti** gharato, gahaṭṭhabhāvāti attho. **Anagāriyanti** pabbajjaṃ. **Pabbajitānanti** upagatānaṃ (..0094) **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ. Tatthāyaṃ padayojanā- “bhikkhave, tumhe neva rājā-bhinitā na corābhinitā na iṇaṭṭā na jīvitapakatā pabbajitā, atha kho saddhāya agā-rato nikkhamitvā mama sāsane pabbajitā, tumhe etarahi evarūpiṃ rājappaṭisaṃ-yuttaṃ tiracchānakathaṃ katheyyātha, yaṃ evarūpāya kathāya kathanāṃ, etaṃ tumhākaṃ na kho patirūpaṃ na yuttamevā”ti.

Evaṃ sannipatitānaṃ pabbajitānaṃ appatirūpaṃ paṭikkhipitvā idāni nesāṃ patirūpaṃ paṭipattiṃ anujānanto “**sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ kara-ṇīyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo**”ti āha. Tattha **voti** tumhākaṃ. Karaṇī-yanti hi padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanametāṃ, tasmā tumhehīti attho. **Dvayaṃ karaṇīyanti** dve kātābbā. **Dhammī kathāti** catusaccadhammato anapetā kathā, pavattinivattiparidīpinī dhammadesanāti attho. Dasakathāvatthusaṅkhātāpi hi dhammakathā tadekadesā evāti. **Ariyoti** ekantahitāvahattā ariyo, visuddho utta-moti vā ariyo. **Tuṇhībhāvoti** samathavipassanābhāvanābhūtaṃ akathanaṃ. Keci pana “vacīsaṅkhārapaṭipakkhabhāvato dutiyajjhānaṃ ariyo tuṇhībhāvo”ti vadanti. Apare “catutthajjhānaṃ ariyo tuṇhībhāvo”ti vadanti. Ayaṃ panettha attho- “bhikkhave, cittavivekassa paribrūhanatthaṃ vivekaṭṭhakāyā suññāgāre viharantā sace kadāci sannipatatha, evaṃ sannipatitehi tumhehi ‘assutaṃ sāvetaṃ suttaṃ vā pariyodapeti’ti vuttanayena aññamaññassūpakārāya khandhādīnaṃ aniccatādipa-ṭisaṃyuttā dhammakathā vā pavattetabbā, aññamaññaṃ abyābādhanatthaṃ jhānasamāpattiyā vā viharitabban”ti.

Tattha purimena karaṇīyavacanena anotiṇṇānaṃ sāsane otaraṇūpāyaṃ dasseti, pacchimena otiṇṇānaṃ saṃsārato nissaraṇūpāyaṃ. Purimena vā āgama-veyyattiye niyojeti, pacchimena adhigamaveyyattiye. Atha vā purimena sammādi-ṭṭhiyā paṭhamaṃ uppattihetuṃ dīpeti, dutiyena dutiyaṃ. Vuttañhetāṃ-

“Dveme, bhikkhave, hetū dve paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso, paccattañca yoniso manasikāro”ti (a. ni. 2.127).

Purimena (..0095) vā lokiyasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇaṃ vibhāveti, pacchimena lokuttarasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇanti evamādinā ettha yojanā veditabbā.

Etamatthaṃ viditvāti tehi bhikkhūhi kittitakāmasampattito jhānādisampatti santa-tarā ceva paṇītatarā cāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ ariyavihārasukhānubhāvādīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yañca kāmasukhaṃ loketi** lokasaddo “khandhaloko āyatanaloko dhātulo-ko”ti-ādīsu (mahāni. 3, 7; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeśa 2) saṅkhāresu āgato.

“Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
disā bhanti virocanā;
tāva sahasadhā loko,
ettha te vattatī vaso” ti.-

Ādīsu (ma. ni. 1.503) okāse āgato. “Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā lokam volokento” ti-ādīsu (mahāva. 9; ma. ni. 1.283) sattesu. Idha pana sattaloke okāsa-loke ca veditabbo. Tasmā avīcīto paṭṭhāya upari brahmalokato heṭṭhā etasmiṃ loko yaṃ vatthukāme paṭicca kilesakāmasasena uppajjanato kāmasahagataṃ sukhaṃ. **Yañcidam diviyam sukhanti** yañca idaṃ divi bhavaṃ dibbavīhārasasena ca laddhabbaṃ brahmānaṃ manussānañca rūpasamāpattisukhaṃ. **Taṇhakkhaya-sukhassāti** yaṃ āgamma taṇhā khīyati, taṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā taṇhāya ca paṭipassambhanavasena pavattaphalasangāhāpattisukhaṃ taṇhakkhaya-sukhaṃ nāma, tassa taṇhakkhaya-sukhassa. **Eteti** liṅgavipallāsa niddeso, etāni sukha-nīti attho. Keci ubhayampi sukhasāmañña gahetvā “**etan**” ti paṭhanti, tesam “kalam nāgghati” ti pāṭhena bhavitabbaṃ.

Soḷasinti soḷasannaṃ pūraṇiṃ. Ayañhettha saṅkhepattho- cakkavattisukhaṃ ādiṃ katvā sabbasmiṃ manussaloke manussasukhaṃ, nāgasupaṇṇādiloke nāgā-dīhi anubhavitabbaṃ sukhaṃ, cātumahārājikādivaloke chabbidhaṃ kāmasukhanti yaṃ ekādasavidhe kāmaloce uppajjantaṃ kāmasukhaṃ, yañca idaṃ rūpārūpadevesu dibbavīhārabhūtesu rūpārūpajjhānesu ca uppānattā “diviyaṃ” ti (..0096) laddhanāmaṃ lokiyajjhānasukhaṃ, sakalampi tadubhayaṃ taṇhakkhaya-sukhasa-ṅkhātaṃ phalasangāhāpattisukhaṃ soḷasa bhāge katvā tato ekabhāgaṃ soḷasabhā-gaṇe laddhaṃ ekabhāgasāṅkhātaṃ kalam na agghatīti.

Ayañca atthavaṇṇanā phalasangāhāpattisāmañña vuttā. Pāḷiyaṃ avisesena taṇhakkhaya-sa āgatattā paṭhamaphalasangāhāpattisukhassāpi kalam lokiyaṃ na agghati eva. Tathā hi vuttaṃ-

“Pathabyā ekarajjena, saggassa gamanena vā;
sabbalokādhīpaccena, sotāpattiphalaṃ varan” ti. (dha. pa. 178);

Sotāpattisaṃyuttepi vuttaṃ-

“Kiñcāpi, bhikkhave, rājā cakkavattī catunnaṃ dīpānaṃ issariyādhīpaccaṃ rajjaṃ kāretvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggam lokam upapajjati devānaṃ tāvatimsānaṃ sahaḃyataṃ, so tatha nandane vane accharāsa-ṅghaparivuto dibbehi ca pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, so catūhi dhammehi samannāgato. Atha kho so aparimutto nirayā, aparimutto tiracchānayanīyā, aparimutto pettivīsayā, aparimutto apāyaduggativinīpātā. Kiñcāpi, bhikkhave, ariyasāvako piṇḍiyālopaṇa yāpeti, nantakāni ca dhāreti, so catūhi dhammehi samannāgato, atha kho so parimutto nirayā, parimutto tiracchānayanīyā, parimutto pettivīsayā, parimutto apāyaduggativinīpātā.

“Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti ‘itipi so bhagavā arahaṃ ...pe.. buddho bhagavā’ ti. Dhamme aveccappasādena ...pe... viññūhi’ ti. Saṅghe aveccappasādena ...pe... puñña-kkhettaṃ lokassa’ ti. Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi ...pe...

samādhisaṃvattanikehi. Imehi catūhi dhammehi samannāgato hoti. Yo ca, bhikkhave, catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho, yo catunnaṃ (..0097) dhammānaṃ paṭilābho, catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābhassa kalamā nāgghati soḷasin”ti (saṃ. ni. 5.997).

Evaṃ bhagavā sabbattha lokiyasukhaṃ sa-uttaraṃ sātisaṃ, lokuttarasukha-
meva anuttaranti atisaṃti bhājesīti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **kumārakā**ti dārakā. **Antarā ca sāvattiṃ antarā ca jetavananti** antarā-saddo “tadantaraṃ ko jāneyya, aññatra tathāgatā”ti (a. ni. 6.44; 10.75), “janā saṅgama mantenti, mañca tvañca kimantaran”ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe āgato. “Addasā maṃ, bhante, aññatarā itthi vijjantarikāya bhājanaṃ dhovanti”ti-ādīsu (ma. ni. 2.149) kaṇe. “Yassantarato na santi kopā”ti-ādīsu (udā. 20) citte. “Antarā vosānamāpādi”ti-ādīsu vemajjhe. “Apicāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī”ti-ādīsu (pārā. 231) vivare. Svāyamidhāpi vivare veditabbo. Tasmā sāvattiyā ca jetavanassa ca

vivareti, evamettha attho veditabbo. Antarāsaddayogato cettha upayogavacanam “antarā ca sāvattim antarā ca jetavanam”ti. Īdisesu thānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca gacchatī”ti ekameva antarāsaddam payujjanti, so dutiya-padenapi yojetabbo hoti. Idha pana yojetvā vutto.

Ahiṃ daṇḍena hanantīti bilato nikkhamitvā gocarāya gacchantam kaṇhasappam chātajjhataṃ anubandhitvā yaṭṭhīhi pothenti. Tena ca samayena bhagavā sāvattim piṇḍāya gacchanta antarāmagge te dārake ahiṃ daṇḍena hanante disvā “kasmā kumārakā imaṃ ahiṃ daṇḍena hanathā”ti pucchitvā “ḍaṃsanabhayena, bhante”ti ca vutte “ime attano sukham karissāmāti imaṃ paharantā nibbattaṭṭhāne dukkham anubhavissanti, aho avijjāya nikatikosallan”ti dhammasamvegam uppādesi. Teneva ca dhammasamvegena udānam udānesi. Tena vuttam “**atha kho bhagavā**”ti-ādi.

Tattha (..0098) **etamattham veditvā**ti “ime dārakā attasukhāya paradukkham karontā sayam parattha sukham na labhissanti”ti etamattham jānitvāti evameke vaṇṇenti. Aññesam duppaṭipannānam sukhapariyesanam āyatim dukkhāya samvattati, suppaṭipannānam ekantena sukhāya samvattati. Tasmā “paravihesāvinimuttā accantameva sukhabhāgino vata mayham ovādappaṭikarā”ti somanassavasenevetampi sathā udānam udānesīti vadanti. Apare pana bhaṇanti “evaṃ tehi kumārakehi pavattitam paraviheṭhanam sabbākārena ādīnavato veditvā paravihesāya parānukampāya ca yathākkamaṃ ādīnavānisamsavibhāvanam imaṃ udānam udānesī”ti.

Tattha **sukhakāmānī**ti ekanteneva attano sukhasa icchanato sukhānugiddhāni. **Bhūtānī**ti pāṇino. **Yo daṇḍena vihiṃsatī**ti ettha **daṇḍenā**ti desanāmattham, daṇḍena vā leḍḍusatthapāṇippahārādīhi vāti attho. Atha vā **daṇḍenā**ti daṇḍanena. Iam vuttam hoti- yo sukhakāmāni sabbabhūtāni jāti-ādinā ghaṭṭanavasena vacīdaṇḍena vā pāṇimuggarasatthādīhi pothanatāḷanacchedanādivasena sarīradaṇḍena vā sataṃ vā sahasam vā thāpanavasena dhanadaṇḍena vāti imesu daṇḍesu yena kenaci daṇḍena vihiṃsati viheṭheti dukkham pāpeti, **attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukhanti** so puggalo attano sukham esanto gavesanto patthento pecca paraloke manussasukham dibbasukham nibbānasukhanti tividhampi sukham na labhati, aññadatthu tena daṇḍena dukkhameva labhatīti attho.

Pecca so labhate sukhanti yo khantimettānuddayasampanno “yathāham sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, evaṃ sabbepī”ti cintetvā sampattavirati-ādīsu thito vuttanayena kenaci daṇḍena sabbānipi bhūtāni na hiṃsati na bādhati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukham, devabhūto dibbasukham, ubhayaṃ atikkamanto nibbānasukham labhatīti. Ettha ca tādisassa puggalassa avassamabhāvītāya tam sukham paccuppannam viya hotīti dassanattham “labhate”ti vuttam. Purimagāthāyapi eseva nayo.

Tatayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sakkārasuttavaṇṇanā

14. Catutthe (..0099) **tena kho pana samayena bhagavā sakkato hotīti** kappānaṃ satasahassādhikesu catūsu asaṅkhyeyyesu paripūritassa puññasambhāravisesassa phalabhūtena “ito paraṃ mayhaṃ okāso natthi”ti ussahajātena viya uparūpari vaḍḍhamānena sakkārādīnā bhagavā sakkato hoti. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahoghaṃ viya sabbapāramiyo “ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya bhagavato lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayimṣu. Tato annapānavatthayānamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā “kahaṃ buddho, kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo, kahaṃ narāsabho, kahaṃ purisasīho”ti bhagavantam pariyesanti. Sakaṭasatehi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇepi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ taṃ khandhake (mahāva. 282) tesu tesu ca suttesu āgatanayena veditabbaṃ. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassāti. Vuttañhetam- “Yāvatā kho, cunda, etarahi saṅghā vā gaṇā vā loke uppannā, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekasaṅghampi samanupassāmi evaṃ lābhaggayasaggappattaṃ, yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho”ti (dī. ni. 3.176).

Svāyaṃ bhagavato ca bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṃ mahānadīnaṃ udakogho viya appameyyo ahosi. Tena vuttaṃ- “tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti ...pe... parikkhārānaṃ, bhikkhusaṅghopi sakkato ...pe... parikkhārānaṃ”ti.

Titthiyā pana pubbe akatapuññatāya ca duppaṭipannatāya ca asakkatā agarukatā, buddhuppādena pana visesato vipannasobhā sūriyuggamane khajjopanakā viya nippabhā nittejā hatalābhasakkārā ahesuṃ. Te tādisaṃ bhagavato saṅghassa ca lābhasakkāraṃ asahamānā issāpakatā “evaṃ ime pharusāhi vācāhi ghaṭṭetvāva palāpessāmā”ti usūyā visuggāraṃ uggirantā tattha tattha bhikkhū akkosantā paribhāsantā vicarimṣu (..0100). Tena vuttaṃ- “**aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti ...pe... parikkhārānaṃ. Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā bhikkhusaṅghassa ca gāme ca araṇṇe ca bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosentī vihesentī**”ti.

Tattha **asabbhāhīti** asabhāyoggāhi sabhāyaṃ sādhujanasamūhe vattum ayuttāhi, duṭṭhullāhīti attho. **Pharusāhīti** kakkhaḷāhi mammacchedikāhi. **Akkosantīti** jāti-ādīhi akkosavatthūhi khumṣenti. **Paribhāsantīti** bhaṇḍanavasena bhayaṃ uppādentā tajjenti. **Rosentīti** yathā parassa roso hoti, evaṃ anuddhaṃsanavasena rosaṃ uppādentī. **Vihesentīti** viheṭṭenti, vividhehi ākārehi aphāsuṃ karonti.

Kathaṃ panete samantapāsādikē bhagavati bhikkhusaṅghe ca akkosādīni pavattesunti? Bhagavato uppādato pahīnalābhasakkāratāya upahatacittā pathaviṃ khaṇitvā pakkhalantā viya avaṇe veḷuriyamaṇimhi vaṇaṃ uppādentā viya ca sundarikaṃ nāma paribbājikaṃ saññāpetvā tāya satthu bhikkhūnañca avaṇṇaṃ vuṭṭhāpetvā akkosādīni pavattesuṃ. Taṃ panetaṃ sundarivatthu parato sundarī-

sutte (udā. 38) pāḷiyaṃyeva āgamissati, tasmā yamettha vattabbaṃ, taṃ tattheva vaṇṇayissāma.

Bhikkhū bhagavato santikaṃ upasaṅkamitvā taṃ pavattimārocesuṃ. Tena vuttaṃ- “**atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamimsu ...pe ... vihesenti**” ti. Taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ veditvā etaṃ issāpakatānaṃ titthiyānaṃ vipaṭṭipattiṃ sabbākā-rato veditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ tehi kate vippakāre pasannacittehi ca parehi kate upakāre tāḍibhāvānubhāvādīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **gāme araññe sukhadukkhaphuṭṭhoti** gāme vā araññe vā yattha katthaci sukhena dukkhena ca phuṭṭho sukhadukkhāni anubhavanto, tesam vā paccayehi samaṅgībhūto. **Nevattato no parato dahethā**ti “ahaṃ sukhito (..0101), ahaṃ dukkhito, mama sukhaṃ, mama dukkhaṃ, parenidaṃ mayhaṃ sukhadukkhaṃ uppāditan” ti ca neva attato na parato taṃ sukhadukkhaṃ ṭhapetha. Kasmā? Na hettha khandhapañcake ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā passitabba-yuttakaṃ kiñci atthi, kevalaṃ saṅkhārā eva pana yathāpaccayaṃ uppajjitvā khaṇe khaṇe bhijjantīti. Sukhadukkhaggahaṇaṅcetta desanāsisaṃ, sabbassāpi lokadhammassa vasena attho veditabbo. Iti bhagavā “nāhaṃ kvacani, kassaci kiñcana-tasmiṃ, na ca mama kvacani, katthaci kiñcanatatthi” ti catukoṭikaṃ suññataṃ vibhāvesi.

Idāni tassa attato parato ca adahanassa kāraṇaṃ dasseti “**phusanti phassā upadhiṃ paṭicca**” ti. Ete sukhavedaniyā dukkhavedaniyā ca phassā nāma khandhapañcakasaṅkhātāṃ upadhiṃ paṭicca tasmiṃ sati yathāsakaṃ visayaṃ phusanti, tattha pavattantiyeva. Adukkhamasukhā hi vedanā santasabhāvatāya sukhe eva saṅghaṃ gacchatīti duvidhasamphassavasenevāyaṃ atthavaṇṇanā katā.

Yathā pana te phassā na phusanti, taṃ dassetuṃ “**nirupadhiṃ kena phuseyyuṃ phassā**” ti vuttaṃ. Sabbaso hi khandhūpadhiyā asati kena kāraṇena te phassā phuseyyuṃ, na taṃ kāraṇaṃ atthi. Yadi hi tumhe akkosādivasena uppajjanasukhadukkhaṃ na icchatha, sabbaso nirupadhibhāveyyeva yogaṃ kareyyāthāti anupādisesanibbānadhātuyā gāthaṃ niṭṭhapesi. Evaṃ iminā udānena vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upāsakasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **icchānaṅgalakoti** icchānaṅgalanāmaṃko kosalesu eko brāhmaṇa-gāmo, taṃnivāsītāya tattha vā jāto bhavoti vā icchānaṅgalako. **Upāsakoti** tīhi sara-ṇagamanehi bhagavato santike upāsakabhāvassa paveditattā upāsako pañcasi-kkhāpadiko buddhamāmaṃko, dhammamāmaṃko, saṅghamāmaṃko. **Kenacideva kara-ṇīyenā**ti uddhārasodhāpanādinā (..0102) kenacideva kattabbena. **Tiretvā**ti niṭṭhā-

petvā. Ayaṃ kira upāsako pubbe abhiṇhaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā payirupāsati, so katipayamaṃ kālaṃ bahukaraṇiyatāya satthu dassanaṃ nābhisambhosi. Tenāha bhagavā- “**cirassaṃ kho tvaṃ, upāsaka, imaṃ pariyāyamakāsi, yadidaṃ idhāgamanāyā**” ti.

Tattha **cirassanti** cirena. **Pariyāyanti** vāraṃ. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- idha mama santike āgamanāya yo ayaṃ ajja kato vāro, taṃ imaṃ cirena papañcaṃ katvā akāsīti. **Cirapaṭikāhanti** cirapaṭiko ahaṃ, cirakālato paṭṭhāya ahaṃ upasaṅkamitukāmoti sambandho. **Kehici kehicīti** ekaccehi ekaccehi. Atha vā **kehici kehicīti** yehi vā tehi vā. Tattha gāraṃ dasseti. Satthari abhippasannassa hi satthudassanadhammassavanesu viya na aññattha ādaro hoti. **Kiccakaraṇīyehīti** ettha avassaṃ kātappaṃ kiccaṃ, itaraṃ karaṇīyaṃ. Paṭhamaṃ vā kātappaṃ kiccaṃ, pacchā kātappaṃ karaṇīyaṃ. Khuddakaṃ vā kiccaṃ, mahantaṃ karaṇīyaṃ. **Byāvaṭoti** ussukko. **Evāhanti** evaṃ iminā pakārena ahaṃ nāsakkhiṃ upasaṅkamituṃ, na agāravādināti adhippāyo.

Etamatthaṃ veditvāti dullabhe buddhuppāde manussattalābhe ca sattānaṃ sakiñcanabhāvena kiccapasutatāya kusalanantarāyo hoti, na akiñcanassāti etamatthaṃ sabbākārato veditvā. **Imaṃ udānanti** tadatthaparidīpanameva imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukhaṃ vata tassa na hoti kiñcīti** yassa puggalassa kiñci rūpādīsu ekavattumpi “mametana” ti taṇhāya pariggahitabhāvena na hoti natthi na vijjati, sukhaṃ vata tassa puggalassa, aho sukhavevāti attho. “Na hosi” tipi pāṭho, tassa atītakālavasena attho veditabbo. Keci pana **na hoti kiñcīti** padassa “rāgādikiñcanaṃ yassa na hoti” ti atthaṃ vaṇṇenti, taṃ na sundaraṃ pariggahadhammasena desanāya āgatattā. Rāgādikiñcananti pariggahetabbassāpi saṅgahe sati yuttameva vuttaṃ siyā atha vā yassa puggalassa kiñci appampi kiñcanaṃ palibodhajātaṃ rāgādikiñcanābhāvato eva na hoti, taṃ tassa akiñcanattaṃ sukhasa paccayabhāvato (..010 sukhaṃ vataṃ, aho sukhanti attho. Kassa pana na hoti kiñcananti ce, āha “**saṅkhātadhammassa bahussutassā**” ti. Yo catūhipi maggasaṅkhāhi soḷasakiccanipphattiyā saṅkhātadhammo katakicco, tato eva paṭivedhabāhusaccena bahussuto, tassa.

Iti bhagavā akiñcanabhāve ānisaṃsaṃ dassetvā sakiñcanabhāve ādīnaṃ dassetuṃ “**sakiñcanaṃ passā**” ti-ādimāha. Tassattho

- rāgādikiñcanānaṃ āmisakiñcanānañca atthitāya sakiñcanaṃ, sakiñcanattā eva aladdhānañca laddhānañca kāmānaṃ pariyesanārakkhaṇahetu kiccakaraṇīyavasena “ahaṃ mamā”ti gahaṇavasena ca vihaññamānaṃ vighātaṃ āpajjamānaṃ passāti dhammasaṃvegappatto satthā attano cittaṃ vadati. **Jano janasmim paṭibandharūpoti** sayaṃ añño jano samāno aññasmim jane “ahaṃ imassa, mama ayan”ti taṇhāvasena paṭibandhasabhāvo hutvā vihaññati vighātaṃ āpajjati. “Paṭibaddhacitto”tipi pāṭho. Ayañca attho-

“Puttā matthi dhanammatthi, iti bālo vihaññati;

attā hi attano natthi, kuto puttā kuto dhanan”ti. (dha. pa. 62)-

Ādīhi suttapadehi dīpetabboti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Gabbhinīsuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe aññatarassa paribbājakassāti ekassa kuṭumbikassa paribbājaka-
kassa. **Daharāti** taruṇi. **Māṇavikāti** brāhmaṇadhītāya vohāro. **Pajāpatīti** bhariyā. **Gabbhinīti** āpannasattā. **Upavijaññāti** ajja suveti paccupaṭṭhitavijāyanakālā hotīti sambandho. So kira brāhmaṇajātiko sabhariyo vādapatthassame ṭhito, tena naṃ sapajāpatikaṃ paribbājakavohārena samudācaranti. Bhariyā panassa brāhmaṇajātikattā brāhmaṇāti ālapati. **Telanti** tilatelaṃ. Telasīsenā cettha yaṃ yaṃ vijātāya pasavadukkhappaṭikāratthaṃ icchitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sappiloṇādiṃ āharāti āṇāpeti. **Yaṃ me vijātāya bhavissatīti** (..0104) yaṃ telādi mayhaṃ vijātāya bahinikkhantagabbhāya upakārāya bhavissati. “Paribbājikāyā”tipi pāṭho. **Kutoti** kasmā ṭhānā, yato ñātikulā vā mittakulā vā telādiṃ āhareyyaṃ, taṃ ṭhānaṃ me natthīti adhippāyo. **Telaṃ āharāmīti** vattamānasamīpatāya vattamānaṃ katvā vuttaṃ, telaṃ āharissāmīti attho. **Samaṇassa vā brāhmaṇassa vā sappissa vā telassa vāti** ca samuccayattho vā-saddo “aggito vā udakato vā mithubhedā vā”ti-ādīsu (mahāva. 286; dī. ni. 2.152; udā. 76) viya. **Sappissa vā telassa vāti** paccatte sāmivacanaṃ, sappi ca telañca yāvadatthaṃ pātuṃ pivituṃ dīyatīti attho. Apare pana “sappissa vā telassa vāti avayavasambandhe sāmivacanaṃ. Sappitelasamudāyassa hi avayavo idha yāvadatthasaddena vuccatīti vadanti. **No nīharitunti** bhājanena vā hatthena vā bahi netuṃ no dīyati, **ucchadditvānāti** vāmitvā, yaṃnūna dadeyyanti sambandho. Evaṃ kirassa ahosi “ahaṃ rañño koṭṭhāgāraṃ gantvā telaṃ kaṇṭhamattaṃ pivitvā tāvadeva gharaṃ āgantvā ekasmim bhājane yathāpītaṃ vāmitvā uddhanaṃ āropetvā pacissāmi, yaṃ pittasemhādīmissitaṃ, taṃ agginā jhāyissati, telaṃ pana gahetvā imissā paribbājikāya kamme upanessāmi”ti.

Uddhaṃ kātunti vamanavasena uddhaṃ nīharituṃ. **Na pana adhoti** viriñcanavasena heṭṭhā nīharituṃ na pana sakkoti. So hi “adhikaṃ pītaṃ sayameva mukhato niggamissati”ti pivitvā āsayassa arittatāya aniggate vamanavirecanayogaṃ ajānanto alabhanto vā kevalaṃ dukkhāhi vedanāhi phuṭṭho āvaṭṭati ca parivaṭṭati ca.

Dukkhāhīti dukkhamāhi. **Tibbāhīti** bahalāhi tikhiṇāhi vā. **Kharāhīti** kakkhaḷāhi. **Kaṭu-kāhīti** ativiya aniṭṭhabhāvena dāruṇāhi. **Āvaṭṭatīti** ekasmiṃyeva ṭhāne anipajjitvā attano sarīraṃ ito cito ākaḍḍhanto āvaṭṭati. **Parivaṭṭatīti** ekasmiṃ padese nipa-nnopi aṅgapaccaṅgāni parito khipanto vaṭṭati, abhimukhaṃ vā vaṭṭanto āvaṭṭati, samantato vaṭṭanto parivaṭṭati.

Etamatthaṃ viditvāti “sakiñcanassa appaṭisañkhāparibhogahetukā ayaṃ dukkhuppatti, akiñcanassa pana sabbaso ayaṃ natthi” ti etamatthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthappakāsaṇaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha (..0105) **sukhino vatāti** sukhino vata sappurisā. Ke pana teti? **Ye akiñcanā**, ye rāgādikiñcanassa pariggahakiñcanassa ca abhāvena akiñcanā, kesam panidaṃ kiñcanaṃ natthīti āha- “**vedaguno hi janā akiñcanā**” ti, ye ariyamaggañā-ṇasañkhātaṃ vedaṃ gatā adhigatā, tena vā vedena nibbānaṃ gatāti vedaguno, te ariyajanā khīṇāsavapuggalā anavasesarāgādikiñcanānaṃ aggamaggena samu-cchinnatā akiñcanā nāma. Asati hi rāgādikiñcane kuto pariggahakiñcanassa sambhavo. Evaṃ gāthāya purimabhāgena arahante pasamsivā aparabhāgena andhaputhujane garahanto “sakiñcanaṃ passā” ti-ādimāha. Taṃ purimasutte vuttatthameva. Evaṃ imāyapi gāthāya vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaputtakasuttavaṇṇanā

17. Sattame **ekaputtakoti** eko putto, so ca anukampitabbaṭṭhena ekaputtako, piyāyitabbaṭṭhena **piyo**, manassa vaḍḍhanaṭṭhena **manāpo**. Sarīrasobhāsampa-ttiyā vā dassaniyaṭṭhena **piyo**, sīlācārasampattiyaṃ kalyāṇadhammatāya **manāpo**. Kaleti satte khepetīti **kālo**, maraṇaṃ. Taṃ kato pattoti **kālaṅkato**, kālena vā maccunā kato naṭṭho adassanaṃ gatoti **kālaṅkato**, matoti attho.

Sambahulā upāsakāti sāvattivāsino bahū upāsakā mataputta-upāsakassa sahasokībhāvena yāva āḷhanā pacchato gantvā matasarīrassa kattabbaṃ kāretvā paṇivattā yathānivattā udakaṃ otarivā sīsaṃhātā vatthāni piḷetvā anotāpetvāva ekaṃ nivāsetvā ekaṃ uttarāsaṅgaṃ katvā upāsakaṃ purato katvā “sokavinodanaṃ dhammaṃ satthu santike sossāmā” ti bhagavantaṃ upasañka-miṃsu. Tena vuttaṃ “**allakesā**” ti-ādi.

Tattha **allavatthāti** udakena tintavatthā. **Divā divassāti** divasassapi divā, majjha-nhike kāleti attho. Yasmā jānantāpi tathāgatā pucchanti (..0106), jānantāpi na pucchanti. Kālaṃ viditvā pucchanti, kālaṃ viditvā na pucchanti, tasmā jānanto-yeva bhagavā kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchanto “**kiṃ nu kho tumhe upāsakā**” -ti-ādimāha. Tassattho- tumhe upāsakā aññesu divasesu mama santikaṃ āga-cchantā otāpitasuddhavatthā sāyanhe āgacchatha, ajja pana allavatthā allakesā ṭhitamajjhanhike kāle idhāgatā, taṃ kiṃ kāraṇanti. **Tena mayanti** tena puttaviyoga-janitacittasantāpena balavasokābhibhūtātāya evambhūtā mayaṃ idhūpasañkama-

ntāti.

Etamatthaṃ viditvāti piyavatthusambhavā sokadukkhadomanassādayo, asati piyavatthusmiṃ sabbaso ete na santiti etamatthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthappakāsanam imaṃ udānam udānesi.

Tattha **piyarūpassādagadhitāseti** piyasabhāvesu rūpakkhandhādīsu sukhavedanassādena gadhitā paṭibaddhacittā. Gadhitāseti hi gadhitā-iccevattho. **Seti** vā nipātamattaṃ. Piyarūpā nāma cakkhādayo puttadārādayo ca. Vuttañhetam-“kiñca loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ cakkhu loke ...pe... dhammataṇhā loke piyarūpaṃ sātārūpan”ti (cūḷani. hemakamaṇavapucchāniddeśa 55).

“Khettaṃ vatthum hiraññaṃ vā, gavassaṃ dāsaporisaṃ;

thiyo bandhū puthu kāme, yo naro anugijjhatī”ti ca. (su. ni. 775);

Tasmā tesu piyarūpesu assādena gidhā mucchitā ajjhāpannāti attho. Ke pana te piyarūpassādagadhitāti te dasseti “**devakāyā puthumanussā cā**”ti, cātumahārājikādayo bahudevasamūhā ceva jambudīpakādikā bahumanussā ca. **Aghāvinoti** kāyikacetasikadukkhena dukkhitā. **Parijunnāti** jarārogādivipattiyā yobbanārogyādisampattito parihīnā. Yathālābhavasena vāyamattho devamanussesu veditabbo. Atha vā kāmañcekantasukhasamappitānaṃ devānaṃ dukkhajarārogā na sambhavanti, tadanativattasabhāvatāya pana tepi “aghāvino”ti “parijunnā”ti ca vuttā. Tesampi vā pubbanimittuppattiyā paṭicchannajarāya cetasikarogassa ca vasena dukkhādīnaṃ sambhavo veditabbo. **Maccurājassa vasaṃ gacchantīti** piyavatthuvīsayāya taṇhāya appahīnattā punappunaṃ gabbhūpagamanato (..0107) dhātuttayissaratāya maccurājasaṅkhātassa maraṇassa vasaṃ hatthameva gacchanti.

Ettāvatā vaṭṭaṃ dassetvā idāni “**ye ve divā**”ti-ādinā vivaṭṭaṃ dasseti. Tattha **ye ve divā ca ratto ca appamattāti** “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti”ti-ādinā vuttanayena divasabhāge rattibhāge ca daḷhaṃ appamattā appamādappaṭipadaṃ pūrenti. **Jahanti piyarūpanti** catusaccakammaṭṭhānabhāvanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggādhigamaṇa piyarūpaṃ piyajātikaṃ cakkhādīpiyavatthum tappaṭibaddhachandarāgajahanena jahanti. **Te ve khaṇanti aghamūlaṃ, maccuno āmisaṃ durativattanti** te ariyapuggalā aghassa vaṭṭadukkhassa mūlabhūtaṃ, maccunā maraṇena āmasitabbato āmisaṃ, ito bahiddhā kehicipi samaṇabrāhmaṇehi nivattitum asakkuṇeyyatāya durativattaṃ, saha avijjāya taṇhaṃ ariyamaggañāṇakudālena khaṇanti, lesamattampi anavasesantā ummūlayantīti. Svāyamattho-

“Appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padaṃ;

appamattā na mīyanti, ye pamattā yathā matā”ti. (dha. pa. 21)-

Ādīhi suttapadehi vitthāretabboti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Suppavāsāsuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **kuṇḍikāyanti** evaṃnāmake koliyānaṃ nagare. **Kuṇḍadhānavaneti** tassa nagarassa avidūre kuṇḍadhānasaṅkhāte vane.

Pubbe kira kuṇḍo nāma eko yakkho tasmim vanasaṇḍe vāsaṃ kappesi, kuṇḍadhānamissakena ca balikamma tussatī tassa tathā tattha balim upaharanti, tenetaṃ vanasaṇḍaṃ kuṇḍadhānavanantveva paññāyittha. Tassa avidūre ekā gāmapatikā ahosi, sāpi tassa yakkhassa āṇāpavattiṭṭhāne nivittiṭṭattā teneva pari-pālitattā kuṇḍikāti vohariyittha (..0108). Aparabhāge tattha koliyarājāno nagaraṃ kāresuṃ, tampi purimavohārena **kuṇḍikā**tveva vuccati. Tasmīṃca vanasaṇḍe koliyarājāno bhagavato bhikkhusaṅghassa ca vasanattāya vihāraṃ patittiṭṭhāpesuṃ, tampi **kuṇḍadhānavanantveva** paññāyittha. Atha bhagavā janapadacārikaṃ caranto anukkamena taṃ vihāraṃ patvā tattha vihāsi. Tena vuttaṃ- “**ekaṃ samayaṃ bhagavā kuṇḍikāyaṃ viharati kuṇḍadhānavane**” ti.

Suppavāsāti tassā upāsikāya nāmaṃ. **Koliyadhītāti** koliyarājaputtī. Sā hi bhagavato aggupaṭṭhāyikā paṇitadāyikānaṃ sāvikanāṃ etadagge ṭhapitā sotāpannā ariyasāvikā. Yañhi kiñci bhagavato yuttarūpaṃ khādaniyaṃ bhojaniyaṃ bhesajjaṃ vā na tattha aññāhi saṃvidhātappaṃ atthi, sabbaṃ taṃ sayameva attano paññāya vicāretvā sakkaccaṃ sampādetvā upaneti. Devasikañca aṭṭhasataṃ saṅghabhattapāṭipuggalikabhattāni deti. Yo koci bhikkhu vā bhikkhunī vā taṃ kulaṃ piṇḍāya pavittiṭṭho rittahatto na gacchati. Evaṃ muttacāgā payatapāṇī vossaggaratā yācayogā dānasaṃvibhāgaratā. Assā kucchiyaṃ purimabuddhesu katādhikāro pacchimabhaviko sāvakabodhisatto paṭisandhim gaṇhi. Sā taṃ gabbhaṃ kenacideva pāpakamma satta vassāni kucchinā parihari,

sattāhañca mūḷhagabbhā ahosi. Tena vuttaṃ- “**satta vassāni gabbhaṃ dhāreti sattāhaṃ mūḷhagabbhā**” ti.

Tattha **satta vassāni** satta saṃvaccharāni, accantasam̐yoge ca idaṃ upayoga-
vacanaṃ. **Gabbhaṃ dhāreti**ti gabbhaṃ vahati, gabbhinī hotīti attho. **Sattāhaṃ
mūḷhagabbhā**ti satta ahāni byākulagabbhā. Gabbho hi paripakko sampajjamāno
vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhampādo adhosiro hutvā
yonimukhābhimukho hoti, evaṃ so katthaci alaggo bahi nikkhamati. Vipajjamāno
pana viparivattanavasena yonimaggaṃ pidahitvā tiriyaṃ nipajjati, sayameva vā
yonimaggo pidahati, so tattha kammajavātehi aparāparaṃ parivattamāno byākulo
mūḷhagabbhoti vuccati. Tassāpi satta divase evaṃ ahosi, tena vuttaṃ “sattāhaṃ
mūḷhagabbhā” ti.

Ayañca gabbho sīvalitthero. Tassa kathaṃ satta vassāni gabbhavāsadukkhaṃ,
sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvappatti, mātu cassāpi sotāpannāya ariyasāvīkāya (..010
tathā dukkhānubhavanaṃ jānti? Vuccate- atite kāsikarāje bārāṇasiyaṃ rajjaṃ
kārente eko kosalarājā mahantena balenāgantvā bārāṇasiṃ gahetvā taṃ rājānaṃ
māretvā tassa aggamahesiṃ attano aggamahesiṃ akāsi. Bārāṇasirañño pana
putto pitu maraṇakāle niddhamanadvārena palāyitvā attano ñātimittabandhave
ekajjhaṃ katvā anukkamena balaṃ saṃharitvā bārāṇasiṃ āgantvā avidūre
mahantaṃ khandhāvāraṃ bandhitvā tassa rañño paṇṇaṃ pesesi “rajjaṃ vā detu,
yuddhaṃ vā” ti. Rājakumārassa mātā sāsanaṃ sutvā “yuddhena kammaṃ natthi,
sabbadisāsu sañcāraṃ pacchinditvā bārāṇasinagaraṃ parivāretu, tato dārūdaka-
bhattaparikkhayena kilantā nagare manussā vināva yuddhena rājānaṃ gahetvā
dassanti” ti paṇṇaṃ pesesi. So mātu sāsanaṃ sutvā cattāri mahādvārāni
rakkhanto satta vassāni nagaraṃ uparundhi, nagare manussā cūḷadvārena nikkha-
mitvā dārūdakāni āharanti, sabbakiccāni karonti.

Atha rājakumārassa mātā taṃ pavattiṃ sutvā “bālo mama putto upāyaṃ na
jānāti, gacchatha, assa cūḷadvārāni pidhāya nagaraṃ uparundhatūti vadethā” ti
puttassa guḷhasāsanaṃ paṇiṇi. So mātu sāsanaṃ sutvā satta divase tathā akāsi.
Nāgarā bahi nikkhamituṃ alabhantā sattame divase tassa rañño sīsaṃ gahetvā
kumārassa adaṃsu. Kumāro nagaraṃ pavisitvā rajjaṃ aggahehi. So tadā satta
vassāni nagararundhanakammanissandena etarahi satta vassāni mātukucchisa-
ñkhātāya lohitakumbhiyā vasi, avasesato pana sattāhaṃ nagarūparundhanena
sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvamaṃ āpajji. Jātakaṭṭhakathāyaṃ pana “satta divasāni
nagaraṃ rundhitvā gahitakammanissandena sattavassāni lohitakumbhiyaṃ
vasitvā sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvamaṃ āpajji” ti vuttaṃ. Yaṃ pana so padumutta-
rasammāsambuddhapādamūle “lābhīnaṃ aggo bhavēyyan” ti mahādānaṃ datvā
patthanaṃ akāsi, yañca vipassissa bhagavato kāle nāgarehi saddhiṃ sahassa-
gghanikaṃ guḷadadhiṃ datvā patthanaṃ akāsi, tassānubhāvena lābhīnaṃ aggo
jāto. Suppavāsāpi “nagaraṃ rundhitvā gaṇha, tātā” ti pesitabhāvena satta vassāni
kucchinā gabbhaṃ pariharitvā sattāhaṃ mūḷhagabbhājātā (..0110). Evaṃ te mātā-
puttā attano kammaṃ anurūpaṃ īdisaṃ dukkhaṃ paṭisaṃvedeṃsu.

Tīhi vitakkehīti ratanattayaguṇānussatipaṭisaṃyuttehi tīhi sammāvitakkehi. **Adhi-**

vāsetīti mūḷhagabbhatāya uppannadukkhaṃ sahati. Sā hi bhagavato sambuddha-
bhāvaṃ, ariyaśaṅghassa suppaṭipattiṃ, nibbānassa ca dukkhanissaraṇabhāvaṃ
anussaranti attano uppajjamānadukkhaṃ amanasikaraṇeneva abhibhavitvā
khamati. Tena vuttaṃ “tīhi vitakkehi adhivāseti” ti.

Sammāsambuddho vatāti-ādi tesaṃ vitakkānaṃ pavatti-ākāradassanaṃ.
Tassattho- yo bhagyavantatādīhi kāraṇehi bhagavā lokanātho sammā aviparītaṃ
sāmaṃ sayameva sabbadhamme aho vata buddho, so bhagavā evarūpassa eta-
rahi mayā anubhaviyamānassa aññassa ca evaṃjātikassa sakalassa vaṭṭadu-
kkhassa pahānāya accantaṃ anuppādanirodhāya dhammaṃ katheti, aviparīta-
dhammaṃ katheti. Aviparītadhammadesanatāya hi satthu sammāsambodhi-
siddhi. Tassa yathāvuttaguṇassa bhagavato dhammassavanante jātattā sīladiṭṭhi-
sāmaññaena saṃhatattā ca sāvakaśaṅgho laddhanāmo aṭṭha-ariyapuggalasa-
mūho suppaṭipanno vata aho vata sammā paṭipanno, yo ariyaśaṅgho evarūpassa
īdisassa vaṭṭadukkhaṃ pahānāya anuppādanirodhāya anivattipaṭipadaṃ paṭi-
panno. Susukhaṃ vata aho vata suṭṭhu sukhaṃ sabbasaṅkhatanissaṭaṃ
nibbānaṃ, yasmiṃ nibbāne īdisaṃ vaṭṭadukkhaṃ na upalabbhatīti. Ettha ca paṭi-
pajjamānāpi paṭipannā icceva vuttā paṭipattiyā anivattibhāvato. Atha vā uppanna-
saddo viya paṭipannasaddo vattamānatthopi veditabbo. Tenevāha “sotāpattiphala-
sacchikiriyāya paṭipanno” ti.

Sāmikanti attano paṭiṃ kolyarājaputtaṃ. **Āmantesī**ti abhāsi. **Mama vacanena
bhagavato pāde sirasā vandāhī**ti mayhaṃ vacanena cakkalakkhaṇappaṭimaṇḍi-
tāni vikasitapadumasassirīkāni bhagavato caraṇāni tava sirasā vandāhi, uttama-
ṅgena abhivādanaṃ karohīti attho. **Appābādhanti**-ādīsu **ābādhoti** visabhāgave-
danā vuccati, yā ekadese uppajjitvāpi sakalasarīraṃ ayapaṭṭena ābandhitvā viya
gaṇhati. **Ātaṅkoti** kicchajīvitakaro rogo. Atha vā yāpetabbarogo ātaṅko, itaro
ābādhō. Khuddako vā rogo ātaṅko, balavā (.0111) ābādhō. Keci pana “ajjhattasa-
muṭṭhāno ābādhō, bahiddhāsamuṭṭhāno ātaṅko” ti vadanti. Tadubhayassāpi
abhāvaṃ pucchāti vadati. Gilānasseva ca uṭṭhānaṃ nāma garukaṃ hoti, kāye
balaṃ na hoti, tasmā niggelaññatāya lahuparivattisaṅkhātaṃ kāyassa lahuṭṭhānaṃ
sarīrabalañca pucchāti vadati. **Phāsuvihāranti** ṭhānanisinnagamanasayanasaṅkhā-
tesu catūsu iriyāpathesu sukhavihārañca pucchāti vadati. Athassa pucchitabbā-
kāraṃ dassenti “**suppavāsā, bhante**” ti-ādimāha. **Evañca vadehī**ti idāni vattabbā-
kāraṃ nidasseti.

Paramanti vacanasampañcchanaṃ. Tena sādhu, bhadde, yathā vuttaṃ, tathā
paṭipajjāmīti dasseti. **Koliyaputtoti** suppavāsāya sāmiko kolyarājaputto. **Sukhinī
hotū**ti sadevake loke aggadakkhiṇeyyo satthā suppavāsāya pesitavandanaṃ
sampaṭicchitvā tadanantaraṃ attano mettāvihārasaṃsūcakaṃ buddhāciṇṇaṃ
sukhūpasamhāraṃ tassā sāmāññato pakāsetvā puna tassā puttassa ca gabbha-
vipattimūlakadukkuppattipaṭikkhepamukhena sukhūpasamhāraṃ nidassento
“**sukhinī ...pe... arogā, arogaṃ puttaṃ vijāyatū**” ti āha.

Saha vacanāti bhagavato vacanena saheva. Yasmiṃ kāle bhagavā tathā avoca,
tasmimyeva kāle tampi kammaṃ parikkhayaṃ agamāsi. Tassa parikkhīṇabhāvaṃ

oloketvā satthā tathā abhāsi. Apare pana vadanti- sace tathā satthā nācikkhissā, tato parampi kiñci kālaṃ tassā taṃ dukkhaṃ anubandhissā. Yasmā pana bhagavatā “sukhinī arogā arogañca puttaṃ vijāyatū”ti vuttaṃ, tasmā tassa vacanasamakārameva so gabbho byākulabhāvaṃ vijahitvā sukheveva bahi nikkhami, evaṃ tesam mātāputtānaṃ sotthi ahosi. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhānubhāvo. Yathā hi paṭācārāya piyavippayogasambhūtena sokena ummādaṃ patvā-

“Ubho puttā kālakatā, panthe mayhaṃ patī mato;

mātā pitā ca bhātā ca, ekacitakamhi jhāyare”ti. (apa. therī 2.2.498)-

Vatvā (..0112) jātarūpeneva carantiyā “satiṃ paṭilabhāhi bhagini”ti bhagavato vacanasamanantameva ummādo vūpasami, tathā suppiyāpi upāsikā attanāva attano ūruyaṃ katena mahāvaṇeṇa vuṭṭhātuṃ asakkontī sayanapitṭhe nipannā “āgantvā maṃ vandatū”ti vacanasamanantameva vaṇe pākatike jāte sayameva gantvā bhagavantaṃ vandīti evamādīni vatthūni idha udāharitabbānīti.

Evam, bhanteti, bhante, yathā bhagavā saputtāya mātuyā arogabhāvaṃ āsī-
santo āha- “sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijāyatū”ti, taṃ evameva. Na hi kadāci buddhānaṃ bhagavantānaṃ vacanassa aññathābhāvoti adhippāyo. Keci pana “evamatthū”ti vadanti, apare “hotū”ti padassa atthaṃ ānetvā vaṇṇayanti. **Abhinanditvā**ti karavīkarutamañjunā brahmassarena bhagavatā vuccamāne tasmim vacane pītisomanassapaṭilābhato abhimukhabhāvena nanditvā. **Anumoditvā**ti tato pacchāpi sammodanaṃ uppādetvā, cittena vā abhinanditvā vācāya anumoditvā, vacanasampattiyā vā abhinanditvā atthasampattiyā anumoditvā. **Sakaṃ gharaṃ paccāyāsīti** attano gharaṃ paṭigacchi. Ye pana “yena sakaṃ gharan”ti paṭhanti, tesam yadipi ya-ta-saddānaṃ sambandhabhāvato “tenā”ti padaṃ vuttameva hoti, tathāpi “paṭiyāyitvā”ti pāṭhaseso yojetabbo hoti.

Vijātanti pajātaṃ, pasutanti attho. **Acchariyanti** andhassa pabbatārohanaṃ viya niccaṃ na hotīti acchariyaṃ, ayaṃ tāva saddanayo. Aṭṭhakathāsu pana “accharāyoggaṃ accharian”ti vuttaṃ, accharaṃ paharituṃ yuttanti attho. **Vatāti** sambhāvane, aho acchariyanti attho. **Bhoti** dhammālapanaṃ. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutaṃ**.

Tathāgatassāti aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato- tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Kathaṃ (..0113) bhagavā **tathā āgatoti tathāgato**? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā sammāsambuddhā āgatāti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yena abhinīhārena te bhagavanto āgatā, tena aṭṭhaguṇasamannāgatena ayampi bhagavā āgato. Yathā ca te bhagavanto dānapāramiṃ pūretvā silanekkhammaṃ pañāvīriyakhantisacca-adhiṭṭhānamettā-upekkhāpāramīti imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo pūretvā pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātathacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgatā, tathā ayampi bhagavā āgato. Yathā ca te bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne ...pe... ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā

brūhetvā āgatā, tathā ayampi bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato**? Yathā sampatijātā te bhagavanto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītiḥārena gatā, seta-cchatte dhāriyamāne sabbāva disā anuvilokesuṃ, āsabhiñca vācaṃ bhāsiṃsu loke attano jeṭṭhaseṭṭhabhāvaṃ pakāsentā, tañca nesaṃ gamaṇaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhiḡamaṇaṃ pubbanimittabhāvena, tathā ayampi bhagavā gato, tañcassa gamaṇaṃ kathaṃ ahosi avitathaṃ tesaññeva visesādhiḡamaṇaṃ pubbanimittabhāvena. Evaṃ tathā gatoti tathāgato.

Yathā vā te bhagavanto nekkhammena kāmacchandaṃ pahāya gatā, abyāpādena byāpādaṃ, ālokasaññāya thinamiddhaṃ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṃ, dhammavavatthānena vicikicchaṃ pahāya gatā, ñāṇena avijjaṃ padāletvā, pāmojjena aratiṃ vinodetvā, aṭṭhasamāpattīhi aṭṭhārasahi mahāvīpassanāhi catūhi ca ariyamaggehi taṃ taṃ paṭipakkaṃ pahāya gatā, evaṃ ayampi bhagavā gato. Evampi tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato**? Pathavīdhātuyā kakkhaḷalakkhaṇaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ, tejodhātuyā uḡhattalakkhaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ, ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppānalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ, viññāṇassa vijānanalakkhaṇanti (..0114) evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ, dvādasannaṃ āyatanānaṃ, aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ, bāvīsatiyā indriyānaṃ, catunnaṃ saccānaṃ, dvādasapadikassa pacca-yākārassa, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ, catunnaṃ sammappadhānānaṃ, catunnaṃ iddhipādānaṃ, pañcannaṃ indriyānaṃ, pañcannaṃ balānaṃ, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ, ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa, sattannaṃ visu-ddhīnaṃ, amatogadhassa nibbānassāti evaṃ tassa tassa dhammassa yaṃ sabhāvasarasalakkhaṇaṃ, taṃ tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ lakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto adhigatoti tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha- “cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni Kathaṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato?** Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha- “cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametan”ti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Tāni ca bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato.

Apica jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho ...pe... saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho, tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho ...pe.. jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho, taṃ sabbaṃ bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddoti. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadassitāya tathāgato?** Yaṃ sadevake ...pe... sadevamanussāya pajāya aparimāṇesu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthamāgacchantaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiṅghaṃ nīlaṃ pītaṅkā”ti-ādinā (dha. sa. 616) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamaṇaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādisu āpāthamāgacchantesu saddādisu. Vuttañhetam bhagavatā-

“Yaṃ (..0115), bhikkhave, sadevakassa lokassa ...pe... sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ abbhaññāsiṃ, taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī”ti (a. ni. 4.24).

Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Tattha tathadassī-atthe tathāgatoti padasambhavo veditabbo.

Kathaṃ **tathavāditāya tathāgato?** Yaṃ rattim bhagavā anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇakālam yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ lapitaṃ suttageyyādi, sabbaṃ taṃ parisuddham paripuṇṇam rāgamadādinimmathanaṃ ekasadisam tathaṃ avitathaṃ. Tenāha-

“Yañca, cunda, rattim tathāgato anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddhijjhati, yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmim antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (dī. ni. 3.188).

Gada-attho ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato.

Apica āgadanaṃ āgado, vacananti attho. Tatho avitatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāram katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Kathaṃ **tathākāritāya tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūta

cassa yathāvācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgato. Tenāha-

“Yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘tathāgato’ ti vuccatī” ti (a. ni. 4.23).

Evaṃ (..0116) tathākāritāya tathāgato.

Katham **abhibhavanaṭṭhena tathāgato**? Yasmā upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyaṇṭhaṃ karitvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīle-
napi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanena, na tassa tulā
vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro devadevo sakkānaṃ
atisakko, brahmānaṃ atibrahmā sabbasattuttamo, tasmā tathāgato. Tenāha-

“Sadevake, bhikkhave, loke ...pe... sadevamanussāya tathāgato abhibhū
anabhibhūto aññadatthudaso vasavatti, tasmā ‘tathāgato’ ti vuccatī” ti (a. ni. 4.23).

Tatrāyaṃ padasiddhi- agado viya agado, desanāvīlāso ceva puññussayo ca.
Tena so mahānubhāvo bhisakko viya dibbāgadena sappe sabbaparappavādino
sadevakañca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho avitatho aviparīto
yathāvuttova agado etassāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ
abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Apica tathāya gatoti tathāgato, tathaṃ gatoti tathāgato. Tattha sakalalokaṃ tīra-
ṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya
tathāya gato atitoti tathāgato. Lokanīrodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato adhiga-
toti tathāgato. Lokanīrodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ gato paṭipannoti tathāgato.
Vuttañhetam bhagavatā-

“Loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasmā tathāgato viṣaṃ-
yutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo
tathāgatassa pahīno, lokanīrodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, loka-
nīrodho tathāgatassa sacchikato. Lokanīrodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathā-
gatena abhisambuddhā, lokanīrodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ,
bhikkhave (..0117), sadevakassa lokassa ...pe... sabbam taṃ tathāgatena
abhisambuddham. Tasmā ‘tathāgato’ ti vuccatī” ti (a. ni. 4.23).

Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato- tathāya āgatoti tathāgato,
tathāya gatoti tathāgato, tathāni āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathāvi-
dhoti tathāgato, tathā pavattitoti tathāgato, tathehi agatoti tathāgato, tathā gatabhā-
vena tathāgato.

Katham **tathāya āgatoti tathāgato**? Yā sā bhagavatā sumedhabhūtena dīpaṅka-
radasabalassa pādamūle-

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu sathāradassanaṃ,

pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;

aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī” ti. (bu. vaṃ. 2.59)-

Evaṃ vuttaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ abhinīhāraṃ sampādentena “ahaṃ sade-
vakam lokaṃ tiṇṇo tāressāmi, mutto mocessāmi, danto damessāmi, santo same-
ssāmi, assattho assāsessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmi, buddho bodhessā-
mi” ti mahāpaṭiññā pavattitā. Vuttañhetam-

“Kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā;
sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakaṃ.

“Iminā me adhikārena, katena purisuttame;
sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tāremi janataṃ bahuṃ.

“Saṃsārasotaṃ chinditvā, viddhaṃsetvā tayo bhava;
dhammanāvaṃ samāruyha, santāressaṃ sadevakaṃ.

“Kiṃ me aññātaveseṇa, dhammaṃ sacchikatenidha;
sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, buddho hessaṃ sadevake” ti. (bu. vaṃ. 2.55-58);

Taṃ panetaṃ mahāpaṭiññaṃ sakalassāpi buddhakaradhammasamudāyassa pavicaya paccavekkhaṇasamādānānaṃ kāraṇabhūtaṃ avisaṃvādetvā lokanāyako yasmā mahākappānaṃ sataśāhassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ (..0118) niraṇṭaraṃ niravasesato dānapārami-ādayo samatiṃsapāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgādayo pañca mahāpariccāge pariccajitvā, saccādhitṭhānādāni cattāri adhitṭhānāni paribrūhetvā, puññañāṇasambhāre sambharitvā, pubbayogapubbacariyadhammakkhānaññātatthacariyādayo ukkaṃsāpetvā, buddhicariyaṃ paramakoṭiṃ pāpetvā, anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhi, tasmā tasseva sā mahāpaṭiññā tathā avitathā anaññathā, na tassa vālaggamattampi vitathaṃ atthi. Tathā hi dīpaṅkaradasabalo koṇḍañño maṅgalo ...pe... kassapo bhagavāti ime catuvīsati sammāsambuddhā paṭipāṭiyā uppannā “buddho bhavissati” ti byākariṃsu. Evaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhabhāraṇo ye te katābhinihārehi bodhisattehi laddhabbā ānisaṃsā, te labhitvāva āgatoti tāya yathāvuttāya mahāpaṭiññāya tathāya abhisambuddhabhāvaṃ āgato adhigatoti tathāgato. Evaṃ tathāya āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāya gatoti tathāgato**? Yāya mahākaruṇāya lokanātho mahādukkhasambādhipaṭipannaṃ sattānikāyaṃ disvā “tassa natthañño koci paṭissaraṇaṃ, ahameva namito saṃsāradukkhaṃ mutto mocessāmi” ti samussāhitamānaso mahābhinihāramakāsi. Katvā ca yathāpaṇidhānaṃ sakalalokahitasampādanāya ussukkamāpanno attano kāyajīvitānirapekkho paresaṃ sotapathāgamanamatte nāpi cittutrāsasamuppādikā atidukkarā dukkaracariyā samācaranto yathā mahābodhiyā paṭipatti hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho uttaruttari viśesabhāgiyāva hoti, tathā paṭipajjamāno anupubbena niravasese bodhisambhāre sampādetvā abhisambodhiṃ pāpuṇi. Tato parañca tāyeva mahākaruṇāya sañcoditamānaso pavivekaratiṃ paramaṅca santaṃ vimokkhasukhaṃ pahāya bālajānabāhule loke tehi samuppāditāṃ sammānāvamānavippakāraṃ agaṇetvā vineyyajanassa vinayanena niravasesaṃ buddhakkiccaṃ niṭṭhapesi. Tattha yo bhagavato sattesu mahākaruṇāya samokkamanākāro, so parato āvibhavissati. Yathā ca buddhabhūtassa (..0119) lokanāthassa sattesu mahākaruṇā, evaṃ bodhisattabhūtassāpi mahābhinihārakālādīsūti sabbattha sabbadā ca ekasādisatāya tathā avitathā anaññathā, tasmā tīsūpi avatthāsu sabbasattesu samānārasāya tathāya mahākaruṇāya sakalalokahitāya gato paṭipannoti tathāgato. Evaṃ tathāya gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāni āgatoti tathāgato**? Tathāni nāma cattāri ariyamaggañāṇāni.

Tāni hi idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo, ayaṃ dukkhanirodho, ayaṃ dukkhanirodhagāmini paṭipadāti evaṃ sabbañeyyadhammasaṅgāhakānaṃ pavattinivattitadubhayahetubhūtānaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ dukkhassa pīlanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho, nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho, maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho ādhipateyyaṭṭhoti-ādīnaṃ tabbibhāgānañca yathābhūtasabhāvāvabodhavibandhakassa saṃkilesapa-kkhassa samucchindanena paṭiladdhāya tattha asammoḥābhisamayasaṅkhātāya aviparītākārappavattiyā dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā anaññaneyyo sayameva āgato adhigato, tasmā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā ca maggañāṇāni, evaṃ bhagavato tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni catupaṭi-sambhidāñāṇāni catuvesārañāṇāni pañcagatiparicchedañāṇāni cha-asādhāra-ṇāñāṇāni sattabojjhaṅgavibhāvānañāṇāni aṭṭhamaggaṅgavibhāvānañāṇāni

navānupubbavihārasamāpattiñāṇāni dasabalañāṇāni ca tathabhāve veditabbāni.

Tatrāyaṃ vibhāvanā- yañhi kiñci aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ hīnādibhedabhinnāsu atītāsu khandhāyatanadhātūsu sabhāvakkiccādi avatthāvisesādi khandhappaṭibaddhanāmagottādi ca jānitabbaṃ. Anindriyabaddhesu ca atisukhumatirohitavidūradesesupi rūpadhammesu yo taṃtaṃpaccaya-visesehi saddhiṃ paccayuppannaṃ vaṇṇasaṅghānagandharasaphassādiviseso, tatha sabbattheva hatthatale ṭhapita-āmalake viya (..0120) paccakkhato appaṭihataṃ bhagavato ñāṇaṃ pavattati, tathā anāgatāsu paccuppannāsu cāti imāni tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni nāma. Yathāha-

“Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, paccuppannaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ”ti (paṭi. ma. 3.5).

Tāni panetāni tatha tatha dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā sayambhūñāṇena adhigañchīti. Evampi tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā atthappaṭisambhidā dhammappaṭisambhidā niruttippaṭisambhidā paṭibhānappaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tatha atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ atthappabhedagataṃ ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Dhammapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ dhammapabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ paṭibhānappabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā. Vuttañhetam-

“Atthe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dhamme ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā, ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā”ti (vibha. 718-721).

Ettha ca hetu-anusārena araṇīyato adhigantabbato ca saṅkhepato hetuphalaṃ attho nāma. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā attho. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ atthaṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati, pabhedato pana yo koci phalanibbattanako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti ime pañca dhammā dhammo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Vuttampi cetam-

“Dukkhe (..0121) ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, dukkhanirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā”ti (vibha. 719).

Atha vā hetumhi ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā

sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammappaṭisa-
mbhidā. Jarāmaṇe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, jarāmaṇasamudaye ñāṇaṃ
dhammappaṭisambhidā. Jarāmaṇanirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, jarāma-
raṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jātiyā, bhava,
upādāne, taṇhāya, vedanāya, phasse, saḷāyatane, nāmarūpe, viññāṇe, saṅkhā-
resu ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisa-
mbhidā. Saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā
paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā.

“Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti suttaṃ geyyaṃ ...pe... vedallaṃ, ayaṃ
vuccati dhammappaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jānāti
'ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho'ti, ayaṃ vuccati
atthappaṭisambhidā.

“Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ
uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā
...pe... dhammārammaṇaṃ vā yaṃ yaṃ vā panārabbha, tasmिṃ samaye
phasso hoti ...pe... avikkhepo hoti ...pe... ime dhammā kusalā. Imesu
dhammesu ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, tesam vipāke ñāṇaṃ atthappaṭisa-
mbhidā”ti-ādi (vibha. 724-725) vitthāro.

Yā panetasmिṃ atthe ca dhamme ca sabhāvanirutti abyabhicāravohāro abhi-
lāpo, tasmिṃ sabhāvaniruttābhilāpe māgadhikāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya
“ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ asabhāvanirutti”ti pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttippaṭi-
sambhidā. Yathāvuttesu tesu ñāṇesu gocarakiccato vitthārato pavattaṃ
sabbampi taṃ ñāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmिṃ ñāṇe pabhe-
dagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā. Iti imāni cattāri (..0122) paṭisambhidā-
ñāṇāni sayameva bhagavatā adhigatāni atthadhammādi ke tasmिṃ tasmिṃ attano
visaye avisaṃvādanavasena aviparītākārappavattiyā tathāni avitathāni anañña-
tathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃkiñci ñeyyaṃ nāma, sabbaṃ taṃ bhagavatā sabbākārena ñātaṃ
diṭṭhaṃ adhigataṃ abhisambuddhaṃ. Tathā hissa abhiññeyyā dhammā abhiññey-
yato buddhā, pariññeyyā dhammā pariññeyyato, pahātabbā dhammā pahāta-
bbato, sacchikātabbā dhammā sacchikātabbato, bhāvetabbā dhammā bhāveta-
bbato, yato naṃ koci samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā “ime
nāma te dhammā anabhisambuddhā”ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho
natthi.

Yaṃkiñci pahātabbaṃ nāma, sabbaṃ taṃ bhagavato anavasesato bodhimūle-
yeva pahīnaṃ anuppattidhammaṃ, na tassa pahānāya uttari karaṇīyaṃ atthi.
Tathā hissa lobhadosamohaviparītamānāsikāra-ahirikānottappaṭhinamiddhako-
dhūpanāha- makkhapalāsa-issāmacchariyamāyāsāṭṭheyathambhasārambhamā-
nātimānamadappamādatividhā- kusalamūladuccaritavisamaviparītasāññā- mala-
vitakkapapañca-esanātaṇhācatubbidhavipariyesa-āsavagantha- oghayogāgatita-
ṇhupādānapapañcābhinandananivaraṇacetokhilacetasovinibandha- chavivādāmūla-
sattānusaya-aṭṭhamicchattanava-āghātavattutaṇhā- mūlakadasa-akusalakamma-

patha-ekavīsati anesanadvāsatt̥hidiṭṭhigata-aṭṭhasatataṇhāvicaritādippabhedam diyaḍḍhakilesasahasam saha vāsanāya pahīnam samucchinnam samūhatam, yato nam koci samaṇo vā ...pe... brahmā vā “ime nāma te kilesā appahīnā”ti saha dhammena anuyuñjitum samattho natthi.

Ye cime bhagavatā kammavipākakilesūpavāda-āṇāvītikamappabhedā antarāyikā vuttā, alameva te paṭisevato ekantena antarāyāya. Yato nam koci samaṇo vā ...pe... brahmā vā “nālam te paṭisevato antarāyāyā”ti saha dhammena anuyuñjitum samattho natthi.

Yo ca bhagavatā niravasesavaṭṭadukkhānissaraṇāya silasamādhipaññāya saṅgaho sattakoṭṭhāsiko sattatiṃsappabhedo ariyamaggapubbaṅgamo anuttaro (..0 niyyāniko dhammo desito, so ekanteneva niyyāti, paṭipannassa vaṭṭadukkhato mokkhāya hoti, yato nam koci samaṇo vā ...pe... brahmā vā “niyyāniko dhammoti tayā desito na niyyāti”ti saha dhammena anuyuñjitum samattho natthi. Vuttañhetam- “sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā”ti (ma. ni. 1.150) vitthāro. Evametāni attano ñāṇappahānadesanāvīsesānam avitathabhāvāvabodhanato aviparītākārappavattitāni bhagavato catuvesārajjāñāṇāni tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā nirayagati, tiracchānagati, petagati, manussagati, devagati pañca gatiyo, tāsū sañjīvādayo aṭṭha mahānirayā, kukkuḷādayo soḷasa ussadanirayā, lokantarikanirayoti sabbepe ime ekantadukkhātāya nirassādaṭṭhena nirayā, yathākammunā gantabbato gati cāti **nirayagati**, tibbandhakārasitanarakāpi etesveva antogadhā. Kimikīṭasarīsapapakkhisoṇasiṅgālādayo tiriyaṃ añchitabhāvena tiracchānā, te eva gatiṃ **tiracchānagati**. Khuppipāsītattā paradattūpajīvinijjhāmataṇhikādayo dukkhabahulatāya pākāṭasukhato itā vigatāti petā, te eva gatiṃ **petagati**, kālakāñcīkādi-asurāpi etesvevantogadhā. Parittadīpavāsīhi saddhiṃ jambudīpādicatumahādīpavāsīno manaso ussannatāya manussā, te eva gatiṃ **manussagati**. Cātumahārājikato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsāññāyatanūpagāti ime chabbīsati devanikāyā dibbanti attano iddhānubhāvena kiḷanti jotanti cāti devā, te eva gatiṃ **devagati**.

Tā panetā gatiyo yasmā taṃtaṃkammanibbatto upapattibhavaviseso, tasmā atthato vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Tattha “ayaṃ nāma gati iminā nāma kammunā jāyati, tassa ca kamma paccayavisesehi evaṃ vibhāgabhinattā visum ete sattanikāyā evaṃ vibhāgabhinā”ti yathāsakaṃ hetuphalavibhāgaparicchindanavasena ṭhānaso hetuso bhagavato ñāṇam pavattati. Tenāha bhagavā-

“Pañca (..0124) kho imā, sārīputta, gatiyo. Katamā pañca? Nirayo, tiracchānāyoni, pettivisayo, manussā, devā. Nirayañcāham, sārīputta, pajānāmi nirayagāmiñca maggaṃ nirayagāminiñca paṭipadaṃ, yathā paṭipanno ca kāyassa bheda parammaraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tañca pajānāmi”ti-ādi (ma. ni. 1.153).

Tāni panetāni bhagavato ñāṇāni tasmim tasmim visaye aviparītākārappavattiyā avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃ sattānaṃ saddhādiyogavikalāvikalabhāvāvabodhanena apparaja-

kkhamahārajakkhatādivisesavibhāvanam paññāsāya ākārehi pavattam bhagavato indriyaparopariyattañānam. Vuttañhetam- “saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho”ti (paṭi. ma. 1.111) vitthāro.

Yañca “ayam puggalo apparajakkho, ayam sassatadiṭṭhiko, ayam ucchedadiṭṭhiko, ayam anulomikāyam khantiyam ṭhito, ayam yathābhūtañāṇe ṭhito, ayam kāmāsayo, na nekkhammādi-āsayo, ayam nekkhammāsayo, na kāmādi-āsayo”-ti-ādinā “imassa kāmarāgo ativiya thāmagato, na paṭighādiko, imassa paṭigho ativiya thāmagato, na kāmarāgādiko”ti-ādinā “imassa puññābhisaṅkhāro adhiko, na apuññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa apuññābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa āneñjābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na apuññābhisaṅkhāro. Imassa kāyasucaritam adhikam, imassa vacīsucaritam, imassa manosucaritam, ayam hīnādhimuttiko, ayam paṇītādhimuttiko, ayam kammāvaraṇena samannāgato, ayam kilesāvaraṇena samannāgato, ayam vipākāvaraṇena samannāgato, ayam na kammāvaraṇena samannāgato, na kilesāvaraṇena samannāgato, na vipākāvaraṇena samannāgato”ti-ādinā ca sattānam āsayādīnam yathābhūtam vibhāvanākārappavattam bhagavato āsayānusayañānam. Yam sandhāya vuttam-

“Idha (..0125) tathāgato sattānam āsayam jānāti, anusayam jānāti, caritam jānāti, adhimuttim jānāti, bhabbābhabbe satte jānāti”ti-ādi (paṭi. ma. 1.113).

Yañca uparimahetṭhimapurimapacchimakāyehi dakkhiṇavāma-akkhikaṇṇasotanāsikasota-aṃsakūṭahatthapādehi aṅguli-aṅgulantarehi lomakūpehi ca aggikkhandhūdakadhārāpavattanam anaññasādhāraṇam vividhavikubbaniddhinimmāpanakam bhagavato yamakapāṭihāriyañānam. Yam sandhāya vuttam-

“Idha tathāgato yamakapāṭihāriyam karoti asādhāraṇam

sāvakehi, uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati. Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati” ti-ādi (paṭi. ma. 1.116).

Yañca rāgādīhi jāti-ādīhi ca anekehi dukkhadhammehi upaddutaṃ sattanikāyaṃ tato nīharitukāmatāvasena nānāyehi pavattassa bhagavato mahākaruṇokkamanassa paccayabhūtaṃ mahākaruṇāsamāpattiñāṇaṃ. Yathāha (paṭi. ma. 1-118)-

“Katamaṃ tathāgatassa mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ? Bahukehi ākārehi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati, āditto lokasannivāso passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Uyyutto, payāto, kummaggappaṭipanno, upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāsoti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati.

“Atāyano lokasannivāso, aleṇo, asaraṇo, asaraṇībhūto. Uddhato loko avūpasanto, sasallo lokasannivāso viddho puthusallehi, avijjandhakārāvaraṇo (..0126) kilesapañjarapakkhitto, avijjāgato lokasannivāso aṇḍabhūto pariyaṇaddho tantākulakajāto kulaguṇḍikajāto muñjapabbajabhūto apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati, avijjāvisadosasaṃlito, kilesakalalībhūto, rāgadosamohajāṭajāṭito.

“Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko, taṇhājālena otthaṇo, taṇhāsotena vuyhati, taṇhāsaññojanena saṃyutto, taṇhānusayena anusaṇo, taṇhāsantāpena santappati, taṇhāpariḷāhena pariḍayhati.

“Diṭṭhisāṅghāṭapaṭimukko, diṭṭhijālena otthaṇo, diṭṭhisotena vuyhati, diṭṭhisāññojanena saṃyutto, diṭṭhānusayena anusaṇo, diṭṭhisantāpena santappati, diṭṭhipariḷāhena pariḍayhati.

“Jātiyā anugato, jarāya anusaṇo, byādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato, dukkhe patiṭṭhito.

“Taṇhāya uḍḍito, jarāpākāraparikkhitto, maccupāsenā parikkhitto, mahābandhanabaddho, rāgabandhanena dosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritabandhanena baddho, mahāsambādhappaṭipanno, mahāpalibodhena palibuddho, mahāpapāte patito, mahākantārappaṭipanno, mahāsaṃsārappaṭipanno, mahāvīdugge samparivattati, mahāpalipe palipanno.

“Abbhāhato lokasannivāso, āditto lokasannivāso rāgagginā dosagginā mohagginā jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, unnītaṃ lokasannivāso haññati niccamatāṇo pattadaṇḍo takkaro, vajjabandhanabaddho āghātanapaccupaṭṭhito, anātho lokasannivāso paramakāruṇāppatto, dukkhābhitunno cirarattaṃ piḷito, gadhito niccaṃ pipāsito.

“Andho (..0127) acakkhuko, hatanetto apariṇāyako, vipathapakkhando añjasāparaddho, mahoghapakkhando.

“Dvīhi diṭṭhigatehi pariyaṭṭhito, tīhi duccaritehi vippaṭipanno, catūhi yogehi yojito, catūhi ganthehi ganthito, catūhi upādānehi upādiyati, pañcagatisamā-

ruḷho, pañcahi kāmagaṇehi rajjati, pañcahi nīvaraṇehi otthaṭo, chahi vivādamū-
lehi vivadati, chahi taṇhākāyehi rajjati, chahi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, sattahi anu-
sayehi anusaṭo, sattahi saññojanehi saṃyutto, sattahi mānehi unnato, aṭṭhahi
lokadhammehi samparivattati, aṭṭhahi micchattehi niyyāto, aṭṭhahi purisadosehi
dussati, navahi āghātavattūhi āghātito, navavidhamānehi unnato, navahi taṇhā-
mūlakehi dhammehi rajjati, dasahi kilesavattūhi kilissati, dasahi āghātava-
ttūhi āghātito, dasahi akusalakammapathehi samannāgato, dasahi saṃyoja-
nehi saṃyutto, dasahi micchattehi niyyāto, dasavattukāya micchādiṭṭhiyā
samannāgato, dasavattukāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, aṭṭhasata-
taṇhāpapañcehi papañcito, dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, lokasannivā-
soti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati.

“Ahañcamhi tiṇṇo, loko ca atiṇṇo. Ahañcamhi mutto, loko ca amutto. Aha-
ñcamhi danto, loko ca adanto. Ahañcamhi santo, loko ca asanto. Ahañcamhi
assattho, loko ca anassattho. Ahañcamhi parinibbuto, loko ca aparinibbuto.
Pahomi khvāhaṃ tiṇṇo tāretuṃ, mutto mocetuṃ, danto dametuṃ, santo
sametuṃ, assattho assāsetuṃ, parinibbuto parinibbāpetunti passantānaṃ
buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati”ti (paṭi. ma. 1-
118).

Evaṃ (..0128) ekūnanavutiyā ākārehi vibhajanaṃ kataṃ.

Yaṃ pana yāvataṃ dhammadhātuyā yattakaṃ ñātappaṃ saṅkhatāsaṅkhatādi-
kassa sabbassa paropadesanirapekkhaṃ sabbākārena paṭivijjanasamatthaṃ
ākaṅkhamattappaṭibaddhavutti-anaññasādhāraṇaṃ bhagavato ñāṇaṃ sabbathā
anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammuttisaccāvabodhato sabbaññutaññāṇaṃ tathā-
varaṇābhāvato nissaṅgappavattimupādāya anāvaraṇañāṇanti vuccati. Ekameva
hi taṃ ñāṇaṃ visayappavattimukhena aññehi asādhāraṇabhāvadassanattaṃ
duvidhena uddiṭṭhaṃ. Aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇaṃ sādharmaṇatā sabba-
visayatā āpajjeyyūṃ, na ca taṃ yuttaṃ kiñcāpi imāya yuttiyā. Ayañhettha pāḷi-

“Sabbhaṃ saṅkhatamasāṅkhatānaṃ anavasesaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ,
tathā āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ. Atītaṃ sabbhaṃ jānātīti sabbaññuta-
ññāṇaṃ, tathā āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ. Anāgataṃ sabbhaṃ jānātīti
sabbaññutaññāṇaṃ, tathā āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ. Paccuppannaṃ
sabbhaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tathā āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ”-
ti (paṭi. ma. 1.119-120) vitthāro.

Evametāni bhagavato cha-asādhāraṇañāṇāni aviparītākārappavattiyā yathāsa-
kavisayassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā
tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā-

“Sattime, bhikkhave, bojjaṅgā- satisambojjaṅgo, dhammavicayasambo-
jjaṅgo, vīriyasambojjaṅgo, pītisambojjaṅgo, passaddhisambojjaṅgo, samādhi-
sambojjaṅgo, upekkhāsambojjaṅgo”ti (paṭi. ma. 2.17; saṃ. ni. 5.185) evaṃ **sarū-
pato**, “yāyaṃ lokuttaramaggakkaṇe uppajjamānā līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhana-
kāmasukhallikattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ

upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtā sati-ādibhedā dhammasāmaggi, yāya ariyasā-
vako bujjhati kilesaniddāya utṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbāna-
meva vā sacchikarotīti, sā dhammasāmaggi bodhīti vuccati. Tassā ‘bodhiyā
aṅgāti bojjhaṅgā, ariyasāvako vā yathāvuttāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti (..0129)
katvā bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā”ti evaṃ **sāmaññalakkha-
ṇato**. “Upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasa-
mbojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambo-
jjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samā-
dhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo”ti evaṃ **visesala-
kkhaṇato**.

“Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha, bhikkhu, satimā hoti paramena satine-
pakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā hoti anussaritā”ti-ādinā
(vibha. 467) sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ aññamaññopakāravasena **ekakkaṇe pava-
ttidassanato**, “tattha katamo satisambojjhaṅgo? Atthi ajjhataṃ, bhikkhave,
dhammesu sati, atthi bahiddhā dhammesu satī”ti-ādinā tesam **visayavibhāgena
pavattidassanato**. “Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha, bhikkhave, bhikkhu
satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossa-
ggapariṇāmin”ti-ādinā (vibha. 471) **bhāvanāvidhidassanato**. “Tattha katame satta
bojjhaṅgā? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti ...pe...
tasmiṃ samaye satta bojjhaṅgā honti satisambojjhaṅgo ...pe... upekkhāsambo-
jjhaṅgo. Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Yā sati ...pe... anussatī”ti-ādinā (vibha.
478-479) **channavutiyā nayasahassavibhāgehīti** evaṃ nānākārato pavattāni
bhagavato sambojjhaṅgavibhāvanaññāṇāni tassa tassa atthassa avisaṃvādanato
tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā-

“Tattha katamaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo
aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi ...pe... sammāsamādhi”ti (vibha.
205) evaṃ **sarūpato**. Sabbakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalappaṭilā-
bhakarattā ca ariyo, aṭṭhavidhattā nibbānādhigamāya ekantakāraṇattā ca aṭṭha-
ṅgiko. Kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyati, sayaṃ vā nibbānaṃ
maggatīti maggoti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato**. “Sammā dassanalakkhaṇā sammā-
diṭṭhi, sammā abhiniropanalakkhaṇo sammāsaṅkappo, sammā pariggahaṇala-
kkhaṇā sammāvācā, sammā samuṭṭhānalakkhaṇo (..0130) sammākammanto,
sammā vodānalakkhaṇo sammā-ājīvo, sammā paggahalakkhaṇo sammāvāyāmo,
sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati, sammā avikkhepalakkhaṇo sammāsamā-
dhi”ti evaṃ **visesalakkhaṇato**. Sammādiṭṭhi aññehipi attano paccanīkakilesehi
saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nibbānaṃ ārammaṇaṃ karoti, tappaṭicchādaka-
mohavidhamanena asammohato sampayuttadhamme ca passati. Tathā sammā-
saṅkappādayopi micchāsaṅkappādīni pajahanti, nibbānañca ārammaṇaṃ karonti,
sahajātadhammānaṃ sammā-abhiniropanapariggahaṇasamuṭṭhānavodānapagga-
ha-upaṭṭhānasamādahanāni ca karontīti evaṃ **kiccavibhāgato**. Sammādiṭṭhi
pubbabhāge nānakkhaṇā visuṃ visuṃ dukkhādi-ārammaṇā hutvā maggakāle eka-

kkhaṇā nibbānameva ārammaṇaṃ katvā kiccato “dukkhe ñāṇa”ti-ādīni cattāri nāmāni labhati, sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānakkhaṇā nānārammaṇā maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā.

Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappoti-ādīni tīṇi nāmāni labhati, sammāvācādayo tayo pubbabhāge musāvādāveramaṇīti-ādivibhāgā viratiyopi cetanāyopi hutvā maggakkhaṇe viratiyova, sammāvāyāmasatiyo kiccato sammapadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhanti. Sammāsamādhi pana maggakkhaṇepi paṭhamajjhānādivasena nānā evāti evaṃ pubbabhāgaparabhāgesu **pavattivibhāgato**, “idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekani ssitan”ti-ādīnā (vibha. 489) **bhāvanāvidhito**, “tatha katamo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhu, yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti ...pe... dukkhāpaṭi-padaṃ dandhābhīṇṇaṃ, tasmīṃ samaye aṭṭhaṅgiko maggo hoti sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo”ti-ādīnā (vibha. 499) **caturāsītiyā nayasahassavibhāgehīti** evaṃ anekākārato pavattāni bhagavato ariyamaggavibhāvanañāṇāni atthassa avisaṃvādanato sabbānipi tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā paṭhamajjhānasamāpatti yā ca nirodhasamāpattīti etāsu anupaṭipāṭiyā viharitabbaṭṭhena samāpajjitabbaṭṭhena ca anupubbavihārasamāpattīsu sampādanapaccavekkhaṇādivasena yathārahaṃ sampayogavasena ca pavattāni bhagavato ñāṇāni tadatthasiddhiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Tathā (..0131) “idaṃ imassa ṭhānaṃ, idaṃ aṭṭhānaṃ”ti aviparītaṃ tassa tassa phalassa kāraṇākāraṇajānanaṃ, tesaṃ tesaṃ sattānaṃ atītādibhedabhinnassa kammamādhānassa anavasesato yathābhūtaṃ vipākantarajānanaṃ,

āyūhanakkhaṇeyeva tassa tassa sattassa “ayaṃ nirayagāmini paṭipadā ...pe...
ayaṃ nibbānagāmini paṭipadā” ti yāthāvato sāsavānāsavakammavibhāgajānaṃ, ..
khandhāyatanādīnaṃ upādinnānupādinnādi-anekasabhāvaṃ nānāsabhāvañca
tassa lokassa “imāya nāma dhātuyā ussannattā imasmiṃ dhammappabandhe
ayaṃ viseso jāyatī” ti-ādinā nayena yathābhūtaṃ dhātunānattajānaṃ, anavase-
sato sattānaṃ hīnādi-ajjhāsayādhimuttijānaṃ, saddhādi-indriyānaṃ tikkhamu-
dutājānaṃ, saṃkilesādīhi saddhiṃ jhānavimokkhādivisesajānaṃ, sattānaṃ
aparimāṇāsu jātīsu tappaṭibandhena saddhiṃ anavasesato pubbenivutthakkha-
ndhasantatijānaṃ, hīnādivibhāgehi saddhiṃ cutipaṭisandhijānaṃ, “idaṃ
dukkhaṃ” ti-ādinā heṭṭhā vuttanayeneva catusaccajānananti imāni bhagavato dasa-
balañāṇāni avirajjhītvā yathāsakaṃ visayāvagāhanato yathādhīppetatthasādhā-
nato ca yathābhūtavuttiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Vuttañhetā-

“Idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānā-
tī” ti-ādi (vibha. 809; a. ni. 10.21).

Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā cetesaṃ ñāṇānaṃ vasena, evaṃ yathāvuttānaṃ satipaṭṭhānasammappa-
dhānavibhāvanañāṇādīnaṃ anantāparimeyyabhedānaṃ anaññasādhāraṇānaṃ
paññāvisesānaṃ vasena bhagavā tathāni ñāṇāni āgato adhigatoti tathāgato.
Evampi tathāni āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato**? Yā sā bhagavato abhijāti abhisambodhi
dhammavinayapaññāpanā anupādisesanibbānadhātu, sā tathā. Kiṃ vuttaṃ hoti?
Yadatthaṃ lokanāthena abhisambodhi patthitā pavattitā ca, tadatthassa ekantasi-
ddhiyā avisaṃvādanato aviparītatthavuttiyā tathā avitathā anaññathā. Tathā hi
ayaṃ bhagavā bodhisattabhūto samatīṃsapāramiparipūraṇādikaṃ vuttappa-
bhedaṃ sabbaṃ buddhattahetuṃ sampādetvā (..0132) tusitapure ṭhitova buddha-
kolāhalaṃ sutvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi ekato sannipatitāhi upasaṅka-
mitvā-

“Kālo deva mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;

sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ padan” ti. (bu. vaṃ. 1.67)-

Āyācito uppannapubbanimitto pañca mahāvīlokanāni viloketvā “idānāhaṃ manu-
ssayoniyāṃ uppajjitvā abhisambujjhissāmī” ti āsāḥipuṇṇamāya sakyaarājakule
mahāmāyāya deviyā kucchimhi paṭisandhiṃ gahetvā dasa māse devamanussehi
mahatā parihārena parihariyamāno visākhapuṇṇamāya paccūsasamaye abhijātiṃ
pāpuṇi.

Abhijātikkhaṇe panassa paṭisandhiggahaṇakkhaṇe viya **dvattiṃsapubbanimi-
ttāni** pāturahesuṃ. Ayañhi dasasahassī lokadhātu kampi saṅkampi sampakampi
sampavedhi, dasasu cakkavāḷasahassesu appamāṇo obhāso phari, tassa taṃ
sirīṃ daṭṭhukāmā viya jaccandhā cakkhūni paṭilabhiṃsu, badhirā saddaṃ
suṇiṃsu. Mūgā samālapīṃsu, khujjā ujugattā ahesuṃ, paṅgulā padasā gamanaṃ
paṭilabhiṃsu, bandhanagatā sabbasattā andubandhanādīhi mucciṃsu, sabbanira-
yesu aggi nibbāyi, pettivisaye khuppipāsā vūpasami, tiracchānānaṃ bhayaṃ
nāhosi, sabbasattānaṃ rogo vūpasami, sabbasattā piyaṃvadā ahesuṃ, madhure-

nākārena assā hasiṃsu, vāraṇā gajjiṃsu, sabbatūriyāni sakaṃ sakaṃ ninnādaṃ muñciṃsu, aghaṭṭitāni eva manussānaṃ hatthūpagādīni ābharaṇāni madhurenā-kārena raviṃsu, sabbadisā vippasannā ahesuṃ, sattānaṃ sukhaṃ uppādaya-māno mudusītalavāto vāyi, akālamegho vassi, pathavitopi udakaṃ ubbhijjivā vissandi, pakkhino ākāśagamaṃ vijahiṃsu, nadiyo asandamānā aṭṭhaṃsu, mahāsamudde madhuraṃ udakaṃ ahosi, upakkilesavimutte sūriye dissamāne eva ākāśagatā sabbā jotiyo jaliṃsu, ṭhapetvā arūpāvacare deve avasesā sabbe devā sabbepi nerayikā dissamānarūpā ahesuṃ, tarukuṭṭakavāṭaselādayo anāvarena-bhūtā ahesuṃ, sattānaṃ cutūpapātā nāhesuṃ, sabbaṃ aniṭṭhagandhaṃ abhi-bhavitvā dibbagandho vāyi, sabbe phalūpagā rukkhā phaladharā sampajjiṃsu, mahāsamuddo (..0133) sabbatthakameva pañcavaṇṇehi padumehi sañchanna-talo ahosi, thalajajalajādīni sabbapupphāni pupphiṃsu, rukkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhapadumāni, latāsu latāpadumāni pupphiṃsu, mahītale silātalāni bhinditvā uparūpari satta satta hutvā daṇḍapadumāni nāma nikkhamiṃsu, ākāse olambakapadumāni nibbattiṃsu, samantato pupphavassaṃ vassi, ākāse dibbatūriyāni vajjiṃsu, sakaladasasahassī lokadhātu vaṭṭetvā vissa-ṭṭhamālāguḷaṃ viya uppīletvā baddhamālākālāpo viya alaṅkatappaṭiyattaṃ mālā-sanaṃ viya ca ekamālāmālinī vipphurantavāḷabījanī pupphadhūpagandhaparivā-sitā paramasobhaggappattā ahosi, tāni ca pubbanimittāni upari adhiḡatānaṃ ane-kesaṃ viśesādhiḡamaṇaṃ nimittabhūtāni eva ahesuṃ. Evaṃ anekacchariyapātu-bhāvappaṭimaṇḍitā cāyaṃ abhiḡāti yadattaṃ anena abhisambodhi patthitā, tassā abhisambodhiyā ekantasiddhiyā tathāva ahosi avitathā anaññathā.

Tathā ye buddhaveneyyā bodhaneyyabandhavā, te sabbepi anavasesato sayameva bhagavatā vinitā. Ye ca sāvakaveneyyā dhammaveneyyā ca, tepi sāvakādīhi vinitā vinayaṃ gacchanti gamissantī cāti yadattaṃ bhagavatā abhisambodhi abhipatthitā, tadatthassa ekantasiddhiyā abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Apica yassa yassa ñeyyadhammassa yo yo sabhāvo bujjhitabbo, so so hatthatale ṭhapita-āmalakaṃ viya āvajjanamattappaṭibaddhena attano ñāṇena aviparītaṃ anavasesato bhagavatā abhisambuddhoti evampi abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Tathā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ tathā tathā desetabbappakāraṃ tesāṃ tesaṅca sattānaṃ āsayānusayacaritādhimuttiṃ sammadeva oloketvā dhammataṃ avijahanteneva paññattinayavohāramaggaṃ anatidhāvanteneva ca dhammataṃ vibhāvantena yathāparādhaṃ yathājjhāsayāṃ yathādhammaṅca anusāsantena bhagavatā veneyyā vinitā ariyabhūmiṃ sampāpitāti dhammavinayapaññāpanā-pissa tadatthasiddhiyā yathābhūtavuttiyā ca tathā avitathā anaññathā.

Tathā (..0134) yā sā bhagavatā anuppattā pathaviyādiphassavedanādirūpārūpa-sabhāvavinimuttā lujjanabhāvābhāvato lokasabhāvātītā tamasā viśaṃsaṭṭhattā kenaci anobhāsanīyā lokasabhāvābhāvato eva gati-ādibhāvarahitā appaṭiṭṭhā anārammaṇā amatamahānibbānadhātu khandhasaṅkhātānaṃ upādīnaṃ lesamatta-ssapi abhāvato anupādīsēsāti vuccati, yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo na tejo na vāyo na ākāsānañcāyatanaṃ na viññāṇañcāyatanaṃ na ākiñcaññāyatanaṃ na neva-saññānāsaññāyatanaṃ nāyaṃ loko na paro loko na ca ubho candimasūriyā, tatrāpāhaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi na gatiṃ na ʘhitiṃ na cutiṃ na upapattiṃ, appatiṭṭhaṃ appavattaṃ anārammaṇamevettaṃ, ehevanto dukkhassā”ti (udā. 71).

Sā sabbesampi upādānakkhandhānaṃ atthaṅgamo, sabbasaṅkhārānaṃ samatho, sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggo, sabbadukkhānaṃ vūpasamo, sabbālayānaṃ samugghāto, sabbavaṭṭānaṃ upacchedo, accantasantilakkhaṇoti yathāvuttasabhāvassa kadācīpi avisaṃvādanato tathā avitathā anaññathā. Evametā abhijāti-ādikā tathā gato upagato adhigato paṭipanno pattoti tathāgato. Evaṃ bhagavā tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāvidhoti tathāgato**? Yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathāvidhā te bhagavanto maggasīlena phalasīlena sabbenapi lokiyalokuttarasīlena, maggasamādhinā phalasamādhinā sabbenapi lokiyalokuttarasamādhinā, maggapaññāya phalapaññāya sabbāyapi lokiyalokuttarapaññāya, devasikaṃ valañjītabbehi catuvīsatiakoṭṭisatasahassasamāpattivihārehi, tadaṅgavimuttīyā, vikkhambhanavimuttīyā, samucchavedavimuttīyā, paṭippassaddhivimuttīyā, nissaraṇavimuttīyāti saṅkhepato. Vitthārato pana anantāparimāṇabhedehi acinteyyānubhāvehi sakalasabbaññugūṇehi, ayampi (..013 amhākaṃ bhagavā tathāvidho. Sabbesañhi sammāsambuddhānaṃ āyuvemattaṃ, sarīrappamāṇavemattaṃ, kulavemattaṃ, dukkaracariyāvemattaṃ, rasmivemattanti, imehi pañcahi vemattehi siyā vemattaṃ, na pana sīlavissuddhiyādīsū visuddhīsū samathavipassanāpaṭipattiyāṃ attanā paṭiladdhaguṇesu ca kiñci nānākaṇaṃ atthi. Atha kho majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya aññamaññaṃ nibbisesā te buddhā bhagavanto. Tasmā yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Evaṃ tathāvidhoti tathāgato. Vidhattho cettha gatasaddo, tathā hi lokiyā vidhayuttagatasadde pakāratthe vadanti.

Kathaṃ **tathā pavattitoti tathāgato**? Anaññasādhāraṇena iddhānubhāvena samannāgatattā atthappaṭisambhidādīnaṃ ukkaṃsapāramippattiyā anāvāraṇaṇāṇappaṭilābhena ca bhagavato kāyappavattiyādīnaṃ katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci tathā gataṃ gati gamanaṃ kāyavacīcittappavatti etassāti tathāgato. Evaṃ tathā pavattitoti tathāgato.

Kathaṃ **tathehi agatoti tathāgato**? Bodhisambhārasambharaṇe tappaṭipakkhappavattisaṅkhātāṃ natthi etassa gatanti agato. So panassa agatabhāvo maccheradānapārami-ādīsū aviparītaṃ ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇādīnayaṃ appavattehi ñāṇehīti tathehi ñāṇehi agatoti tathāgato.

Atha vā kilesābhisaṅkhārappavattisaṅkhātāṃ khandhappavattisaṅkhātameva vā pañcasūpi gātīsū gataṃ gamanaṃ etassa natthīti agato. Sa-upādīsesa-anupādīsesa nibbānappattiyā svāyamaṃsa agatabhāvo tathehi ariyamaggañāṇehīti evampi bhagavā tathehi agatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatabhāvena tathāgato**? Tathā gatabhāvenāti ca tathāgatassa

sabbhāvena atthitāyāti attho. Ko panesa tathāgato, yassa atthitāya bhagavā tathāgatoti vuccatīti? Saddhammo. Saddhammo hi ariyamaggo tāva yathā yuganaddhasamathavipassanābalena anavasesato kilesapakkhaṃ samūhanantena samucchadappahānavasena gantabbaṃ (..0136), tathā gato. Phaladhammo yathā attano maggānurūpaṃ paṭippassaddhipahānavasena gantabbaṃ, tathā gato pavatto. Nibbānadhammo pana yathā gato paññāya paṭividdho sakalavaṭṭadukkhavūpasamāya sampajjati, buddhādīhi tathā gato sacchikatoti tathāgato. Pariyattidhammopi yathā purimabuddhehi suttageyyādivasena pavatti-ādippakāsanavasena ca veneyyānaṃ āsayādi-anurūpaṃ pavattito, amhākampi bhagavatā tathā gato gadito pavattitoti vā tathāgato. Yathā bhagavatā desito, tathā bhagavato sāvakehi gato avagatoti tathāgato. Evaṃ sabbopi saddhammo tathāgato. Tenāha sakko devānamindo- “tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, dhammaṃ namassāma suvatthi hotū”ti (khu. pā. 6.17; su. ni. 240). Svāssa atthīti bhagavā tathāgato.

Yathā ca dhammo, evaṃ ariyasaṅghopi yathā atthitāya parahitāya ca paṭipannehi suvisuddhaṃ pubbabhāgasamathavipassanāpaṭipadaṃ purakkhatvā tena tena maggena gantabbaṃ, taṃ taṃ tathā gatoti tathāgato. Yathā vā bhagavatā saccapaṭiccasamuppādādayo desitā, tathāva buddhattā tathā gadanato ca tathāgato. Tenāha sakko devarājā- “tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū”ti. Svāssa sāvakabhūto atthīti bhagavā tathāgato. Evaṃ tathāgatabhāvena tathāgatoti.

Idampi ca tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattakameva, sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Idañhi tathāgata-padaṃ mahatthaṃ mahāgatikaṃ mahāvisayaṃ, tassa appamādapadassa viya tepiṭakampi buddhavacanaṃ yuttito atthabhāvena āharanto “atitthena dhammakathiko pakkhando”ti na vattabboti.

Tatthetaṃ vuccati-

“Yatheva loke purimā mahesino,

sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato,
tathāgato vuccati tena cakkhumā.
“Pahāya (..0137) kāmādimale asesato,
samādhiñāṇehi yathā gatā jinā;
purātanā sakyamunī jutindharo,
tathā gato tena tathāgato mato.
“Tathāñca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
sayambuñāṇena jinoyamāgato,
tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.
“Tathāni saccāni samantacakkhunā,
tathā idappaccayatā ca sabbaso;
anaññaneyyā nayato vibhāvitā,
tathā gato tena jino tathāgato.
“Anekabhedāsupi lokadhātusu,
jinassa rūpāyatanādigocare;
vicittabhede tathameva dassanaṃ,
tathāgato tena samantalocano.
“Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
karoti vācāya nurūpamattano;
guṇehi lokaṃ abhibhuyyiriyati,
tathāgato tenapi lokanāyako.
“Tathā pariññāya tathāya sabbaso,
avedi lokaṃ pabhavaṃ atikkami;
gato ca paccakkhikiriyāya nibbutiṃ,
ariyamaggañca gato tathāgato.
“Tathā paṭiññāya tathāya sabbaso,
hitāya lokassa yatoyamāgato;
tathāya nātho karuṇāya sabbadā,
gato ca tenāpi jino tathāgato.
“Tathāni (..0138) ñāṇāni yatoyamāgato,
yathāsabhāvaṃ visayāvabodhato;
tathābhijātipphutī tathāgato,
tadatthasampādanato tathāgato.
“Yathāvidhā te purimā mahesino,
tathāvidhoyampi tathā yathāruci;
pavattavācā tanucittabhāvato,
tathāgato vuccati aggapuggalo.
“Sambodhisambhāravipakkhato pure,
gataṃ na saṃsāragatampi tassa vā;
na catthi nāthassa bhavantadassino,

tathehi tasmā agato tathāgato.

“Tathāgato dhammavaro mahesinā,
yathā pahātabbamalaṃ pahiyati;
tathāgato ariyagaṇopi satthuno,
tathāgato tena samaṅgibhāvato”ti.

Mahiddhikatāti paramena cittavasībhāvena ca iddhividhayogena dhammānu-
bhāvaññathattanipphādanasamatthatāsaṅkhātāya mahatīyā iddhiyā samannā-
gamo **mahiddhikatā**. Cirakālasambhūtena suvidūrappaṭipakkhena icchitatthani-
pphattihetubhūtena mahājutikena puññatejena samannāgamo **mahānubhāvatā**.
Yatrāti acchariyapasamsākotuhalahāsapasādiko paccattatthe nipāto. Tena
yuttattā **vijāyissatīti** anāgatakālavacanaṃ, attho pana atītakāloyeva. Ayañhettha
attho- yā hi nāma ayaṃ suppvāsā tathā dukkhanimuggā kicchāpannā bhagavato
vacanasamakālemeva sukhinī arogā arogaṃ puttāṃ vijāyīti. **Attamanoti** saka-
mano, bhagavati pasādena kilesarahitacittoti attho. Kilesapariyuṭṭhitañhi cittaṃ
vase avattanato attamanoti na sakkā vattunti. **Attamanoti** vā pītisomanassehi
gahitamano. **Pamuditoti** pāmojjena (..0139) yutto. **Pītisomanassajātoti** jātabalava-
pītisomanasso. **Athāti** pacchā, tato katipāhassa accayena. **Sattabhattānīti** sattu-
divasesu dātabbabbhattāni. **Svātanāyāti** svātanapuññattham, yaṃ sve buddhappa-
mukhassa saṅghassa dānavasena payirupāsanavasena ca bhavissati puññaṃ
tadattham.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ āmantesīti kasmā āma-
ntesi? Suppvāsāya sāmikassa pasādarakkhaṇattham. Suppvāsā pana acala-
ppasādāva, upāsakassa pana pasādarakkhaṇam mahāmoggallānattherassa
bhāro. Tenāha “**tuyheso upaṭṭhāko**”ti. Tattha **tuyhesoti** tuyhaṃ eso. **Tiṇṇam**
dhammānaṃ pāṭibhogoti mama bhogādīnaṃ tiṇṇam dhammānaṃ ahāniyā avinā-
sāya ayyo mahāmoggallāno yadi pāṭibhogo yadi patibhū, ito satta divase atikka-
mitvā mama sakkā dānaṃ dātunti yadi ayyena ñātanti dīpeti. Theropi tassa tesu
divasesu bhogānaṃ jīvitassa ca anupaddavaṃ passivā āha- “**dvinnaṃ kho nesam,**
āvuso, dhammānaṃ pāṭibhogo bhogānañca jīvitassa cā”ti. Saddhā panassa citta-
ppaṭibaddhāti tasseva bhāraṃ karonto “**saddhāya pana tvaññeva pāṭibhogo**”ti
āha. Api ca so upāsako diṭṭhasacco, tassa saddhāya aññathābhāvo natthīti tathā
vuttaṃ. Teneva ca kāraṇena bhagavatā “**pacchāpi tvaṃ karissasīti saññāpehi**”ti
vuttaṃ. Upāsakopi satthari there ca gāravena subbacatāya tassā ca puññena
vaḍḍhiṃ icchanto “**karotu suppvāsā koliyadhītā satta bhattāni, pacchāhaṃ kari-**
ssāmī”ti anujāni.

Taṅca dārakanti vijātadivasato paṭṭhāya ekādasamaṃ divasaṃ atikkamitvā tato
paraṃ sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhojetvā sattame divase
taṃ sattavassikaṃ dāraṃ bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaṃ vandāpesi. **Satta me**
vassānīti satta me saṃvaccharāni, accantasamyogavasena cetam upayogava-
canaṃ. **Lohitakumbhiyaṃ vutthānīti** mātukucchiyaṃ attano gabbhavāsadukkaṃ
sandhāya vadati. **Aññānīpi evarūpāni satta puttānīti** “aññēpi evarūpe satta
putte”ti vattabbe liṅgavipallāsavasena vuttaṃ “evarūpāni”ti. Evaṃ satta vassāni

gabbhadhāraṇavasena sattāhaṃ mūḷhagabbhatāya ca mahantaṃ dukkhaṃ (..0140) pāpetvā uppajjanakaputteti attho. Etena mātugāmānaṃ puttalolatāya puttalābhena titti natthīti dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sattadivasādhikāni satta saṃvaccharāni gabbhadhāraṇādivasena pavattaṃ mahantaṃ dukkhaṃ ekapade visarivā puttalolatāvasena tāya vuttamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ cittasukhappamatto viya pamattapuggale iṭṭhākārena vañcetvā taṇhāsinehassa mahānatthakarabhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **asātanti** amadhuraṃ asundaraṃ aniṭṭhaṃ. **Sātarūpenāti** iṭṭhasabhāvena. **Piyarūpenāti** piyāyitabbabhāvena. **Sukhassa rūpenāti** sukhasabhāvena. Imaṃ vuttaṃ hoti- yasmā asātaṃ appiyaṃ dukkhameva samānaṃ sakalampi vaṭṭagataṃ saṅkhārajātaṃ appahīnavipallāsattā ayonisomanasikārena iṭṭhaṃ viya piyaṃ viya sukhaṃ viya ca hutvā upaṭṭhahamānaṃ sativippavāsesa pamattapuggalaṃ ativattati abhibhavati ajjhottharati, tasmā imampi suppavāsaṃ punapi sattakkhattuṃ evarūpaṃ asātaṃ appiyaṃ dukkhaṃ sātādipatirūpakena dukkhena puttasaṅkhātapemavatthusukhena ajjhottharatīti.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Visākhāsuttavaṇṇanā

19. Navame **pubbārāmeti** sāvattiyā pācīnadisābhāge anurādhapurassa uttama-devivihārasadise ṭhāne kārite ārāme. **Migāramātupāsādeti** migāramātuyā pāsāde.

Tatrāyaṃ anupubbikathā- atīte satasahassakappamatthake padumuttaradasa-balaṃ ekā upāsikā aññataraṃ upāsikaṃ attano aggupaṭṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā bhagavantaṃ nimantetvā buddhappamukhassa bhikkhusatasahassassa dānaṃ datvā bhagavato nipaccakāraṃ katvā “anāgate tumhādisassa (..0141) buddhassa aggupaṭṭhāyikā bhavyeyan”ti patthanaṃ akāsi. Sā kappasatasa-hassaṃ devesu ca manussesu ca saṃsaritvā amhākaṃ bhagavato kāle bhaddiyanagare meṇḍakasetṭhiputtassa dhanañjayasetṭhino gehe sumanadeviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Jātakāle cassā **visākhāti** nāmaṃ akaṃsu. Sā yadā bhagavā bhaddiyanagaraṃ agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhiṃ bhagavato paccuggamaṃ katvā paṭhamadassaneneva sotāpannā ahoṣi.

Aparabhāge sāvattiyaṃ migārasetṭhiputtassa puṇṇavaḍḍhanakumārassa gehaṃ gatā, tattha naṃ sasuro migārasetṭhi upakāravasena mātutṭhāne ṭhapesi. Tasmā **migāramātāti** vuccati. Sā attano mahallatāpasādhanaṃ vissajjetvā navakoṭṭhi bhagavato bhikkhusaṅghassa ca vasanattāya karīsamatte bhūmibhāge uparibhūmiyaṃ pañcagabbhasatāni heṭṭhābhūmiyaṃ pañcagabbhasatānīti gabbhasa-hassehi paṭimaṇḍitaṃ pāsādaṃ kāresi. Tena vuttaṃ “**migāramātupāsāde**”ti.

Kocideva atthoti kiñcideva payojanaṃ. **Raññeti** rājini. **Paṭibaddhoti** āyatto. Visākhāya ñātikulato maṇimuttādiracitaṃ tādisaṃ bhaṇḍajātaṃ tassā paṇṇākāra-

tthāya pesitaṃ, taṃ nagaradvārappattaṃ suṅkikā tattha suṅkaṃ gaṇhantā tadanu-
rūpaṃ aggahetvā atirekaṃ gaṇhiṃsu. Taṃ sutvā visākhā rañño tamatthaṃ nive-
detukāmā patirūpaparivārena rājanivesanaṃ agamāsi, tasmim̐ khaṇe rājā malli-
kāya deviyā saddhiṃ antepuraṃ gato hoti. Visākhā okāsaṃ alabhamānā “idāni
labhissāmi, idāni labhissāmi”ti bhojanavelaṃ atikkamitvā chinnabhaddā hutvā
pakkāmi. Evaṃ dvīhatīhaṃ

gantvāpi okāsaṃ na labhiyeva. Iti rājā aniveditopi tassa atthavinicchayassa okāsā-karaṇena “**yathādhippāyaṃ na tīreti**” ti vutto. Tattha **yathādhippāyanti** adhippāyā-nurūpaṃ. **Na tīreti**ti na niṭṭhāpeti. Mahā-upāsikāya hi rājāyattasuṅkameva rañño datvā itaraṃ vissajjāpetuṃ adhippāyo, so raññā na diṭṭhattā eva na tīrito. **Handāti** vossaggatthe nipāto. **Divā divassāti** divasassa divā, majjhanhike kāleti attho. Kenacideva karaṇīyena dvīhatīhaṃ rājanivesanadvāraṃ gacchanti tassa atthassa aniṭṭhitattā niratthakameva upasaṅkamiṃ (..0142), bhagavati upasaṅkamana-meva pana dassanānuttariyādippaṭilābhakāraṇattā sātthakanti evāhaṃ, bhante, imāya velāya idhāgatāti imamatthaṃ dassenti mahā-upāsikā “**idha me, bhante**”-ti-ādimāha.

Etamatthanti etaṃ parāyattatāya adhippāyāsamiijhanasaṅkhātāṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ parādhiṇāparādhiṇavuttīsu ādhiṇānisamaṃsaparidī-pakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sabbaṃ paravaṣaṃ dukkhanti** yaṃ kiñci atthajātāṃ payojanaṃ para-vaṣaṃ parāyattaṃ attano icchāya nipphādetuṃ asakkuṇeyyatāya dukkhaṃ dukkhāvahaṃ hotīti attho. **Sabbaṃ issariyaṃ sukhanti** duvidhaṃ issariyaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tattha lokiyaṃ rājissariyādi ceva lokiyajjhānābhiññāni-bbattaṃ cittissariyañca, lokuttaraṃ maggaphalādhigamanimittaṃ nirodhissariyaṃ. Tesu yaṃ cakkavattibhāvapariyosānaṃ manussesu issariyaṃ, yañca sakkādīnaṃ tasmīṃ tasmīṃ devanikāye ādhipaccabhūtaṃ issariyaṃ, tadubhayaṃ yadipi kammānubhāvena yathicchitanipphattiyā sukhanimittatāya sukhaṃ, vipariṇāmadu-kkhatāya pana sabbathā dukkhameva. Tathā aniccantikātāya lokiyajjhānāni-bbattaṃ cittissariyaṃ, nirodhissariyameva pana lokadhammehi akampanīyato anivattisabhāvattā ca ekantasukhaṃ nāma. Yaṃ panettha sabbattheva aparādhi-natāya labhati cittasukhaṃ, taṃ sandhāya satthā “sabbaṃ issariyaṃ sukhaṃ”ti āha.

Sādhāraṇe vihaññantiti idaṃ “sabbaṃ paravaṣaṃ dukkhaṃ”ti imassa padassa atthavivaraṇaṃ. Ayañhettha attho- sādhāraṇe payojane sādhetaḃbe sati tassa parādhiṇatāya yathādhippāyaṃ anipphādanato ime sattā vihaññanti vighātāṃ āpa-jjanti kilamanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamā**ti yasmā kāmāyogabhavayogadiṭṭhi-yoga-avijjāyogā anādikālabhāvitā anupacitakusalasambhārehi pajahituṃ asakku-ṇeyyatāya duratikkamā. Etesu diṭṭhiyogo paṭhamamaggena atikkamitabbo, kāmā-yogo tatiyamaggena. Itare aggamaggena. Iti ariyamaggānaṃ duradhigamanīyattā ime yogā duratikkamā. Tasmā kāmāyogādivasena icchitālābhahetu sattā viha-ññanti, asādhāraṇe pana cittissariye (..0143) nirodhissariye ca sati na kadācīpi vighātassa sambhavoti adhippāyo.

Atha vā **sabbaṃ paravaṣanti** yaṃ attano aññappaṭibaddhavuttisaṅkhātāṃ, taṃ sabbaṃ aniccasabhāvatāya dukkhaṃ. “Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti hi vuttaṃ. **Sabbaṃ issariyanti** yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭaṃ issariyaṭṭhānatāya issariyanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ, taṃ upādisesādivibhāgaṃ sabbaṃ sukhaṃ. “Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti (dha. pa. 203-204) hi vuttaṃ. **Sādhāraṇeti** evaṃ dukkhasukhe

vavatthite ime sattā bahusādhāraṇe dukkhakāraṇe nimuggā hutvā vihaññanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamā**ti yasmā te sabbattha nimujjanassa hetubhūtā kāmāyogādayo duratikkamā, tasmā tvampi visākhe parāyattamatthaṃ patthetvā alabhamānā vihaññasīti adhippāyo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

20. Dasame **anupiyāyanti** evaṃ nāmake nagare. **Ambavaneti** tassa nagarassa avidūre mallarājūnaṃ ekaṃ ambavanaṃ ahosi, tattha mallarājūhi bhagavato vihāro kārīto, so “ambavanan” tveva vuccati. Anupiyaṃ gocaragāmaṃ katvā tattha bhagavā viharati, tena vuttaṃ “**anupiyāyaṃ viharati ambavane**” ti. **Bhaddiyoti** tassa therassa nāmaṃ. **Kāḷigodhāya puttoti** kāḷigodhā nāma sākiyānī sakyarāja-devī ariyasāvikā āgataphalā viññātasāsanā, tassā ayaṃ putto. Tassa pabbajjāvidhi khandhake (cūḷava. 330-331) āgatova. So pabbajitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā na cirasseva chaḷabhiñño ahosi, terasapi dhutaṅgāni samādāya vattati. Bhagavatā ca “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ uccakulikaṇaṃ, yadidaṃ bhaddiyo kāḷigodhāya putto” ti (a. ni. 1.193) uccakulikabhāve etadagge ṭhapito asītiyā sāvakaṇaṃ abbhantaro.

Suññāgāragatoti “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ araññaṃ” ti vuttaṃ araññaṃ rukkhamañca ṭhapetvā aññaṃ pabbatakandarādi pabbajitasāruppaṃ nivāsaṭṭhānaṃ (.0144) janasambādhābhāvato idha suññāgāranti adhippettaṃ. Atha vā jhānakaṇṭakānaṃ saddānaṃ abhāvato vivittaṃ yaṃ kiñci agārampi suññāgāranti veditabbaṃ. Taṃ suññāgāraṃ upagato. **Abhikkhaṇanti** bahulaṃ. **Udānaṃ udānesīti** so hi āyasmā araññe divāvihāraṃ upagatopi rattivāsūpagatopi yebhuyyena phalasaṃpattisukhena nirodhasukhena ca vītināmeti, tasmā taṃ sukhaṃ sandhāya pubbe attanā anubhūtaṃ sabhayaṃ sapariḷāhaṃ rajjasukhaṃ jigucchitvā “**aho sukhaṃ aho sukhan**” ti somanassasahitaṃ ñāṇasamuṭṭhānaṃ pītisamuṭṭhānaṃ samuggirati.

Sutvāna nesam etadahosīti nesam sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ tassa āyasmato “aho sukhaṃ, aho sukhan” ti udānentassa udānaṃ sutvā “nissamsayaṃ esa anabhirato brahmacariyaṃ carati” ti evaṃ parivitakkitaṃ ahosi. Te bhikkhū puthujjanā tassa āyasmato vivekasukhaṃ sandhāya udānaṃ ajānantā evaṃ amaññiṃsu, tena vuttaṃ “**nissamsayan**” ti-ādi. Tattha **nissamsayanti** asandehena ekaṇṭenāti attho. “Yaṃ so pubbe agāriyabhūto samāno” ti pāḷiṃ vatvā “anubhavi” ti vacanasesena keci atthaṃ vaṇṇenti, apare “yaṃ sā” ti paṭhanti, “yaṃsa pubbe agāriyabhūtassā” ti pana pāḷi. Tattha **yaṃsāti** yaṃ assa, sandhivasena hi akārasakāralopo “evaṃsa te (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58), pupphaṃsā uppajji” ti-ādīsu (pārā. 36) viya. Tassattho- assa āyasmato bhaddiyassa pabbajitato pubbe agāriyabhūtassa gahaṭṭhassa sato yaṃ rajjasukhaṃ anubhūtaṃ. **Sā tamanussaramānoti** so

taṃ sukhaṃ etarahi ukkaṇṭhanavasena anussaranto.

Te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocunti te sambahulā bhikkhū ullapanasabhāva-saṅghitā tassa anuggahaṇādhippāyena bhagavantaṃ etadavocum, na ujjhānavasena. **Aññataranti** nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhum. **Āmantesīti** āṇāpesi te bhikkhū saññāpetukāmo. **Evanti** vacanasampañjiggahe, sādhiṭi attho. Puna **evanti** paṭiññāya. **Abhikkhaṇaṃ “aho sukhaṃ, aho sukhan”ti imaṃ udānaṃ udānesīti** yathā te bhikkhū vadanti, taṃ evaṃ tathevāti attano udānaṃ paṭijānāti. **Kiṃ pana tvaṃ bhaddiyāti** kasmā bhagavā pucchati, kiṃ tassa cittaṃ na jānātīti (..0145)? No na jānāti, teneva pana tamatthaṃ vadāpetvā te bhikkhū saññāpetum pucchati. Vuttañhetam- “jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti”ti-ādi. **Atthavasanti** kāraṇaṃ.

Antepureti itthāgārassa sañcaraṇaṭṭhānabhūte rājagehassa abbhantare, yattha rājā nhānabhojanasayanādiṃ kappeti. **Rakkhā susaṃvihitāti** ārakkhādikatapuri-sehi gutti suṭṭhu samantato vihitā. **Bahipi antepureti** aḍḍakaraṇaṭṭhānādike antepurato bahibhūte rājagehe. **Evaṃ rakkhito gopito santoti** evaṃ rājageharājadhānirajjadesesu anto ca bahi ca anekesu ṭhānesu anekasatehi susaṃvihitarakkhāvaraṇaguttiyā mameva nibbhayatthaṃ phāsuvihāratthaṃ rakkhito gopito samāno. **Bhītoti-ādīni** padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā **bhītoti** pararājūhi bhāyamāno. **Ubbiggoti** sakarajjepi pakatito uppajjanakabhayubbegena ubbiggo calito. **Ussaṅkīti** “raññā nāma sabbakālaṃ avissatthena bhavitabban”ti vacanena sabbattha avissāsavasena tesam tesam kiccakaraṇiyānaṃ paccayaparisaṅkāya ca uddhamukhaṃ saṅkamāno. **Utrāsīti** “santikāvacarehipi ajānantasseva me kadāci anatto bhavye”ti uppanna sarīrakampaṃ uppādanasamatthena tāsena utrāsī. “Utrasto”tipi paṭhanti. **Vihāsinti** evaṃbhūto hutvā vihariṃ.

Etarahīti idāni pabbajitakālato paṭṭhāya. **Ekoti** asahāyo, tena vūpakaṭṭhakāyataṃ dasseti. **Abhītoti-ādīnaṃ** padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo. Bhayādini-mittassa pariggahassa taṃ nimittassa ca kilesassa abhāvenevassa abhītiditāti. Etena cittavivekaṃ dasseti. **Appossukoti** sarīraguttiyaṃ nirussukko. **Pannalomo**ti lomahaṃsuppādakassa chambhitattassa abhāvena anuggatalomo. Padadvayenapi serivihāraṃ dasseti. **Paradattavuttoti** parehi dinnena cīvarādīnā vattamāno, etena sabbaso saṅgābhāvadīpanamukhena anavasesabhayaahetuviraṃhaṃ dasseti. **Migabhūtena cetasāti** vissatthavihāritāya migassa viya jātena cittena. Migo hi amanussapathe araññe vasamāno (..0146) vissattho tiṭṭhati, nisīdati, nipaṭṭhati, yena kāmañca pakkamati appaṭihatacāro, evaṃ ahampi viharāmīti dasseti. Vuttañhetam paccekabuddhena-

“Migo araññamhi yathā abaddho,

yenicchakaṃ gacchati gocarāya;

viññū naro seritaṃ pekkhamāno,

eko care khaggavisāṇakappo”ti. (su. ni. 39; apa. therā 1.1.95);

Imaṃ kho ahaṃ, bhante, atthavasanti, bhante, bhagavā yadidaṃ mama etarahi paramaṃ vivekasukhaṃ phalasaṃpattisukhaṃ, idameva kāraṇaṃ sampassamāno “aho sukhaṃ, aho sukhan”ti udānaṃ udānesinti.

Etamatthanti etaṃ bhaddiyattherassa puthujjanavisayātītaṃ vivekasukhasa-
ñkhātamatthaṃ sabbākārato veditvā. **Imaṃ udānanti** idaṃ sahetukabhayasokavi-
gamānubhāvādīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassantarato na santi kopāti** yassa ariyapuggalassa antarato abbhantare
attano citte cittakālussiyakaraṇato cittappakopā rāgādayo āghātavattu-ādikāraṇa-
bhedato anekabhedā dosakopā eva kopā na santi maggena pahīnattā na vijjanti.
Ayañhi antarasaddo kiñcāpi “mañca tvañca kimantaran”ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.228)
kāraṇe dissati, “antaraṭṭhake himapātasamaye”ti-ādīsu (mahāva. 346) vemajjhe,
“antarā ca jetavanaṃ antarā ca sāvattin”ti-ādīsu (udā. 13, 44) vivare, “bhayama-
ntarato jātan”ti-ādīsu (itivu. 88; mahāni. 5) citte, idhāpi citte eva daṭṭhabbo. Tena
vuttaṃ “antarato attano citte”ti.

Itibhavābhavatañca vītivattoti yasmā bhavoti sampatti, abhavoti vipatti. Tathā
bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti vā sassataṃ, abhavoti ucchedo. Bhavoti vā
puññaṃ, abhavoti pāpaṃ. Bhavoti vā sugati, abhavoti duggati. Bhavoti vā
khuddako, abhavoti mahanto. Tasmā yā sā sampattivipattivuḍḍhihānisassatucche-
dapuññapāpasugatiduggati- khuddakamahanta-upapattibhavānaṃ vasena iti ane-
kappakārā bhavābhavatā vuccati. Catūhipi (..0147) ariyamaggehi yathāsa-
mbhavaṃ tena tena nayena taṃ itibhavābhavatañca vītivatto atikkanto hoti. Attha-
vasena vibhatti vipariṇāmetabbā. **Taṃ vigatabhayanti** taṃ evarūpaṃ yathāvutta-
guṇasamannāgataṃ khīṇāsavaṃ cittakopābhāvato itibhavābhavasamatikkamato
ca bhayahetuvigamena vigatabhayaṃ, vivekasukhena aggaphalasukhena ca
sukhiṃ, vigatabhayattā eva **asokaṃ**. **Devā nānubhavanti dassanāyā**ti adhigata-
magge ṭhapetvā sabbepi upapattidevā vāyamantāpi cittacāradassanavasena
dassanāya daṭṭhuṃ nānubhavanti na abhisambhuṇanti na sakkonti, pageva
manussā. Sekkhāpi hi puthujjanā viya arahato cittappavattiṃ na jānanti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mucalindavaggavaṇṇanā.

3. Nandavaggo

1. Kammavipākajasuttavaṇṇanā

21. Nandavaggassa (..0148) paṭhame aññataro bhikkhūti nāmagottena apākaṭo eko khīṇāsavabhikkhu. So kira rājagāhāvāsī kulaputto moggallānattherena saṃvejjito saṃsāradosaṃ disvā satthu santike pabbajitvā silāni sodhetvā catusaccakammaṭṭhānaṃ gahetvā na cirasseva vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattaṃ pāpuṇi. Tassa aparabhāge kharo ābādho uppajji, so paccavekkhaṇāya adhivāsento viharati. Khīṇāsavānañhi cetasikadukkhaṃ nāma natthi, kāyikadukkhaṃ pana hotiyeva. So ekadivasaṃ bhagavato dhammaṃ desentassa nātidūre ṭhāne dukkhaṃ adhivāsento pallaṅkena nisīdi. Tena vuttaṃ “**bhagavato avidūre nisinno hoti-**”ti-ādi.

Tattha pallaṅkanti samantato ūrubaddhāsaṃ. Ābhujitvāti bandhitvā. Ujumaṃ kāyaṃ paṇidhāyāti uparimaṃ sarīraṃ ujumaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamaṃsaṃhārūni na namanti, tasmā so tathā nisinno hoti. Purāṇakammavipākajanti pubbe katassa kammaṃ vipākabhāvena jātaṃ, purāṇakammavipāke vā sukhadukkhaṃ vipākavaṭṭasamudāye tadekadesabhāvena jātaṃ. Kiṃ taṃ? Dukkhaṃ. Purāṇakammavipākajanti ca iminā tassa ābādhassa kammasamuṭṭhānataṃ dassento opakkamika-utu-vipariṇāmajādibhāvaṃ paṭikkhipati. Dukkhaṃ pacurajanehi khamituṃ asakkuṇeyyaṃ. Tibbanti tikhiṇaṃ, abhibhavitvā pavattiyā bahamaṃ vā. Kharanti kakkhaḷaṃ. Kaṭukanti asātaṃ. Adhivāsenti upari vāsento sahanta khamanto.

Sato sampajānoti vedanāpariggāhakānaṃ satisampajāññānaṃ vasena satimā sampajānanto ca. Idaṃ vuttaṃ hoti- “ayaṃ vedanā nāma hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, aniṭṭhārammaṇādipaccaye paṭicca uppannattā paṭiccasamuppannā, uppajjitvā ekantena bhijjanasabhāvattā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti vedanāya aniccatāsallakkaṇavasena satokāritāya **sato** (..0149), aviparītasabhāvapaṭivijjhanavasena **sampajāno** ca hutvā. Atha vā sativepullapaṭṭiyā sabbattheva kāyavedanācittadhammesu suṭṭhu upaṭṭhitasatitāya **sato**, tathā paññāvepullappattiyā pariggāhitasāṅkhāratāya **sampajāno**. **Avihaññamānoti** “assutavā, bhikkhave, puthujjano aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati”ti vuttanayena andhaputhujjano viya na vihaññamāno maggeneva samugghātittā ceto-

dukkhaṃ anuppādentō kevalaṃ kammavipākajaṃ sarīradukkhaṃ adhivāsentō samāpattiṃ samāpanno viya nisinno hoti. **Addasāti** taṃ āyasmantaṃ adhivāsana-khantiyā tathā nisinnaṃ addakkhi.

Etamatthanti etaṃ tādissassapi rogassa vejjādīhi tīkicchanaṭṭhaṃ anussukkāpa-jjanakāraṇaṃ khīṇāsavānaṃ lokadhammehi anupalepitasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbā-kārato veditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ saṅkhataḍḍhamānaṃ yehi kehici dukkhadhammehi avighātapattivibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sabbakammajahassāti** pahīnasabbakammaṃ. Aggamaggassa hi uppānna-kālato paṭṭhāya arahato sabbāni kusalākusalakammāni pahīnāni nāma honti paṭisandhiṃ dātuṃ asamatthabhāvato, yato ariyamaggañāṇaṃ kammakkhayakāranti vuccati. **Bhikkhuno**ti bhinnakilesatāya bhikkhuno. **Dhunamānassa pure kataṃ rajanti** arahattappattito pubbe kataṃ rāgarajādīmissatāya rajanti laddhanāmaṃ dukkhavedaniyaṃ kammaṃ vipākapaṭisaṃvedanena taṃ dhunantassa viddhaṃsentassa, arahattappattiyā parato pana sāvajjakiriyāya sambhavoyeva natthi, anavajjakiriyā ca bhavamūlassa samucchinnattā samucchinnamūlatāya pupphaṃ viya phaladānasamatthattāya abhāvato kiriyamattāva hoti.

Amamassāti rūpādīsu katthaci mamanti gahaṇābhāvato amamassa mamaṅkārarahitassa. Yassa hi mamaṅkāro atthi, so attasinehena vejjādīhi sarīraṃ paṭijaggāpeti. Arahā pana amamo, tasmā so sarīrajagganepi udāsīnadhātukova. **Ṭhitassāti** catubbidhampi oghaṃ taritvā nibbānathale ṭhitassa, paṭisandhiggahaṇavasena vā sandhāvanassa abhāvena ṭhitassa (..0150). Sekkhaputhujjanā hi kilesābhisaṅkhārānaṃ appahīnattā cutipaṭisandhivasena saṃsāre dhāvanti nāma, arahā pana tadabhāvato ṭhitoti vuccati. Atha vā dasavidhe khīṇāsavasaṅkhāte ariyadhamme ṭhitassa. **Tādinoti** “paṭikūle appaṭikūlasaṅñi viharatī”ti-ādinā (paṭi. ma. 3.17) nayena vuttāya pañcavidhāya ariyiddhiyā aṭṭhahi lokadhammehi akampaniyāya chaḷaṅgupekkhāya ca samannāgatena iṭṭhādīsu ekasadisatāsaṅkhātena tādībhāvena tādino. **Attho natthi janaṃ lapetaveti** “mama bhesajjādīni karothā”ti janaṃ lapituṃ kathetuṃ payojanaṃ natthi sarīre nirapekkhabhāvato. Paṇḍupālāso viya hi bandhanā pavutto sayamevāyaṃ kāyo bhijjitvā patatūti khīṇāsavānaṃ ajjhāsayo. Vuttañhetam-

“Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ;

kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti. (theragā. 606);

Atha vā yaṃkiñci nimittaṃ dassetvā “kiṃ ayyassa icchitabban”ti janaṃ lapetave paccayehi nimantanavasena lapāpetuṃ khīṇāsavassa attho natthi tādissassa micchājīvassa maggeneva samugghātittatīti attho. Iti bhagavā “kissāyaṃ thero attano rogaṃ vejjehi atīkicchāpetvā bhagavato avidūre nisīdatī”ti cintentānaṃ tassa atīkicchāpane kāraṇaṃ pakāsesi.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **nandoti** tassa **nāmaṃ**. So hi cakkavattilakkhaṇūpetattā mātāpitaro saparijanaṃ sakalañca ñātiparivaṭṭaṃ nandayanto jātoti “nando”ti nāmaṃ labhi. **Bhagavato bhātā**ti bhagavato ekapituputtatāya bhātā. Na hi bhagavato sahodarā uppajjanti, tena vuttaṃ “**mātucchāputto**”ti, cūḷamātuputtoti attho. Mahāpajāpatigo-tamiyā hi so putto. **Anabhiratoti** na abhirato. **Brahmacariyanti** (..0151) brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ cariyaṃ ekāsaṇaṃ ekaseyyaṃ methunaviraṭiṃ. **Sandhāretunti** paṭhamacittato yāvacarimakacittaṃ sammā paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ dhāretuṃ pavattetuṃ. Dutiyeṇa cettha brahmacariyapadena maggabrahmacariyassāpi saṅgho veditabbo. **Sikkhaṃ paccakkhāyāti** upasampadakāle bhikkhubhāvena saddhiṃ samādinnaṃ nibbattetabbabhāvena anuṭṭhitaṃ tividhampi sikkhaṃ paṭi-kkhipitvā, vissajjetvāti attho. **Hīnāyāti** gihibhāvāya. **Āvattissāmīti** nivattissāmi.

Kasmā panāyaṃ evamārocesīti? Etthāyaṃ anupubbikathā- bhagavā pavattava-radhammacakko rājagahaṃ gantvā veḷuvane viharanto “puttaṃ me ānetvā dasse-thā”ti suddhodanamahārājena pesitesu sahasasahasaparivāresu dasasu dūtesu saha parivārena arahattaṃ pattesu sabbapacchā gantvā arahattappattena kāḷudāyittherena gamanakālaṃ ñatvā maggavaṇṇanaṃ vaṇṇetvā jātibhūmigama-nāya yācito vīsatisahasakhīṇāsavaparivutto kapilavatthunagaraṃ gantvā ñātisa-māgame pokkharavassaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā vessantarajātakaṃ (jā. 2.22.1655 ādayo) kathetvā punadivase piṇḍāya pavitṭho “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”ti (dha. pa. 168) gāthāya pitaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā nivesanaṃ gantvā “dhamma-ñcare”ti (dha. pa. 169) gāthāya mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale, rājānaṃ sakadāgā-miphale patiṭṭhāpesi.

Bhatakiccāvasāne pana rāhulamātugunaṅkathaṃ nissāya candakinnarijātakaṃ (jā. 1.14.18 ādayo) kathetvā tatiyadivase nandakumārassa abhisekagehappavesa-navivāhamaṅgalesu vattamānesu piṇḍāya pavisitvā nandakumārassa hatthe pattaṃ datvā maṅgalaṃ vatvā uṭṭhāyāsanaṃ pakkamanto kumārassa hatthato pattaṃ na gaṇhi. Sopi tathāgate gāravana “pattaṃ te, bhante, gaṇhathā”ti vattuṃ nāsakkhi. Evaṃ pana cintesi, “sopānasīse pattaṃ gaṇhissatī”ti, satthā tasmimṃ ṭhāne na gaṇhi. Itaro “sopānamūle gaṇhissatī”ti cintesi, satthā tatthapi na gaṇhi. Itaro “rājāṅgaṇe gaṇhissatī”ti cintesi, satthā tatthapi na gaṇhi. Kumāro nivattitu-kāmo anicchāya gacchanto gāravana “pattaṃ gaṇhathā”ti vattuṃ na sakkoti, “idha gaṇhissati, ettha gaṇhissatī”ti cinto gacchati.

Tasmimṃ (..0152) khaṇe janapadakalyāṇiyā ācikkhiṃsu, “ayye bhagavā, nanda-rājānaṃ gahetvā gacchati, tumhehi vinā karissatī”ti. Sā udakabindūhi pagghara-ntehi aḍḍhullikhitehi kesehi vegena pāsādaṃ āruya sīhapañjaradvāre ṭhatvā “tuvaṭaṃ kho, ayyaputta, āgaccheyyāsī”ti āha. Taṃ tassā vacanaṃ tassa hadaye tiriyaṃ pativā viya ṭhitaṃ. Satthāpissa hatthato pattaṃ aggahetvāva taṃ vihāraṃ netvā “pabbajissasi nandā”ti āha. So buddhagāravana “na pabbajissāmī”ti avatvā, “āma, pabbajissāmī”ti āha. Satthā tena hi nandaṃ pabbājethāti kapilavatthupuraṃ gantvā tatiyadivase taṃ pabbājesi. Sattame divase mātārā alaṅkaritvā pesitaṃ “dāyajjaṃ me, samaṇa, dehi”ti vatvā attanā saddhiṃ āramāgataṃ rāhulakumāraṃ

pabbājesi. Punekadivasam mahādhammapālajātakaṃ (jā. 1.10.92 ādayo) kathetvā rājānaṃ anāgāmiṃ phale patiṭṭhāpesi.

Iti bhagavā mahāpajāpatiṃ sotāpattiṃ phale, pitaraṃ tisu phalesu patiṭṭhāpetvā bhikkhusaṅghaparivuto punadeva rājagahaṃ gantvā tato anāthapiṇḍikena sāvattiṃ āgamanatthāya gahitapaṭiñño niṭṭhite jetavanamahāvihāre tattha gantvā vāsaṃ kappesi. Evaṃ satthari jetavane viharante āyasmā nando attano anicchāya pabbajito kāmesu anādīnavadassāvī janapadakalyāṇiyā vuttavacanama-nussaranto ukkaṅghito hutvā bhikkhūnaṃ attano anabhiratiṃ ārocesi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena āyasmā nando ...pe... hīnāyāvattissāmi**” ti.

Kasmā pana naṃ bhagavā evaṃ pabbājesīti? “Puretameva ādīnavaṃ dassetvā kāmehi naṃ vivecetum na sakkā, pabbājetvā pana upāyena tato vivecetvā uparivisesaṃ nibbattessāmi” ti veneyyadamanakusalo satthā evaṃ naṃ paṭhamaṃ pabbājesi.

Sākiyānīti sakyarājadhītā. **Janapadakalyāṇīti** janapadamhi kalyāṇī rūpena uttamā chasarīradosarahitā, pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nātiṭhulā nātikālikā naccodātā atikkantā mānusakavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nakhakalyāṇaṃ aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatā.

Tattha (..0153) attano sarīrobhāsenā dasadvādasahatthe ṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusamā vā suvaṇṇasamā vā hoti, ayamassā **chavikalyāṇatā**. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikkamkataṃ viya ratta-pavāḷarattakambalena sadisaṃ hoti, ayamassā **maṃsakalyāṇatā**. Vīsati nakhapa-ttāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasaparikitāni viya muttaṭṭhāne khīradhārāsadi-sāni honti, ayamassā **nakhakalyāṇatā**. Dvattiṃsadantā suphusitā parisuddhapavā-ḷapantisadisā vajirapantī viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā**. Vīsativassasati-kāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitā, ayamassā **vayakalyāṇatā**. Sundarī ca hoti evarūpaṅgaṇasamannāgatā, tena vuttaṃ “**janapadakalyāṇī**” ti.

Gharā nikkhamantassāti anādare sāmivacanaṃ, gharato nikkhamatoti attho. “Gharā nikkhamantaṃ” tipī paṭhanti. **Upaḍḍhullikhitehi kesehīti** itthambhūta-lakkhaṇa karaṇavacanaṃ, vippakatullikhitehi kesehi

upalakkhitāti attho. “Aḍḍhullikhitehi” tipi paṭhanti. Ullikhananti ca phaṇakādīhi kesa-saṅṭhāpanaṃ, “aḍḍhakāravidhānaṃ” tipi vadanti. **Apaloketvā**ti sineharasavipphārasaṃsūcakena aḍḍhakkhinā ābandhantī viya oloketvā. **Maṃ, bhanteti** pubbepi “man”ti vatvā ukkaṅṭhākulacittatāya puna “maṃ etadavocā”ti āha. **Tuvaṅanti** sīghaṃ. **Tamanussaramānoti** taṃ tassā vacanaṃ, taṃ vā tassā ākārasahitaṃ vacanaṃ anussaranto.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā “upāyenassa rāgaṃ vūpasameśāmi”ti iddhibalena naṃ tāvatīṃsabhavanaṃ nento antarāmagge ekasmiṃ jhāmakhetta jhāmakhāṇumatthake nisinnaṃ chinnakaṅṇanāsānaṅguṭṭhaṃ ekaṃ paluṭṭhamakkaṭṭhaṃ dassetvā tāvatīṃsabhavanaṃ nesi. Pāḷiyaṃ pana ekakkhaṇeṇeva satthārā tāvatīṃsabhavanaṃ gataṃ viya vuttaṃ, taṃ gamanaṃ avatvā tāvatīṃsabhavanaṃ sandhāya vuttaṃ. Gacchantoyeva hi bhagavā āyasmato nandassa antarāmagge taṃ paluṭṭhamakkaṭṭhaṃ dasseti. Yadi evaṃ kathaṃ samiñjanādinidassanaṃ? Taṃ antaradhānanidassananti gahetabbaṃ. Evaṃ satthā taṃ tāvatīṃsabhavanaṃ netvā sakkassa devaraṅṅo upaṭṭhānaṃ āgatāni kakuṭapādāni pañca accharāsātāni attānaṃ vanditvā ṭhitāni (.0154) dassetvā janapadakalyāṇiyā tāsāṃ pañcannaṃ accharāsātānaṃ rūpasampattiṃ paṭicca visesaṃ pucchi. Tena vuttaṃ—**“atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandaṃ bāhāyaṃ gahetvā ...pe... kakuṭapādānī”**ti.

Tattha **bāhāyaṃ gahetvā**ti bāhumhi gahetvā viya. Bhagavā hi tadā tādisaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā āyasmā nando bhujje gahetvā bhagavatā nīyamāno viya ahosi. Tattha ca bhagavatā sace tassa āyasmato tāvatīṃsadevalokassa dassanaṃ pavesanameva vā icchitaṃ siyā, yathānisinnasseva tassa taṃ devalokaṃ dasseyya lokavivaraṇiddhikāle viya, tameva vā iddhiyā tattha peseyya. Yasmā panassa dibbattabhāvato manussattabhāvassa yo nihīnajigucchaniyabhāvo, tassa sukhaggahaṇatthaṃ antarāmagge taṃ makkaṭṭhaṃ dassetukāmo, devalokasirivibhavasampattiyo ca ogāhetvā dassetukāmo ahosi, tasmā taṃ gahetvā tattha nesi. Evaṅṅhissa tadatthaṃ brahmacariyavāse visesato abhirati bhavissatīti.

Kakuṭapādānīti rattavaṅṇatāya pārāvatasadisapādāni. Tā kira sabbāpi kassa-passa bhagavato sāvakānaṃ pādamaṅkhanatelaḍānena tādisā sukumārapādā ahesuṃ. **Passasi noti** passasi nu. **Abhirūpatarā**ti visiṭṭharūpatarā. **Dassaniyatarā**ti divasampi passantānaṃ atittikaraṇatṭhena passitabbatarā. **Pāsādikatarā**ti sabbāvayavasobhāya samantato pasādāvahatarā.

Kasmā pana bhagavā avassutacittaṃ āyasmantaṃ nandaṃ accharāyo olokāpesi? Sukhenevassa kilese nīharitūṃ. Yathā hi kusalo vejjo ussannadosaṃ puggalaṃ tikicchanto sinehapānādinā paṭhamāṃ dose ukkiledetvā pacchā vamaṇavirecanehi sammadeva nīharāpeti, evaṃ vineyyadamanakusalo bhagavā ussannarāgaṃ āyasmantaṃ nandaṃ devaccharāyo dassetvā ukkiledesi ariyamagga-bhesajjena anavasesato nīharitukāmoti veditabbaṃ.

Paluṭṭhamakkaṭṭhi jhāmaṅgapaccaṅgamakkaṭṭhi. **Evameva khoti** yathā sā, bhante, tumhehi mayhaṃ dassitā chinnakaṅṇanāsā paluṭṭhamakkaṭṭhi janapadakalyāṇiṃ

upādāya (..0155), evameva janapadakalyāṇi imāni pañca accharāsātāni upādāyāti attho. **Pañcannaṃ accharāsātānanti** upayoge sāmivacanaṃ, pañca accharāsātānīti attho. Avayavasambandhe vā etaṃ sāmivacanaṃ, tena pañcannaṃ accharāsātānaṃ rūpasampattiṃ upanidhāyāti adhippāyo. **Upanidhāyāti** ca samīpe ṭhapetvā, upādāyāti attho. **Saṅkhyanti** itthīti gaṇanaṃ. **Kalabhāganti** kalāyapi bhāgaṃ, ekaṃ soḷasakoṭṭhāse katvā tato ekakoṭṭhāsaṃ gahetvā soḷasadhā gaṇite tattha yo ekeko koṭṭhāso, so kalabhāgoti adhippeto, tampi kalabhāgaṃ na upetīti vadati. **Upanidhanti** “imāya ayaṃ sadisī”ti upamābhāvena gahetvā samīpe ṭhapanampi.

Yatthāyaṃ anabhirato, taṃ brahmacariyaṃ pubbe vuttaṃ pākātañcāti taṃ anāmasitvā tattha abhiratiyaṃ ādarajananatthaṃ **abhirama, nanda, abhirama, nandā**”ti āmeditavasena vuttaṃ. **Ahaṃ te pāṭibhogoti** kasmā bhagavā tassa brahmacariyavāsaṃ icchanto abrahmacariyavāsassa pāṭibhogaṃ upagañchi? Yatthassa ārammaṇe rāgo daḷhaṃ nipati, taṃ āgantukārammaṇe saṅkāmetvā sukkena sakkā jahāpetunti pāṭibhogaṃ upagañchi. Anupubbikathāyaṃ saggakathā imassa atthassa nidassanaṃ.

Assosunti kathamassosum? Bhagavā hi tadā āyasmante nande vattaṃ dassetvā attano divāṭṭhānaṃ gate upaṭṭhānaṃ āgatānaṃ bhikkhūnaṃ taṃ pavattiṃ kathetvā yathā nāma kusalo puriso anikkhantaṃ aṇiṃ aññāya aṇiyā nīharitvā puna taṃ hatthādīhi sañcāletvā apaneti, evameva āciṇṇavisaye tassa rāgaṃ āgantukavisayena nīharitvā puna tadapi brahmacariyamaggahetuṃ katvā apantukāmo “etha tumhe, bhikkhave, nandaṃ bhikkhuṃ bhatakavādena ca upakkitakavādena ca samudācarathā”ti aṇāpesi, evaṃ bhikkhū assosum. Keci pana “bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā te bhikkhū tamatthaṃ jāniṃsū”ti vadanti.

Bhatakavādenāti bhatakoti vādena. Yo hi bhatiyā kammaṃ karoti, so bhatakoti vuccati, ayampi āyasmā accharāsambhoganimittaṃ brahmacariyaṃ caranto bhatako viya hotīti vuttaṃ “bhatakavādenā”ti (..0156). **Upakkitakavādenāti** yo kahāpaṇādīhi kiñci kiṇāti, so upakkitakoti vuccati, ayampi āyasmā accharānaṃ hetu attano brahmacariyaṃ kiṇāti, tasmā “upakkitako”ti evaṃ vacanena. Atha vā bhagavato aṇāya accharāsambhogasaṅkhātāya bhatiyā brahmacariyavāsasaṅkhātāṃ jīvitaṃ pavattento tāya bhatiyā yāpane bhagavatā bhariyamāno viya hotīti “bhatako”ti vutto, tathā accharāsambhogasaṅkhātāṃ vikkayaṃ ādātabbaṃ katvā bhagavato aṇattiyaṃ tiṭṭhanto tena vikkayena bhagavatā upakkito viya hotīti vuttaṃ “upakkitako”ti.

Aṭṭiyamānoti pīḷiyamāno dukkhāpiyamāno. **Harāyamānoti** lajjamāno. **Jigucchamānoti** pāṭikulyato dahanto. **Ekoti** asahāyo. **Vūpakatṭhoti** vatthukāmehi kilesakāmehi ca kāyena ceva cittaṃ ca vūpakatṭho. **Appamattoti** kammaṭṭhāne satiṃ avijahanto. **Ātāpīti** kāyikacetasikavīriyātāpena ātāpavā, ātāpeti kileseti ātāpo, vīriyaṃ. **Pahitattoti** kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pesitatto vissatṭha-attabhāvo, nibbāne vā pesitacitto. **Na cirassevāti** kammaṭṭhānārambhato na cireneva. **Yassatthāyāti** yassa atthāya. **Kulaputtāti** duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca,

ayaṃ pana ubhayathāpi kulaputto. **Sammadevā**ti hetunā ca kāraṇena ca. **Agāra-smā**ti gharato. **Anagāriyanti** pabbajjaṃ. Kasivaṇijjādikammañhi agārassa hitanti agāriyaṃ nāma, taṃ ettha natthīti pabbajjā anagāriyāti vuccati. **Pabbajantī**ti upagacchanti. **Tadanuttaranti** taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṃ arahattaphalaṃ. Tassa hi atthāya kulaputtā idha pabbajanti. **Diṭṭheva dhammeti** tasmimyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikativā**ti attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajja vihāsī**ti pāpuṇitvā sampādetvā vā vihāsi. Evaṃ viharantova **khīṇā jāti ...pe... abbhaññāsī**ti. Iminā assa paccavekkhaṇabhūmi dassitā.

Tattha (..0157) **khīṇā jāti**ti na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgatattā eva, na paccuppannā vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā ekacatuṣṭupāñcavokārabhavesu ekacatuṣṭupāñcakkhandhappabhedā jāti uppajjeyya, sā maggassa bhāvitattā anuppādadharmataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāvena vijjamānampi kammaṃ āyatim appaṭisandhikaṃ hotīti jānanena abbhaññāsi. **Vusitanti** vutthaṃ parivutthaṃ kataṃ caritaṃ, niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhim satta sekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso, tasmā so attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto “vusitaṃ brahmacariyaṃ”ti abbhaññāsi. **Kataṃ karaṇiyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasaviḍḍhampi kiccaṃ niṭṭhāpitaṃ. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti nāma, khīṇāsavo katakaraṇiyo, tasmā so attano karaṇiyaṃ paccavekkhanto “kataṃ karaṇiyaṃ”ti abbhaññāsi. **Nāparaṃ itthattāyā**ti “idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanāya kiccaṃ me natthī”ti abbhaññāsi. **Nāparaṃ itthattāyā**ti vā “itthabhāvato imasmā evaṃpakārā vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnaṃulakā viya rukkhā, te carimakacittanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti, apaṇṇattikabhāvaṃ gamissanti”ti abbhaññāsi. **Aññataroti** eko. **Arahatanti** bhagavato sāvakaṇaṃ arahantānaṃ abhantaro eko mahāsāvako ahoṣīti attho.

Aññatarā devatāti adhigatamaggā ekā brahmadevatā. Sā hi sayaṃ asekkhattā asekkhavisayaṃ abbhaññāsi. Sekkhā hi taṃ taṃ sekkhavisayaṃ, puthujjanā ca attano puthujjanavisayameva jānanti. **Abhikkantāya rattiyā**ti parikkhīṇāya rattiyā, majjhimayāmeti attho. **Abhikkantavaṇṇā**ti ati-uttamavaṇṇā. **Kevalakappanti** anavasena samantato. **Obhāsetvā**ti attano pabhāya cando viya sūriyo viya ca jetaṃ vanaṃ ekobhāsaṃ katvā. **Tenupasaṅkamī**ti āyasmato nandassa (..0158) arahattappattiṃ viditvā pītisomanassajātā “taṃ bhagavato paṭivedessāmi”ti upasaṅkami.

Āsavānaṃ khayāti ettha āsavantīti āsavā, cakkhudvārādīhi pavattantīti attho. Atha vā āgotrabhuṃ ābhavaggaṃ vā savantīti āsavā, ete dhamme etaṅca okāsaṃ anto karitvā pavattantīti attho. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādi-āsavā viyāti āsavā. “Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāyā”ti-ādivacanēhi (a. ni. 10.61) nesam cirapārivāsiyatā veditabbā. Atha vā āyataṃ saṃsāradukkhaṃ savanti pasavanti-

tipi, āsavā. Purimo cettha attho kilesesu yujjati, pacchimo kammepi. Na kevalañca kammakilesā eva āsavā, atha kho nānappakārā upaddavāpi. Tathā hi “nāhaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi”ti ettha (dī. ni. 3.182) vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
yakkhattaṃ yena gaccheyya, manussattañca abbaje;
te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinalīkatā”ti. (a. ni. 4.36)-

Ettha tebhūmikaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā āsavāti āgatā. “Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti (pārā. 39) parūpaghātavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

Te panete āsavā vinaye- “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti (pārā. 39) dvidhā āgatā. Saḷāyatane “tayome, āvuso, āsavā- kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo”ti (dī. ni. 3.305) tidhā āgatā, tathā aññesu ca suttantesu. Abhidhamme teyeva diṭṭhāsavena saddhiṃ catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye “atthi, bhikkhave, āsavā nirayagāminiyā”ti-ādinā (a. ni. 6.63) pañcadhā āgatā. Chakkanipāte “atthi, bhikkhave, āsavā saṃvarāya pahātābbā”ti-ādinā (a. ni. 6.58) nayena (..0159) chadhā āgatā. Sabbāsavapariyāye (ma. ni. 1. 22) teyeva dassanapahātābbēhi saddhiṃ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhammanayena cattāro āsavā veditābbā.

Khayāti ettha pana “yo āsavānaṃ khayō bhedo paribhedo”ti-ādīsu āsavānaṃ sarasabhedo āsavakkhayoti vutto. “Jānato ahaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmi”ti-ādīsu

(ma. ni. 1.15) āsavānaṃ āyatīṃ anuppādo āsavakkhayoti vutto.

“Sekkhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;

khayasmīṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ, tato aññā anantarā”ti. (itivu. 62)-

Ādīsu maggo āsavakkhayoti vutto. “Āsavānaṃ khayā samaṇo hoti”ti-ādīsu (ma. ni. 1.438) phalaṃ.

“Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;

āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”ti.-

Ādīsu (dha. pa. 253) nibbānaṃ. Idha pana āsavānaṃ accantakhayo anuppādo vā maggo vā “āsavānaṃ khayō”ti vutto.

Anāsavanti paṭipassaddhivasena sabbaso pahīnāsavaṃ. **Cetovimuttinti** arahattaphalasaṃmādhīṃ. **Paññāvimuttinti** arahattaphalapaññaṃ. Ubhayavacanaṃ magge viya phalepi samathavipassanānaṃ yuganandhabhāvadassanattaṃ. **Ñāṇanti** sabbaññutaññāṇaṃ. Devatāya vacanasamanantameva “kathaṃ nu kho”ti āvajjenta bhagavato ñāṇaṃ uppajji “nandena arahattaṃ sacchikatan”ti. So hi āyasmā sahāyabhikkhūhi tathā uppaṇḍiyamāno “bhāriyaṃ vata mayā kataṃ, yohaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā accharānaṃ paṭilābhāya satthāraṃ pāṭibhogāṃ akāsin”ti uppannaṃvego hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto arahattaṃ patvā cintesi- “yaṃnūnāhaṃ bhagavantaṃ etasmā paṭissavā moceyyan”ti. So bhagavantaṃ upasaṅkamtivā attano adhippāyaṃ satthu ārocesi. Tena vuttaṃ- “**atha kho āyasmā nando ...pe... etasmā paṭissavā**”ti. Tattha **paṭissavā**ti pāṭibhogappaṭissavā, “accharānaṃ paṭilābhāya ahaṃ paṭibhūto”ti paṭiññāya.

Athassa (..0160) bhagavā “yasmā tayā aññā ārādhitāti ñātameṃ mayā, devatāpi me ārocesi, tasmā nāhaṃ paṭissavā idāni mocetabbo arahattappattiyāva mocitattā”ti āha. Tena vuttaṃ “**yadeva kho te nandā**”ti-ādi. Tattha **yadevā**ti yadā eva. **Teti** tava. **Muttoti** pamutto. Idaṃ vuttaṃ hoti- yasmīṃyeva kāle āsavehi tava cittaṃ vimuttaṃ, atha anantamevāhaṃ tato pāṭibhogato muttoti.

Sopi āyasmā vipassanākāleyeva “yadevāhaṃ indriyasaṃvaram nissāya imaṃ vipakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmi”ti ussāhajāto balavahirottappo tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvare ukkaṭṭhappaṭipadampi agamāsi. Vuttañhettaṃ-

“Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyun’ti, itiha tattha sampajāno hoti.

“Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā ...pe... uttarā... dakkhiṇā... uddhaṃ... adho... anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando anudisaṃ āloketi ‘evaṃ me ...pe... sampajāno hoti’”ti (a. ni. 8.9).

Teneva taṃ āyasmantaṃ satthā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando”ti (a. ni. 1.230) etadagge ṭhapesi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato nandassa sabbāsave khepetvā sukhādīsu

tādibhāvappattisaṅkhātamaṃ atthamaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa nittiṇṇo paṅkoti** yena ariyapuggalena ariyamaggasetunā sabbo diṭṭhipaṅko saṃsārapaṅko eva vā nibbānapāragamanena tiṇṇo. **Maddito kāmakaṇḍakoti** yena sattānaṃ vijjhanato. “Kāmakaṇḍako”ti (..0161) laddhanāmo sabbo kilesakāmo sabbo kāmavisūko aggañāṇadaṇḍena maddito bhaggo anavasesato mathito. **Mohakkhayaṃ anuppattoti** evaṃbhūto ca dukkhādivisayassa sabbassa sammohassa khepanena mohakkhayaṃ patto, arahattaphalaṃ nibbānañca anuppatto. **Sukhadukkhesu na vedhatī sa bhikkhūti** so bhinnakilesa bhikkhu iṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu sukhesu aniṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu dukkhesu ca na vedhati na kampati, taṃ nimittaṃ cittavikāraṃ nāpajjati. “Sukhadukkhesū”ti ca desanāmatthaṃ, sabbesupi lokadhammesu na vedhatīti veditabbaṃ.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yasojasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **yasojappamukhānīti** ettha **yasojoti** tassa therassa nāmaṃ, taṃ pubbaṅgamaṃ katvā pabbajitattā vicaraṇato ca tāni pañca bhikkhusatāni “yasojappamukhānī”ti vuttāni.

Tesaṃ ayaṃ pubbayogo- atīte kira kassapadasabalassa sāsane aññataro bhikkhu ārañṇako arañṇe piṭṭhipāsāṇe katapaṇṇakuṭiyaṃ viharati. Tasmiṃca samaye pañcasatā corā gāmaghātakādīni katvā corikāya jīvantā corakammaṃ katvā janapadamanussehi anubaddhā palāyamānā arañṇaṃ pavisitvā tattha kiñci gahaṇaṃ vā paṭisaraṇaṃ vā apassantā avidūre taṃ bhikkhuṃ pāsāṇe nisinnaṃ disvā vanditvā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā “amhākaṃ, bhante, paṭisaraṇaṃ hothā”ti yāciṃsu. Thero “tumhākaṃ silasadiṣaṃ paṭisaraṇaṃ natthi, sabbe pañca silāni samādiyathā”ti āha. Te “sādhū”ti sampāṭicchitvā silāni samādiyīṃsu. Thero “tumhe idāni sīlesu patiṭṭhitā, attano jīvitaṃ vināsayantesupi mā maṇaṃ padosayitthā”ti kakacūpamavidhiṃ (ma. ni. 1.222 ādayo) ācikkhi. Te “sādhū”ti sampāṭicchīṃsu. Atha te jānapadā taṃ sampattā ito cito ca gavesantā te core disvā sabbeva jīvitā voropesuṃ. Te (..0162) tesu manopadosamattampi akatvā akkhaṇḍasīlā kālaṃ katvā kāmāvacaradevesu nibbattiṃsu. Tesu jeṭṭhacoro jeṭṭhadeva-putto ahosi, itare tasseva parivārā.

Te aparāparaṃ saṃsarantā ekaṃ buddhantaṃ devaloke khepetvā amhākaṃ bhagavato kāle devalokato cavitvā jeṭṭhadeva-putto sāvaththinagaradvāre kevaṭṭagāme pañcasatakulagāmajjeṭṭhakassa kevaṭṭassa putto hutvā nibbatti, **yasojotissa** nāmaṃ akaṃsu. Itarepi avasesakevaṭṭānaṃ puttā hutvā nibbattiṃsu. Te pubbasannivāsena sabbepi sahāyakā hutvā sahapamaṃsukīlitaṃ kīlantaṃ anupubbena vayasappattā ahesuṃ, yasojo tesaṃ aggo ahosi. Te sabbeva ekato hutvā jālāni gahetvā naditaḷākādīsu macche bandhantā vicaranti.

Athekadivasam aciravatiyā nadiyā jāle khitte suvaṇṇavaṇṇo maccho antojāle pāvīsi. Tam disvā sabbepi kevaṭṭā “amhākaṃ puttā macche bandhantā suvaṇṇavaṇṇam maccham bandhimsū”ti haṭṭhatuṭṭhā ahesum. Atha te pañcasatāpi sahāyakā maccham nāvāya pakkhipitvā nāvam ukkhipitvā rañño dassesum. Rājā tam disvā “bhagavā etassa suvaṇṇavaṇṇakāraṇam jānissatī”ti maccham gāhāpetvā bhagavato dassesi. Sathā “ayam kassapasammāsambuddhassa sāsane osakkamāne pabbajitvā micchā paṭipajjanto sāsanaṃ osakkāpetvā niraye nibbatto ekaṃ buddhantaram niraye paccitvā tato cuto aciravatiyam maccho hutvā nibbatto”ti vatvā tassa mātubhaginīnañca niraye nibbattabhāvam, tassa bhātikattherassa parinibbutabhāvañca teneva kathāpetvā imissā aṭṭhuppattiyā kapilasuttaṃ desesi.

Satthu desanaṃ sutvā te pañcasatā kevaṭṭaputtā saṃvegajātā hutvā bhagavato santike pabbajitvā, upasampannā hutvā vivekavāsam vasantā bhagavantaṃ dassanāya āgamaṃsu. Tena vuttaṃ- **“tena kho pana samayena yasojjappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatāni”** ti-ādi.

Tattha **tedhāti** te idha. **Nevāsikehīti** nibaddhavāsam vasamānehi. **Paṭisammadamānāti** nevāsikabhikkhūhi “kaccāvuso, khamanīyan”ti-ādinā paṭisanthāravasena sammodanāya katāya “āmāvuso, khamanīyan”ti-ādinā (.0163), puna sammadamānā tehi saddhiṃ samappavattamodā. **Senāsanāni paññāpayamānāti** ācariyupajjhāyānaṃ attano ca pāpuṇakāni senāsanāni pucchitvā tehi nevāsikehi tesam “idaṃ tumhākaṃ ācariyānaṃ, idaṃ tumhākaṃ upajjhāyānaṃ, idaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī”ti senāsanāni saṃvidhāpetvā attanā ca tattha gantvā, dvārakavāṭāni vivaritvā, mañcapīṭhakaṭasārakādīni nīharitvā papphoṭetvā yathāṭhānaṃ ṭhapanādivasena paññāpentā ca.

Pattacivarāni paṭisāmayamānāti, “bhante, imaṃ me pattaṃ ṭhapetha, idaṃ cīvaraṃ, idaṃ thālakaṃ, idaṃ udakatumbaṃ, idaṃ me kattarayaṭṭhin”ti evaṃ samaṇaparikkhāraṃ saṃgopayamānā. **Uccāsaddā mahāsaddāti** uddham gataṭṭhena ucco saddo yesante uccāsaddā akārassa ākāraṃ katvā. Samantato patthaṭṭhena mahanto saddo yesante mahāsaddā. **Kevaṭṭā maññe macchavilopeti** kevaṭṭā viya macchavilumpane. Yathā nāma kevaṭṭā uduke vaṭṭanato macchaggaṇattham pavattanato “kevaṭṭā”ti laddhanāmā macchabandhā macchaggaṇattham jāle jālam pakkhipitvā “paviṭṭho na paviṭṭho, gahito na gahito”ti-ādinā uccāsaddamahāsaddā honti. Yathā ca te macchapacchi-ādīni ṭhapitaṭṭhāne mahājane gantvā “mayham ekaṃ maccham detha, mayham ekaṃ macchaphālam detha, amukassa dinno mahanto, mayham khuddako”ti-ādīni vatvā vilumpamāne tesam paṭisedhanādivasena uccāsaddamahāsaddā ca honti, evamete bhikkhūti dasseti. **Teteti** te ete. **Kimnūti** kissa nu, kimattham nūti attho. **Temeti** te ime. **Paṇāmemīti** nīharāmi. **Voti** tumhe. **Na vo mama santike vatthabbanti** tumhehi mayham santike na vasitabbaṃ. Ye tumhe mādisassa buddhassa vasanaṭṭhānaṃ āgantvā evaṃ mahāsaddam karoṭha, attano dhammatāya vasantā kiṃ nāma sāruppaṃ karissatha, tumhādisānaṃ mama santike vasanakiccaṃ natthīti dīpeti. Evaṃ paṇāmitesu ca bhagavatā tesu ekabhikkhupi “bhagavā tumhe mahāsaddamattakena amhe paṇāmethā”ti vā aññaṃ vā kiñci paṭivacanaṃ avatvā buddhagāravena

sabbe bhagavato vacanaṃ sampañicchantā “evaṃ, bhante”ti vatvā nikkhamiṃsu. Evaṃ pana tesam̐ ahosi “mayaṃ satthāraṃ passissāma, dhammaṃ sossāma, satthu santike vasissāmāti āgatā, evarūpassa pana garuno (..0164) satthu santikaṃ āgantvā mahāsaddaṃ karimhā, amhākameva dosoyaṃ, paṇāmitamhā tato, na laddhaṃ satthu santike vatthum̐, samantapāsādikaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ oloketum̐, madhurassarena desitaṃ dhammaṃ sotun”ti. Te balavadoma-nassajātā hutvā pakkamiṃsu.

Samsāmetvāti suguttaṃ katvā. **Vajjī**ti evaṃnāmake janapado, vajjī nāma jānapadino rājakumārā, tesam̐ nivāso ekopi janapado ruḥhivasena “vajjī”tveva vuccati. Tena vuttaṃ “**vajjisū**”ti. **Vaggumudā**ti evaṃnāma lokassa puññasammata ekā nadī. “Vaggamudā”tipi pāṭho. **Atthakāmenā**ti kiñci payojanaṃ anapekkhitvā atthameva icchantena. **Hitesinā**ti atthaṃ icchantena, “kinti me sāvaka vaṭṭadukkhā parimucceyyun”ti tassa atthasaṅkhātassa atthassa vā hetubhūtassa hitassa esanasīlena. Tato eva attano sarīrakhedaṃ agaṇetvā dūrepi veneyyasantikaṃ gantvā anukampanato **anukampakena**. Tameva anukampaṃ upādāya mayaṃ paṇāmitā, na attano veyyāvaccādipaccāsīsāya. Yasmā dhammagaruno buddhā bhagavanto sammāpaṭipattiyāva pūjetabbā, ye uccāsaddakaraṇamattepi paṇāmenti, tasmā **handa mayaṃ, āvuso, tathā vihāraṃ kappema** sabbattha satisampajaññayogena apaṇṇakappaṭipadaṃ pūrentā yathāgahitakammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpentā catu-iriyāpathavihāraṃ kappema viharāma. **Yathā no viharatanti** yathā amhesu viharantesu, **bhagavā attamano assa**, sammāpaṭipattiyā pūjāya ārādhito bhavyeyyāti attho.

Tenevantaravassenāti tasmim̐yeva antaravasse mahāpavāraṇaṃ anatikkamitvāva. **Sabbeva tisso vijjā sacchākamsū**ti sabbeyeva te pañcasatā bhikkhū pubbenivāsānussatiñāṇaṃ

dibbacakkhuññaṃ āsavakkhayaññaṃ imā tisso pubbenivutthakkhandhappaṭi-
cchādakamohakkhandhādīnaṃ vinivijjhanatṭhena vijjā attapaccakkhā akāṃsu.
Lokiyābhiññāsu imāyeva dve abhiññā āsavakkhayaññaṃ bahūpakārā, na tathā
dibbasotacetopariya-iddhividhaññaṃ dāssanattamaṃ vijjattayamevettha tesam
bhikkhūnaṃ adhigamadassanavasena uddhaṭam. Tathā hi verañjasutte (a. ni.
8.11) bhagavā verañjabrāhmaṇassa attano adhigamaṃ dassento vijjattayameva
desesi, na dibbasotaññaṃ abhāvato. Evaṃ tesampi bhikkhūnaṃ vijjamānā-
nīpi dibbasotaññaṃ na uddhaṭāni. Chaḷabhiññā hi te bhikkhū. Evañca
katvā “vaggumudāya nadiyā tīre antarahitā mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ bhaga-
vato sammukhe pāturahesun”ti tesam bhikkhūnaṃ iddhivaḷaṅjanaṃ vakkhati.

Yathābhirantanti yathābhiratiṃ yathājjhāsayam. Buddhānañhi ekasmiṃ ṭhāne
vasantānaṃ chāyūdakavipattiṃ vā aphāsukasenāsanam vā manussānaṃ assa-
dadhātibhāvaṃ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesam sampattiyā “phāsuṃ
vihārāmā”ti ciravīhāropi natthi. Yattha pana bhagavati viharante manussā sara-
ṇesu vā paṭiṭṭhanti, sīlāni vā samādiyanti pabbajanti, sotāpattimaggādīni vā
pāpuṇanti, sathā tāsū sampattīsū tesam paṭiṭṭhāpanattamaṃ vasati, tadabhāve
pakkamati. Tadā hi sāvattiyam kattabbabuddhakiccaṃ nāhosi. Tena vuttam-
“**atha kho bhagavā sāvattiyam yathābhirantaṃ viharitvā yena vesālī tena cārikaṃ
pakkāmi**”ti.

Cārikaṃ caramānoti addhānagamanaṃ gacchanto. Cārikā ca nāmesā bhaga-
vato duvidhā turitacārikā aturitacārikāti. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā
tassa bodhanattamaṃ sahasā gamanaṃ turitacārikā nāma, sā mahākassapapaccu-
ggamanādīsū daṭṭhabbā. Yā pana gāmanigamarājadhānīpaṭipāṭiyā devasikaṃ
yojanaddhayanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhanto gacchati,
ayam aturitacārikā nāma, ayameva iddhāhippetā. **Tadavasari**ti tena avasari, tam
vā avasari, tattha avasari, pāvisīti attho.

Tatrāti tassaṃ. **Sudanti** nipātamattaṃ. **Vesāliyanti** tikkhattam visālībhūtattā
“vesālī”ti laddhanāme licchavirājūnaṃ nagare. **Mahāvaneti** mahāvanaṃ nāma
sayamjātam aropimaṃ saparicchedam mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā
pana mahāvanaṃ himavantena saha ekābaddham aparicchedam hutvā mahāsa-
muddam āhacca ṭhitam. Idam tādīsam na hoti, saparicchedam mahantaṃ vananti
mahāvanaṃ. **Kūṭāgārasālāyanti** tasmim mahāvane bhagavantaṃ uddissa kate
ārāme kūṭāgāram anto katvā haṃsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā
buddhassa bhagavato gandhakuṭi kūṭāgārasālā nāma (..0166), tassaṃ kūṭāgāra-
sālāyaṃ. **Vaggumudātīriyānti** vaggumudātīravāsīnaṃ. **Cetasā ceto paricca
manasi karitvāti** attano cittaṃ tesam cittaṃ paricchijja manasi karitvā, cetopariya-
ññaṃ vā sabbaññaṃ vā tehi adhigatavisesam jānitvāti attho.

Ālokajātā viyāti sañjātālokā viya. Itaram tasseva vevacanaṃ, candasahasasū-
riyasahasasehi obhāsītā viyāti attho. Yasmā te yaso jappamukhā pañcasatā
bhikkhū sabbaso avijjandhakāra vidhāmanena āloka bhūtā obhāsabhūtā hutvā
viharanti, tasmā bhagavā tehi ṭhitadisāya “ālokajātā viya me, ānanda, esā disā”ti-ā-
dinā vaṇṇabhaṇanāpadesena te bhikkhū pasamsati. Tena vuttam- “**yassam**

disāyaṃ vaggumudātīriyā bhikkhū viharanti” ti. **Appaṭikūlāti** na paṭikūlā, manāpā manoharāti attho. Yasmiñhi padese silādiguṇasampannā mahesino viharanti, taṃ kiñcāpi ukkūlavikūlavisamaduggākāraṃ, atha kho manuññaṃ ramaṇiyameva. Vuttañhetam-

“Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale;

yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyakan” ti. (dha. pa. 98);

Pahiṇeyyāsīti peseyyāsi. **Satthā āyasmantānaṃ dassanakāmoti** tesam bhikkhūnaṃ santike paheṇākāradassanaṃ. Iti bhagavā yadatthaṃ te bhikkhū paṇāmesi, tamatthaṃ matthakappattaṃ disvā āraddhacitto tesam dassanakā-mataṃ therassa ārocesi. Evaṃ kirassa ahosi “ahaṃ ime uccāsaddamahāsadda-karaṇe paṇāmessāmi, atha te bhadro assājāniyo viya kasābhigghātena, tena coditā saṃvegappattā mamārādhanatthaṃ araññaṃ pavisitvā ghaṭentā vāyamantā khippameva arahattaṃ sacchikarissanti” ti. Idāni te aggaphalappatte disvā tāya arahattappattiyā ārādhitacitto tesam dassanakāmo hutvā evaṃ dhammaḥḍā-gārikaṃ āṇāpesi.

So bhikkhūti ānandattherena tathā āṇatto chaḷabhiñño eko bhikkhu. **Pamukheti** sammukhe. **Āneñjasamādhināti** catutthajjhānapādakena aggaphalasangādhinā, “arūpajjhānapādakenā” tipi vadanti. “Āneñjena samādhinā” tipi (..0167) pāṭho. Kasmā pana bhagavā tesam bhikkhūnaṃ āgamaṃ jānanto paṭisanthāraṃ akatvā samāpattiṃyeva samāpajji? Tesam attanā samāpannasamāpattiṃ jānitvā samāpajanatthaṃ, tesam pubbe paṇāmitānaṃ idāni attanā samānasambhogada-ssanatthaṃ, ānubhāvādīpanatthaṃ, vinā vacībhedenā aññabyākaraṇādīpana-tthañca. Apare panāhu “pubbe paṇāmitānaṃ idāni attano santikaṃ āgatānaṃ anu-ttarasukhuppādanena anaññasādhāraṇapaṭisanthārakaraṇatthan” ti. Tepi āya-smanto bhagavato ajjhāsayam ṇatvā taṃyeva samāpattiṃ samāpajjimsu. Tena vuttaṃ- **“katamena nu kho bhagavā vihārena etarahi viharati**” ti-ādi.

Ettha ca rūpāvacaracatutthajjhānaṃ kosajjādīnaṃ pāripantikadhammānaṃ suvidūrabhāvato iddhiyā mūlabhūtehi anoṇamanādīhi soḷasahi vodānadhammehi samannāgamanato āneñjappattaṃ sayam aniñjanaṭṭhena āneñjanti vuccati. Vutta-ñhetam-

“Anoṇataṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ. Anuṇṇataṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ. Anabhirataṃ cittaṃ rāge na iñjatīti āneñjaṃ. Anapanataṃ cittaṃ byāpāde na iñjatīti āneñjaṃ. Anissitaṃ cittaṃ ditṭhiyā na iñjatīti āneñjaṃ. Appaṭibaddhaṃ cittaṃ chandarāge na iñjatīti āneñjaṃ. Vipparamuttaṃ cittaṃ kāmarāge na iñjatīti āneñjaṃ. Viṣammuttaṃ cittaṃ kilese na iñjatīti āneñjaṃ. Vimariyādikataṃ cittaṃ kilesamariyādāya na iñjatīti āneñjaṃ. Ekattagataṃ cittaṃ nānattakilese na iñjatīti āneñjaṃ. Saddhāya pariggahitaṃ cittaṃ assa-ddhiye na iñjatīti āneñjaṃ. Vīriyena pariggahitaṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ. Satiyā pariggahitaṃ cittaṃ pamāde na iñjatīti āneñjaṃ. Samādhinā pariggahitaṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ. Paññāya pariggahitaṃ cittaṃ avijjāya na iñjatīti āneñjaṃ. Obhāsagataṃ cittaṃ avijjandhakāre na iñjatīti āne-ñjan” ti.

Rūpāvacaracatutthajjhānameva ca rūpavirāgabhāvanāvasena pavattitaṃ, ārammaṇavibhāgena catubbidhaṃ arūpāvacarajjhānanti etesaṃ pañcannaṃ jhānānaṃ āneñjavohāro. Tesāṃ yaṃ kiñci pādakaṃ katvā samāpannā arahattaphalasaṃpatti āneñjasamādhīti porāṇā.

Abhikkantāyāti (..0168) atītāya. **Nikkhanteti** niggate, apagateti attho. **Tuṇhī aho-**sīti bhagavā ariyena tuṇhībhāvena tuṇhī ahosi. **Uddhaste aruṇeti** uggate aruṇe, aruṇo nāma puratthimadisāya sūriyodayato puretameva uṭṭhitobhāso. **Nandimukhiyāti** rattiyā aruṇassa uggatattā eva aruṇappabhāya sūriyālokūpajivino satte nandāpanamukhiyā viya rattiyā jātāya, vibhāyamānāyāti attho.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvāti yathāparicchedaṃ tato āneñjasamādhito arahattaphalasaṃpattito uṭṭhāya. **Sace kho tvaṃ, ānanda, jāneyyāsīti** bhagavā “ime ca bhikkhū ettakaṃ kālaṃ iminā nāma samāpattisukhena vītināmenti” ti, ānanda, yadi tvaṃ jāneyyāsi. **Ettakampi te nappaṭibhāseyyāti** lokiyapaṭisammodanaṃ sandhāya yadidaṃ te “abhikkantā, bhante, rattī” ti-ādinā tikkhattuṃ paṭibhānaṃ upaṭṭhitaṃ, tayidaṃ ettakampi te na upaṭṭhaheyya. Yasmā ca kho tvaṃ, ānanda, sekkho asekkhaṃ samāpattivihāraṃ na jānāsi, tasmā maṃ imesaṃ bhikkhūnaṃ lokiyapaṭisammodanaṃ kāretuṃ ussukkaṃ āpajji. Ahaṃ pana imehi bhikkhūhi saddhiṃ lokuttarapaṭisammodaneneva tiyāmarattiṃ vītināmesinti dassento bhagavā āha- “**ahañca, ānanda, imāni ca pañca bhikkhusatāni sabbeva āneñjasamādhinā nisīdimhā**” ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ attanā samaṃ āneñjasamādhisa-māpajjanasamatthatāsañkhātaṃ vasībhāvatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udā-**nanti imaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ anavasesarāgādippahānasamśiddhitādisabhāva-dīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa jito kāmakaṇḍakoti** kusalapakkhavijjhanatṭhena kaṇḍakabhūto kilesakāmo yena ariyapuggalena anavasesaṃ jito pahīno, etenassa anunayābhāvaṃ dasseti. “Gāmakaṇṭako” tipī pāṭho. Tassattho- gāme kaṇṭako kaṇṭakataṭṭhāniyo sakalo vatthukāmo yassa jitoti. Jayo cassa tappaṭibaddhachandarāgappahāne- neva veditabbo, tena tesāṃ anāgāmimaggo vutto hoti (..0169). Akkoso ca jitoti sambandho. **Vadho ca bandhanañcāti** etthāpi eseva nayo. Tesu akkosajayena vacīduccaritābhāvo, itarena kāyaduccaritābhāvo dassito. Tena taṃnimittakassa byāpādassa anavasesappahānena tatiyamaggo vutto hoti. Atha vā akkosādijaya- vacanena tatiyamaggo vutto hoti, akkosādīnaṃ accantakhamanaṃ tattha pakā- sitaṃ hoti, ubhayathāpi nesaṃ virodhābhāvaṃ dasseti. **Pabbato viya so ṭhito ane-**joti eja vuccati calanakilesaparipantho, ejaṃhetūnaṃ avasesakilesānaṃ abhāvena anejo, anejattāyeva sabbakilesehi paravādavātehi ca akampaniyattā ṭhito eka- gghanapabbatasadiso. **Sukhadukkhesu na vedhati sa bhikkhūti** so bhinnakilesa bhikkhu sukhadukkhanimittaṃ na kampaṭīti heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Iti bhagavā tesāṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ arahattādhigamena tādibhāva- ppattiṃ ekajjhaṃ katvā ekapuggalādhiṭṭhānaṃ udānaṃ udānesīti.

Tatayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāriputtasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti ārammaṇābhimukhaṃ satiṃ ṭhapayitvā mukhasamīpe katvā. Tathā hi vibhaṅge vuttaṃ-

“Ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti supaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā”ti (vibha. 537).

Atha vā “**parīti** pariggahaṭṭho, **mukhanti** niyyānaṭṭho, **satīti** upaṭṭhānaṭṭho, tena vuccati ‘parimukhaṃ satin’”ti. Evaṃ paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.164) vuttanaye-
napettha attho veditabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepattho- pariggahitaniyyānasatiṃ katvāti. Niyyānanti ca satiyā ogāhitabbaṃ ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ettha ca purimo pacchimo ca attho sabbasaṅgāhakavasena, itaro samāpattiyā pubbabhā-
gasamannāhāravasena daṭṭhabbo. Satīti vā satisīsenā jhānaṃ vuttaṃ (..0170) “ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti”ti-ādīsu (a. ni. 1.600) viya. Katamaṃ pana taṃ jhānanti? Rūpāvacaracatutthajjhānaṃ pādakaṃ katvā samāpannaṃ arahattapha-
lajjhānaṃ. Kathaṃ panetaṃ jānitabbanti? Āneñjasamādhiyogena therassa savi-
sesaṃ niccalabhāvaṃ kenaci akampanīyatañca pabbatopamāya pakāsentō bhagavā imaṃ udānaṃ abhāsīti gāthāya eva ayamatto viññāyati. Na cāyaṃ nisajjā therassa saccappaṭivedhāya, atha kho diṭṭhadhammasukhavihārāya. Pubbeyeva hi sūkarakhataleṇe (ma. ni. 2.201) attano bhāgineyyassa dīghanakha-
paribbājakassa bhagavati dhammaṃ desente ayaṃ mahāthero saccappaṭivedha-
kiccaṃ matthakaṃ pāpesīti.

Etamatthanti etaṃ therassa āneñjasamādhiyogena tādibhāvappattiyā ca kenaci akampanīyatāsaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato veditvā tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yathāpi pabbato seloti** yathā silāmayo ekagghanasilāpabbato, na paṃsu-
pabbato na missakapabbatoti attho.

Acalo suppatiṭṭhitoti suppatiṭṭhitamūlo pakativātehi acalo akampaniyo hoti. **Evaṃ mohakkhayā bhikkhu, pabbatova na vedhatī** mohassa anavasesappahānā mohamūlakattā ca sabbākusalānaṃ pahīnasabbākusalo bhikkhu, yathā so pabbato pakativātehi, evaṃ lokadhammehi na vedhati na kampati. Mohakkhayoti vā yasmā nibbānaṃ arahattañca vuccati, tasmā mohakkhayassa hetu nibbānassa arahattassa vā adhigatattā catūsu ariyasaccesu suppatiṭṭhito asamāpannakālepi yathāvuttapabbato viya na kenaci vedhati, pageva samāpannakāleti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **kāyagatāya satiyāti** kāyānupassanāvasena kāye gatāya kāyārammaṇāya satiyā, itthambhūtalakkhaṇe idaṃ karaṇavacanaṃ (..0171). **Ajjhattanti** idha ajjhataṃ nāma niyakajjhataṃ, tasmā attani attasantāneti attho. Atha vā yasmā kammaṭṭhānabhūto kesādiko dvattiṃsakoṭṭhāsasamudāyo idha kāyoti adhippeto, tasmā ajjhattanti padassa gocarajjhattanti attho veditabbo. **Sūpaṭṭhitāyāti** niyakajjhatabhūte gocarajjhatabhūte vā kāye suṭṭhu upaṭṭhitāya. Kā panāyaṃ sati, yā “ajjhataṃ sūpaṭṭhitā”ti vuttā? Yvāyaṃ bhagavatā “atthi imasmiṃ kāye kesā lomā”ti-ādinā (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) ajjhatakesādiko dvattiṃsākāro kāyo vutto, tattha yā paṭikūlamanasikāraṃ pavattentassa upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati, sā “kāyagatā sati”ti vuccati. Yathā cāyaṃ, evaṃ ānāpānacatu-iriyāpathasatisampajaññānaṃ vasena uddhumātaka-vinīlakādivasena ca manasikāraṃ pavattentassa yathārahaṃ upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati “kāyagatā sati”ti vuccati. Idha pana ajjhataṃ kāyagatā sati pathavī-ādikā catasso dhātuyo sasambhārasaṅkhepadisu catūsu yena kenaci ekenākārena vavatthapetvā tesaṃ aniccādilakkhaṇasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā vipassanāsampayuttā sati “kāyagatā sati”ti adhippetā. Thero pana tathā vipassitvā attano phalasangāhāyeva samāpajjitvā nisīdi. Idhāpi gāthāya evaṃ imassa atthassa viññātabbatā “na cāyaṃ nisajjā”ti-ādinā vuttanayānusārena yojetabbā.

Etamatthanti etaṃ therassa catudhātuvavatthānamukhena kāyānupassanāsati-paṭṭhānena vipassanaṃ ogāhetvā phalasangāhāyeva samāpajjanasaṅkhātāṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ satipaṭṭhānabhāvanāya nibbānādhigamadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sati kāyagatā upaṭṭhitāti** pubbe vuttalakkhaṇā sati saddhāpubbaṅgamānaṃ samādhivīriyapaññānaṃ yathāsakaṃ kiccanipphādanena sahāyabhāvaṃ āpannattā pahīnappaṭipakkhā tato eva tikkhavisadabhūtā ca yathāvuttakāyasaṃvaraṇavasena ekatthasamosaraṇavasena ca aviparītasabhāvaṃ sallakkhentī upagantvā ṭhitā hoti, etena kāyasaṅkhātānaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ tannissitānañca upādārūpānaṃ sallakkhaṇavasena, paccaye vavatthapetvā tato paraṃ tesaṃ ani-

ccādilakkhaṇasallakkhaṇavasena ca pavattaṃ ñāṇaparamparāgataṃ (..0172) satiṃ dasseti, satisīsenā vā taṃsāmpayuttaṃ pariññāttayapariyāpannañāṇaparamparameva dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṃvutoti** yathāvuttāya kāye upaṭṭhitāya satiyā samannāgato cakkhādīsu phassassa kāraṇabhūtesu chasu dvāresu kāyānupassanāya abhāvitāya uppajjanārahānaṃ abhijjhādīnaṃ tassā bhāvitattā ñāṇappavattiṃ paṭivedhento te pidahanto “tatta saṃvuto”ti vuccati, etena ñāṇasaṃvaraṃ dasseti.

Satataṃ bhikkhu samāhitoti so bhikkhu evaṃ upaṭṭhitassati sabbattha ca saṃvuto puthuttārammaṇe cittaṃ avissajjetvā aniccādivasena sammāsanto vipassanaṃ ussukkāpetvā ñāṇe tikkhe sūre vahante vipassanāsamādhinā tāva satataṃ nirantaraṃ samāhito anulomañāṇānantaraṃ gotrabhuñāṇodayato paṭṭhāya. **Jaññā nibbānamattanoti** aññesaṃ puthujjanānaṃ supinantepi agocara bhāvato, ariyānaṃ pana tassa tasseva āveṇikattā attasadisattā ca “attā”ti laddhāvohārassa maggaphalañāṇassa sātisayavisayabhāvato ekantasukhāvahaṃ nibbānaṃ asaṅkhatadhātu “attano”ti vuttaṃ, taṃ nibbānaṃ jaññā jāneyya, magga phalañāṇehi paṭivijjheyya, sacchikareyyāti attho. Etena ariyānaṃ nibbāne adhimuttataṃ dasseti. Ariyā hi adhicittappavattikālepi ekanteneva nibbāne ninnapoṇapabbhārabhāvena viharanti. Ettha ca yassa sati kāyagatā upaṭṭhitā, so bhikkhu chasu phassāyatanesu saṃvuto, tato eva satataṃ samāhito attapaccakkhakarāna nibbānaṃ attano jāneyyāti evaṃ gāthāpadānaṃ sambandho veditabbo. Evaṃ kāyānupassanāsati paṭṭhānamukhena yāva arahattā ekassa bhikkhuno niyyānamaggaṃ dasseti dhammarājā.

Aparo nayo- **sati kāyagatā upaṭṭhitāti** etena kāyānupassanāsati paṭṭhānaṃ dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṃvutoti** passo āyatanaṃ kāraṇaṃ etesanti phassāyatanaṃ, tesu phassāyatanesu. Phassahetukesu phassapaccayā nibbattesu chasu cakkhusamphassajādivedayitesu taṇhādīnaṃ appavattiyā saṃvuto, etena vedanānupassanāsati paṭṭhānaṃ (..0173) dasseti. **Satataṃ bhikkhu samāhitoti** satataṃ niccakālaṃ nirantaraṃ vikkhepābhāvato samāhito bhikkhu. So cāyaṃ avikkhepo sabbaso satipaṭṭhānabhāvanāya matthakappattāya hoti. Sammāsanto hi atītādibhedabhinnesu pañcupādānakkhandhesu anavasesatova pariggahetvā sammāsati. Etena sesasati paṭṭhāne dasseti. **Jaññā nibbānamattanoti** evaṃ catu-sati paṭṭhānabhāvanaṃ matthakaṃ pāpetvā ṭhito bhinnakilesa bhikkhu attano kilesanibbānaṃ paccavekkhaṇaṇāṇena sayameva jāneyyāti attho.

Atha vā **sati kāyagatā upaṭṭhitāti** attano paresaṅca kāyassa yathāsabhāvaparīññādīpanena therassa sativepullappatti dīpitā. **Chasu phassāyatanesu saṃvutoti** cakkhādīsu chasu dvāresu accantasamvaradīpanena satatavihārivāsena therassa sampajaññappakāsini paññāvepullappatti dīpitā. **Satataṃ bhikkhu samāhitoti** samāpattibahulatādassanena navānupubbavīhārasamāpattiyo dassitā. Evaṃ bhūto pana bhikkhu **jaññā nibbānamattanoti** katakiccattā uttari karaṇiyābhāvato kevalaṃ attano anupādisesanibbānameva jāneyya cinteyya, aññampi tassa cintettabbaṃ natthīti adhippāyo.

6. Pilindavacchasuttavaṅṅanā

26. Chaṭṭhe pilindavacchoti pilindātissa nāmaṃ, vacchoti gottavasena theramañ sañjānanti. **Vasalavādena samudācaratīti** “ehi, vasala, apehi, vasalā”ti-ādinā bhikkhū vasalavādena voharati ālapati. **Sambahulā bhikkhūti** bahū bhikkhū. Te theramañ tathā samudācarantaṃ disvā “arahāva samāno appahīnavāsanattā evamañ bhaṇatī”ti ajānantā “dosantaro maññe ayaṃ thero evamañ samudācaratī”ti cintevā ullapanādhippāyā taṃ tato vuṭṭhāpetuṃ bhagavato ārocesuṃ. Tena (..0174) vuttaṃ- “āyasmā, bhante, pilindavaccho bhikkhū vasalavādena samudācaratī”ti. Keci panāhu- “imaṃ theraṃ bhikkhū ‘arahā’ti sañjānanti, ayañca bhikkhū pharusavacanena evamañ samudācarati, ‘abhūto eva nu kho imasmiṃ uttarimanussadhammo’ti vāsanāvasena tassa tathā samudācāraṃ ajānantā ariyabhāvañcassa asaddahantā ujjhānasaññino bhagavato tamatthaṃ ārocesun”ti. Bhagavā therassa dosantarābhāvaṃ pakāsetukāmo ekena bhikkhunā taṃ pakkosāpetvā sammukhā tassa “pubbāciṇṇavasenāyaṃ tathā samudācarati, na pharusavacanādhippāyo”ti āha. Tena vuttaṃ- “**atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesī**”ti-ādi.

Tattha **pubbenivāsaṃ manasi karitvāti** satthā “saccaṃ kira tvamañ, vaccha, bhikkhū vasalavādena samudācarasī”ti theraṃ pucchitvā tena “evamañ, bhante”ti vutte “ayaṃ vaccho kilesavāsanāya vasalavādaṃ na pariccajati, kiṃ nu kho atītesupi attabhāvesu brāhmaṇajātiko aho”ti āvajjento pubbenivāsaññāna sabbaññutaññāna vā tassa pubbenivāsaṃ atītasu jātisu nivutthakkhandhasantānaṃ manasi karitvā hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya paccakkhakaṇavasena attano manasi katvā. **Bhikkhū āmantesīti** te bhikkhū saññāpetuṃ ālapi, abhāsī. Tena vuttaṃ “**mā kho tumhe, bhikkhave**”ti-ādi.

Tattha **māti** paṭisedhe nipāto, tassa “ujjhāyitthā”ti iminā sambandho. **Mā ujjhāyitthāti** mā heṭṭhā katvā cintayittha, olokayitthāti attho. **Vacchassa bhikkhunoti** ca ujjhāyanassa usūyanatthattā sampadānavacanaṃ. Idānissa anujjhāyitabbe kāraṇaṃ dassento “**na, bhikkhave, vaccho dosantaro bhikkhū vasalavādena samudācaratī**”ti āha. Tassattho- bhikkhave, ayaṃ vaccho dosantaro dosacitto dosena byāpādena dūsitacitto hutvā bhikkhū vasalavādena na samudācarati, maggeneva cassa byāpādo samugghātito. Evamañ adosantarattepi tassa tathā samudācārassa purimajātisiddhaṃ kāraṇaṃ dassento “**vacchassa, bhikkhave**”ti-ādimāha.

Tattha **abbokiṇṇānīti** khattiyādijāti-antarehi avomissāni anantaritāni. **Pañca jātisatāni brāhmaṇakule paccājātānīti** sabbāni tāni vacchassa pañca jātisatāni paṭipāṭiyā brāhmaṇakule eva jātāni, ahesunti (..0175) attho. **So tassa vasalavādo dīgharattaṃ samudāciṇṇoti** yo etarahi khīṇāsavenapi satā pavattiyati, so tassa vacchassa bhikkhuno vasalavādo dīgharattaṃ ito jātito paṭṭhāya uddhaṃ ārohāvasena pañcajātisatamattaṃ kālaṃ brāhmaṇajātikattā samudāciṇṇo samudāca-

rito ahosi. Brāhmaṇā hi jātisiddhena mānena thaddhā aññaṃ vasalavādena samudācaranti. “Ajjhāciṇṇo”tipi paṭhanti, so eva attho. **Tenāti** tena dīgharattaṃ tathā samudāciṇṇabhāvena, etenassa tathā samudācārassa kāraṇaṃ vāsanāti dasseti. Kā panāyaṃ vāsanā nāma? Yaṃ kilesarahitassāpi santāne appahīnakilesānaṃ samācārasadisamācārahetubhūtaṃ, anādikālabhāvitehi kilesehi āhitaṃ sāmāttiyamattaṃ, tathārūpā adhimuttīti vadanti. Taṃ panetaṃ abhinīhārasampattiyā ñeyyāvaraṇappahānavasena yattha kilesā pahīnā, tattha bhagavato santāne natthi. Yattha pana tathā kilesā na pahīnā, tattha sāvakānaṃ paccekabuddhānañca santāne atthi, tato tathāgatova anāvaraṇaññadassano.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ āyasmato pilindavacchassa satipi vasalasangamudācāre dosantarābhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ veditvā. **Imaṃ udānanti** tassa aggaphalādhigamavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yamhi na māyā vasati na mānoti** yasmim̐ ariyapuggale santadosappaṭi-cchādanalakkhaṇā māyā, “seyyohamasmī”ti-ādinā sampaggahavasena pavatto uṇṇatilakkhaṇo māno ca na vasati, maggena samugghātittā na pavattati na uppajjati. **Yo vītalobho amamo nirāsoti** yo ca rāgādipariyāyavasena pavattassa ārammaṇaggahaṇalakkhaṇassa lobhassa sabbathā vigatattā vītalobho, tato eva rūpādīsu katthaci mamāyanābhāvato amamo apariggaho, anāgatānampi bhavādīnaṃ anāsīsanato nirāso. **Panuṇṇakodhoti** kujjhanalakkhaṇassa kodhassa anāgāmimaggena sabbaso pahīnattā panuṇṇakodho samucchinnāghāto. **Abhinibbuta-****ttoti** yo evaṃ māyāmānalobhakodhānaṃ samugghātena tadekaṭṭhatāya sabbassa saṃkilesapakkhassa suppahīnattā sabbaso kilesaparinibbānena abhinibbutacitto sītibhūto. **So brāhmaṇo** (..0176) **so samaṇo sa bhikkhūti** so evarūpo khīṇāsavo sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo, so eva samitapāpattā samacariyāya ca samaṇo, so eva ca sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu nāma. Evaṃbhūto ca, bhikkhave, vaccho so kathaṃ dosantaro kiñci kāyakammādiṃ pavatteyya, kevalaṃ pana vāsanāya appahīnattā vasalavādena samudācaratīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sakkudānasuttavaṇṇanā

27. Sattame **sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti aññataraṃ samādhiṃ samā-****pajjitvāti** ettha keci tāva āhu “arahattaphalasangamādhī idha ‘aññataro samādhī’ti adhippeto”ti. Tañhi so āyasmā bahulaṃ samāpajjati diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ, pahoti

ca sattāhampi phalasarāpattiyā vītināmetum. Tathā hi bhagavatā-

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi ...pe... viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāti vivicceva kāmehi ...pe... viharatī”ti (saṃ. ni. 2.152)-

Ādinā navānupubbavīhāraḥaḥabhiññādibhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhāne ṭhapito, na cettha “yadi evaṃ thero yamakapaṭihāriyampi kareyyā”ti vattabbaṃ sāvakaśādhāraṇānaṃyeva jhānādīnaṃ adhippetattāti.

Porāṇā panāhu- **aññataraṃ samādhīṃ samāpajjitvā**ti nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā. Kathaṃ pana nirodhasamāpatti samādhīti vuttā? Samādhānaṭṭhena. Ko panāyaṃ samādhānaṭṭho? Sammadeva ādhātābbatā. Yā hi esā paccanīkadhammehi akampaniyā balappattiyā samathabalaṃ vipassanābalanti imehi dvīhi balehi, aniccadukkhānattanibbidāvirāganīrodhapāṭinissaggavivaṭṭānupassanā cattāri maggañāṇāni cattāri ca phalañāṇāni imesaṃ (..0177) soḷasannaṃ ñāṇānaṃ vasena soḷasahi ñāṇacariyāhi, paṭhamajjhānasamādhī-ādayo aṭṭha samādhī ekajjhaṃ katvā gahito tesāṃ upacārasamādhī cāti imesaṃ navannaṃ samādhīnaṃ vasena navahi samādhicariyāhi kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāroti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ tattha tattha paṭippassaddhiyā tathā viharitukāmena yathāvuttesu ṭhānesu vasībhāvappattena arahatā anāgāminā vā yathādhippetāṃ kālaṃ cittacetāsikasantānassa sammadeva appavatti ādhātābbā, tassā tathā samādhātābbatā idha samādhānaṭṭho, tenāyaṃ vihāro samādhīti vutto, na avikkhepaṭṭhena. Etenassa samāpatti-atthopi vuttoti veditabbo. Imañhi nirodhasamāpattiṃ sandhāya paṭisambhidāmagge-

“Kathaṃ dvīhi balehi samannāgatattā tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvātāya saññānirodhasamāpattiyā ñāṇan”ti (paṭi. ma. 1.83)-

Pucchitvā “dvīhi balehī”ti dve balāni samathabalaṃ vipassanābalanti vitthāro. Sāyaṃ nirodhasamāpattikathā visuddhimagge (visuddhi. 2.867 ādayo) saṃvaṇṇitāva. Kasmā panāyaṃ thero phalasarāpattiṃ asamāpajjitvā nirodhaṃ samāpajji? Sattesu anukampāya. Ayañhi mahāthero sabbāpi samāpattiyo vaḷañjeti, sattānuggahena pana yebhuyyena nirodhaṃ samāpajjati. Tañhi samāpajjitvā vuṭṭhitassa kato appakopi sakkāro visesato mahapphalo mahānisamaṃso hotīti.

Vuṭṭhāsīti arahattaphalacittupattiyā vuṭṭhāsi. Nirodhaṃ samāpanno hi arahā ce arahattaphalassa, anāgāmī ce anāgāmiphalassa uppādena vuṭṭhito nāma hoti.

Tena kho pana samayena sako devānamindo āyasmato mahākassapassa piṇḍapātaṃ dātukāmo hotīti kathaṃ tassa dātukāmatā jātā? Yāni “tāni pañcamaṭṭhāni devatāsātāni”ti vuttāni, tā sakkassa devaraṇṇo paricārikā kakuṭapādiniyo pubbe “ayyo mahākassapo rājagahaṃ piṇḍāya pavisati, gacchatha therassa dānaṃ dethā”ti sakkena pesitā upagantvā dibbāhāraṃ dātukāmā ṭhitā therena (..0177) paṭikkhittā devalokameva gatā. Idāni purimappaṭikkhepaṃ cintetvā “kadāci gaṇheyyā”ti samāpattito vuṭṭhitassa therassa dānaṃ dātukāmā sakkassa anārocetvā sayameva āgantvā dibbabhojanāni upanentiyo purimanayeneva therena paṭikkhittā devalokaṃ gantvā sakkena “kahaṃ gatathā”ti puṭṭhā tamatthaṃ ārocetvā

“dinno vo therassa piṇḍapāto”ti sakkena vutte “gaṇhituṃ na icchatī”ti. “Kiṃ kathe-
sī”ti? “Duggatānaṃ saṅgahaṃ karissāmi”ti āha, devā”ti. “Tumhe kenākārena gatā”-
ti? “Imināva, devā”ti. Sakko “tumhādisiyo therassa piṇḍapātaṃ kiṃ dassanti”ti?
Sayam dātukāmo, jarājiṇṇo khaṇḍadanto palitakeso obhaggasarīro mahallako
tantavāyo hutvā, sujampi asuradhītaraṃ tathārūpimeva mahallikaṃ katvā, ekaṃ
pesakāravīthiṃ māpetvā tantam pasārento acchi, sujā tasaraṃ pūreti. Tena vuttam-
“**tena kho pana samayena sakko devānamindo ...pe ... tasaraṃ pūreti**”ti.

Tattha **tantam vināti**ti pasāritatantam vinanto viya hoti. **Tasaraṃ pūreti**ti tasara-
vaṭṭiṃ vadḍhenti viya. **Yena sakkassa devānamindassa nivesanaṃ tenupasaṅka-**
mīti thero nivāsetvā pattacīvaramādāya “duggatajanasaṅgahaṃ karissāmi”ti naga-
rābhimukho gacchanto bahinagare sakkena māpitaṃ pesakāravīthiṃ paṭipajjitvā
olokento addasa oluggaviluggajiṇṇasālaṃ tattha ca te jāyampatike yathāvuttarūpe
tantavāyakammaṃ karonte disvā cintesi- “ime mahallakakālepi kammaṃ karonti.
Imasmiṃ nagare imehi duggatatarā natthi maññe. Imehi dinnaṃ sākamattampi
gahetvā imesaṃ saṅgahaṃ karissāmi”ti. So tesam gehābhimukho agamāsi.
Sakko tam āgacchantam disvā sujā āha- “bhadde, mayham ayyo ito āgacchati,
tam tvam apassanti viya tuṇhī hutvā nisīda. Khaṇeneva vañcetvā piṇḍapātaṃ
dassāmā”ti thero gantvā gehadvāre aṭṭhāsi. Tepi apassantā viya attano kamma-
meva karontā thokaṃ āgamayimsu. Atha sakko “gehadvāre ṭhito eko thero viya
khāyati, upadhārehi tāvā”ti āha. “Tumhe gantvā upadhāretha, sāmī”ti. So gehā
nikkhamitvā theram pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā ubhoḥi hatthehi jaṇṇukāni olu-
mbitvā nitthunanto uṭṭhāya “kataratthero nu kho ayyo”ti thokaṃ osakkitvā
“akkhīni (..0179) me dhūmāyanti”ti vatvā nalāṭe hattham ṭhapetvā uddham ullo-
ketvā “aho dukkham ayyo no mahākassapattherova cirassaṃ me kuṭidvāraṃ
āgato. Atthi nu kho kiñci gehe”ti āha. Sujā thokaṃ ākulā viya hutvā “atthi, sāmī”ti
paṭivacanaṃ adāsi. Sakko, “bhante, lūkham vā paṇītam vāti acintetvā saṅgahaṃ
no karoṭhā”ti pattam gaṇhi. Thero pattam dento “imesam eva duggatānaṃ jarāji-
ṇṇānaṃ mayā saṅgaho kātabbo”ti cintesi. So anto pavisitvā ghaṭi-odanaṃ nāma
ghaṭito uddharitvā, pattam pūretvā, therassa hatthe ṭhapesi. Tena vuttam- “**addasā**
kho sakko devānamindo ...pe... adāsī”ti.

Tattha **ghaṭiyāti** bhattaghaṭito. “Ghaṭi-odanan”tipi pāṭho, tassa ghaṭi-odanaṃ
nāma devānaṃ koci āhāravisesoti attham vadanti. **Uddharitvāti** kutoci bhājanato
uddharitvā. Anekasūpo so eva āhāro patte pakkipitvā therassa hatthe ṭhapanā-
kāle kapaṇānaṃ upakappanakalūkhāhāro viya paññāyittha, hatthe ṭhapitamatte
pana attano dibbasabhāveneva aṭṭhāsi. **Anekasūpoti** muggamāsādisūpehi ceva
khajjavikatīhi ca anekavidhasūpo. **Anekabyañjanoti** nānāvidha-uttaribhaṅgo. **Aneka-**
rasabyañjanoti anekehi sūpehi ceva byañjanehi ca madhurādīmūlarasānañceva
sambhinnarasānañca abhibyañjako, nānaggarasasūpabyañjanoti attho.

So kira piṇḍapāto therassa hatthe ṭhapitakāle rājagahanagaraṃ attano dibbaga-
ndhena ajjhotthari, tato thero cintesi- “ayaṃ puriso appesakkho, piṇḍapāto ativiya
paṇīto sakkassa bhojanasadiṣo. Ko nu kho eso”ti? Atha nam “sakko”ti ñatvā āha-
“bhāriyam te, kosiya, kammaṃ kataṃ duggatānaṃ sampattiṃ vilumpantena, ajja

mayhaṃ dānaṃ datvā kocideva duggato senāpatiṭṭhānaṃ vā seṭṭhiṭṭhānaṃ vā labheyyā”ti. “Ko mayā duggatataro atthi, bhante”ti? “Kathaṃ tvaṃ duggato deva-
 rajjasiriṃ anubhavanto”ti? “Bhante, evaṃ nāmetaṃ, mayā pana anuppanne
 buddhe kalyāṇakammaṃ kataṃ, buddhuppāde pana vattamāne puññakammaṃ
 katvā cūḷarathadevaputto mahārathadevaputto anekavaṇṇadevaputtoti ime tayo
 devaputtā (..0180) mamāsannaṭṭhāne nibbattā mahātejavantatarā. Ahaṃ tesu
 devaputtesu ‘nakkhattaṃ kiḷissāmā’ti paricārikāyo gahetvā antaravīthiṃ otiṅṅesu
 palāyitvā gehaṃ pavisāmi. Tesañhi sarīrato tejo mama sarīraṃ ottharati, mama
 sarīrato tejo tesaṃ sarīraṃ na ottharati. Ko mayā duggatataro, bhante”ti? “Evaṃ
 santepi ito paṭṭhāya mayhaṃ mā evaṃ vañcetvā dānamadāsī”ti. “Vañcetvā
 tumhākaṃ dāne dinne mayhaṃ kusalaṃ atthi natthi”ti? “Atthi, āvuso”ti. “Evaṃ
 sante kusalakaraṇaṃ nāma mayhaṃ bhāro, bhante”ti vatvā therāṃ vanditvā
 sujaṃ ādāya therāṃ padakkhiṇaṃ katvā, vehāsaṃ abbhuggantvā “aho dānaṃ
 paramadānaṃ, kassape suppatiṭṭhitaṃ”ti tikkhattuṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ
“atha kho āyasmato mahākassapassa etadahosī” ti-ādi.

Tattha **kosiyā**ti sakkāṃ devānamindaṃ gottena ālapati. **Puñña**na atthoti
 puññaṃ payojanaṃ. Atthīti vacanaseso. **Vehāsaṃ abbhuggantvā**ti pathavito
 vehāsaṃ abhi-uggantvā. **Ākāse antalikkheti** ākāseva pariyāyasaddena antali-
 kkheti vadanti. Atha vā antalikkhasaṅkhāte ākāse na kasiṅgughāṭimādi-ākāseti
 visesento vadati. **Aho dānanti** ettha **ahoti** acchariyatthe nipāto. Sakko hi devāna-
 mindo, “yasmā nirodhā vuṭṭhitassa ayyassa mahākassapattherassa sakkaccaṃ
 sahatthena cittikatvā anapaviddhaṃ kālena paresaṃ anupahacca, sammādiṭṭhiṃ
 purakkhatvā idamīdisaṃ mayā dibbabbhojanadānaṃ dinnaṃ, tasmā khettasa-
 mpatti deyyadhammasampatti cittasampattīti, tividhāyapi sampattiyā samannāga-
 tattā sabbaṅgasampannaṃ vata mayā dānaṃ pavattitaṃ”ti acchariyabbhutacitta-
 jāto tadā attano hadayabbhantaragataṃ pītisomanassaṃ samuggiranto **“aho dāna-
 n”**ti vatvā tassa dānassa vuttanayena uttamadānabhāvaṃ khettaṅgatabhāvaṃ
 pakāseto **“paramadānaṃ kassape suppatiṭṭhitaṃ”**ti udānaṃ udānesi.

Evaṃ pana sakkassa udānentassa bhagavā vihāre ṭhitoyeva dibbasotena
 saddaṃ sutvā “passatha, bhikkhave, sakkāṃ devānamindaṃ udānaṃ udānetvā
 ākāseṇa gacchantan”ti bhikkhūnaṃ vatvā tehi “kiṃ pana, bhante, tena katan”ti
 puṭṭho “mama puttassa kassapassa vañcetvā dānaṃ adāsī, tena ca attamano udā-
 nesī”ti āha. Tena vuttaṃ **“assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā”** ti-ādi.

Tattha (..0181) **dibbāya sotadhātuyā**ti dibbasadisattā dibbā. Devatānañhi suca-
 ritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavinimuttatāya
 dūrepi ārammaṇaṃ gahetuṃ samatthā dibbapasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi
 bhagavato vīriyabhāvanābalanibbattā ñāṇamayā sotadhātu tādisā evāti dibbasa-
 disattā dibbā. Api ca dibbavīhārasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavīhārasanni-
 ssitattāpi dibbā. Savanaṭṭhena ca sabhāvadhāraṇaṭṭhena ca sotadhātu, sotadhātu-
 yāpi kiccakaraṇena sotadhātu viyāti sotadhātu, tāya dibbāya sotadhātuyā. **Visu-
 ddhāyā**ti parisuddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyā**ti manussūpacāraṃ
 atikkamitvā saddassavanena mānusikamaṃsasotadhātuṃ atikkamitvā ṭhitāya.

Etamattham veditvāti “sammāpaṭipattiyā guṇavisese paṭiṭṭhitam purisātisayam devāpi manussāpi ādarajātā ativiya pihayanti”ti imamattham veditvā tadatthadīpanam imam udānam udānesi.

Tatra piṇḍapātikaṅgasaṅkhātam dhutaṅgam samādāya tassa paripūraṇena **piṇḍapātikassa**. Nanu cāyam gāthā āyasmantaṃ mahākassapaṃ nimittam katvā bhāsītā, therō ca sabbesaṃ dhutavādānaṃ aggo terasadhutaṅgadhara, so kasmā ekeneva dhutaṅgena kittitoti? Aṭṭhuppattivasenāyam niddeso. Atha vā desanāmatametaṃ, iminā desanāsīsena sabbepissa dhutaṅgā vuttāti veditabbā. Atha vā “yathāpi bhamaro pupphan”ti (dha. pa. 49) gāthāya vuttanayena paramappicchātāya kulānuddayatāya cassa sabbam piṇḍapātikavattam akkhaṇḍetvā tattha sātisayam paṭipattiyā pakāsanattham “**piṇḍapātikassā**”ti vuttam. Piṇḍapātikassāti ca pihayanti padaṃ apekkhitvā sampadānavacanaṃ, taṃ upayogathe daṭṭhabbam. **Attabharassāti** “appāni ca tāni sulabhāni anavajjāni”ti (a. ni. 4.27; itivu. 101) evaṃ vuttehi appānavajjasulabharūpehi catūhi paccayehi attānameva bharantassa. **Anaññaposinoti** āmisasaṅgaṇhanena aññe sissādike posetuṃ anussukkatāya anaññaposino. Padadvayenassa kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitaṃ subharataṃ paramaṅca santuṭṭhiṃ (..0182) dasseti. Atha vā **attabharassāti** ekavacanicchāya attabhāvasaṅkhātam ekaṃyeva imam attānaṃ bharati, na ito paraṃ aññanti attabharo, tato eva attanā aññassa posetabbassa abhāvato anaññaposī, tassa attabharassa anaññaposino. Padadvayenapi khīṇāsavabhāvena āyatim anādānataṃ dasseti.

Devā pihayanti ...pe... satīmatoti taṃ

aggaphalādhigamena sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasamena paṭippassa-
ddhiyā upasantaṃ, sativepullappattiyā niccakālaṃ satokāritāya satimantaṃ, tato
eva iṭṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattaṃ khīṇāsavaṃ sakkādayo devā pihayanti
patthenti, tassa silādiguṇavisesesu bahumānaṃ uppādentā ādaraṃ janenti,
pageva manussāti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍapātikasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **pacchābhattanti** ekāsanikakhalupacchābhattikānaṃ pātova
bhuttānaṃ antomajjhanhikopi pacchābhattameva, idha pana pakatibhattasseva
pacchato pacchābhattanti veditabbaṃ. **Piṇḍapātapaṭikkantānanti** piṇḍapātato
paṭikkantānaṃ, piṇḍapātataṃ pariyesitvā bhattakiccassa niṭṭhāpanavasena tato
nivattānaṃ. **Karerimaṇḍalamāḷeti** ettha **karerīti** varuṇarukkhasa nāmaṃ. So kira
gandhakuṭiyā maṇḍapassa sālāya ca antare hoti, tena gandhakuṭīpi “karerikuṭikā”-
ti vuccati, maṇḍapopi sālāpi “karerimaṇḍalamāḷo”ti. Tasmā karerirukkhasa avi-
dūre kate nisīdanasālasaṅkhāte maṇḍalamāḷe. Tiṇapaṇṇacchadanaṃ anova-
ssakaṃ “maṇḍalamāḷo”ti vadanti, atimuttakādilatāmaṇḍapo “maṇḍalamāḷo”ti
apare.

Kālena kālanti kāle kāle antarantarā, tasmim̐ tasmim̐ samayeti attho. **Manāpi-
keti** manavaḍḍhake, piyarūpe iṭṭheti attho. Iṭṭhāniṭṭhabhāvo ca puggalavasena ca
dvāravasena ca gahetabbo. Ekaccassa hi iṭṭhābhimato ekaccassa aniṭṭho hoti,
ekaccassa aniṭṭhābhimato ekaccassa iṭṭho (..0183). Tathā ekassa dvārassa iṭṭho
aññassa aniṭṭho. Vipākavasena panettha vinicchayo veditabbo. Kusalavipāko hi
ekantena iṭṭho, akusalavipāko aniṭṭho evāti. **Cakkhunā rūpe passitunti** gāmaṃ
piṇḍāya pavitṭho upāsakehi gehaṃ pavesetvā pūjāsakkāraṇatthaṃ upanītesu
āsanavitānādīsu nānāviraḅasamuḅjalavaṇṇasaṅkhāte rajaniye aññe ca saviññāṅ-
karūpe cakkhudvārikaviññāṅehi passituṃ. **Saddeti** tatheva issarajanānaṃ gehaṃ
pavitṭho tesam̐ payutte gītavādītasadde sotuṃ. **Gandheti** tathā tehi pūjāsakkāra-
vasena upanīte pupphadhūmādīgandhe ghāyituṃ. **Raseti** tehi dinnāhāraparibhoge
nānaggarase sāyituṃ. **Phoṭṭhabbeti** mahagghapaccattharaṅesu āsanesu nisinna-
kāle sukhasamphasse phoṭṭhabbe phusituṃ. Evañca pañcadvārika-iṭṭhārammaṇa-
ppaṭilābhaṃ kittetvā idāni manodvārika-iṭṭhārammaṇappaṭilābhaṃ dassetuṃ
“**sakkato**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttatthameva.

Kim̐ pana apiṇḍapātīkānaṃ ayaṃ nayo na labbhatīti? Labbhati. Tesampi hi
nimantanasaḷākabhattādi-atthaṃ gāmaṃ gatakāle uḷāravibhavā upāsakā tathā
sakkārasammānaṃ karontiyeva, taṃ pana aniyataṃ. Piṇḍapātīkānaṃ pana tadā
niccameva tattha pūjāsakkāraṃ kariyamānaṃ disvā, sakkāragarutāya anissaraṅ-
magge ṭhatvā, ayonisomanasikāravasena te bhikkhū evamāhaṃsu. Tenevāha-
“**handāvuso, mayampi piṇḍapātīkā homā**”ti-ādi.

Tattha **handā**ti vossaggatthe nipāto. **Lacchāmā**ti labhissāma. **Tenupasaṅkamī**ti tattha surabhiḅgandhakuṭiyam nisinno tesam tam kathāsallāpam sutvā “ime bhikkhū mādisassa nāma buddhassa sāsane pabbajitvā mayā saddhiṃ ekavihāre vasantāpi evam ayonisomanasikāravasena katham pavattenti, sallekhe na vattanti, handa te tato nivāretvā sallekhavihāre niyojessāmī”ti maṅḍalamālam upasaṅkami. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Etamattham viditvāti “appicchatāsantuṭṭhitāsallekhānam vasena kilese dhunitum taṅham visosetum paṭipannoti piṇḍapātikassa sato devā pihayanti, tassa paṭipattiyā ādarajātā piyāyanti, na ito aññathā”ti imamattham viditvā tadatthadīpanam imam udānam udānesi.

Tattha (..0184) **no ce saddasilokanissitoti** “aho ayyo appiccho santuṭṭho paramasallekhavutti”ti-ādinā parehi kittitabbasaddasaṅkhātam silokam. Taṅhāya nissito na hoti ceti attho. Saddo vā sammukhā vaṇṇabhaṇanathutighoso, siloko parammukhabhūtā pasamsā patthaṭayasatā vā. Sesam anantarassutte vuttanayameva.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sippasuttavaṇṇanā

29. Navame ko nu kho, āvuso, sippam jānāti, āvuso, amhesu idha sannipati-tesu ko nu jīvitanimittam sikkhitabbaṭṭhena “sippam”ti laddhanāmam yaṃkiñci ājivam vijānāti? **Ko kiṃ sippam sikkhīti** ko dīgharattam sippācariyakulam payirupāsivā āgamato payogato ca hatthisippādīsu kiṃ sippam sikkhīti? **Kataram sippam sippānam agganti** sabbasippānam agārayhatāya mahapphalatāya akicchasi-ddhiyā ca kataram sippam aggam uttamaṃ? Yam nissāya sukkena sakkā jīvituntī adhippāyo. **Tatthekacce**ti tesu bhikkhūsu ekacce bhikkhū. Ye hatthācariyakulā pabbajitā te. **Evamāhamsūti** te evam bhaṇiṃsu. Ito parampi “ekacce”ti vuttaṭṭhāne eseva nayo. **Hatthisippanti** yaṃ hatthīnam pariggaṇhanadamanasāraṇarogatikicchādibhedam kattabam, tam uddissa pavattam sabbampi sippam idha “hatthisippam”ti adhippetam. **Assasippanti** etthāpi eseva nayo. **Rathasippam** pana rathayoggānam damanasāraṇādividhānavasena ceva rathassa karaṇavasena ca vedītabbam. **Dhanusippanti** issāsasippam, yo dhanubbedhoti vuccati. **Tharusippanti** sesa-āvudhasippam. **Muddāsippanti** hatthamuddāya gaṇanasippam. **Gaṇanasippanti** acchiddakagaṇanasippam. **Saṅkhānasippanti** saṅkalanapaṭuppādanādivasena piṇḍagaṇanasippam. Tam yassa paguṇam hoti, so rukkhampi disvā “ettakāni ettha paṇṇānī”ti gaṇitum jānāti. **Lekhāsippanti** nānākārehi akkharalikhana-sippam, lipiñāṇam vā. **Kāveyyasippanti** attano cintāvasena vā parato paṭiladdhasutavasena vā, “imassa ayamattho, evam nam yojessāmī”ti evam atthavasena vā, kiñcīdeva kabbam disvā, “tappaṭibhāgam kabbam karissāmī”ti (..0185) ṭhānupattikapaṭibhānavasena vā cintākavi-ādinam catunnam kavīnam kabbakaraṇasippam. Vuttañhetam bhagavatā-

“Cattārome, bhikkhave, kavī- cintākavi, sutakavi, atthakavi, paṭibhānakavi”ti (a. ni. 4.231).

Lokāyatasippanti “kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā”ti evamādinayappavattaṃ paralokanibbānānaṃ paṭisedhakaṃ vitaṇḍasatthasippaṃ. **Khattavijjāsippanti** abbheyyamāsurakkhādīnītisatthasippaṃ. Imāni kira dvādasa mahāsippāni nāma. Tenevāha tattha tattha “**sippānaṃ aggan**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sabbasippāyatanānaṃ jīvikatthātāya vaṭṭadukkhato anissaraṇabhāvaṃ, silādīnaṃyeva pana suparisuddhānaṃ nissaraṇabhāvaṃ, taṃ samaṅginoyeva ca bhikkhubhāvaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **asippajīvīti** catunnaṃ taṇhuppādānaṃ samucchavedavikkhambhanena paccayāsāya visositattā yaṃkiñci sippaṃ upanissāya jīvikaṃ na kappetīti asippajīvī, etena ājīvapārisuddhisīlaṃ dasseti. **Lahūti** appakiccatāya sallahukavuttitāya ca lahu abahulasambhāro, etena catupaccayasantosāsiddhaṃ subharataṃ dasseti. **Atthakāmoti** sadevakassa lokassa atthameva kāmetīti atthakāmo, etena sattānaṃ anattaparivajjanassa pakāsītattā pātimokkhasaṃvarasīlaṃ dasseti pāṇātipātādi-anattaviramaṇaparidīpanato. **Yatindriyoti** cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ abhijjhādyappavattito saṃyamena yatindriyo, etena indriyasamvarasīlaṃ vuttaṃ. **Sabbadhi vippamuttoti** evaṃ suparisuddhasīlo catupaccayasantose avaṭṭhito sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā aniccādivasena saṅkhāre sammasanto vipassanaṃ ussukkāpetvā tato paraṃ paṭipāṭiyā pavattitehi catūhi ariyamaggehi saṃyojanānaṃ pahīnattā sabbadhi sabbattha bhavādīsu vippamutto.

Anokasārī (..0186) **amamo nirāsoti** tathā sabbadhi vippamuttattā eva okasaṅkhātesu chasupi āyatanesu taṇhābhīsaraṇassa abhāvena anokasārī, rūpādīsu katthaci mamaṅkārābhāvato amamo, sabbena sabbaṃ anāsīsanato nirāso. **Hitvā mānaṃ ekacaro sa bhikkhūti** evaṃbhūto ca so arahattamaggappattisamakāla-meva anavasesaṃ mānaṃ hitvā pajahitvā ime bhikkhū viya gaṇasaṅgaṇikaṃ akatvā pavivekakāmatāya taṇhāsahāyavirahena ca sabbiriyāpathesu ekacaro, so sabbaso bhinnakilesattā paramatthato bhikkhu nāma. Ettha ca “asippajīvī”ti-ādinā lokiyaguṇā kathitā, “sabbadhi vippamutto”ti-ādinā lokuttaraguṇā kathitā. Tattha asippajīvīti-ādi “vibhave ṭhitasseva ayaṃ dhammo, na sippaṃ nissāya micchājīvena jīvikaṃ kappentassa, tasmā sippesu sāraggahaṇaṃ vissajjetvā adhisīlādīsu- yeva tumhehi sikkhitabban”ti dasseti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lokasuttavaṇṇanā

30. Dasame **buddhacakkhunāti** ettha āsayānusayañāṇaṃ indriyaparopariyattañāṇaṅca buddhacakkhu nāma. Yathāha-

“Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā lokam volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye”ti-ādi (ma. ni. 1.283; 2.339).

Lokanti tayo lokā- okāsaloko, saṅkhāraloko, sattalokoti. Tattha-

“Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
disā bhanti virocanā;
tāva saḥassadhā loko,
ettha te vattatī vaso”ti.-

Ādisu (ma. ni. 1.503) okāsaloko. “Eko loko- sabbe sattā āhāraṭṭhitikā, dve lokā- nāmañca rūpañca, tayo lokā- tisso vedanā (..0187), cattāro lokā- cattāro āhārā, pañca lokā- pañcupādānakkhandhā, cha lokā- cha ajjhāttikāni āyatanāni, satta lokā- satta viññāṇaṭṭhitiyo, aṭṭha lokā- aṭṭha lokadhammā, nava lokā- nava sattā- vāsā, dasa lokā- dasāyatanāni, dvādasa lokā- dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa lokā- aṭṭhārasa dhātuyo”ti-ādīsu (paṭi. ma. 1.112) saṅkhāraloko. “Sassato loko, assato loko”ti-ādīsu sattaloko vutto. Idhāpi sattaloko veditabbo.

Tattha lokīyati vicittākārato dissatīti cakkavāḷasaṅkhāto loko okāsaloko, saṅkhāro lujjati palujjatīti loko, lokīyati ettha puññapāpaṃ tabbipāko cāti sattaloko. Tesu bhagavā mahākaruṇāya anukampamāno saṃsāradukkhato mocetukāmo sattalokam olokesi. Katamassa pana sattāhassa accayena olokesi? Paṭhamassa sattāhassa. Bhagavā hi pallaṅkasattāhassa pariyosāne pacchimayāmāvasāne “yadā have pātubhavanti dhammā ...pe... sūriyova obhāsayamantalikkhan”ti (udā. 1-3; kathā. 321; mahāva. 1-3) imaṃ ariyamaggānubhāvādīpakam udānam udā- netvā, “ahaṃ tāva evaṃ suduttaram saṃsāramahogham imāya dhammanāvāya samuttarivā nibbānapāre ṭhito, handa dāni lokampi tāressāmi, kīdiso nu kho loko”- ti lokam volokesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- **“atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā buddhacakkhunā lokam volokesi”** ti.

Tattha **volokesī**ti vividhehi ākārehi passi, hatthatale

ṭhapita-āmalakaṃ viya attano ñāṇena paccakkhaṃ akāsi. **Anekehi santāpehī-**ti-ādi volokitākāradassanaṃ. **Anekehi santāpehī**ti anekehi dukkhehi. Dukkhañhi santāpanapīlanaṭṭhena santāpoti vuccati. Yathāha- “dukkhassa pīlanaṭṭho saṅkhatatṭho santāpatṭho vipariṇāmatṭho”ti (paṭi. ma. 1.17). Tañca dukkhadukkādivasena ceva jāti-ādivasena ca anekappakāraṃ. Tena vuttaṃ “anekehi santāpehī”ti. Anekehi dukkhehi santappamāne pīliyamāne bādhiyamāne. **Parilāhehī**ti paridāhehi. **Paridayhamāneti** indhanaṃ viya agginā samantato ḍayhamāne. **Rāgajehī**ti rāgasambhūtehi (..0188). Esa nayo sesesupi. Rāgādayo hi yasmiṃ santāne uppajjanti, taṃ niddahantā viya vibādheti, tena vuttaṃ- “tayome, bhikkhave, aggī-rāgaggi, dosaggi, mohaggi”ti (itivu. 93). Yato te cittaṃ kāyañca kilesentīti kilesāti vuccanti. Ettha ca paridayhamāneti etena bhagavā rāgādikilesānaṃ pavattidukkhaṃ, tena ca sattānaṃ abhibhūtataṃ dasseti. Santappamāneti iminā pana tesam kālantaradukkhaṃ, tena nirantaropaddavatañca dasseti.

Bhagavā hi bodhirukkhamūle aparājitaṃ pannaṃ nisinnā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarivā majjhimayāme dibbacakkhūṃ visodhetvā pacchimayāme paṭi-ccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā kilesamūlakaṃ vaṭṭadukkhaṃ abhiññāya saṅkhāre pariggahetvā sammāsanto anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggādhigamena sayam vigataviddhastakilesa abhisambuddho hutvā paccavekkhaṇānantaraṃ anavasesānaṃ kilesānaṃ pahīnattā attano vaṭṭadukkhaṃ parikkhiṇabhāvadīpakāṃ sabbabuddhānaṃ avijahitaṃ “anekajātisaṃsāraṃ”ti (dha. pa. 153) udānaṃ udānetvā teneva pannaṃ vimuttisukhapaṭisaṃvedī nisinnā sattamāya rattiyā tisu yāmesu vuttanayena tīṇi udānāni udānetvā tatiya-udānānantaraṃ buddhacakkhunā lokaṃ volokento “sakalamidaṃ sattānaṃ vaṭṭadukkhaṃ kilesamūlakaṃ, kilesā nāmete pavattidukkhaṃ āyatimpī dukkhahetubhūtā, tehi ime sattā santappanti paridayhanti cā”ti passi. Tena vuttaṃ “**addasā kho bhagavā ...pe... mohajehipi**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ lokassa yathāvuttasantāpaparilāhehi abhibhuyyamānataṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ sabbasantāpaparilāhato parinibbānavibhāvanaṃ mahā-udānaṃ udānesi.

Tattha **ayaṃ loko santāpajātoti** ayaṃ sabbopi loko jarārogamaṇehi ceva nānāvidhabyasanehi ca kilesapariyuṭṭhānehi ca jātasantāpo, uppanakāyikacetasikadukkābhāvavoti attho. **Phassaparetoti** tato eva anekehi dukkhasamphassehi parihato upadduto. Atha vā **phassaparetoti** sukhādisaṅkhātānaṃ tissannaṃ dukkhātānaṃ paccayabhūtehi chahi phassehi abhibhūto, tato tato dvārato tasmim (..0189) tasmim ārammaṇe pavattivasena upassaṭṭho. **Rogaṃ vadati attatoti** phassapaccayā uppajjamānaṃ vedanāsaṅkhātānaṃ rogaṃ dukkhaṃ, khandhapañcakameva vā yathābhūtaṃ ajānanto “ahan”ti saññāya diṭṭhigāhavasena “ahaṃ sukhito dukkhito”ti attato vadati. “Attano”tipi paṭhanti. Tassattho- yvāyaṃ loko kenaci dukkhadhammena phuṭṭho abhāvitattatāya adhvāsetuṃ asakkonto “aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ attanopi mā hotū”ti-ādinā vipalāpanto kevalaṃ attano rogaṃ vadati, tassa pana pahānāya na paṭipajjatīti adhippāyo. Atha vā taṃ yathāvuttaṃ dukkhaṃ yathābhūtaṃ ajānanto taṇhāgāhavasena “mamaṃ”ti saññāya

attato vadati, “mama idan”ti vācaṃ nicchāreti.

Yena yena hi maññatīti evamimaṃ rogabhūtaṃ khandhapañcakaṃ attato attano vā vadanto loko yena yena rūpavedanādinā kāraṇabhūtena, yena vā sassa-tādinā pakārena diṭṭhimānataṇhāmaññanāhi maññati. **Tato taṃ hoti aññathā**ti tato attanā parikkappitākārato taṃ maññanāya vatthubhūtaṃ khandhapañcakaṃ aññathā anattānattaniyameva hoti. Vase vattetuṃ asakkuṇeyyatāya ahaṅkārama-maṅkāratuṃ na nipphādetīti attho. Atha vā **tatoti** tasmā maññanāmatthabhāvato taṃ khandhapañcakaṃ niccādivasena maññitaṃ aññathā aniccādisabhāvameva hoti. Na hi maññanā bhāvamaññathattaṃ vā lakkhaṇamaññathattaṃ vā kātuṃ sakkoti.

Aññathābhāvī bhavasattoti asambhave vaḍḍhiyaṃ hitasukhe satto laggo satta-loko maññanāya yathārucci cintiyamānopi viparītaṃ paṭipattiyā tato aññathābhāvī ahitadukkhabhāvī vighātaṃyeva pāpuṇāti. **Bhavamevābhinandatīti** evaṃ santepi taṃ maññanāparikkappitaṃ avijjamānaṃ bhavaṃ vaḍḍhiṃ abhinandati eva abhika-ṅkhati eva. Atha vā **aññathābhāvīti** “nicco me attā”ti-ādinā maññanāya parikkappitā-kārato sayaṃ aññathābhāvī samāno anicco adhuvoti attho. **Bhavasattoti** kāmādi-bhavesu bhavataṇhāya satto laggo gadhito. **Bhavamevābhinandatīti** aniccādisa-bhāvaṃ bhavameva niccādivasena parāmasitvā, tattha vā adhimuttisaññaṃ taṇhādiṭṭhābhinandanāhi abhinandati, na tattha nibbindati (..0190). **Yadabhina-ndati taṃ bhayanti** yaṃ vaḍḍhisāṅkhātaṃ bhavaṃ kāmādi bhavaṃ vā abhina-ndati, taṃ aniccādivipariṇāmasabhāvattā anekabyasanānubandhattā ca bhavahe-tubhāvato ativiya bhayānakatṭhena bhayaṃ. **Yassa bhāyatīti** yato jarāmaraṇādito bhāyati, taṃ jarāmaraṇādi dukkhādiṭṭhānabhāvato dukkhadukkhabhāvato ca dukkhaṃ. Atha vā **yassa bhāyatīti** bhavābhinandanena yassa vibhavassa bhāyati, so ucchedasaṅkhāto vibhavo, tato bhāyanañca dukkhavattubhāvato jāti-ādidu-kkhassa anativattanato ca dukkhaṃ dukkhasabhāvamevāti attho. Atha vā **yassa bhāyati taṃ dukkhanti** yassa aniccādikassa bhāyati taṃ nissaraṇaṃ ajānanto, taṃ bhayaṃ tassa dukkhaṃ hoti, dukkhaṃ āvahaṭīti attho.

Ettakena vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ, “**bhavavippahānāya kho panidaṃ brahmacariyaṃ vussati**”ti āha. Tattha **bhavavippahānāyāti** kāmādi bhava- vassa pajahanatthāya. **Khoti** avadhāraṇe, **panāti** padapūraṇe nipāto. **Idanti** āsa- nnapaccakkhavacanaṃ. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Vussatīti** pūre- ssati. Idaṃ vuttaṃ hoti- ekanteneva kāmādi bhavassa samudayappahānena ana- vasesapajahanatthāya idaṃ mayā satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhye- yyāni atidukkarāni ācaritvā pāramiyo pūretvā bodhimaṇḍe tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā adhigataṃ silādikkhandhattayasaṅgahaṃ aṭṭhaṅgikamagga- brahmacariyaṃ cariyati bhāviyatīti.

Evaṃ ariyamaggassa ekaṃseneva niyyānikabhāvaṃ dassetvā idāni aññama- ggassa tadabhāvaṃ dassento “**ye hi kecī**”ti-ādimāha. Tattha **yeti** aniyamaniddeso. **Hīti** nipātamattaṃ. **Kecīti** ekacce. Padadvayenāpi tathāvādinō diṭṭhigatike aniya- mato pariyādiyati. **Samaṇāti** pabbajjūpagamanamattena samaṇā, na samitapāpā. **Brāhmaṇāti** jātimattena brāhmaṇā, na bāhitapāpā. **Vāsaddo** vikappattho. **Bhavana bhavassa vippamokkhamāhamsūti** ekacce kāmabhavena rūpabhavena vā sabba-

bhavato vimuttiṃ saṃsārasuddhiṃ kathayiṃsu.

Ke panevaṃ vadantīti? Diṭṭhadhammanibbānavādino tesu hi keci “uḷārehi pañcahi kāmagaṇehi samappito attā diṭṭheva dhamme paramaṃ nibbutiṃ patto (..01 hoti”ti vadanti. Keci “rūpāvacarajjhānesu paṭhamajjhānasamaṅgī ...pe... keci “dutiyaṭatīyacatutthajjhānasamaṅgī attā diṭṭheva dhamme paramaṃ nibbutiṃ patto hoti”ti vadanti. Yathāha-

“Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi ‘yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito”ti (dī. ni. 1.94) vitthāro.

Te pana yasmā yāvadatthaṃ pītattā suhitāya jalūkāya viya ruhirapipāsā kāmādisukhehi samappitassa tassa attano kāmesanādayo na bhavissanti, tadabhāve ca bhavassa abhāvoyeva, yasmiṃ yasmiñca bhava ṭhitassa ayaṃ nayo labbhati, tena tena bhavena sabbabhavato vimutti hotīti vadanti, tasmā “bhavena bhavassa vipkamokkhamāhaṃsū”ti vuttā. Yesañca “ettakaṃ nāma kālaṃ saṃsaritvā bālā ca paṇḍitā ca pariyoṣānabhava ṭhatvā saṃsārato vimuccanti”ti laddhi, tepi bhavena bhavassa vipkamokkhaṃ vadanti nāma. Vuttañhetam-

“Cullāsīti mahākappino satahassāni yāni bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti”ti (dī. ni. 1.168).

Atha vā **bhavenā**ti bhavadiṭṭhiyā. Bhavati sassataṃ tiṭṭhatīti pavattanato sassata-diṭṭhi bhavadiṭṭhīti vuccati, bhavadiṭṭhi evettha uttarapadalopena bhavataṇhāti-ā-dīsu viya bhavoti vutto. Bhavadiṭṭhivasena ca ekacce bhavavisesaṃyeva kilesānaṃ vūpasantavuttiyā āyuno ca dīghāvāsātāya niccādisabhāvaṃ bhavavimokkhaṃ maññanti, seyyathāpi bako brahmā “idaṃ niccaṃ, idaṃ dhuvam, idaṃ sassataṃ, idaṃ avipariṇāmadhamman”ti (ma. ni. 1.501) avoca. Tesamevaṃ vipariṇāgāhīnaṃ anissaraṇe nissaraṇadiṭṭhīnaṃ kuto bhavavimokkho. Tenāha bhagavā- **“sabbe te ‘avippamuttā bhavasmā’ti vadāmi”** ti.

Vibhavenāti ucchedena. **Bhavassa nissaraṇamāhaṃsū**ti sabbabhavato niggaṃanaṃ nikkhantiṃ saṃsārasuddhiṃ vadiṃsu. Te hi “bhavena bhavassa vipkamokkho”ti vadantānaṃ vādaṃ ananujānantā bhavūpacchedena nissaraṇaṃ paṭijāniṃsu. **Vibhavenā**ti vā ucchedadiṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjati attā ca loko (..0 cāti pavattanato ucchedadiṭṭhi vuttanayena “vibhavo”ti vuccati. Ucchedadiṭṭhivasena hi sattā adhimuccitvā tattha tattha uppannā ucchijjanti, sā eva saṃsārasuddhīti ucchedavādino. Vuttañhetam-

“Yato kho bho ayaṃ attā rūpī cātumahābhūtikō ...pe... nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharati, ettāvata kho bho ayaṃ attā sammā samucchinnō hoti”ti (dī. ni. 1.85).

Tathā-

“Natthi, mahārāja, dinnaṃ, natthi yitthaṃ natthi hutam ...pe... bāle ca paṇḍite ca kāyassa bheda ucchijjanti vinassanti na honti paraṃ maraṇā”ti ca (dī. ni. 1.171).

Tesampi evaṃ vipariṇāgāhīnaṃ kuto bhavanissaraṇaṃ. Tenāha bhagavā- **“sabbe te ‘anissaṭṭā bhavasmā’ti vadāmi”** ti. Na hi ariyamaggabhāvanāya anavasesakilesaṃ asamuggātetvā kadācīpi bhavato nissaraṇavimutti sambhavati. Tathā

hi tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ yathābhūtāvabodhābhāvato “atthi natthi”ti antadvayanipatitānaṃ taṇhādiṭṭhivasena samparitasitavipphanditamattaṃ, yato te diṭṭhigatikā pavattihetūsupi sammūḷhā sakkāyabhūmiyaṃ sunikhāte viparītadassanathambhe taṇhābandhanena baddhā gaddūlabandhanā viya sā na vijahanti bandhanaṭṭhānaṃ, kuto nesaṃ vimokkho?

Ye pana catusaccavibhāvanena pavatti-ādīsu asammohato taṃ antadvayaṃ anupagamma majjhimaṃ paṭipadaṃ samāruḷhā, tesameva bhavavippamokkho nissaraṇāñcāti dassento satthā “**upadhiṃ hi**”ti-ādimāha. Tattha **upadhinti** khandhādi-upadhiṃ. **Hīti** nipātamattaṃ. **Paṭiccāti** nissāya, paccayaṃ katvā. **Dukkhanti** jāti-ādi dukkhaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yatthime diṭṭhigatikā vimokkhasaṅgino, tattha khandhakilesābhisaṅkhārūpadhayo adhigatā, kuto tattha dukkhanissaraṇaṃ? Yatra hi kilesā, tatrābhisaṅkhārasambhavato bhavapabandhassa avicchedoyevāti vaṭṭadukkhasa anivatti. Tena vuttaṃ- “upadhiñhi paṭicca dukkhamidam sambhoti”ti.

Idāni (..0193) yaṃ paramatthato dukkhasa nissaraṇaṃ, taṃ dassetuṃ, “**sabbupādānakkhayā natthi dukkhasa sambhavo**”ti vuttaṃ. Tattha **sabbupādānakkhayāti** kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti sabbesaṃ imesaṃ catunnampi upādānānaṃ ariyamaggādhigamena anavasesappahānato. Tattha diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti imāni tīṇi upādānāni sotāpattimaggena khīyanti, anuppattidhammataṃ āpajjanti. Kāmupādānaṃ apāyagamaṇiyaṃ paṭhamena, kāmarāgabhūtaṃ bahalaṃ dutiyena,

sukhumam tatiyena, rūparāgārūparāgappahānam catutthenāti catūhipi maggehi khīyati, anuppattidhammataṃ āpajjati veditabbaṃ. **Natthi dukkhassa sambhavoti** evaṃ sabbaso upādānakkhayā tadekaṭṭhatāya sabbassapi kilesagaṇassa anuppādanato appamattakassapi vaṭṭadukkhassa sambhavo pātubhāvo natthi.

Evaṃ bhagavā hetunā saddhiṃ pavattiṃ nivattiṃca dassetvā “imaṃ nayaṃ ajānanto ayaṃ sattaloko vaṭṭatopi sīsaṃ na ukkhipati”ti dassento “**lokamimaṃ passā**”-ti-ādimāha. Tattha **lokamimaṃ passā**ti attano buddhacakkhunā paccakkhato visayabhāvassa upagatattā “lokamimaṃ passā”ti bhagavādassanakiriyāya niyojento attānamevālapati. **Puthū**ti bahū, visuṃ visuṃ vā. **Avijjāya paretā**ti “dukkhe aññāṇa”-ti-ādinā (dha. sa. 1106; vibha. 226) nayena vuttāya catusaccapaṭicchādikāya avijjāya abhibhūtā. **Bhūtā**ti kammakilesehi jātā nibbattā. **Bhūtaratā**ti bhūtesu mātā-pituputtadārādisaññāya aññasattesu taṇhāya ratā, bhūte vā khandhapañcake aniccāsubhadukkhānattasabhāve taṃsabhāvānavabodhato itthipurisādiparikappavasena niccādivasena attattaniyagāhavasena ca abhiratā. **Bhavā aparimuttā**ti yathāvuttena taṇhādiṭṭhigāhena bhavato saṃsārato na parimuttā.

Ettha ca “lokamiman”ti paṭhamam tava sakalampi sattanikāyam sāmāññato ekattam upanento ekavacanena anodhiso gahaṇam dīpetvā “svāyam loko bhavayonigatiṭṭhitisattāvāsādivasena ceva tatthāpi taṃtaṃsattanikāyādivasena ca anekabhedabhinno paccekam mayā volokito”ti attano buddhacakkhuññānubhāvam pakāsento sathā puna vacanabhedam katvā bahuvacanena odhiso gahaṇam dīpeti “puthū (..0194) avijjāya paretā bhūtā”ti-ādinā. Evañca katvā “lokamiman”ti upayogavacanam katvā “avijjāya paretā”ti-ādinā paccattabahuvacananiddesopi aviruddho hoti bhinnavākyattā. Keci pana ekavākyatādhippāyena “avijjāya paretam bhūtam bhūtaratam bhavā aparimuttan”ti paṭhanti, vibhattibhedavase-
neva pana purāṇapāṭho.

Idāni yena upāyena bhavavippamokkho hoti, taṃ sabbam titthiyānam avisaya-
bhūtam buddhagocaram vipassanāvīthiṃ dassento “**ye hi keci**”ti-ādimāha. Tattha **ye hi keci bhavā**ti kāmabhavādi saññībhavādi ekavokārabhavādivibhāgena nānā-
bhedabhinna sātavanto vā asātavanto vā dīghāyukā vā ittarakkhaṇā vā ye hi keci bhavā. **Sabbadhī**ti uddham adho tiriyaṃti ādivibhāgena sabbattha. **Sabbatthāyā**ti saggāpāyamanussādivibhāgena. **Sabbe teti**-ādīsu sabbepi te bhavā rūpaveda-
nādidhammā hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā**, udayabbayapaṭipīlitattā **dukkhā**, jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatāya **vipariṇāmadhammā**. Itisaddo ādi-attho pakārattho vā, tena anattalakkhaṇampi saṅgahetvā avasavattanaṭṭhena anattā, vipariṇāmadhammatāya vā avasavattanaṭṭhena anattāti vuttā.

Evaṃ lakkhaṇattayapaṭivijjhanākārena **etaṃ** bhavasāṅkhātam khandhapañcakam **yathābhūtam** aviparitam **sammappaññāya** sammā ñāyena vipassanāsa-
hitāya maggapaññāya **passato** pariññābhīsamayādivasena paṭivijjhato “bhavo nicco”ti ādinayappavattā bhavesu **taṇhā pahīyati**, aggamaggappattisamakāla-
meva anavasesam nirujjhati, ucchedadiṭṭhiyā sabbaso pahīnattā **vibhavam** vicchedam **nābhinandati** na pattheti. Evaṃbhūtassa tassa yā kāmataṇhādivasena aṭṭhasatabhedā avatthādivibhāgena anantabhedā ca, tāsam **sabbaso** sabbappa-

kārena **taṇhānaṃ khayā** pahānā, tadekaṭṭhatāya sabbassapi saṃkilesapakkhassa **asesaṃ** nissesaṃ **virāgena** ariyamaggena yo anuppādanirodho, taṃ **nibbānanti**.

Evaṃ taṇhāya pahānamukhena sa-upādisesanibbānaṃ dassetvā idāni anupādisesanibbānaṃ dassento “**tassa nibbutassa**” ti-ādimāha. Tassattho (..0195)- yo so sabbaso taṇhānaṃ khayā kilesaparinihbānena nibbuto vuttanayena bhinnakilesa khīṇāsavabhikkhu, **tassa nibbutassa bhikkhuno anupādā** upādānābhāvato kilesābhisaṅkhāramāraṇaṃ vā aggahaṇato **punabbhavo na hoti**, āyatimaṃ paṭisaṇḍhivasena upapattibhavo natthi. Evaṃbhūtena ca tena **abhibhūto māro**, ariyamaggakkaṇe kilesamāro abhisaṅkhāramāro devaputtamāro ca carimakacittakkaṇe khandhamāro maccumāro cāti pañcavidho māro abhibhūto parājito, puna sīsaṃ ukkhipitimaṃ appadānena nibbisevano kato, yato tena vijito saṅgāmo mārehi tattha tattha pavattito. Evaṃ **vijitasāṅgāmo** pana iṭṭhādīsu sabbesu vikārabhāvena tādilakkhaṇappattiyā **tādī** arahā **sabbabhavāni** yathāvuttabhede sabbepi bhava **upaccagā** samatikkanto, na yattha katthaci saṅkhaṃ upeti, aññadatthu anupādāno viya jātavedo parinibbānato uddhaṃ apaññattikova hotīti. Iti bhagavā imaṃ mahā-udānaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā kūṭaṃ gahetvā niṭṭhapesi.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca nandavaggavaṇṇanā.

4. Meghiyavaggo

1. Meghiyasuttavaṇṇanā

31. Meghiyavaggassa (..0196) paṭhame **cālikāyanti** evaṃ nāmake nagare. Tassa kira nagarassa dvāraṭṭhānaṃ muñcitvā samantato calapaṅkaṃ hoti, taṃ calapaṅkaṃ nissāya ṭhitattā oloketānaṃ calamānaṃ viya upaṭṭhāti, tasmā “cālikā” ti vuccati. **Cālike pabbate**ti tassa nagarassa avidūre eko pabbato, sopi sabbasetattā kālapakkha-uposathe oloketānaṃ calamāno viya upaṭṭhāti, tasmā “cālikapabbato” ti saṅkhaṃ gato. Tattha bhagavato mahantaṃ vihāraṃ kārayiṃsu, bhagavā tadā taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā tasmaṃ cālikapabbatamahāvihāre viharati. Tena vuttaṃ- “cālikāyaṃ viharati cālike pabbate” ti. **Meghiyoti** tassa therassa nāmaṃ. **Upaṭṭhāko hotīti** paricāraṃ hoti. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ upaṭṭhākaṃ anibaddhā ahesuṃ, ekadā nāgasamālo, ekadā nāgito, ekadā upavāno, ekadā sunakkhatto, tadāpi meghiyattherova upaṭṭhāko. Tenāha- “tena kho pana samayena āyasmā meghiyo bhagavato upaṭṭhāko hotī” ti.

Jantugāmanti evaṃ nāmakaṃ tasseva vihārassa aparaṃ gocaragāmaṃ. “Jantugāman” tipi pāṭho. **Kimikāḷāyā**ti kāḷakimīnaṃ bahulatāya “kimikāḷā” ti laddhanā-

māya nadiyā. **Jaṅghavihāraṇti** ciranisajjāya jaṅghāsu uppannakilamathavinoda-
nattham vicaraṇam. **Pāsādikaṇti** aviraḷarukkhatāya siniddhapattatāya ca passa-
ntānam pasādamāvahatīti pāsādikaṇ. Sandacchāyatāya manuññabhūmibhāga-
tāya ca **manuññam**. Anto pavitthānam pītisomanassajananaṭṭhena cittaṇ rametīti
ramaṇiyam. **Alanti** pariyattam, yuttantipi attho. **Padhānatthikassāti** yogena bhāva-
nāya atthikassa. **Padhānāyāti** samaṇadhammakaraṇāya. **Āgaccheyyāhanti** āga-
ccheyyam aham. Therena kira pubbe taṇ ṭhānam anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni
raññā eva satā anubhūtam uyyānam ahosi, tenassa diṭṭhamattheyeva tatha viha-
ritum cittaṇ nami. **Āgamehi tāvāti** (..0197) satthā therassa vacanam sutvā upadhā-
rento “na tāvassa ñānam paripākam gatan”ti ñatvā paṭikkhipanto evamāha. **Eka-
kamhi tāvāti** idam panassa “evamayam gantvāpi kamme anipphajjamāne nirā-
saṅko hutvā pemavasena puna āgacchissatī”ti cittamaddavajananaṭṭham āha.
Yāva añño pi koci bhikkhu āgacchatīti añño koci bhikkhu mama santikam yāva
āgacchati, tāva āgamehīti attho. “Koci bhikkhu dissatī”tipi pāṭho. “Āgacchatū”tipi
paṭhanti, tathā “dissatū”ti.

Natthi kiñci uttari karaṇiyanti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññādīnam soḷa-
sannaṇ kiccānam katattā, abhisambodhiyā vā adhigatattā tato aññam uttari kara-
ṇiyam nāma natthi. **Natthi katassa vā paticayoti** katassa vā puna paticayopi natthi.
Na hi bhāvitamaggo puna bhāvīyati, pahīnakilesānam vā puna pahānena kiccaṇ
atthi. **Atthi katassa paticayoti** mayham santāne nipphāditassa silādiddhammassa
ariyamaggassa anadhigatattā tadattham puna vaḍḍhanasaṅkhāto paticayo atthi,
icchitabboti attho. **Padhānanti kho meghiya vadamānam kinti vadeyyāmāti** “sama-
ṇadhammam karomī”ti taṇ vadamānam mayam aññam kiṇ nāma vadeyyāma?

Divāvihāram nisīdīti divāvihāratthāya nisīdi. Nisinno ca yasmiṇ maṅgalasilā-
paṭṭe pubbe anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni rājā hutvā uyyānakīlam kīlanto vividha-
nāṭakaparivāro nisinnapubbo, tasmimyeva ṭhāne nisīdi. Athassa nisinnakālato
paṭṭhāya samaṇabhāvo vigato viya ahosi, rājavesam gahetvā nāṭakaparivārapari-
vuto setacchattassa heṭṭhā mahārahe pallaṅke nisinnō viya jāto. Athassa taṇ
sampattiṇ assādayato kāmavitakko udapādi. So tasmimyeva khaṇe sahoḍḍham
gahite dve core ānetvā purato ṭhapite viya addasa. Tesu ekassa vadham āṇāpana-
vasena byāpādavitakko uppajji, ekassa bandhanam āṇāpanavasena vihiṃsāvi-
takko, evam so latājālena rukkho viya madhumakkhikāhi madhughātako viya ca
akusalavitakkehi parikkhitto samparikiṇṇo ahosi. Taṇ sandhāya “**atha kho āya-
smato meghiyassā**”ti-ādi vuttaṇ.

Acchariyam (..0198) **vata bhoti** garahaṇacchariyam nāma kiretam yathā
āyasmā ānando bhagavato valiyagattam disvā avoca “acchariyam, bhante,
abbhutam, bhante”ti (sam. ni. 5.511). Apare pana “tasmim samaye pupphaphala-
pallavādīsu lobhasena kāmavitakko, kharassarānam pakkhi-ādīnam saddassa-
vanena byāpādavitakko, leḍḍu-ādīhi tesam paṭibāhanādhippāyena vihiṃsāvitakko,
‘idhevāham vaseyyan’ti tatha sāpekkhatāvasena kāmavitakko, vanacarake tatha
tatha disvā tesu cittadubbhanena byāpādavitakko, tesam viheṭhanādhippāyena
vhiṃsāvitakko tassa uppajji”tipi vadanti. Yathā vā tathā vā tassa micchāvitakku-

ppattiyeva acchariyakāraṇaṃ. **Anvāsattā**ti anulaggā vokiṇṇā. Attani garumhi ca ekattepi bahuvacanaṃ dissati. “Anusanto”tipi pāṭho.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti evaṃ micchāvitakkehi samparikiṇṇo kamma-ṭṭhānasappāyaṃ kātuṃ asakkonto “idaṃ vata disvā dīghadassī bhagavā paṭise-dhesī”ti sallakkhetvā “imaṃ kāraṇaṃ dasabalassa āroccessāmī”ti nisinnāsanato vuṭṭhāya yena bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā ca “**idha mayhaṃ, bhante**”ti-ādinā attano pavattiṃ ārocesi.

Tattha **yebhuyyena**ti bahulaṃ abhikkhaṇaṃ. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā**ti akosa-llasambhūtā. Duggatisampāpanatṭhena vā pāpakā, kusalapaṭipakkhatāya akusalā. Vitakkehi ūhati ārammaṇaṃ cittaṃ abhiniropetiti vitakko, kāmasahagato vitakko **kāmavitakko**, kilesakāmasampayutto vatthukāmārammaṇo vitakkoti attho. Byāpā-dasahagato vitakko **byāpādavitakko**. Vihimsāsahagato vitakko **vihimsāvitakko**. Tesu kāmānaṃ abhinandanavasena pavatto nekkhammapaṭipakkho kāmavitakko, “ime sattā haññantu vā vinassantu vā mā vā ahesun”ti sattesu sampadussanava-sena pavatto mettāpaṭipakkho byāpādavitakko, pāṇileḍḍudaṇḍādīhi sattānaṃ vihe-ṭhetukāmatāvasena pavatto karuṇāpaṭipakkho vihimsāvitakko.

Kasmā panassa bhagavā tattha gamanaṃ anujāni? “Ananuññātopi cāyaṃ maṃ ohāya gacchissateva, ‘paricārakāmatāya maññe bhagavā gantuṃ na detī’ti (.0199) cassa siyā aññathattaṃ. Tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā”ti anujāni.

Evaṃ tasmim attano pavattiṃ ārocetvā nisinne athassa bhagavā sappāyaṃ dhammaṃ desento “**aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā**”ti-ādimāha. Tattha **apa-ripakkāyā**ti paripākaṃ appattāya. **Cetovimuttiyā**ti kilesehi cetaso vimuttiyā. Pubba-bhāge hi tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca kilesehi cetaso vimutti hoti, aparabhāge samucchadavasena ceva paṭipassaddhivasena ca. Sāyaṃ vimutti heṭṭhā vitthārato kathitāva, tasmā tattha vuttanayena

veditabbā. Tattha vimuttiparipācanīyehi dhammehi āsaye paripācite pabodhite vipassanāya maggagabbhaṃ gaṇhantiyā paripākaṃ gacchantiyā cetovimutti paripakkā nāma hoti, tadabhāve aparipakkā.

Katame pana vimuttiparipācanīyā dhammā? Saddhindriyādīnaṃ visuddhikaraṇavasena pannarasa dhammā veditabbā. Vuttañhetam-

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādaniye suttante paccavekkhato- imehi tihākārehi saddhindriyaṃ visujjhati.

“Kusīte puggale parivajjayato, āradhāvīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato- imehi tihākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati.

“Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato- imehi tihākārehi satindriyaṃ visujjhati.

“Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato- imehi tihākārehi samādhindriyaṃ visujjhati.

“Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṃ paccavekkhato- imehi tihākārehi paññindriyaṃ visujjhati.

“Iti (..0200) ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato- imehi pannarasahi ākārehi, imāni pañcindriyāni visujjhanti” ti (paṭi. ma. 1.185).

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā- saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā pahānasaññā virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhatā vīriyārambho nibbedhikapaññāti. Tesu vineyyadamanakusalo satthā vineyyassa meghiyattherassa ajjhāsayavasena idha kalyāṇamittatādayo vimuttiparipācanīye dhamme dassento “**pañca dhammā paripākāya saṃvattanti**” ti vatvā te vitthārento “**idha, meghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hoti**” ti-ādimāha.

Tattha **kalyāṇamitto**ti kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yassa sīlādiguṇasampanno “aghasa ghātā, hitassa vidhātā” ti evaṃ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamittova. Yathāvuttehi kalyāṇapuggaleheva sabbiriyāpathesu saha ayati pavattati, na vinā tehīti **kalyāṇasahāyo**. Kalyāṇapuggalesu eva citta ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārahāvena pavattatīti **kalyāṇasampavaṅko**. Padattayena kalyāṇamittasaṃsagge ādaraṃ uppādeti.

Tatridaṃ kalyāṇamittalakkhaṇaṃ- idha kalyāṇamitto saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṃ kammaphalañca, tena sammāsambodhihetubhūtaṃ sattesu hitesitaṃ na pariccajati. Sīlasampattiyā sabrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvaniyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhama, sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppā-

dādipaṭisaṃyuttānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho, vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti sattānaṃ hitappaṭipattiyā, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā avikkhitto (..0201) hoti samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparitaṃ jānāti. So satiyā kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā, samādhinā tattha ekaggacitto hutvā, vīriyena satte ahitā nise-dhetvā hite niyojeti. Tenāha-

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;

gambhīrañca kathāṃ kattā, no caṭṭhāne niyojaye”ti. (a. ni. 7.37);

Ayaṃ paṭhamo dhammo paripākāya saṃvattatīti, ayaṃ kalyāṇamittatāsaṅkhāto brahmacariyavāsassa ādibhāvato, sabbesañca kusalānaṃ dhammānaṃ bahukā-ratāya padhānabhāvato ca imesu pañcasu dhammesu ādito vuttattā paṭhamo ana-vajjadhammo avisuddhānaṃ saddhādīnaṃ visuddhikaraṇavasena cetovimuttiyā paripākāya saṃvattati. Ettha ca kalyāṇamittassa bahukāratā padhānatā ca “upa-ḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti vadantaṃ dhammabhaṇḍāgārikaṃ, “mā hevaṃ, ānandā”ti dvikkhattuṃ paṭisedhetvā, “saka-lameva hidaṃ, ānanda, brahmacariyaṃ, yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā”-ti-ādisuttapadehi (saṃ. ni. 1.129; 5.2) veditabbā.

Puna caparanti puna ca aparaṃ dhammajātaṃ. **Sīlavā**ti ettha kenatṭhena sīlaṃ? Sīlanatṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṃ, jhānādikusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Tasmā sīleti sīlatīti vā sīlaṃ. Ayaṃ tāva saddalakkhaṇanayena sīlattho. Apare pana “siraṭṭho sitalatṭho sīlatṭho saṃvaraṭṭho”ti niruttinayena atthaṃ vaṇṇenti. Tayidaṃ pāripūrito atisayato vā sīlaṃ assa atthīti sīlavā, sīlasampannoti attho.

Yathā ca sīlavā hoti sīlasampanno, taṃ dassetuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”-ti-ādimāha. Tattha **pātimokkhanti** sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṃ. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Pātimokkhameva (..0202) saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, tena saṃvuto pihitakāyavācoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, idamassa tasmim sīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatī**ti tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidī-panaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa, upari visesānaṃ yogassa ca upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyā**ti sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatī**ti sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesū**ti sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Aparo nayo- kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiri-yāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pāti, puthujjano. Ani-ccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena pari-bbhamanato gamanasīloti pāti, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhā-vassa patanasīloti vā pāti, sattasantāno cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradu-kkhato mokkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi vimokkhena satto “vimutto”ti vuccati.

Vuttañhi “cittavodānā sattā visujjhanti”ti (saṃ. ni. 3.100), “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādihetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti, “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratanaṃ”ti (saṃ. ni. 2.124) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho, “kaṇṭhekālo”ti-ādīnaṃ viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkhehīti pāti, cittaṃ. Vuttañhi “cittena niyyatī loko, cittena parikassatī”ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesā. Vuttañhi- “taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.55-57), taṇhādutiyo puriso”ti (itivu. 15, 105) cādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkho.

Atha (..0203) vā patati etthāti pāti, cha ajjhāttikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi- “chasa loko samuppanno, chasa kubhati santhavan”ti (su. ni. 171). Tato cha ajjhāttikabāhirāyatanasaṅkhātapātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pāti, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkho.

Atha vā sabbalokādhīpatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti mokkho. Patino mokkho tena paññattatīti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Sabbaguṇānaṃ vā tammūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca, so yathā-vuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti-ādīmetāṃ mukhametan”ti vitthāro.

Atha vā **pāti** pakāre, **atīti** accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhe-
tīti pātimokkhaṃ. Idañhi sīlaṃ sayāṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsa-
hitaṃca vikkhambhanavasena samucchavedavasena ca accantaṃ mokkheti moce-
tīti pātimokkhaṃ. Pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vitikkamadosato
paccekāṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva pātimokkho. Mokkhoti vā nibbānaṃ,
tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇu-
ggamaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo ca yathārahaṃ saṃkilesa-
nibbāpanato. Patimokkho eva pātimokkho. Pativattati mokkheti dukkhanti vā pati-
mokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evaṃ tāvettha pātimokkhasaddassa
attho veditabbo.

Saṃvarati pidahati etenāti saṃvaro, pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃ-
varo. Atthato pana tato tato vitikkamitabbato viratiyo cetanā ca. Tena pātimokkha-
saṃvarena upeto samannāgato pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti vutto. Vuttañhetāṃ
vibhaṅge-

“Iminā (..0204) pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupā-
gato upapanno samupapanno samannāgato, tena vuccati pātimokkhasaṃvara-
saṃvuto”ti (vibha. 511).

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati iriyati vattati.

Ācāragocarasaṃpannoti veḷudānādīmicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnaṃca aka-
raṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā “kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyi-
kavācasiko avītikkamo”ti evaṃ vuttabhikkhusārappa-ācārasampattiyā, vesiyādi-a-
gocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṃ upasaṅkamaṃ yuttaṭṭhānasaṅkhātena

gocarena ca sampannattā ācāragocarasampanno.

Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññaena samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakka-ccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācārasampanno.

Gocaro pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha yo dasakathāvatthugunaṣasamannāgato vuttalakkhaṇo kalyāṇamitto, yaṃ nissāya asutaṃ suṇāti, sutam pariyoḍāpeti, kaṅkham vitarati, diṭṭhiṃ ujum karoti, cittaṃ pasādeti, yañca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ vuccati **upanissayagocaro**.

Yo bhikkhu antaraghamaṃ pavitṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamatta-dassāvī cakkhundriyasamvutova gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddham olokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**.

Upanibandhagocaro (..0205) pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati, vuttañhettaṃ bhagavatā-

“Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”ti (saṃ. ni. 5.372).

Tattha upanissayagocarassa pubbe vuttattā itaresaṃ vasenettha gocaro vedittabbo. Iti yathāvuttāya ācārasampattiyā, imāya ca gocarasampattiyā samannāgatattā ācāragocarasampanno.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakattā aṇupparamāṇesu assatiyā asañcicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhedesu vajjesu bhayadassanasilo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanapamāṇādhikayojanasata-sahassubbedhasinerupabbatarājasadisamaṃ katvā passati, yopi sabbalahukaṃ dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisamaṃ katvā passati, ayampi aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ anavasesaṃ sammā ādiyitvā sikkhati, pavattati paripūretīti attho.

Abhisallekhikāti ativiya kilesānaṃ sallekhanī, tesamaṃ tanubhāvāya pahānāya yuttarūpā. **Cetovivaraṇasappāyāti** cetaso paṭicchādakānaṃ nīvaraṇānaṃ dūrībhāvakaṇaṇa cetovivaraṇasañkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā, samathavipassanācittasseva vā vivaraṇāya pākaṭīkaraṇāya vā sappāyā upakārikāti cetovivaraṇasappāyā.

Idāni yena nibbidādi-āvahanena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ “**ekantanibbidāyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ekantanibbidāyāti** ekaṃseneva vaṭṭadukkhato nibbindanattāya. **Virāgāya nirodhāyāti** tasseva virajjanattāya ca nirujjhanattāya ca. **Upasamāyāti** sabbakilesūpasamāya. **Abhiññāyāti** sabbassāpi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyāti** catummaggasambodhāya. **Nibbānāyāti** anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi padehi vipassanā vuttā, dvīhi maggo, dvīhi nibbānaṃ vuttaṃ. Samathavipassanā ādiṃ (..0206) katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sijjhatīti dasseti.

Idāni taṃ kathamaṃ vibhajitvā dassento “**appicchakathā**”ti-ādimāha. Tattha **appicchoti** na iccho, tassa kathā appicchakathā, appicchabhāvappaṭisaṃyuttā kathā vā appicchakathā. Ettha ca atriccho pāpiccho mahiccho appicchoti icchāvasena cattāro puggalā. Tesu attanā yathāladdhena lābhena atitto uparūpari lābhaṃ icchanto **atriccho** nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Catubbhi aṭṭhājḥagama, aṭṭhabhi cāpi soḷasa;

soḷasabhi ca dvattiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;

icchāhatassa posassa, cakkamaṃ bhamati matthake”ti. (jā. 1.5.103);

“atricchā atilobhena, atilobhamadena cā”ti ca. (jā. 1.2.168);

Lābhasakkārasilokanikāmayatāya asantagūṇasambhāvanādhippāyo **pāpiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Tattha katamā kuhanā? Lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa paccayappaṭisevanasañkhātena vā sāmantaṃjappitena vā iriyā-

pathassa vā aṭhapanā”ti-ādi (vibha. 861).

Santaguṇasambhāvanādhippāyo paṭiggahaṇe amattaññū **mahiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Idhekacco saddho samāno ‘saddhoti maṃ jano jānātū’ti icchati, sīlavā samāno ‘sīlavāti maṃ jano jānātū’ti icchatī”ti-ādi (vibha. 851).

Duttappiyatāya hissa vijātamātāpi cittaṃ gaheṭṭuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati-

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
sakaṭehi paccaye dentu, tayopete atappiyā”ti.

Ete (..0207) pana atricchatādayo dose ārakā parivajjetvā santaguṇanigūhanādhippāyo paṭiggahaṇe ca mattaññū appiccho. So attani vijjamānampi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno “saddhoti maṃ jano jānātū”ti na icchati, sīlavā, bahussuto, pavivitto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, samāhito, paññavā samāno “paññavāti maṃ jano jānātū”ti na icchati.

Svāyaṃ paccayappiccho dhutaṅgappiccho pariyatti-appiccho adhigamappicchoti catubbidho. Tattha **catūsu paccayesu appiccho** paccayadāyakaṃ deyyadhammaṃ attano thāmañca oloketvā sacepi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammo ce appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammopi ce bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti. Evarūpo hi bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ lābhaṃ thāvaramṃ karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti. Dhutaṅgasamādānassa pana attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅgappiccho**. Yo attano bahussuta-bhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **pariyatti-appiccho**. Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sabrahmacārīnampi attano sotāpannādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **adhigamappiccho**. Evametesaṃ appicchānaṃ yā appicchatā, tassā saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokāra-ānisaṃsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **appicchakathā**.

Santuṭṭhikathāti ettha **santuṭṭhī**ti sakena attanā laddhena tuṭṭhi santuṭṭhi. Atha vā visamaṃ paccayicchaṃ pahāya samaṃ tuṭṭhi, santuṭṭhi. Santena vā vijjamānena tuṭṭhi santuṭṭhi. Vuttañcetaṃ-

“Atītaṃ nānusocanto, nappajappamanāgataṃ;
paccuppanna yāpento, santuṭṭhoti pavuccatī”ti.

Sammā vā ñāyena bhagavatā anuññātavidhinā paccayehi tuṭṭhi santuṭṭhi. Atthato itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti. Kathaṃ (..0208)? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsārappasantosoti tividho, evaṃ piṇḍapātādīsu.

Tatrāyaṃ pabhedavaṇṇanā- idha bhikkhu cīvaramṃ labhati sundaramṃ vā asundaramṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhibhūto vā, gaṇṇaṃ cīvaramṃ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasa-**

ntoso. Aparo paṭṭacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahagghacīvaraṃ labhitvā “idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ, idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ dubbalānaṃ, idaṃ appalābhīnaṃ vā hotū”ti tesam datvā attanā saṅkārakūṭādito nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā tesam vā purāṇacīvarāni gahetvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso.** **Atha pana ābādhiko hoti, lūkhaṃ pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ bhuñjitvā gāḷhaṃ rogātaṅkaṃ pāpuṇāti, so sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte yathābalasantoso.** Aparo bhikkhu paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so “ayam piṇḍapāto cirapabbajitādīnaṃ anurūpo”ti cīvaraṃ viya tesam datvā, tesam vā santakaṃ gahetvā, attanā piṇḍāya caritvā, missakāhāraṃ vā paribhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhuno senāsanaṃ pāpuṇāti manāpaṃ vā amanāpaṃ vā antamaso tiṇakuṭīkāpi tiṇasanthārakampi, so teneva santussati, puna aññaṃ sundarataṃ vā pāpuṇāti, taṃ na gaṇhāti, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso.** Atha pana ābādhiko hoti dubbalo vā, so byādhiviruddhaṃ vā pakativiruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyaseṇāsane vasitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa (..0209) senāsane **yathābalasantoso.** Aparo sundaraṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati “paṇītasenāsanaṃ pamādaṭṭhānaṃ”ti, mahāpuññatāya vā leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni paṇītasenāsanaṃ labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso.** Atha pana telena atthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā, tassa hatthato telaṃ gahetvā, bhesajjaṃ katvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso.** Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṃ labhati, so taṃ cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṃ datvā tesam ābhatena yena kenaci bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttahaṇitakaṃ, ekasmiṃ cātumadhuraṃ ṭhapetvā “gaṇhatha, bhante, yadicchasi”ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, “muttahaṇitakaṃ nāma buddhādīhi vaṇṇitaṃ, pūtimuttabhesajjaṃ nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvaṃ ussāho karaṇīyo”ti (mahāva. 128) vacanamanusaranto cātumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttahaṇitakena bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso.**

So evaṃpabhedo sabbopi santoso santuṭṭhīti pavuccati. Tena vuttaṃ “atthato itarītarapaccayasantoso”ti. Itarītarasantuṭṭhiyā saddhiṃ sandassanādividhinā āni-saṃsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchatādibhedassa icchāpakata-ttassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **santuṭṭhikathā.** Ito parāsupi

kathāsu eseva nayo, visesamattameva vakkhāma.

Pavivekakathāti ettha kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti tayo vivekā. Tesu eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko (..0210) paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti evaṃ sabbiriyāpathesu sabbakiccesu gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivittavāso **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma. Vuttañhetam-

“Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ”ti (mahāni. 57).

Vivekoyeva paviveko, pavivekappaṭisaṃyuttā kathā **pavivekakathā**.

Asaṃsaggakathāti ettha savanasaṃsaggo dassanasaṃsaggo

samullapanasaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti pañca saṃsaggā. Tesu idhekacco bhikkhu suṇāti “asukasmiṃ gāme vā nigame vā itthī abhirūpā dassaniyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇasavanena uppannakilesasanthavo **savana-saṃsaggo** nāma. Na heva kho bhikkhu suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthiṃ abhirūpaṃ dassaniyaṃ pāsādiyaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇadassanena uppannakilesasanthavo **dassanasāṃsaggo** nāma. Disvā pana aññamaññaṃ ālāpasallāpavasena uppanno kilesasanthavo **samullapanasaṃsaggo** nāma. Sahajagghanādīnīpi eteneva saṅgaṇhāti. Attano pana santakaṃ yaṃkiñci mātugāmassa datvā vā adatvā vā tena dinnassa vanabhaṅgiyādino paribhogavasena uppannakilesasanthavo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Mātugāmassa hatthagghādivasena uppannakilesasanthavo **kāyasaṃsaggo** nāma. Yopi cesa-

“Gihīhi saṃsaṭṭho viharati ananulomikena saṃsaggena sahasokī sahanandī sukhitesu sukhto, dukkhitesu dukkhito (..0211), uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā uyyogaṃ āpajjati”ti (saṃ. ni. 3.3; mahāni. 164)-

Evaṃ vutto ananulomiko gihisaṃsaggo, yo ca sabrahmacārīhipi kilesupattihetubhūto saṃsaggo, taṃ sabbaṃ pahāya yvāyaṃ saṃsāre thirataṃ saṃvegaṃ, saṅkhāresu tibbaṃ bhayasaññaṃ, sarīre paṭikūlasaññaṃ, sabbākusalesu jigucchāpubbaṅgamaṃ hirottappaṃ, sabbakiriyāsu satisampajaññanti sabbaṃ paccupaṭṭhapetvā kamaladale jalabindu viya sabbattha alaggabhāvo, ayaṃ sabbasaṃsaggappaṭipakkhatāya asaṃsaggo. Tappaṭisaṃyuttā kathā **asaṃsaggakathā**.

Vīriyārambhakathāti ettha vīrassa bhāvo, kammanti vā vīriyaṃ, vidhinā īrayitabbaṃ pavattetabbanti vā vīriyaṃ, vīriyañca taṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya ārambhaṃ vīriyārambho. Svāyaṃ kāyiko cetasiko cāti duvidho, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu cāti tividho; sammappadhānavasena catubbidho. So sabbopi yo bhikkhu gamane uppannaṃ kilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti; ṭhāne uppannaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ sayanaṃ pāpuṇituṃ na deti, tattha tattheva ajapadena daḍḍena kaṇhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya, tikhiṇena asinā amittaṃ gīvāya paharanto viya ca sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā vīriyabalena niggaṇhāti, tassevaṃ āradhavīriyassa vasena veditabbo. Tappaṭisaṃyuttā kathā **vīriyārambhakathā**.

Sīlakathādīsu duvidhaṃ sīlaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tattha lokiyaṃ pātimokkhasaṃvarādi catupārisuddhisīlaṃ, lokuttaraṃ maggasīlaṃ phalasīlañca. Tathā vipassanāya pādakabhūtā saha upacārena aṭṭha samāpattiyo lokiyo samādhi, maggasampayutto panettha lokuttaro samādhi nāma. Tathā **paññā**pi lokiya sutamayā cintāmayā jhānasampayuttā vipassanāññañca. Visesato panettha vipassanāpaññā gahetabbā, lokuttarā maggapaññā phalapaññā ca. **Vimuttī**pi ariyaphalavimutti nibbānañca. Apare pana taḍaṅgavikkhambhanasamucchedavimuttīnampi vasenettha atthaṃ vaṇṇenti. **Vimuttiññā**dadassanampi ekūnavīsatividhaṃ paccave-

kkhaṇaṅṅaṇaṃ. Iti imesaṃ sīlādīnaṃ (..0212) saddhiṃ sandassanādividhinā anekā-kāravokāra-ānisaṃsavibhāvanavasena ceva tappaṭipakkhānaṃ dussīlyādīnaṃ ādinavavibhāvanavasena ca pavattā kathā, tappaṭisaṃyuttā kathā vā **sīlādīkathā** nāma.

Ettha ca “attanā ca appiccho hoti, appicchakathaṅca paresaṃ kattā”ti (ma. ni. 1. 252; a. ni. 10.70) “santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī”ti (saṃ. ni. 2.144; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128) ca ādivacanaṭo sayaṅca appicchatādiguṇasamannāgatenā paresampi tadatthāya hitajjhāsayena pavattetabbā tathārūpī kathā, yā idha abhisallekkhikādibhāvena visesetvā vuttā appicchakathādīti veditabbā. Kārakasseva hi kathā visesato adhippetatthasādhinī. Tathā hi vakkhati “kalyāṇamittassetāṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ ...pe. ... akasiralābhī”ti.

Evarūpāyāti īdisāya, yathāvuttāya. **Nikāmalābhīti** yathicchitalābhī yathāruclābhī, sabbakālaṃ imā kathā sotuṃ vicāretuṅca yathāsukhaṃ labhanto. **Akicchālābhīti** niddukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyāti** akosalla-sambhūtaṭṭhena akusalānaṃ pāpadhammānaṃ pajahanatthāya. **Kusalānaṃ dhammānanti** kucchitānaṃ salanādi-atthena anavajjaṭṭhena ca kusalānaṃ saha-vipassanānaṃ maggaphaladhammānaṃ. **Upasampadāyāti** sampādanāya, attano santāne uppādanāya. **Thāmavāti** ussoḷhisāṅkhātena vīriyathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamoti** thiraparakkamo asithilavīriyo. **Anikkhattadhuroti** anorohitadhuro anosakkitavīriyo.

Pañṇavāti vipassanāpañṇāya pañṇavā. **Udayatthagāminiyāti** pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṅca vayaṅca paṭivijjhantiyā. **Ariyāyāti** vikkhambhanavasena kilesehi ārakā dūre ṭhitāya niddosāya. **Nibbedhikāyāti** nibbedhabhāgiyāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyāti** vaṭṭadukkhassa khepanato “dukkhakkhayo”ti laddhanāmaṃ ariyamaggaṃ sammā hetunā ñāyena gacchantiyā.

Imesu ca pana pañcasu dhammesu sīlaṃ vīriyaṃ pañṇā ca yogino ajjhattikaṃ aṅgaṃ, itaradvayaṃ bāhiraṃ aṅgaṃ. Tathāpi kalyāṇamittasannissayeneva sesaṃ (..0213) catubbidhaṃ ijjhati, kalyāṇamittassevettha bahūpakārataṃ dassento satthā “**kalyāṇamittassetāṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṇ**”ti-ādīnā desanaṃ vaḍḍheti. Tattha **pāṭikaṅkhanti** ekaṃsena icchitabbaṃ, avassaṃbhāvīti attho. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- “sīlavā bhavissati”ti ettha yadetaṃ kalyāṇamittassa bhikkhuno sīlavantatāya bhavanaṃ sīlasampannattaṃ, tassa bhikkhuno sīlasampannattā etaṃ tassa pāṭikaṅkhaṃ, avassaṃbhāvī ekaṃseneva tassa tattha niyojanatoti adhippāyo. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissatīti**-ādīsupi eseva nayo.

Evamaṃ bhagavā sadevake loke uttamakalyāṇamittasaṅkhātassa attano vacanaṃ anādiyitvā taṃ vanasaṅgaṃ pavisitvā tādisaṃ vippakāraṃ pattassa āyasmato meghiyassa kalyāṇamittatādīnā sakalaṃ sāsanasampattiṃ dassetvā, idānissa tattha ādarajātassa pubbe yehi kāmavitakkādīhi upaddutattā kammaṭṭhānaṃ na sampajji, tassa tesāṃ ujuvipaccanīkabhūtattā ca bhāvanānayaṃ pakāsetvā, tato

param arahattassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhanto, “tena ca pana, meghiya, bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu paṭiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā” ti-ādimāha. Tattha tenāti evaṃ kalyāṇamittasannissayena yathāvuttasilādiguṇasamannāgatena. Tenevāha “imesu pañcasu dhammesu paṭiṭṭhāyā” ti. Uttarīti āraddhataruṇavipassanassa rāgādiparissayā ce uppajjeyyūṃ, tesam visodhanattham tato uddham cattāro dhammā bhāvetabbā uppādetabbā vaḍḍhetabbā ca.

Asubhāti ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu yathārahaṃ yattha katthaci asubhabhāvanā. **Rāgassa pahānāyāti** kāmarāgassa pajahanatthāya. Ayamatto sālilāyakopamāya vibhāvetabbo- eko hi puriso asitaṃ gahetvā koṭito paṭṭhāya sālīkhetto sālīyo lāyati, athassa vatiṃ bhinditvā gāvo pavisiṃsu. So asitaṃ ṭhapetvā, yaṭṭhiṃ ādāya, teneva maggena gāvo niharitvā, vatiṃ pākatikaṃ katvā, puna asitaṃ gahetvā sālīyo lāyi. Tattha sālīkhettaṃ viya buddhasāsanam daṭṭhabbam, sālilāyako viya yogāvacarō, asitaṃ viya paññā, lāyanakālo viya vipassanāya kammakaraṇakālo, yaṭṭhi viya asubhakammaṭṭhānaṃ, vati viya saṃvaro (..0214), vatiṃ bhinditvā gāvīnaṃ pavisaṇam viya sahasā appaṭisaṅkhāya pamādaṃ āgamma rāgassa uppajjanaṃ, asitaṃ ṭhapetvā, yaṭṭhiṃ ādāya, pavitṭhamaggeneva gāvo niharitvā, vatiṃ paṭipākatikaṃ katvā, puna ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya sālilāyanaṃ viya asubhakammaṭṭhānena rāgaṃ vikkhambhetvā, puna vipassanāya kammakaraṇakāloti idamettha upamāsaṃsandanaṃ. Evaṃbhūtaṃ bhāvanāvidhiṃ sandhāya vuttaṃ “asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā” ti.

Mettāti mettākammaṭṭhānaṃ. **Byāpādassa pahānāyāti** vuttanayeneva uppannakopassa pajahanatthāya. **Ānāpānassatīti** soḷasavatthukā ānāpānassatī. **Vitakkupacchedāyāti** vuttanayeneva uppannānaṃ vitakkānaṃ upacchedanatthāya. **Asmimānasamugghātāyāti** asmīti uppajjanakassa navavidhassa mānassa samucchedanatthāya. **Aniccasaññinoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato pabhaṅguto tāvakālikato niccappaṭipakkhato ca “sabbe saṅkhārā aniccā” ti (dha. pa. 277; cūḷani. hemakamaṇavapucchāniddeśa 56) pavatta-aniccānupassanāvasena aniccasaññino. **Anattasaññā saṅṭhātīti** asārakato avasavattanato parato rittato tucchato suññato ca “sabbe dhammā anattā” ti (dha. pa. 279; cūḷani. hemakamaṇavapucchāniddeśa 56) evaṃ pavattā anattānupassanāsaṅkhātā anattasaññā citte saṅṭhahati, atidaḷhaṃ paṭiṭṭhāti. Aniccalakkhaṇe hi diṭṭhe anattalakkhaṇaṃ diṭṭhameva hoti. Tīsu hi lakkhaṇesu ekasmiṃ diṭṭhe itaradvayaṃ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṃ- “**aniccasaññino hi, meghiya, anattasaññā saṅṭhātī**” ti. Anattalakkhaṇe diṭṭhe asmīti uppajjanakamāno suppajahova hotīti āha- “**anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇātī**” ti **diṭṭheva dhamme nibbānanti** diṭṭheyeva dhamme imasmiṃyeva atabhāve appaccayaparinibbānaṃ pāpuṇāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana asubhādibhāvanānayo visuddhimagge (visuddhi. 1.102) vuttanayena gahetabbo.

Etamattham viditvāti etaṃ āyasmato meghiyassa micchāvitakkacorehi kusala-bhaṇḍupacchedasaṅkhātāṃ attham jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ kāmavitakkā-dīnaṃ avinodane vinodane ca ādīnavānisamsadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha (..0215) **khuddāti** hīnā lāmakā. **Vitakkāti** kāmavitakkādayo tayo pāpavitakkā. Te hi sabbavitakkehi patikiṭṭhatāya idha khuddāti vuttā “na ca khuddamāca-

re”ti-ādīsu (khu. pā. 9.3; su. ni. 145) viya. **Sukhumā**ti ñātivitakkādayo adhippetā. Ñātivitakko janapadavitakko amarāvitakko parānuddayatāya paṭisaṃyutto vitakko lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto vitakko anavaññattipaṭisaṃyutto vitakkoti ete hi vitakkā kāmavitakkādayo viya dāruṇā na hontīti anoḷārikasabhāvatāya sukhumāti vuttā. **Anugatā**ti cittaena anuvattitā. Vitakke hi uppajjamāne cittaṃ tadanugatameva hoti tassa ārammaṇābhiniropanato. “Anuggatā”tipi pāḷi, anu-uṭṭhitāti attho. **Manaso uppilāvā**ti cetaso uppilāvitattakarā.

Ete avidvā manaso vitakketi ete kāmavitakkādike manovitakke assādādīnavani-ssaraṇato ñātatīraṇapahānapariññāhi yathābhūtaṃ ajānanto. **Hurā huram dhāvati bhantacittoti** appahīnamicchāvitakkattā anavaṭṭhitacitto “kadāci rūpe, kadāci sadde”ti-ādīnā tasmim tasmim ārammaṇe assādādivasena aparāparaṃ dhāvati paribbhamati. Atha vā **hurā huram dhāvati bhantacittoti** apariññātavitakkattā tannimittānaṃ avijjātaṇhānaṃ vasena paribbhamanāmanaso idhalokato paralokaṃ ādānanikkhepehi aparāparaṃ dhāvati saṃsaratīti attho.

Ete ca vidvā manaso vitakketi ete yathāvuttappabhede kāmavitakkādike manovitakke assādādīto yathābhūtaṃ jānanto. **Ātāpiyoti** vīriyavā. **Samvaratīti** pidahati. **Satimā**ti satisampanno. **Anuggateti** dullabhasena anuppanne. Idaṃ vuttaṃ hoti-ete vuttappakāre kāmavitakkādike manovitakke cittassa uppilāvitahetutāya manaso uppilāve vidvā vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya sammadeva jānanto, tassa sahāyabhūtānaṃ sammāvāyāmasatīnaṃ atthitāya ātāpiyo satimā te

ariyamaggabhāvanāya āyatim uppattirahe anuggate anuppanne eva magga-
kkhaṇe saṃvarati, ñāṇasaṃvaravasena pidahati, āgamanapatham (..0216)
pacchindati, evaṃbhūto ca catusaccappabodhena **buddho** ariyasāvako arahattā-
dhigamena **asesaṃ**, anavasesaṃ **ete** kāmavitakkādike **pajahāsi** samucchindīti.
Etthāpi “anugate”tipi paṭhanti. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddhatasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **kusinārāyanti** kusinārāyaṃ nāma mallarājūnaṃ nagare. **Upavattane**
mallānaṃ sālavaneti yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo, evaṃ kusinārāya
uyyānaṃ dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena
nagarapavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato
sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā “upavattanan”ti vuccati.
Tasmim upavattane mallarājūnaṃ sālavane. **Araññakuṭikāyanti** sālapantiyā avi-
dūre rukkhagacchasañchannaṭṭhāne katā kuṭikā, taṃ sandhāya vuttaṃ “araññaku-
ṭikāyaṃ viharati”ti. Te pana bhikkhū paṭisañkhānavirahitā ossaṭṭhavīriyā pamatta-
vihārino, tena vuttaṃ “**uddhatā**”ti-ādi.

Tattha uddhaccabahulattā avūpasantacittatāya **uddhatā**. Tucchabhāvena māno
naḷo viyāti naḷo, mānasañkhāto uggato naḷo etesanti **unnaḷā**, uggatatumcchamānāti
attho. Pattacīvaramaṇḍanādicāpallena samannāgatattā bahukatāya vā **capalā**.
Pharusavācatāya mukhena kharāti **mukharā**. Tiracchānakathābahulatāya vikiṇṇā
byākulā vācā etesanti **vikiṇṇavācā**. Muṭṭhā naṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatino**,
sativirahitā pamādavihārinoti attho. Sabbena sabbaṃ sampajaññābhāvato **asampa-
jānā**. Gaddūhanamattampi kālaṃ cittasamādhānassa abhāvato na samāhitāti **asa-
māhitā**. Lolasabhāvattā bhantamigasappaṭibhāgatāya **vibbhantacittā**. Manaccha-
ṭṭhānaṃ indriyānaṃ asaṃvaraṇato asaññatindriyatāya **pākatindriyā**.

Etamattham (..0217) **viditvāti** etaṃ tesam bhikkhūnaṃ uddhaccādivasena pamā-
davihāraṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ pamādavihāre appamādavihāre ca yathā-
kkamaṃ ādīnavānisamsavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **arakkhitenāti** sati-ārakkhābhāvena aguttena. **Kāyenāti** chaviññāṇakā-
yena cakkhaviññāṇena hi rūpaṃ disvā tattha nimittānubyañjanaggahaṇavasena
abhijjhā dipavattito viññāṇadvārassa satiyā arakkhitabhāvato. Sotaviññāṇādisupi
eseva nayo. Evaṃ chaviññāṇakāyassa arakkhitabhāvaṃ sandhāyāha “arakkhi-
tena kāyenā”ti. Keci pana “kāyenā”ti atthaṃ vadanti, tesampi vuttanayeneva attha-
yojanāya sati yujjeyya. Apare pana “arakkhitena cittenā”ti paṭhanti, tesampi vutta-
nayo eva attho. **Micchādiṭṭhihitenāti** sassatādimicchābhinivesadūsitena. **Thinami-
ddhābhibhūtenāti** cittassa akalyatālakkaṇena thinena kāyassa akalyatālakkaṇ-
ena middhena ca ajjhotthaṇena, tena kāyena cittenāti vā sambandho. **Vasaṃ
mārassa gacchatīti** kilesamārādikassa sabbassapi mārassa vasaṃ yathākāmaka-

raṇiyataṃ upagacchati, tesaṃ visayaṃ nātikkaṃatīti attho.

Imāya hi gāthāya bhagavā ye sati-ārakkhābhāvena sabbaso arakkhitacittā, yonisomanasikārassa hetubhūtāya paññāya abhāvato ayoniso ummujjanena niccanti-ādinā vipariyesagāhino, tato eva kusalakiriyāya vīriyārambhābhāvato kosajjābhibhūtā saṃsāravaṭṭato sīsaṃ na ukkhipissantīti tesaṃ bhikkhūnaṃ pamā-davīhāragarahāmukhena vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ, “**tasmā rakkhitacittassā**” ti dutiyagāthamāha.

Tattha **tasmā rakkhitacittassā**ti yasmā arakkhitacitto māraṃsa yathākāmakaraṇīyo hutvā saṃsāreyeva hoti, tasmā satisaṃvarena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ rakkhaṇena pidahanena rakkhitacitto assa. Citte hi rakkhite cakkhādi-indriyāni rakkhitāneva hontīti. **Sammāsaṅkappagocaroti** yasmā micchāsaṅkappagocarotathā tathā ayoniso vitakketvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhanto micchādi-ṭṭhihatena cittena (..0218) māraṃsa yathākāmakaraṇīyo hoti, tasmā yonisomanasikāreṇa kammaṃ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocarotassa, jhānādisampayuttaṃ sammāsaṅkappameva attano cittassa pavattiṭṭhānaṃ kareyya. **Sammādiṭṭhipurekkhāroti** sammāsaṅkappagocaratāya vidhūtamicchādassano puretaraṃyeva kammassakatālakkaṇaṃ, tato yathābhūtañāṇalakkhaṇaṃ sammādiṭṭhiṃ purato katvā pubbe vuttanayeneva sīlasamādhīsu yutto payutto vipassanaṃ ārabhitvā saṅkhāre sammāsanto **ñatvāna udayabbayaṃ** pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādanīrodhaṃ vavattthapetvā udayabbayañāṇamadhigantvā tato paraṃ bhaṅgānupassanādivasena vipassanaṃ ussukkāpetvā anukkamena ariyamaggaṃ gaṇhanto aggamaggena, **thinamiddhābhibhū bhikkhu sabbā duggatiyo jaheti**, evaṃ so heṭṭhimamaggavajjhānaṃ kilesānaṃ paṭhamameva pahīnattā diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjanakathinamiddhānaṃ adhigatena arahattamaggena samucchinndanato tadekaṭṭhānaṃ mānādīnampi pahīnattā sabbaso bhinnakilesa khīṇāsavo bhikkhu tividhadukkhatāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo ucchinnabhava-mūlattā **jahe**, pajaheyya. Tāsaṃ parabhāge nibbāne patiṭṭheyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gopālakasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **kosalesūti** kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado “kosalā”tveva vuccati, tesu kosalesu janapade. **Cārikaṃ caratīti** aturita-cārikāvasena janapadacārikaṃ carati. **Mahatāti** guṇamahattenapi mahatā, aparicchinna-saṅkhyattā saṅkhyāmahattenapi mahatā. **Bhikkhusaṅghenāti** diṭṭhisīlasāmaññasamhatena samaṇagaṇena. **Saddhinti** ekato. **Maggā okkammāti** maggato apakkamitvā. **Aññataraṃ rukkhamūlanti** ghanapattasākhāviṭṭapasaṃpannassa sandacchāyassa mahato rukkhasa samīpasāṅkhātāṃ mūlaṃ.

Aññataro gopālakoti eko gogaṇarakkhako, nāmena pana nando nāma. So kira

aḍḍho mahaddhano mahābhogo, yathā keṇiyo (..0219) jaṭilo pabbajjāvasena, evaṃ anāthapiṇḍikassa goyūthaṃ rakkhanto gopālakattena rājapīḷaṃ apaharanto attano kuṭumbaṃ rakkhati. So kālena kālaṃ pañca gorase gahetvā, mahāseṭṭhissa santikaṃ āgantvā niyyātetvā satthu santikaṃ gantvā, satthāraṃ passati, dhammaṃ suṇāti, attano vasanaṭṭhānaṃ āgamanatthāya satthāraṃ yācati. Satthā tasseva ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno agantvā, aparabhāge mahatā bhikkhusaṅghena parivuto janapadacārikaṃ caranto, “idānissa ñāṇaṃ paripakkaṃ”ti ñatvā tassa vasanaṭṭhānassa avidūre maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi tassa āgamaṃ āgamayamāno. Nandopi kho “satthā kira janapadacārikaṃ caranto ito āgacchatī”ti sutvā, haṭṭhatuṭṭho vegena gantvā, satthāraṃ upasaṅkaṃ mitvā vanditvā katapaṭisanthāro ekamantaṃ nisīdi, athassa bhagavā dhammaṃ desesi. So sotāpattiphale patiṭṭhahitvā bhagavantaṃ nimantetvā sattāhaṃ pāyāsādānamadāsi, sattame divase bhagavā anumodanaṃ katvā pakkāmi. Tena vuttaṃ—**“ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ gopālakaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesī ...pe... utṭhāyāsānā pakkāmi”** ti.

Tattha **sandassesī**ti “ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā”ti-ādinā kusalādidhamme kammavipāke idhalokaparaloke paccakkhato dassento anupubbikathāvasāne cattāri ariyasaccāni sammā dassesi. **Samādapesī**ti “saccādhigamāya ime nāma dhammā attani uppādetabbā”ti sīlādidhamme sammā gaṇhāpetvā tesu taṃ patiṭṭhapesi. **Samuttejesī**ti te dhammā samādinā anukkamena bhāviyamānā nibbedhabhāgiyā hutvā tikkhavisadā yathā khippaṃ ariyamaggaṃ āvahanti, tathā sammā uttejesi sammadeva tejesi. **Sampahaṃsesī**ti bhāvanāya pubbenāparaṃ visesabhāvadassanena cittassa pamodāpanavasena suṭṭhu pahaṃsesi. Api cettha sāvajjānavajjadhammesu dukkhādīsu ca sammohavinodanena sandassanaṃ, sammāpaṭipattiyāṃ pamādāpanodanena samādapaṇaṃ, cittassālasīyāpattivinodanena samuttejanaṃ, sammāpaṭipattisiddhiyā sampahaṃsanaṃ vedītabbaṃ. Evaṃ so bhagavato sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya sotāpattiphale patiṭṭhahi. **Adhivāsesī**ti (..0220) tena diṭṭhasaccena “adhivāsetu me, bhante bhagavā”ti-ādinā nimantito kāyaṅgavācaṅgaṃ acopento citteneva adhivāsesi sādiyi. Tenevāha **“tuṅhibhāvenā”** ti.

Appodakapāyāsanti nirudakapāyāsaṃ. **Paṭiyādāpetvā**ti sampādetvā sajjetvā. **Navañca sappinti** navanītaṃ gahetvā tāvadeva vilīnaṃ maṇḍasappiñca paṭiyādāpetvā. **Sahatthā**ti ādarajāto sahattheneva parivisanto. **Santappesī**ti paṭiyattaṃ bhojanaṃ bhojesi. **Sampavāresī**ti “alaṃ alan”ti vācāya paṭikkhipāpesi. **Bhuttāvinti** katabhattakiccaṃ. **Onītapattapāṇinti** pattato apanītapāṇiṃ, “dhotapattapāṇin”tipi pāṭho, dhotapattahatthanti attho. **Nīcanti** anuccaṃ āsanaṃ gahetvā āsaneyeva nisīdanaṃ ariyadesavāsīnaṃ cārittaṃ, so pana satthu santike upacāravasena paññattassa dāruphalakāsanassa samīpe nisīdi. **Dhammiyā kathāyā**ti-ādi sattame divase kataṃ anumodanaṃ sandhāya vuttaṃ. So kira sattāhaṃ bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaṃca tattha vasāpetvā mahādānaṃ pavattesi. Sattame pana divase appodakapāyāsādānaṃ adāsi. Satthā tassa tasmīṃ attabhāve uparimaggatthāya ñāṇaparipākābhāvato anumodanameva katvā pakkāmi.

Sīmantarikāyāti sīmantare, tassa gāmassa antaraṃ. Gā mavāsino kira ekaṃ taḷākaṃ nissāya tena saddhiṃ kalahaṃ akaṃsu. So te abhibhavitvā taṃ taḷākaṃ gaṇhi. Tena baddhāghāto eko puriso taṃ satthu pattaṃ gahetvā dūraṃ anugantvā “nivattāhi upāsakā”ti vutte bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā bhikkhusaṅghassa ca añjaliṃ katvā yāva dassanūpacārasamatikkamā dasana-khasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi paggayha paṭinivattitvā dvinnaṃ gāmānaṃ antare araṅṅappadese ekakaṃ gacchantaṃ sarena vijjhivā māresi. Tena vuttaṃ **acirapakkantassa ...pe... voropesī**”ti. Kenacideva karaṇīyena ohīyitvā pacchā gacchantā bhikkhū taṃ tathā mataṃ disvā bhagavato tamatthaṃ ārocesuṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ **“atha kho sambahulā bhikkhū”**ti-ādi.

Etamatthaṃ viditvāti yasmā diṭṭhisampannaṃ ariyasāvakaṃ nandaṃ māre-ntena purisena ānantariyakammaṃ bahulaṃ apuññaṃ pasutaṃ, tasmā yaṃ corehi ca verīhi ca kattabbaṃ, tatopi ghorataraṃ imesaṃ sattānaṃ micchāpaṇi-hitaṃ cittaṃ karotīti imamatthaṃ jānitvā tadatthadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha (..0221) **diso disanti** dūsako dūsaniyaṃ cora coraṃ, disvāti vacanaseso. **Yaṃ taṃ kayirāti** yaṃ tassa anayabyasanaṃ kareyya, dutiyapadepe eseva nayo. Idaṃ vuttaṃ hoti- eko ekassa mittadubbhī cora puttadārakhattavattugomahiṃsā-dīsu aparajjhanto yassa aparajjhati, tampi tatheva attani aparajjhantaṃ coraṃ disvā, verī vā pana kenacideva karaṇena baddhaveraṃ veriṃ disvā attano kakkha-ḷatāya dāruṇatāya yaṃ tassa anayabyasanaṃ kareyya, puttadāraṃ vā piḷeyya, khettādīni vā nāseyya, jīvitā vā voropeyya, dasasu akusalakammaphesu micchā-ṭhapitattā **micchāpaṇihitaṃ cittaṃ pāpiyo naṃ tato kare**, naṃ purisaṃ pāpataraṃ tato kareyya. Vuttappakāro hi diso vā verī vā disassa vā verino vā imasmimīyeva attabhāve dukkhaṃ vā uppādeyya, jīvitakkhayaṃ vā kareyya. Idaṃ pana akusala-kammaphesu micchāṭhapitaṃ cittaṃ diṭṭheva dhamme anayabyasanaṃ pāpeti, attabhāvasatasahassesupi catūsu apāyesu khipitvā sīsamassa ukkhipituṃ na detīti.

Tatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yakkhapahārasuttavaṇṇanā

34. Catutthe kapotakandarāyanti evaṃnāmake

vihāre. Tasmim kira pabbatakandare pubbe bahū kapotā vasiṃsu, tena sā pabbatakandarā “kapotakandarā”ti vuccati. Aparabhāge tattha katavihāropi “kapotakandarā”tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ- “kapotakandarāyanti evaṃnāmake vihāre”-ti. **Junhāya rattiyāti** sukkapakkharattiyam. **Navoropitehi kesehīti** acira-ohāritehi kesehi, itthambhūtalakkhaṇe cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Abbhokāseti** yattha uparicchadanam parikkhepo vā natthi, tādise ākāsaṅgaṇe.

Tattha āyasmā sārputto suvaṇṇavaṇṇo, āyasmā mahāmoggallāno nīluppala-vaṇṇo. Ubhopi pana te mahātherā udiccabrāhmaṇajaccā kappānaṃ satasahassādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ abhinihārasampannā chaḷabhiññāpaṭisambhidāppattā mahākhiṇāsavā samāpattilābhino sattasaṭṭhiyā (..0222) sāvaka-pāramiñāṇānaṃ matthakappattā etaṃ kapotakandaravihāraṃ upasobhayantā ekaṃ kanakaguhaṃ pavittā dve sīhā viya, ekaṃ vijambhanabhūmiṃ otiṇṇā dve byagghā viya, ekaṃ supupphitasālavanaṃ pavittā dve chaddantanāgarājāno viya, ekaṃ simbalivanaṃ pavittā dve supaṇṇarājāno viya, ekaṃ naravāhanayānaṃ abhiruḷhā dve vessavaṇā viya, ekaṃ paṇḍukambalasilāsanaṃ abhinisinnā dve sakkā viya, ekavimānabbhantaragatā dve mahābrahmāno viya, ekasmim gaganatṭhāne ṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, dve sūriyamaṇḍalāni viya ca virocīṃsu. Tesu āyasmā mahāmoggallāno tuṇhī nisīdi, āyasmā pana sārputto samāpajji. Tena vuttaṃ- “**aññataram samādhim samāpajjitvā**” ti.

Tattha **aññataram samādhinti** upekkhābrahmavihārasamāpattim. Keci “saññāvedayitanirodhasamāpattin”ti vadanti, apare panāhu “ārappapādakaṃ phalasa-māpattin”ti. Imā eva hi tisso kāyarakkhaṇasamatthā samāpattiyo. Tattha nirodhasa-māpattiyā samādhipariyāyasambhavo heṭṭhā vuttova, pacchimamaṃyeva pana āca-riyā vaṇṇenti. **Uttarāya disāya dakkhiṇam disam gacchantīti** uttarāya disāya yakkhasamāgamam gantvā attano bhavanaṃ gantum dakkhiṇam disam gacchanti. **Paṭibhāti manti** upaṭṭhāti mama. **Manti** hi paṭisaddayogena sāmi-atthe upayogavacanaṃ, imassa sīse pahāraṃ dātuṃ cittaṃ me uppajjatīti attho. So kira purimajātiyam there baddhāghāto, tenassa theram disvā paduṭṭhacittassa evaṃ ahosi. Itaro pana sappaññajātiko, tasmā taṃ paṭisedhento “**alam sammā**”ti-ādi-māha. Tattha **mā āsādesīti** mā ghaṭṭesi, mā pahāraṃ dehīti vuttaṃ hoti. **Uḷāroti** uḷā-rehi uttamehi silādiguṇehi samannāgato.

Anādiyitvāti ādaram akatvā, tassa vacanaṃ aggahetvā. Yasmā pana tassa vacanaṃ aggaṇhanto taṃ anādiyanto nāma hoti, tasmā vuttaṃ- “taṃ yakkham anādiyitvā”ti. **Sīse pahāraṃ adāsīti** sabbathāmena ussāham janetvā ākāse ṭhitova sīse khaṭakaṃ adāsi, muddhani muṭṭhighātaṃ akāsīti attho. **Tāva mahāti** thāma-mahattena tattakaṃ mahanto pahāro ahosi. **Tena pahārenāti** tena pahārena kara-ṇabhūtena. **Sattaratananti** pamāṇamajhimassa purisassa ratanena sattarataṃ. **Nāganti** hatthināgam. **Osādeyyāti** pathaviyam osīdāpeyya nimujjāpeyya. “Osāre-yyā”tipi (..0223) pāṭho, cuṇṇavicuṇṇam kareyyāti attho. **Aḍḍhaṭṭhamaratananti** aḍḍhena aṭṭhannaṃ pūraṇāni aḍḍhaṭṭhamāni, aḍḍhaṭṭhamāni ratanāni pamāṇam etassāti aḍḍhaṭṭhamaratano, taṃ aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ. **Mahantaṃ pabbatakū-ṭanti** kelāsakūṭappamāṇam vipulaṃ girikūṭam. **Padāleyyāti** sakalikākārena

bhindeyya. Api osādeyya, api padāleyyāti sambandho.

Tāvadeva cassa sarīre mahāpariḷāho uppajji, so vedanāturo ākāse ṭhātuṃ asakkonto bhūmiyaṃ pati, taṅkhaṇaṅṅeva aṭṭhasaṭṭhisahassādhikeyojanasatasahas-subbedhaṃ sinerumpi pabbatarājānaṃ sandhārentī catunahutādhikeyojanasatasahasabahalā mahāpathavī taṃ pāpasattaṃ dhāretuṃ asakkontī viya vivaramadāsi. Avīcīto jālā uṭṭhahitvā kandantaṃyeva taṃ gaṇhiṃsu, so kandanto vippalapananto pati. Tena vuttaṃ- **“atha ca pana so yakkho ‘ḍayhāmi ḍayhāmi’ti vatvā tattheva mahānirayaṃ apatāsīti.** Tattha **apatāsīti** apati.

Kim pana so yakkhattabhāveneva nirayaṃ upagacchīti? Na upagacchi, yañhettha diṭṭhadhammavedaniyaṃ pāpakammaṃ ahosi, tassa balena yakkhattabhāve mahantaṃ dukkhaṃ anubhavi. Yaṃ pana upapajjedaniyaṃ ānantariyakammaṃ, tena cuti-anantaraṃ niraye uppajjīti. Therassa pana samāpattibalena upatthambhitasarīrassa na koci vikāro ahosi. Samāpattito avuṭṭhitakāle hi taṃ yakkho pahari, tathā paharantaṃ dibbacakkhunā disvā āyasmā mahāmoggallāno dhammasenāpatiṃ upasaṅkami, upasaṅkamanasamakālemeva ca dhammasenāpati samāpattito uṭṭhāsi. Atha naṃ mahāmoggallāno sarīravuttiṃ pucchi, sopissa byākāsi, tena vuttaṃ- **“addasā kho āyasmā mahāmoggallāno ...pe... api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkhaṃ”**ti.

Tattha **thokaṃ dukkhanti** thokaṃ appamattakaṃ madhurakajātaṃ viya me sīsaṃ dukkhitaṃ, dukkhappattanti attho. Dukkhadhiṭṭhānañhi sīsaṃ dukkhanti vuttaṃ. “Sīse thokaṃ dukkhaṃ”tipi pāṭho. Kathaṃ pana samāpattibalena sarīre upatthambhite therassa sīse thokampi dukkhaṃ ahosīti? Acireneva vuṭṭhitattā. Antosamāpattiyaṃ (..0224) apaññāyamānadukkhañhi kāyanissitattā niddaṃ upagatassa makasādijanitaṃ viya paṭibuddhassa thokaṃ paññāyittha.

“Mahābalena yakkhena tathā sabbussāhena pahaṭe sarīrepi vikāro nāma natthī”ti acchariyabbhutacittajātena āyasmatā mahāmoggallānena **“acchariyaṃ, āvuso sārīputtā”**ti-ādinā dhammasenāpatino mahānubhāvātāya vibhāvītāya sopissa **“acchariyaṃ, āvuso moggallānā”**ti-ādinā iddhānubhāvamahantatāpakāsanāpadesena attano issāmacchariyāhaṅkārādimalānaṃ suppahīnataṃ dīpeti. **Paṃsupisācakampi na passāmāti** saṅkārakūṭādisu vicaraṇakakhuddakapetampi na passāma. Iti adhigamappicchānaṃ aggabhūto mahāthero tasmīṃ kāle anāvajjanena tesāṃ adassanaṃ sandhāya vadati. Tenevāha **“etarahī”**ti.

Bhagavā pana veḷuvane ṭhito ubhinnaṃ aggasāvakānaṃ imaṃ kathāsallāpaṃ dibbasotena assosi. Tena vuttaṃ- **“assosi kho bhagavā”**ti-ādi, taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ āyasmato sārīputtassa samāpattibalūpagataṃ iddhānubhāvamahantataṃ veditvā. **Imaṃ udānanti** tasseva tādibhāvappattidīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampatīti** yassa khīṇāsavassa cittaṃ ekagghanasilāmayapabbatūpamaṃ sabbesaṃ iñjanānaṃ abhāvato vasībhāvappattiyāva ṭhitaṃ sabbehipi lokadhammehi nānupakampati na pavedhati. Idānissa akampaṇākāraṃ saddhiṃ kāraṇena dassetuṃ **“virattan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **virattaṃ rajanīyesūti** virāgasāṅkhātena ariyamaggena rajanīyesu rāguppa-

tthetubhūtesu sabbesu tebhūmakadhammesu virattam, tattha sabbaso samucchinna-
nārāganti attho. **Kopaneyyeti** paṭighaṭṭhāniye sabbasmimpi āghātavatthusmiṃ **na
kuppati** na dussati na vikāraṃ āpajjati. **Yassevaṃ bhāvitaṃ cittanti** yassa yathāvu-
ttassa ariyapuggalassa cittaṃ evaṃ vuttanayena tādibhāvāvahanabhāvena
bhāvitaṃ. **Kuto taṃ dukkhamessatīti** taṃ uttamapuggalaṃ kuto sattato saṅkhā-
rato vā dukkhaṃ upagamissati, na tādisassa dukkhaṃ atthīti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nāgasuttavaṇṇanā

35. Pañcame (..0225) **kosambiyanti** kusumbena nāma isinā vasitaṭṭhāne māpi-
tattā “kosambī”ti evaṃladdhanāmake nagare. **Ghositārāmeti** ghoṣitaseṭṭhinā
kārite ārāme. **Bhagavā ākiṅṇo viharatīti** bhagavā sambādhappatto viharati. Kiṃ
pana bhagavato sambādhō atthi, saṃsaggo vāti? Natthi. Na hi koci bhagavantaṃ
anicchāya upasaṅkamaṃ sakkoti. Durāsadā hi buddhā bhagavanto sabbattha ca
anupalittattā. Hitesitāya pana sattesu anukampaṃ upādāya “mutto mocessāmi”ti
paṭiññānurūpaṃ caturōghanittharaṇatthaṃ aṭṭhannaṃ parisānaṃ attano santikaṃ
kālena kālaṃ upasaṅkamaṃ adhivāseti, sayañca mahākaruṇāsamussāhito
kālaññū hutvā tattha upasaṅkamati, idaṃ sabbabuddhānaṃ āciṅṇaṃ, ayamidha
ākiṅṇavihāroti adhippeto.

Idha pana kosambikānaṃ bhikkhūnaṃ kalahajātānaṃ satthā dīghitissa kosala-
rañño vatthuṃ āharitvā, “na hi verena verāni, sammantīdha kudācanan”ti-ādinā
(dha. pa. 5; ma. ni. 3.237; mahāva. 464) ovādaṃ adāsi, taṃ divasaṃ tesam
kalaham karontānaṃyeva ratti vibhātā. Dutiyadivasepi bhagavā tameva vatthuṃ
kathesi, taṃ divasampi tesam kalaham karontānaṃyeva ratti vibhātā. Tatiyadiva-
sepi bhagavā tameva vatthuṃ kathesi, athaññataro bhikkhu bhagavantaṃ eva-
māha- “appossukko, bhante bhagavā, diṭṭhadhammasukhavihāramanuyutto viha-
ratu, mayametena bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā”ti.
Satthā “pariyādinnaṃcittā kho ime moghapurisā na dānime sakkā saññāpetuṃ,
natthi cettha saññāpetabbā, yaṃnūnāhaṃ ekacārikavāsaṃ vaseyyaṃ, evaṃ ime
bhikkhū kalahato oramissantī”ti cintesi. Evaṃ tehi kalahakārakehi bhikkhūhi
saddhiṃ ekavihāre vāsaṃ vinetabbābhāvato upāsakādīhi upasaṅkamaṃnañca āki-
ṅṇavihāraṃ katvā vuttaṃ- “tena kho pana samayena bhagavā ākiṅṇo viharatī-
ti-ādi.

Tattha **dukkhanti** na sukhaṃ, anārādhitaṃcittatāya na iṭṭhanti attho. Tenevāha “**na
phāsu viharāmi**”ti. **Vūpakaṭṭhoti** pavivekaṭṭho dūrībhūto. Tathā cintetvāva bhagavā
pātova sarīrappaṭijagganaṃ katvā kosambiyaṃ piṇḍāya (..0226) caritvā kañci anā-
mantetvā eko adutiyo gantvā kosalaraṭṭhe pālīleyyake vanasaṇḍe bhaddasāla-
mūle vihāsi. Tena vuttaṃ- “**atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ ...pe... bhadda-
sālamūle**”ti. Tattha **sāmanti** sayam. **Saṃsāmetvāti** paṭisāmetvā. **Pattacivaramādā-**

yāti etthāpi sāmanti padaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Upaṭṭhāketi** kosambinagaravāsino ghoṣitaseṭṭhi-ādike upaṭṭhāke, vihāre ca aggupaṭṭhākaṃ āyasmantaṃ ānandaṃ anāmantetvā.

Evam gate satthari pañcasatā bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ āhaṃsu- “āvuso ānanda, satthā ekakova gato, mayaṃ anubandhissāmā”ti. “Āvuso, yadā bhagavā sāmaṃ senāsaṇaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya anāmantetvā upaṭṭhāke ca anapaloketvā bhikkhusaṅghaṃ adutiyo gacchati, tadā ekacāraṃ carituṃ bhagavato ajjhāsayo, sāvakena nāma satthu ajjhāsayanurūpaṃ paṭipajjitabbaṃ, tasmā na imesu divasesu bhagavā anugantabbo”ti nivāresi, sayampi nānugacchi.

Anupubbenāti anukkamena, gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikaṃ caramāno “ekacāravāsaṃ tāva vasamānaṃ bhikkhuṃ passissāmī”ti bālakaloṇakāragāmaṃ gantvā tattha bhaguttherassa sakalaṃ pacchābhattañceva tiyāmañca rattiṃ ekacāravāse ānisaṃsaṃ kathetvā punadivase tena pacchāsamaṇena piṇḍāya caritvā taṃ tattheva nivattetvā “samaggavāsaṃ vasamāne tayo kulaputte passissāmī”ti pācīnavaṃsamigadāyaṃ gantvā tesampi sakalarattiṃ samaggavāse ānisaṃsaṃ kathetvā tepi tattheva nivattetvā ekakova pālileyyagāmaṃ sampatto. Pālileyyagāmaṃ mavāsino paccuggantvā bhagavato dānaṃ datvā pālileyyagāmassa avidūre rakkhitavanasaṇḍo nāma atthi, tattha bhagavato paṇṇasālaṃ katvā “ettha bhagavā vasatū”ti yācitvā vāsayaṃsu. **Bhaddasāloti** pana tattheke manāpo bhaddako sālārukkho, bhagavā taṃ gāmaṃ upanissāya vanasaṇḍe paṇṇasālasamīpe tasmīṃ rukkhamūle vihāsi. Tena vuttaṃ- “**pālileyyake viharati rakkhitavanasāṇḍe bhaddasālamūle**”ti.

Hatthināgoti mahāhatthī yūthapati. **Hatthikalabhehīti** hatthipotakehi. **Hatthicchāpehīti** khīrūpagehi daharahatthipotakehi, ye “bhīṅkā”tipi (..0227) vuccanti. **Chinnaggānīti** purato purato gacchantehi tehi hatthi-ādīhi chinnaggāni khāditāvasesāni khāṇusadisāni khādati. **Obhaggobhagganti** tena hatthināgena uccaṭṭhānato bhañjitvā bhañjitvā

pātitam. **Assa sākḥābhaṅgānti** etassa santakam sākḥābhaṅgam te khādanti. **Āvilānīti** tehi paṭhamataram otarivā pivantehi āluḷitattā āvilāni kaddamamissāni pānīyāni pivati. **Ogāhāti** titthato. “Ogāhan” tipi pāḷi. **Assāti** hatthināgassa. **Upanighamsantiyoti** ghaṭṭentiyo, upanighamsiyamānopi attano uḷārabhāvena na kujjhati, tena tā tam ghaṃsantiyeva. **Yūthāti** hatthighaṭā.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti so kira hatthināgo yūthavāse ukkaṅṭhito tam vanasaṅgam pavitṭho tattha bhagavantam disvā ghaṭasahassena nibbāpitasantāpo viya nibbuto hutvā pasannacitto bhagavato santike aṭṭhāsi, tato paṭṭhāya vattasīse ṭhatvā bhaddasālassa paṅṅasālāya ca samantato appaharitam katvā sākḥābhaṅgehi sammajjati, bhagavato mukhadhovanam deti, nhānodakam āharati, dantakaṭṭham deti, araṅṅato madhurāni phalāni āharitvā satthu upaneti, sathā tāni paribhuṅṅati. Tena vuttam- “**tatra sudam so hatthināgo yasmim padese bhagavā viharati, tam padesam appaharitaṅca karoti, soṇḍāya bhagavato pānīyam paribhojanīyam upaṭṭhāpeti**” ti. Soṇḍāya dārūni āharitvā aṅṅamaṅṅam ghaṃsitvā aggim uṭṭhāpetvā dārūni jālāpetvā tattha pāsāṅakhaṅḍāni tāpetvā tāni daṅḍakehi pavaṭṭetvā soṇḍiyam khipitvā udakassa tattabhāvam ṅatvā bhagavato santikam upagantvā tiṭṭhati, bhagavā “hatthināgo mama nhānam icchatī” ti tattha gantvā nhānakiccam karoti, pānīyepi eseva nayo. Tasmim pana sītale saṅṅāte upasaṅkamati, tam sandhāya vuttam- “soṇḍāya bhagavato pānīyam paribhojanīyam upaṭṭhāpeti” ti.

Atha kho bhagavato rahogatassāti-ādi ubhinnaṃ mahānāgānaṃ vivekasukhappaccavekkhaṅḍadassanaṃ, tam vuttatthameva. Attano ca pavivekam viditvāti kehici anākiṅṅabhāvaladdham kāyavivekam jānitvā, itare pana vivekā bhagavato sabbakālam vijjantiyeva.

Imam (.0228) udānanti imam attano hatthināgassa ca pavivekābhiratiyā samānājjhāsayabhāvadīpanam udānam udānesi.

Tatthāyam saṅkhepattho- **etam isādantassa** ratha-isāsadisadantassa hatthināgassa **cittam nāgena** buddhanāgassa **cittena sameti** saṃsandati. Katham sameti ce? **Yadeko ramati vane** yasmā buddhanāgo “aham kho pubbe ākiṅṅo vihāsin” ti purimam ākiṅṅavihāram jigucchitvā vivekam upabrūhayamāno idāni yathā **eko** adutiyo **vane** araṅṅe **ramati** abhiramati, evam ayampi hatthināgo pubbe attano hatthi-ādīhi ākiṅṅavihāram jigucchitvā vivekam upabrūhayamāno idāni **eko** asahāyo **vane** araṅṅe **ramati** abhiramati. Tasmāssa **cittam nāgena sameti** tassa cittena sametīti katvā ekībḥavaratiyā ekasadisam hotīti attho.

Pañcamasuttavaṅṅanā niṭṭhitā.

6. Piṅḍolasuttavaṅṅanā

36. Chaṭṭhe **piṅḍolabhāradvājoti** piṅḍam ulamāno pariyesamāno pabbajitoti piṅḍolo. So kira pariṅṅabhogo brāhmaṅo hutvā mahantam bhikkhusaṅghassa

lābhasakkāraṃ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito. So mahantaṃ kapallaṃ “pattan”ti gahetvā carati, kapallapūraṃ yāguṃ pivati, bhattaṃ bhuñjati, pūvakhajja-kañca khādāti. Athassa mahagghasabhāvaṃ satthu ārocesuṃ. Sathā tassa pattatthavikaṃ nānujāni, heṭṭhāmañce pattaṃ nikkujjitvā ṭhapeti, so ṭhapentopi ghaṃsentova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṃsentova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṃ gacchante gacchante kāle ghaṃsanena parikkhīṇaṃ, nālikodanamattasseva gaṇhanakaṃ jātaṃ. Tato satthu ārocesuṃ, athassa sathā pattatthavikaṃ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvanaṃ bhāvento aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Iti so pubbe savisesaṃ piṇḍatthāya ulatīti piṇḍolo, gottena pana bhāradvājoti ubhayaṃ ekato katvā “piṇḍolabhāradvājo”ti vuccati.

Āraññakoti (..0229) gāmantasenāsanapaṭikkhipanena araññe nivāso assāti āraññako, āraññakadhutaṅgaṃ samādāya vattantassettaṃ nāmaṃ. Tathā bhikkhāsāṅkhātānaṃ āmisapiṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti attho. Piṇḍapātaṃ uñchati taṃ taṃ kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti **piṇḍapātiko**, piṇḍāya vā patituṃ carituṃ vatametassāti piṇḍapātī, piṇḍapātīyeva piṇḍapātiko. Saṅkārakūṭādīsu paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya vā kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlaṃ, paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃ silaṃ etassāti **paṃsukūliko**. Saṅghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakasaṅkhātāni tīṇi cīvarāni ticīvaraṃ, ticīvarassa dhāraṇaṃ ticīvaraṃ, taṃ silaṃ etassāti **tecīvariko**. **Appicchoti**-ādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Dhutavādoti dhuto vuccati dhutakilesa puggalo, kilesadhunanakadhammo vā. Tattha atthi dhuto, na dhutavādo, atthi na dhuto, dhutavādo, atthi neva dhuto, na dhutavādo, atthi dhuto ceva, dhutavādo cāti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Tesu yo sayamaṃ dhutadhamme samādāya vattati, na paraṃ tadatthāya samādapeti, ayaṃ paṭhamo. Yo pana sayamaṃ na dhutadhamme samādāya vattati, paraṃ samādapeti, ayaṃ dutiyo. Yo ubhayarahito, ayaṃ tatiyo. Yo pana ubhayasampanno, ayaṃ catuttho. Evarūpo ca āyasmā piṇḍolabhāradvājoti. Tena vuttaṃ “dhutavādo”ti. Ekadesasarūpekasesavasena hi ayaṃ niddeso yathā taṃ “nāmarūpan”ti.

Adhicittamanuyuttoti ettha aṭṭhasamāpattisampayogato arahattaphalasangāhāpattisampayogato vā cittassa adhicittabhāvo veditabbo, idha pana “arahattaphalacittan”ti vadanti. Taṃtaṃsamāpattisu samādhi eva adhicittaṃ, idha pana arahattaphalasangāhāpattisampayogato vā cittassa adhicittabhāvo veditabbo, idha pana “arahattaphalacittan”ti vadanti. Taṃtaṃsamāpattisu samādhi eva adhicittaṃ, idha pana arahattaphalasangāhāpattisampayogato vā cittassa adhicittabhāvo veditabbo. Keci pana “adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā kālena kālaṃ tīṇi nimittāni manasi kātabbānīti etasmimā adhicittasutte (a. ni. 3.103) viya samathavipassanācittaṃ adhicittanti idhādhippetan”ti vadanti, taṃ na sundaraṃ. Purimoyevattho gahetabbo.

Etamatthaṃ (..0230) **viditvāti** etaṃ āyasmato piṇḍolabhāradvājassa adhiṭṭhāna-parikkhārasampadāsampannaṃ adhicittānuyogasaṅkhātānaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. Evaṃ “adhicittānuyogo mama sāsānānuṭṭhānaṃ”ti dipento **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **anūpavādoti** vācāya kassacipi anupavadanaṃ. **Anūpaghātoti** kāyena kassaci upaghatākaraṇaṃ. **Pātimokkheti** ettha pātimokkhapadassa attho heṭṭhā

nānappakārehi vutto, tasmim̄ pātimokkhe. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikka-
malakkhaṇo **saṃvaro**. **Mattaññutā**ti paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā.
Pantañca sayanāsananti vivittaṃ saṅghaṭṭanavirahitaṃ senāsaṇaṃ. **Adhicitte ca**
āyogoti aṭṭhannaṃ samāpattinaṃ adhigamāya bhāvanānuyogo.

Aparo nayo- **anūpavādoti** kassacipi uparujjhanavacanassa avadanaṃ. Tena
sabbampi vācasikaṃ sīlaṃ saṅgaṇhāti. **Anūpaghātoti** kāyena kassaci upaghā-
tassa paraviheṭṭhanassa akaraṇaṃ. Tena sabbampi kāyikaṃ sīlaṃ saṅgaṇhāti.
Yādisaṃ panidaṃ ubhayaṃ buddhānaṃ sāsanaṇtogadhaṃ hoti, taṃ dassetuṃ-
“**pātimokkhe ca saṃvaro**” ti vuttaṃ. **Casaddo** nipātamattaṃ. **Pātimokkhe ca saṃva-**
roti pātimokkhasaṃvarabhūto anūpavādo anūpaghāto cāti attho.

Atha vā **pātimokkheti** adhikaraṇe bhummaṃ. Pātimokkhe nissayabhūte
saṃvaro. Ko pana soti? Anūpavādo anūpaghāto. Upasampadavelāyañhi avise-
sena pātimokkhasīlaṃ samādinnaṃ nāma hoti, tasmim̄ pātimokkhe ṭhitassa tato
paraṃ upavādūpaghātānaṃ akaraṇavasena saṃvaro, so anūpavādo anūpaghāto
cāti vutto.

Atha vā **pātimokkheti** nipphādetabbe bhummaṃ yathā “cetaso avūpasamo ayo-
nisomanasikārapadaṭṭhānaṃ” ti (saṃ. ni. 5.232). Tena pātimokkheṇa sādhetabbo
anūpavādo anūpaghāto, pātimokkhasaṃvarasaṅgahito anūpavādo anūpaghāto-i-
cceva attho. **Samvaroti** iminā pana satisaṃvaro (..0231), ñāṇasaṃvaro, khantisaṃ-
varo, vīriyasaṃvaroti imesaṃ catunnaṃ saṃvarānaṃ gahaṇaṃ, pātimokkhasā-
dhaṇaṃ idaṃ saṃvaracattukkaṃ.

Mattaññutā ca bhattasminti pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogavissajjanānaṃ
vasena bhojane pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsananti** bhāvanānukūlaṃ arañña-
rukkhamūlādivivittasenaṇasaṇaṃ. **Adhicitte ca āyogoti** sabbacittānaṃ adhikattā utta-
mattā adhiccittasaṅkhāte arahattaphalacitte sādhetabbe tassa nipphādanatthaṃ
samathavipassanābhāvanāvasena āyogo. **Etaṃ buddhāna sāsanaṇti** etaṃ
parassa anūpavadanaṃ, anūpaghātanaṃ, pātimokkhasaṃvaro, pariyesanapaṭi-
ggahaṇādīsu mattaññutā, vivittavāso, yathāvutta-adhiccittānuyogo ca buddhānaṃ
sāsaṇaṃ ovādo anusīṭṭhīti attho. Evaṃ imāya gāthāya tisso sikkhā kathitāti vedi-
tabbā.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasuttavaṇṇanā

37. Sattame apubbaṃ natthi. Gāthāya **adhicetasoti** adhiccittavato, sabbacittānaṃ
adhikena arahattaphalacittena samannāgatassāti attho. **Appamajjatoti** na pama-
jjato, appamādena anavajjadhammesu sātaccakiriyāya samannāgatassāti vuttaṃ
hoti. **Muninoti** “yo munāti ubho loke, muni tena pavuccatī” ti (dha. pa. 269; cūḷani.
mettagūmāṇavapucchāniddeṣa 21) evaṃ ubhayaḷokamunanena monaṃ vuccati
ñāṇaṃ, tena arahattaphalañāṇasaṅkhātena ñāṇena samannāgatattā vā khīṇā-

savo muni nāma, tassa munino. **Monapathesu sikkhatoti** arahattañāṇasaṅkhā-tassa monassa pathesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesu tīsu vā sikkhāsu sikkhato. Idañca pubbabhāgappaṭipadaṃ gahetvā vuttaṃ. Pariniṭṭhitasikkho hi arahā, tasmā evaṃ sikkhato, imāya sikkhāya munibhāvaṃ pattassa muninoti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā ca etadeva, tasmā heṭṭhimamaggaphalacittānaṃ vasena adhicetaso, catusaccasambodhapaṭipattiyā appamādasena appamajjato, maggañāṇasamannāgamena muninoti evametesāṃ tiṇṇaṃ padānaṃ attho yujjatiyeva. Atha vā “appamajjato sikkhato”ti (..0232) padānaṃ hetu-atthataṃ daṭṭhabbā appamajjanahetu sikkhanahetu ca adhicetasoti.

Sokā na bhavanti tādīnoti tādīsassa khīṇāsavamunino abbhantare iṭṭhaviyogādivatthukā sokā cittasantāpā na honti. Atha vā **tādīnoti** tādīlakkaṇasamannāgatassa evarūpassa munino sokā na bhavanti ayamettha attho. **Upasantassāti** rāgādīnaṃ accantūpasamena upasantassa. **Sadā satīmatoti** satīvepullappattiyā niccākālaṃ satiyā avirahitassa.

Ettha ca “adhicetaso”ti iminā adhicittasikkhā, “appamajjato”ti etena adhisīlasikkhā, “munino monapathesu sikkhato”ti etehi adhipaññāsikkhā. “Munino”ti vā etena adhipaññāsikkhā, “monapathesu sikkhato”ti etena tāsāṃ lokuttarasikkhānaṃ pubbabhāgappaṭipadā, “sokā na bhavanti”ti-ādīhi sikkhāpāripūriyā āni-saṃso pakāsītōti veditabbaṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sundarīsuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **sakkatoti**-ādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vaṇṇitoyeva. **Asahamānāti** na sahamānā, usūyantāti attho. Bhikkhusaṅghassa ca sakkāraṃ asahamānāti sambandho.

Sundarīti tassā nāmaṃ. Sā kira tasmīṃ kāle sabbaparibbājikāsu abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā, teneva sā “sundarī”ti paññāyittha. Sā ca anatīyobbhanā asaṃyatasamācārāva hoti, tasmā te

sundariṃ paribbājikaṃ pāpakamme uyyojesuṃ. Te hi aññatitthiyā buddhuppādato paṭṭhāya sayamaṃ hatalābhasakkārā heṭṭhā akkosasuttavaṇṇanāyaṃ āgatanayena bhagavato bhikkhusaṅghassa ca uḷāraṃ aparimitaṃ lābhasakkāraṃ pavattamaṇaṃ disvā issāpakatā ekato hutvā sammantayimṣu- mayaṃ samaṇassa gotamassa uppannakālato paṭṭhāya naṭṭhā hatalābhasakkārā, na no koci (..0233) atthibhāvampi jānāti, kiṃ nissāya nu kho loko samaṇe gotame abhippasanno uḷāraṃ sakkārasammānaṃ upanetīti? Tattheko āha- “uccākulappasuto asambhinṇāya mahāsammatappaveṇiyā jāto”ti, aparo “abhiyāyamaṃ tassa anekāni acchariyāni pātubhūtāni”ti, añño “kāladevilaṃ vandāpetuṃ upanītassa pādā parivattitvā tassa jaṭāsu paṭiṭṭhitā”ti, aparo “vappamaṅgalakāle jambucchāyāya sayāpitassa vītikkantepe majjhanhike jambucchāyā aparivattitvā ṭhitā”ti, añño “abhirūpo dassanīyo pāsādiko rūpasampattiyā”ti, aparo “jiṇṇāturamatapabbajitasāṅkhātanimitte disvā saṃvegajāto āgāminamaṃ cakkavattirajamaṃ pahāya pabbajito”ti. Evaṃ aparimāṇakāle sambhataṃ anaññasādhāraṇamaṃ bhagavato puññañāṇasambhāraṃ ukkaṃsapāramippattaṃ nirupamaṃ sallekhaṃpaṭipadaṃ anuttaraṇca ṇāṇapahānasampadādibuddhānubhāvaṃ ajānantā attanā yathādiṭṭhamaṃ yathāsutaṃ dharmānaṃ taṃ taṃ bhagavato bahumānakāraṇamaṃ kittetvā abahumānakāraṇamaṃ pariyesitvā apassantā “kena nu kho kāraṇena mayaṃ samaṇassa gotamassa ayasaṃ uppādetvā lābhasakkāraṃ nāseyyāma”ti. Tesu eko tikhiṇamantī evamaṃha- “ambho imasmiṃ sattaloke mātugāmasukhe asattasattā nāma natthi, ayaṇca samaṇo gotamo abhirūpo devasamo taruṇo, attano samarūpaṃ mātugāmaṃ labhitvā sajjeyya. Athāpi na sajjeyya, janassa pana saṅkiyo bhavēyya, handa mayaṃ sundariṃ paribbājikaṃ tathā uyyojema, yathā samaṇassa gotamassa ayaso pathaviyamaṃ patthareyyā”ti.

Taṃ sutvā itare “idaṃ suṭṭhu tayā cintitaṃ, evañhi kate samaṇo gotamo ayasakena upadduto sīsaṃ ukkhipituṃ asakkonto yena vā tena vā palāyissati”ti sabbeva ekajjhāsaya hutvā tathā uyyojetuṃ sundariyā santikaṃ agamaṃsu. Sā te disvā “kiṃ tumhe ekato āgatatthā”ti āha. Titthiyā anālapantā āramapariyante paṭicchanne ṭhāne nisīdimṣu. Sā tattha gantvā punappunaṃ ālapantī paṭivacanaṃ alabhitvā kiṃ tumhākaṃ aparajjhaṃ? Kasmā me paṭivacanaṃ na dethāti? Tathā hi pana tvaṃ amhe viheṭṭhiyamāne ajjupekkhasīti. Ko (..0234) tumhe viheṭṭhetīti? “Kiṃ pana tvaṃ na passasi, samaṇamaṃ gotamaṃ amhe viheṭṭhetvā hatalābhasakkāre katvā vicarantaṃ”ti vatvā “tattha mayā kiṃ kātabban”ti vutte “tena hi tvaṃ abhikkhaṇamaṃ jetavanasaṃpāpaṃ gantvā mahājanassa evañcevaṇca vadeyyāsi”ti āhaṃsu. Sāpi “sādhū”ti sampaṭicchī. Tena vuttaṃ- **“aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā”** ti-ādi.

Tattha **ussahasīti** sakkosi. **Atthanti** hitaṃ kiccaṃ vā. **Kyāhanti** kiṃ ahaṃ. Yasmā te titthiyā tassā aññātakāpi samānā pabbajjasambandhamattena saṅgaṇhituṃ ṇātakā viya hutvā **“ussahasi tvaṃ bhagini ṇātīnaṃ atthaṃ kātun”** ti āhaṃsu. Tasmā sāpi migamaṃ valli viya pāde laggā **jīvitampi me pariccattaṃ ṇātīnaṃ atthāyāti** āha.

Tena hīti “yasmā tvaṃ jīvitampi me tumhākaṃ atthāya pariccattaṃ”ti vadasi,

tvañca paṭhamavaye t̥hitā abhirūpā sobhaggappattā ca, tasmā yathā taṃ nissāya samaṇassa gotamassa ayaso uppajjissati, tathā kareyyāsī”ti vatvā “abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ gacchāhī”ti uyyojesuṃ. Sāpi kho bālā kakacadantapantiyā pupphāvali-kīlaṃ kīlitukāmā viya, pabhinnamadaṃ caṇḍahatthiṃ soṇḍāya parāmasanti viya, nalāṭena maccuṃ gaṇhanti viya titthiyānaṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā mālāgandha-vilepanatambūlamukhavāsādīni gahetvā mahājanassa satthu dhammadesanaṃ sutvā nagaraṃ pavisanakāle jetavanābhimukhī gacchantī “kahaṃ gacchasi”ti ca puṭṭhā “samaṇassa gotamassa santikaṃ, ahañhi tena saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasāmī”ti vatvā aññatarasmiṃ titthiyārāme vasitvā pātova jetavanamaggaṃ ota-ritvā nagarābhimukhī āgacchantī “kiṃ sundari kahaṃ gatāsī”ti ca puṭṭhā “sama-ṇena gotamena saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitvā taṃ kilesaratiyā ramāpetvā āgatāmhi”ti vadati. Tena vuttaṃ- **“evaṃ ayyāti kho sundarī paribbājikā tesam aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ paṭissutvā abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ agamāsī”**ti.

Titthiyā katipāhassa accayena dhuttānaṃ kahāpaṇe datvā “gacchatha, sundariṃ māretvā samaṇassa gotamassa gandhakuṭiyā avidūre mālākacavarantare nikkhipitvā ethā”ti vadiṃsu. Te tathā akaṃsu. Tato titthiyā “sundariṃ na passāmā”ti kolāhalaṃ katvā rañño ārocetvā (.0235) “kattha pana tumhe parisā-ṅkathā”ti raññā vuttā imesu divasesu jetavane vasati, tatthassā pavattiṃ na jānā-māti. “Tena hi gacchatha, naṃ tattha vicinathā”ti raññā anuññātā attano upa-ṭṭhāke gahetvā jetavanaṃ gantvā vicinantā viya hutvā mālākacavaraṃ byūhitvā tassā sarīraṃ mañcakaṃ āropetvā nagaraṃ pavesetvā “samaṇassa gotamassa sāvakā ‘satthunā kataṃ pāpakammaṃ paṭicchādessāmā’ti sundariṃ māretvā mālākacavarantare nikkhipiṃsū”ti rañño ārocesuṃ. Rājāpi anupaparikkhitvā “tena hi gacchatha, nagaraṃ āhiṇḍathā”ti āha. Te nagaravithīsu “passatha sama-ṇānaṃ sakyaputtīyānaṃ kamman”ti-ādīni vadantā vicarivā puna rañño nivesana-dvāraṃ agamaṃsu. Rājā sundariyā sarīraṃ āmakasusāne aṭṭakaṃ āropetvā rakkhāpesi. Sāvattvivāsino t̥hapetvā ariyasāvake yebhuyyena “passatha sama-ṇānaṃ sakyaputtīyānaṃ kamman”ti-ādīni vatvā antonagare bahinagare ca bhikkhū akkosantā vicariṃsu. Tena vuttaṃ- **“yadā te aññiṃsu titthiyā paribbājakā ‘vodiṭṭhā kho sundarī’”**ti-ādi.

Tattha aññiṃsūti jāniṃsu. **Vodiṭṭhāti** byapadiṭṭhā, jetavanaṃ āgacchantī ca gacchantī ca visesato diṭṭhā, bahulaṃ diṭṭhāti attho. **Parikhākūpeti** dīghikāvāṭe. **Yā sā, mahārāja, sundarīti,** mahārāja, yā sā imasmiṃ nagare rūpasundaratāya “sundarī”ti pākaṭā abhiññātā paribbājikā. **Sā no na dissatīti** sā amhākaṃ cakkhu viya jīvitam viya ca piyāyitabbā, idāni na dissati. **Yathānikkhittanti** purise āṇāpetvā mālākacavarantare attanā yathāṭhapitaṃ. “Yathānikhātan”tipi pāṭho, pathaviyaṃ nikhātappakāranti attho.

Rathiyāya rathiyanti vīthito vīthiṃ. **Vīthīti** hi vinivijjanakaracchā. **Singhāṭakanti** tikoṇaracchā. **Alajjīnoti** na lajjino, pāpajigucchāvīrahītāti attho. **Dussīlāti** nissīlā. **Pāpadhammāti** lāmakasabhāvā nihīnācārā. **Musāvādinoti** dussīlā samānā “sīla-vanto mayan”ti alikavāditāya musāvādino. **Abrahmacārinoti** “methunappaṭisevi-tāya aseṭṭhacārino ime hi nāmā”ti hīlentā vadanti. **Dhammacārinoti** kusaladha-

mmacārino. **Samacārino**ti kāyakammādisamacārino. **Kalyāṇadhammā**ti (..0236) sundarasabhāvā, paṭijānissanti nāmāti sambandho. Nāmasaddayogena hi ettha paṭijānissanti anāgatakālavacanaṃ. **Sāmaññanti** samaṇabhāvo samitapāpatā. **Brahmaññanti** seṭṭhabhāvo bāhitapāpatā. **Kutoti** kena kāraṇena. **Apagatā**ti apetaṃ paribhaṭṭhā. **Purisakiccanti** methunappaṭisevanaṃ sandhāya vadanti.

Atha bhikkhū taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesuṃ. Satthā “tena hi, bhikkhave, tumhepi te manusse imāya gāthāya paṭicodethā”ti vatvā “abhūtavādī”ti gāthamāha. Taṃ sandhāya vuttaṃ- **“atha kho sambahulā ...pe... nihīnakammā manujā paratthā”**ti. Tattha **neso, bhikkhave, saddo ciraṃ bhavissatī**ti idaṃ satthā tassa ayasassa nipphattiṃ sabbaññutaññāṇena jānitvā bhikkhū samassāsento āha.

Gāthāyaṃ **abhūtavādī**ti parassa dosaṃ adisvāva musāvādaṃ katvā abhūtena atacchena paraṃ abbhācikkhanto. **Yo vāpi katvā**ti yo vā pana pāpakammaṃ katvā “nāhaṃ etaṃ karomī”ti āha. **Pecca samā bhavantī**ti te ubhopi janā ito paralokaṃ gantvā nirayūpagamanena gatiyā samā bhavanti. Gatiyeva hi nesam pari-cchinnā, āyū pana aparicchinnā. Bahukañhi pāpaṃ katvā ciraṃ niraye paccati, parittakaṃ katvā appamattakameva kālaṃ paccati. Yasmā pana nesam ubhinampi lāmakameva kammaṃ, tena vuttaṃ- **nihīnakammā manujā paratthā**ti. “Paratthā”ti imassa pana padassa purato “peccā”tipadena sambandho, pecca parattha ito gantvā te nihīnakammā paraloke samā bhavantīti attho.

Pariyāpuṇitvāti uggahetvā. **Akārakā**ti aparādhassa na kārakā. **Nayimehi katanti** evaṃ kira nesamahosi- imehi samaṇehi sakyaputtiyehi addhā taṃ pāpakammaṃ na kataṃ, yaṃ aññatitthiyā ugghositvā sakalanagaraṃ āhiṇḍiṃsu, yasmā ime amhesu evaṃ asabbhāhi pharusāhi vācāhi abbhācikkhantesupi na kiñci vikāraṃ dassenti, khantisoraccañca na vijahanti, kevalaṃ pana “abhūtavādī nirayaṃ upeti”ti dhammaṃyeva vadantā sapantiyeva, ime samaṇā sakyaputtiyā amhe anupadhāretvā abbhācikkhante sapanti, sapathaṃ karontā viya vadanti (..023) Atha vā “yo vāpi katvā ‘na karomī’ cāhā”ti vadantā sapanti, attano akārakabhāvaṃ bodhetuṃ amhākaṃ sapathaṃ karonti imeti attho.

Tesañhi manussānaṃ bhagavatā bhāsita-gāthāya savanasamanantarameva buddhānubhāvena sārappaṃ okkami, saṃvego uppajji “nayidaṃ amhehi pacca-kkhatto diṭṭhaṃ, suttaṃ nāma tathāpi hoti, aññathāpi hoti, ete ca aññatitthiyā imesaṃ anattakāmā ahitakāmā, tasmā te saddhāya nayidaṃ amhehi vattabbaṃ, dujjānā hi samaṇā”ti. Te tato paṭṭhāya tato oramiṃsu.

Rājāpi yehi sundarī mārītā, tesam jānanatthaṃ purise āṇāpesi. Atha te dhuttā tehi kahāpaṇehi suraṃ pivantā aññamaññaṃ kalahaṃ kariṃsu. Tesu hi eko ekaṃ āha- “tvaṃ sundariṃ ekappahārena māretvā mālākacavarantare khipitvā tato laddhakahāpaṇehi suraṃ pivasi, hotu hotū”ti. Rājapurisā taṃ sutvā te dhutte gahetvā rañño dassesuṃ. Rājā “tumhehi sā mārītā”ti te dhutte pucchi. “Āma, devā”ti. “Kehi mārāpitā”ti? “Aññatitthiyehi, devā”ti. Rājā titthiye pakkosāpetvā tamatthaṃ paṭijānāpetvā, “ayaṃ sundarī tassa samaṇassa gotamassa avaṇṇaṃ āropetukāmehi amhehi mārāpitā, neva gotamassa, na gotamasāvakanāṃ doso atthi, amhākameva dosoti evaṃ vadantā nagaraṃ āhiṇḍathā”ti āṇāpesi. Te tathā

akam̐su. Mahājano sammadeva saddahi. Titthiyānaṃ dhikkāraṃ akāsi, titthiyā manussavadhadaṇḍaṃ pāpuṇiṃsu. Tato paṭṭhāya buddhassa bhikkhusaṅghassa ca bhīyosomattāya sakkārasammāno mahā ahosi. Bhikkhū acchariyabbhutacittajātā bhagavantaṃ abhivādetvā attamaṇā paṭivedesuṃ. Tena vuttaṃ- **“atha kho sambahulā bhikkhū ...pe... antarahito so, bhante, saddo”** ti.

Kasmā pana bhagavā “titthiyānaṃ idaṃ kamman”ti bhikkhūnaṃ nārocesi? Ariyānaṃ tāva ārocaneṇa payojanaṃ natthi, puthujjanesu pana “ye na saddaheyyuṃ, tesu taṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā”ti nārocesi. Apicetaṃ buddhānaṃ anāciṇṇaṃ, yaṃ anāgatassa īdisassa vatthussa ācikkhanaṃ. Parānuddesikameva hi bhagavā saṃkilesapakkhaṃ vibhāveti (..0238), kammaṅca kato-kāsaṃ na sakkā nivattetunti abbhakkhānaṃ tannimittaṅca bhagavā ajjupekkhanto nisīdi. Vuttaṅghetaṃ-

“Na antalikkhe na samuddamajjhe,

na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa;

na vijjatī so jagatippadeso,

yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammā”ti. (dha. pa. 127; mi. pa. 4.2.4);

Etamatthaṃ viditvāti mammacchedanavasenaṇi bālajanehi pavattitaṃ duruttavacanaṃ khantibalasamannāgatassa dhīrassa duttitikkhā nāma natthīti imamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ adhvāsanakhantibalavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **tudanti vācāya janā asaṅṅatā, sarehi saṅgāmagataṃva kuṅjaranti** kāyikasamvarādīsu kassacipi samvarassa abhāvena asaṃyatā avinītā bālajānā sarehi sāyakehi saṅgāmagataṃ yuddhagataṃ kuṅjaraṃva hatthināgaṃ paṭiyodhā viya vācāsattīhi tudanti vijjhanti, ayaṃ tesu sabhāvo. **Sutvāna**

vākyam pharusam udīritam, adhivāsaye bhikkhu aduṭṭhacittoti tam pana tehi bāla-
janehi udīritam bhāsitam mammaghaṭṭanavasena pavattitam pharusam vākyam
vacanam abhūtam bhūtato nibbeṭhento mama kakacūpama-ovādam (ma. ni.
1.222 ādayo) anussaranto isakampi aduṭṭhacitto hutvā “saṃsārasabhāvo eso”ti
saṃsāre bhayam ikkhaṇasīlo bhikkhu adhivāsaye, adhivāsanakhantiyam ṭhatvā
khameyyāti attho.

Etthāha- kiṃ pana tam kammaṃ, yaṃ aparimāṇakālam sakkaccaṃ upacitavipu-
lapuññasambhāro satthā evaṃ dāruṇam abhūtabbhakkhānam pāpuṇīti? Vuccate-
ayaṃ so bhagavā bodhisattabhūto atītajātiyam munāli nāma dhutto hutvā pāpaja-
nasevī ayonisomanasikārabahulo vicarati. So ekadivasaṃ surabhiṃ nāma pacce-
kasambuddham nagaram piṇḍāya pavisituṃ cīvaram pārupantaṃ passi.
Tasmiñca samaye aññatarā itthi tassa avidūrena gacchati. Dhutto “abrahmacārī
ayaṃ samaṇo”ti abbhācikkhi. So tena kammena bahūni vassasatasahassāni
niraye paccitvā tasseva kammaṃ vipākāvasesena idāni buddho hutvāpi sunda-
riyā kāraṇā abhūtabbhakkhānam (..0239) pāpuṇi. Yathā cetam, evaṃ ciñcamāṇa-
vikādīnam vikāraitthīnam bhagavato abbhakkhānādīni dukkhāni pattāni, sabbāni
pubbe katassa kammaṃ vipākāvasesāni, yāni “kammapiṭṭhikāni”ti vuccanti.
Vuttañhetam apadāne (apa. therā 1.39.64-96)-

“Anotattasarāsanne, ramaṇīye silātale;

nānāratanaṃ pājote, nānāgandhavanantare.

“Mahatā bhikkhusaṅghena, pareto lokanāyako;

āsīno byākarī tattha, pubbakammāni attano.

“Suṇātha bhikkhavo mayham, yaṃ kammaṃ pakataṃ mayā;
piṭṭhikassa kammaṃ, buddhattepi vipaccati.

1. “Munāli nāmahaṃ dhutto, pubbe aññāsu jātisu;
paccekabuddham surabhiṃ, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

“Tena kammavipākena, niraye saṃsariṃ ciraṃ;
bahū vassasahassāni, dukkham vedemi vedanaṃ.

“Tena kammāvasesena, idha pacchimake bhava;
abbhakkhānam mayā laddham, sundarikāya kāraṇā.

2. “Sabbābhibhussa buddhassa, nando nāmāsi sāvako;
tam abbhakkhāya niraye, ciraṃ saṃsariṃ mayā.

“Dasa vassasahassāni, niraye saṃsariṃ ciraṃ;
manussabhāvaṃ laddhāham, abbhakkhānam bahum labhiṃ.

“Tena kammāvasesena, ciñcamāṇavikā mamaṃ;
abbhācikkhi abhūtena, janakāyassa aggato.

3. “Brāhmaṇo sutavā āsiṃ, aham sakkatapūjito;
mahāvane pañcasate, mante vācemi māṇave.

“Tatthāgato (..0240) isi bhīmo, pañcābhiñño mahiddhiko;
tañcāham āgataṃ disvā, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

“Tatoham avacaṃ sisse, kāmabhogī ayaṃ isi;
mayhampi bhāsamānassa, anumodimsu māṇavā.

- “Tato māṇavakā sabbe, bhikkhamānaṃ kule kule;
mahājanassa āhaṃsu, kāmabhogī ayaṃ isi.
“Tena kammavipākena, pañca bhikkhusatā ime;
abbhakkhānaṃ labhuṃ sabbe, sundarikāya kāraṇā.
4. “Vemātubhātikaṃ pubbe, dhanahetu haniṃ ahaṃ;
pakkhipiṃgiriduggasmiṃ, silāya ca apiṃsayiṃ.
“Tena kammavipākena, devadatto silaṃ khipi;
aṅguṭṭhaṃ piṃsayī pāde, mama pāsāṇasakkharā.
5. “Purehaṃ dārako hutvā, kīlamāno mahāpathe;
paccekabuddhaṃ disvāna, magge sakalikaṃ khipiṃ.
“Tena kammavipākena, idha pacchimake bhava;
vadhatthaṃ maṃ devadatto, abhimāre payojayi.
6. “Hatthāroho pure āsiṃ, paccekamunimuttamaṃ;
piṇḍāya vicarantaṃ taṃ, āsādesiṃ gajenahaṃ.
“Tena kammavipākena, bhanto nāḷāgirī gajo;
giribbaje puravare, dāruṇo samupāgami.
7. “Rājāhaṃ patthivo āsiṃ, sattiyā purise haniṃ;
tena kammavipākena, niraye paccisaṃ bhusaṃ.
“Kammuno tassa sesena, sodāni sakalaṃ mama;
pāde chaviṃ pakappesi, na hi kammaṃ vinassati.
8. “Ahaṃ (..0241) kevaṭṭagāmasmiṃ, ahuṃ kevaṭṭadārako;
macchake ghātite disvā, janayiṃ somanassakaṃ.
“Tena kammavipākena, sīsadukkhaṃ ahū mama;
sakkā ca sabbe haññiṃsu, yadā hani viṭaṭūbho.
9. “Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayaṃ;
yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.
“Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ;
nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā.
10. “Nibbuddhe vattamānamhi, mallaputtaṃ niheṭṭhayiṃ;
tena kammavipākena, piṭṭhidukkhaṃ ahū mama.
11. “Tikicchako ahaṃ āsiṃ, seṭṭhiputtaṃ virecayiṃ;
tena kammavipākena, hoti pakkhandikā mama.
12. “Avacāhaṃ jotipālo, kassapaṃ sugataṃ tadā;
kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.
“Tena kammavipākena, acarīṃ dukkaraṃ bahuṃ;
chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhiṃ apāpuṇiṃ.
“Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇiṃ bodhimuttamaṃ;
kummaggena gavesissaṃ, pubbakammaṃ vārito.
“Puññapāparikkhiṇo, sabbasantāpavajjito;
asoko anupāyāso, nibbāyissamanāsavo.
“Evaṃ jino viyākāsi, bhikkhusaṅghassa aggato;
sabbābhiññābalappatto, anotattamahāsare”ti. (apa. thera 1.39.64-96);

Atthamasuttavaṇṇanā nitthitā.

9. Upasenasuttavaṇṇanā

39. Navame (..0242) **upasenassāti** ettha **upasenoti** tassa therassa nāmaṃ, vaṅgantabrāhmaṇassa pana puttattā “vaṅgantaputto”ti ca naṃ voharanti.

Ayañhi thero āyasmato sāriputtassa kaniṭṭhabhātā, sāsane pabbajitvā apaññatte sikkhāpade upasampadāya dvivasso upajjhāyo hutvā ekaṃ bhikkhuṃ upasampādetvā tena saddhiṃ bhagavato upaṭṭhānaṃ gato, tassa bhikkhuno bhagavatā tassa saddhivihārikabhāvaṃ pucchitvā khandhake āgatanayena “atilahuṃ kho tvam, moghapurisa, āvatto bāhullāya, yadidaṃ gaṇabandhiyan”ti (mahāva. 75) vigarahito patodābhitunno viya ājāniyo saṃviggamānaso “yadipāhaṃ idāni parisam nissāya bhagavatā vigarahito, parisamyeva pana nissāya pāsamsiyo bhaveyyan”ti ussāhajāto sabbe dhutadhamme samādāya vattamāno vipassanaṃ ārabhitvā na cirasseva chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto mahākhiṇāsavo hutvā attano nissitake dhutaṅgadhare eva katvā tehi saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā santhasikkhāpade (pārā. 565 ādayo) āgatanayena “pāsādikā kho tyāyaṃ, upasena, parisā”ti parisavasena bhagavato santikā laddhapasaṃso “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ samantapāsādikānaṃ yadidaṃ upaseno vaṅgantaputto”ti (a. ni. 1.213) etadagge ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro.

So ekadivasam pacchābhataṃ piṇḍapātappaṭikkanto antevāsikesu attano attano divāṭṭhānaṃ gatesu udakakumbhato udakaṃ gahetvā pāde pakkhāletvā gattāni sītiṃ katvā cammakkaṇḍaṃ attharivā divāṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno attano guṇe āvajjesi. Tassa te anekasatā anekasahassā poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahiṃsu. So “mayhaṃ tāva sāvakassa sato ime evarūpā guṇā, kīdisā nu kho mayhaṃ satthu guṇā”ti bhagavato guṇābhimukhaṃ manasikāraṃ pesesi. Te tassa ñāṇabalānurūpaṃ anekakoṭisahasā upaṭṭhahiṃsu. So “evaṃsīlo me satthā evaṃdhammo evaṃpañño evaṃvimutti”ti-ādinā ca “itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho”ti-ādinā ca āvibhāvānurūpaṃ satthu guṇe anussarivā (..0243), tato “svākkhāto”ti-ādinā dhammassa, “suppaṭipanno”ti-ādinā ariya-saṅghassa ca guṇe anussari. Evaṃ mahāthero anekākāravokāraṃ ratanattayaguṇesu āvibhūtesu attamano pamudito uḷārapītisomanassaṃ paṭisaṃvedento nisīdi. Tamatthaṃ

dassetum “**āyasmato upasenassa vaṅgantaputtassa rahogatassā**” ti-ādi vuttam.

Tattha **rahogatassā**ti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti ekībhūta. **Evaṃ cetaso parivittakko udapādī**ti evaṃ idāni vuccamānākāro cittassa vitakko uppajji. **Lābhā vata meti** ye ime manussattabuddhuppādasaddhāsamadhigamādayo, aho vata me ete lābhā. **Suladdham vata meti** yañcidaṃ mayā bhagavato sāsane pabbajjūpasampadāratanaṭṭayapayirupāsanaṭṭi paṭiladdham, taṃ me aho vata suṭṭhu laddham. Tattha kāraṇamāha “**satthā ca me**” ti-ādinā.

Tattha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte anusāsati **satthā**. Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi **bhagavā**. Ārakattā kilesehi, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa vā arānaṃ hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaṛaṇe rahābhāvā **arahaṃ**. Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammā-sambuddhoti** ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.123 ādayo) buddhānussatiniddesato gahetabbo.

Svākkhāti suṭṭhu akkhāte, ekantaniyyānikaṃ katvā bhāsīte. **Dhammavinayeti** pāvācane. Tañhi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānānaṃ saṃsāradukkhapātato dhāraṇena, rāgādīkilese vinayanena ca dhammavinayoti vuccati. **Sabrahmacārinoti** seṭṭhaṭṭhena brahmasaṅkhātaṃ bhagavato sāsanaṃ ariyamaggaṃ saha caranti paṭipajjantīti sabrahmacārino. **Sīlavantoti** maggaphalasīlavasena sīlavanto. **Kalyāṇadhammā**ti samādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanādayo kalyāṇā sundarā dhammā etesaṃ atthīti kalyāṇadhammā. Etena saṅghassa suppaṭipattim dasseti. **Sīlesu camhi paripūrakārī**ti “ahampi pabbajitvā na tiracchānakathākathiko kāyadaḷhibahulo hutvā vihāsiṃ, atha kho pātimokkhasaṃvarādiṃ catubbidhampi sīlaṃ akhaṇḍaṃ achiddaṃ asabalaṃ akammāsaṃ (..0244) bhujissaṃ viññuppasatthaṃ aparāmaṭṭhaṃ katvā paripūrento ariyamaggaṃyeva pāpesin” ti vadati. Etena heṭṭhimaphaladvayasampattimattano dīpeti. Sotāpannasakadāgāmino hi sīlesu paripūrakārino. **Susamāhito camhi ekaggacittoti** upacārappanābhedenā samādhinā sabbathāpi samāhito ca amhi avikkhittacitto. Iminā samādhismiṃ paripūrakāritāvācānena tatiyaphalasampattimattano dīpeti. Anāgāmino hi samādhismiṃ paripūrakārino. **Arahā camhi khīṇāsavoti** kāmāsavādīnaṃ sabbaso khīṇattā khīṇāsavo, tato eva parikkhīṇabhavasamyojano sadevake loke aggadakkhīṇeyyatāya arahā camhi. Etena attano katakaraṇīyataṃ dasseti. **Mahiddhiko camhi mahānubhāvoti** adhiṭṭhānavikubbanādi-iddhīsu mahatā vasībhāvena samannāgatattā mahiddhiko uḷārassa puññānubhāvassa guṇānubhāvassa ca sampattiyā mahānubhāvo ca asmi. Etena lokiyābhiññānavānupubbavīhārasamāpattiyogamattano dīpeti. Abhiññāsu vasībhāvena hi ariyā yathicchitanipphādanena mahiddhikā, pubbūpanissayasampattiyā nānāvīhārasamāpattīhi ca visodhitasantānattā mahānubhāvā ca hontīti.

Bhaddakaṃ me jīvanti evaṃvidhasīlādiguṇasamannāgatassa me yāvāyaṃ kāyo dharati, tāva sattānaṃ hitasukhameva vaḍḍhati, puññakkhettabhāvato jīvitampi me bhaddakaṃ sundaraṃ. **Bhaddakaṃ maraṇanti** sace panidaṃ khandhapañcakaṃ ajja vā imasmimyeva vā khaṇe anupādāno viya jātavedo nibbāyati, taṃ appaṭisandhikaṃ parinibbānasaṅkhātaṃ maraṇampi me bhaddakanti ubhayattha

tādibhāvaṃ dīpeti. Evaṃ mahāthero appahīnasomanassuppilāvitavāsanussa-
nnattā uḷārasomanassito dhammabahumānena dhammapīṭipāṭisaṃvedanena
parivittakkesi.

Taṃ satthā gandhakuṭiyaṃ nisinnova sabbaññutaññāṇena jānitvā jīvite maraṇe
ca tassa tādibhāvavibhāvanam imam udānam udānesi. Tena vuttam- “**atha kho
bhagavā ...pe... udānesī**” ti.

Tattha **yaṃ jīvitam na tapatīti** yaṃ khīṇāsavapuggalam jīvitam āyatim khandha-
ppavattiyā sabbena sabbam abhāvato na tapati na bādhati, vattamānameva vā (..02
jīvitam sabbaso saṅkhatadhammattā satipaññāvepullappattiyā sabbattha satisa-
mpajaññasamāyogato na bādhati. Yo hi andhaputhujjano pāpajanasevī ayoniso-
manasikārabahulo akatakusalo akatapuñño, so “akataṃ vata me kalyāṇan” ti-ā-
dinā vipaṭṭisārena tapatīti tassa jīvitam taṃ tapati nāma. Itare pana akatapāpā
katapuññā kalyāṇaputhujanena saddhim satta sekhā tapanīyadhammaparivajja-
nena atapanīyadhammasamannāgamena ca pacchānutāpena na tapantīti na
tesam jīvitam tapati. Khīṇāsava pana vattabbameva natthīti pavattidukkhavasena
atthavaṇṇanā katā.

Maraṇante na socatīti maraṇasaṅkhāte ante pariyosāne, maraṇasamīpe vā na
socati anāgāmmimaggeneva sokassa samugghātītattā. **Sa ve diṭṭhapado dhīro, soka-
majjhe na socatīti** so anabhihādīnaṃ catunnam dhammapadānam nibbānasseva
vā diṭṭhattā diṭṭhapado, dhitisampannattā dhīro khīṇāsavo socanadhammattā
“sokā” ti laddhanāmānam avītarāgānam sattānam, sokahetūnam vā lokadha-
mmānam majjhe thatvāpi na socati.

Idānissa sabbaso sokahetūnam abhāvaṃ dīpetum “**ucchinnabhavataṇhassā**” -
ti-ādimāha. Tattha yassa aggamaggena sabbaso ucchinnā bhavataṇhā, so ucchi-
nnabhavataṇho. Tassa avasesakilesānam anavasesavūpasamena santacittassa
khīṇāsavabhikkhuno. **Vikkhīṇo jātisaṃsāro**ti jāti-ādiko-

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca;

abbocchinnaṃ vattamānā, ‘saṃsāro’ ti pavuccatī” ti.-

Vuttalakkhaṇo saṃsāro visesato khīṇo. Tasmā **natthi tassa punabbhavoti** yasmā
tassa evarūpassa ariyapuggalassa āyatim punabbhavo natthi, tasmā tassa jātisaṃ-
sāro khīṇo. Kasmā panassa punabbhavo natthi? Yasmā ucchinnabhavataṇho
santacitto ca hoti, tasmāti āvattetvā vattabbaṃ. Atha vā vikkhīṇo jātisaṃsāro, tato
eva natthi tassa punabbhavoti attho yojetabbo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sāriputta-upasamasuttavaṇṇanā

40. Dasame (..0246) **attano upasamanti** sāvakaṃpāramīmatthakappattiyā hetu-
bhūtaṃ aggamaggena attano anavasesakilesavūpasamaṃ.

Āyasmā hi sārīputto anupasantakilesānaṃ sattānaṃ rāgādikilesajanitasantāpa-
darathapariḷāhadukkhañceva kilesābhisañkhāranimittaṃ jātijarābyādhimaraṇaso-
kaparidevādidukkhañca paccakkhato disvā atītānāgatepi nesaṃ vaṭṭamūlaka-
dukkhaṃ parituletvā karuṇāyamāno attanāpi puthujjanakāle anubhūtaṃ kilesani-
mittaṃ vā anappakaṃ dukkhaṃ anussarivā “īdisassa nāma mahādukkhassa
hetubhūtā kilesā idāni me suppahīnā”ti attano kilesavūpasamaṃ abhiṇhaṃ pacca-
vekkhati. Paccavekkhanto ca “ime ettakā kilesā sotāpattimaggena upasamitā,
ettakā sakadāgāmimaggena, ettakā anāgāmimaggena, ettakā arahattamaggena
upasamitā”ti taṃtaṃ maggaññehi odhiso kilesānaṃ upasamitabhāvaṃ paccave-
kkhati, tena vuttaṃ- **“attano upasamaṃ paccavekkhamāno”** ti.

Apare “thero arahattaphalasaṃpattīṃ samāpajjitvā taṃ paccavekkhitvā
‘imassa vatāyaṃ santapaṇītabhāvo accantasantāya asaṅkhatāya dhātuyā āra-
mmaṇato, sayañca sammadeva kilesavūpasamato’ti evaṃ abhiṇhaṃ upasamaṃ
paccavekkhati”ti vadanti. Aññe pana “anavasesakilesānaṃ upasama-pariyosāne
jātaṃ aggaphalamevettha upasamo nāma, taṃ paccavekkhamāno nisinno”ti.

Etamatthaṃ viditvāti yadidaṃ āyasmato sārīputtassa mahāpaññatādihetu-
bhūtaṃ sāvakesu anaññasādhāraṇaṃ kilesappahānaṃ aggaphalaṃ vā upasama-
pariyāyena vuttaṃ, tassa paccavekkhaṇasañkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā
tadanubhāvādīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **upasantasantacittassā**ti upasantameva hutvā santaṃ cittaṃ etassāti upa-
santasantacitto. Samāpattiyā vikkhambhanena hi upasantakilesattā upasanta-
cittaṃ na sabbathā “upasantasantan”ti vuccati tassa upasamassa anaccantika-
bhāvato, na tathā aggamaggena. Tena pana accantameva kilesānaṃ samucchi-
nattā arahato cittaṃ puna kilesānaṃ anupasametabbatāya samathavipassanā-
hetṭhimamaggehi upasantakilesaṃ hutvā accantasantabhāvatova (..0247) “upa-
santasantan”ti vuccati. Tena vuttaṃ- “upasantameva hutvā santaṃ cittaṃ etassāti
upasantasantacitto”ti. **Upasantanti** vā upasamo vuccati, tasmā “upasantasantaci-
tassā”ti accantūpasamena santacittassāti attho.

Atha vā satipi sabbesaṃ khīṇāsavānaṃ anavasesakilesavūpasame sāvaka-pā-
ramīññassa pana matthakappattihetubhūto sāvakesu anaññasādhāraṇo savi-
seso dhammasenāpatino kilesavūpasamoti dassetuṃ sathā upasantasaddena
visesetvā āha “upasantasantacittassā”ti.

Tatrāyamattho- bhusaṃ daḷhaṃ vā santaṃ upasantaṃ, tena upasantaṃ upasa-
ntameva hutvā santaṃ upasantasantaṃ, tādisaṃ cittaṃ etassāti sabbhaṃ purima-
sadisameva. Tathā hesa bhagavatā- “sārīputto, bhikkhave, mahāpañño puthu-
pañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño”ti-ādinā (ma. ni. 3.
93) anekapariyāyena vaṇṇito thomito. **Netticchinnassā**ti netti vuccati bhavataṇhā
saṃsārassa nayanato, sā netti chinnā etassāti netticchinno. Tassa netticchi-
nnassa, pahīnataṇhassāti attho. **Mutto so mārabandhanā**ti so evaṃvidho parikkhī-
ṇabhavasamyojano sabbasmā mārabandhanato mutto, na tassa mārabandhaNa-
mocanāya karaṇīyaṃ atthi, tasmā dhammasenāpati attano upasamaṃ paccave-
kkhatīti. Sesam vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca meghiyavaggavaṇṇanā.

5. Soṇavaggo

1. Piyatarasuttavaṇṇanā

41. Mahāvaggassa (..0248) paṭhame **mallikāya deviyā saddhinti** mallikāya nāma attano mahesiyā saha. **Uparipāsādavaragatoti** pāsādavarassa upari gato. **Kocañño attanā piyataroti** koci añño attanā piyāyitabbataro. **Atthi nu kho teti** “kiṃ te atthi”ti devim pucchati.

Kasmā pucchati? Ayañhi sāvattiyam duggatamālākārassa dhītā. Ekadivasam āpaṇato pūvam gahetvā mālārāmaṃ gantvā “khādissāmī”ti gacchanti paṭipathe bhikkhusaṅghaparivutaṃ bhagavantaṃ bhikkhācāraṃ pavisantaṃ disvā pasannacittā taṃ bhagavato adāsi. Satthā tathārūpe ṭhāne nisīdanākāraṃ dassesi. Ānandatthero cīvaraṃ paññāpetvā adāsi. Bhagavā tattha nisīditvā taṃ pūvam paribhūñjitvā mukhaṃ vikkhāletvā sitaṃ pātvākāsi. Thero “ko imissā, bhante, dānassa vipāko bhavissati”ti pucchi. “Ajjesā, ānanda, tathāgatassa paṭhamaṃ bhojanaṃ adāsi, ajjeva kosalarañño aggamahesī bhavissati piyā manāpā”ti. Taṃ divasameva ca rājā kāsīgāme bhāgineyyena saddhim yujjhitvā parājito palāyitvā āgato nagaraṃ pavisanto “balakāyassa āgamaṃ āgamessāmī”ti taṃ mālārāmaṃ pāvisi. Sā rājānaṃ āgataṃ passitvā tassa vattamakāsi. Rājā tassā vatte pasīditvā pitaraṃ pakkosāpetvā mahantaṃ issariyaṃ datvā taṃ antepuraṃ paṭiharāpetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi. Atheskadivasam rājā cintesi- “mayā imissā mahantaṃ issariyaṃ

dinnaṃ, yaṃnūnāhaṃ imaṃ puccheyyaṃ ‘ko te piyo’ti? Sā ‘tvam me, mahārāja, piyo’ti vatvā, puna maṃ pucchissati, athassāhaṃ ‘mayhampi tvamyeva piyā’ti vakkhāmi’ti. Iti so aññamaññaṃ vissāsajananaṃ sammodaniyaṃ karonto pucchi.

Devī pana paṇḍitā buddhupaṭṭhāyikā saṅghupaṭṭhāyikā “nāyaṃ pañño rañño mukhaṃ ulloketvā kathetabbo”ti cintetvā yathābhūtaṃ eva vadantī **“natthi kho me, mahārāja, kocañño attanā piyataro”** ti (..0249) āha. Vatvāpi attanā byākatamatthaṃ upāyena rañño paccakkhaṃ kātukāmā **“tuyhaṃ pana, mahārāja, atthañño koci attanā piyataro”** ti tatheva rājānaṃ pucchi yathā raññā sayam puṭṭhā. Rājāpi tāya sarasalakkaṇena kathitattā nivattitum asakkonto sayampi sarasalakkaṇeneva kathento tatheva byākāsi yathā deviyā byākataṃ.

Byākaritvā ca mandadhātukatāya evaṃ cintesi- “ahaṃ rājā pathavissaro mahantaṃ pathavimaṇḍalaṃ abhivijiya ajjhāvasāmi, mayhaṃ tāva yuttaṃ ‘attanā piyataro aññaṃ na passāmi’ti, ayaṃ pana vasalī hīnajaccā samānā mayā ucceṭhāne ṭhapitā sāmibhūtaṃ maṃ na tathā piyāyati, ‘attāva piyataro’ti mama sammukhā vadati, yāva kakkhaḷā vatāyan”ti anattamano hutvā “nanu te tīṇi ratanāni piyatarāni”ti codesi. Devī ‘ratanattayaṃpāhaṃ deva attano saggasukhaṃ mokkhasukhañca patthayanti sampiyāyāmi, tasmā attāva me piyataro”ti āha. Sabbo cāyaṃ loko attadatthameva paraṃ piyāyati, puttaṃ patthentopi “ayaṃ maṃ jīṇṇakāle possessati”ti pattheti, dhītaraṃ “mama kulaṃ vaḍḍhissati”ti, bhariyaṃ “mayhaṃ pāde paricarissati”ti, aññepi ñātimittabandhave taṃtaṃkiccavasena, iti attadatthameva sampassanto loko paraṃ piyāyatīti. Ayañhi deviyā adhippāyo.

Atha rājā cintesi- “ayaṃ mallikā kusalā paṇḍitā nipuṇā ‘attāva me piyataro’ti vadati, mayhampi attāva piyataro hutvā upaṭṭhāti, handāhaṃ imamatthaṃ satthu āroccesāmi, yathā ca me satthā byākarissati, tathā naṃ dhāressāmi”ti. Evaṃ pana cintetvā satthu santikaṃ upasaṅkamitvā tamatthaṃ āroccesi. Tena vuttaṃ- **“atha kho rājā pasenadi kosalo ...pe... piyataro”** ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ “loke sabbasattānaṃ attāva attano piyataro”ti raññā vuttamatthaṃ sabbaso jānitvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **sabbā disā anuparigamma cetasāti** sabbā anavasesā dasapi disā pariyesanavasena cittaṃ anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattanā kvacīti** attanā atisa-yena piyaṃ aññaṃ koci puriso sabbussāhena pariyesanto (..0250) kvaci katthaci sabbadisāsu neva adhigaccheyya na passeyya. **Evaṃ piyo puthu attā paresanti** evaṃ kassaci attanā piyatarassa anupalabbhanavasena puthu viṣuṃ viṣuṃ tesam tesam sattānaṃ attāva piyo. **Tasmā na hiṃse paramattakāmoti** yasmā evaṃ sabbopi satto attānaṃ piyāyati attano sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, tasmā attakāmo attano hitasukhaṃ icchanto paraṃ satthaṃ antamaso kunthakipillikaṃ upādāya na hiṃse na haneyya na pāṇileḍḍudaṇḍādīhipi viheṭṭheyya. Parassa hi attanā kate dukkhe taṃ tato saṅkamantaṃ viya kālantare attani sandissati. Ayañhi kammānaṃ dhammatāti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Appāyukasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **acchariyaṃ, bhanteti** idampi meghiyasutte viya garahaṇacchariyavasena veditabbaṃ. **Yāva appāyukā**ti yattakaṃ parittāyukā, ati-ittarajīvitāti attho. **Sattāhajāte**ti sattāhena jāto sattāhajāto. Tasmim̐ sattāhajāte, jātassa sattame ahānīti attho. **Tusitaṃ kāyaṃ upapajjīti** tusitaṃ devanikāyaṃ paṭisandhiggahaṇavasena upapajji.

Ekadivasam̐ kira thero pacchābhattaṃ divāṭṭhāne nisinno lakkhaṇānubyañjana-paṭimaṇḍitaṃ sobhaggappattaṃ dassanānuttariyabhūtaṃ bhagavato rūpakāyasiriṃ manasi karitvā, “aho buddhānaṃ rūpakāyasampatti dassaniyā samantapāsādikā manoharā”ti uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedento evaṃ cintesi- “vijāta-mātuyā nāma virūpopi putto surūpo viya manāpo hoti, sace pana buddhānaṃ mātā mahāmāyā devī dhareyya, kīdisaṃ nu kho tassā bhagavato rūpadassane pītisomanassaṃ uppajjeyya, mahājāni kho mayhaṃ mahāmātu deviyā, yā sattāhajāte bhagavati kālakatā”ti. Evaṃ pana cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā attano parivittakitaṃ ārocento tassā kālakiriyaṃ garahanto “**acchariyaṃ, bhante**”-ti-ādimāha.

Keci (..0251) panāhu- “mahāpajāpati gotamī bhagavantaṃ mahatā āyāsena pabbajjaṃ yācitvāpi paṭikkhattā, mayā pana upāyena yācito bhagavā aṭṭhagarudhammapaṭiggahaṇavasena tassā pabbajjaṃ upasampadañca anujāni, sā te dhamme paṭiggahetvā laddhapabbajjūpasampadā bhagavato dutiyaṃ parisāṃ uppādetvā catutthāya parisāya paccayo ahosi. Sace pana bhagavato janetti mahāmāyā devī dhareyya, evametā cubhopi khattiyabhaginiyo ekato hutvā imaṃ sāsanaṃ sobheyyuṃ, bhagavā ca mātari bahumānena mātugāmassa sāsane pabbajjaṃ upasampadañca sukheveva anujāneyya, appāyukatāya panassā kasi-rena nipphannamidanti iminā adhippāyena thero bhagavato santike ‘**acchariyaṃ, bhante**’-ti-ādimāhā”ti. Taṃ akāraṇaṃ. Bhagavā hi mātuyā vā aññassa vā mātugāmassa attano sāsane pabbajjaṃ anujānanto garukaṃyeva katvā anujānāti, na lahukaṃ ciraṭṭhitikāmatāyāti.

Apare panāhu- “dasabalacatuvesārajjādike anaññasādhāraṇe anantāparimāṇe buddhaguṇe thero manasi karitvā yā evaṃ mahānubhāvaṃ nāma loke aggapuggalaṃ satthāraṃ kucchinā dasa māse pari hari, sā buddhamātā kassaci paricārikā bhavissatīti ayuttamidaṃ. Kasmā? Satthu guṇānucchavikamevetam̐, yadidaṃ sattāhajāte bhagavati janetti kālaṃ karoti, kālakatā ca tusitesu uppajjatīti acchariyabbhutacittajāto hutvā taṃ attano vitakkuppādanaṃ bhagavato ārocento ‘**acchariyaṃ, bhante**’-ti-ādivacanaṃ avocā”ti.

Satthā pana yasmā sattāhajātesu bodhisattesu bodhisattamātu kālakiriya dhammatā siddhā, tasmā taṃ dhammataṃ paridīpento “**evametaṃ, ānandā**”-ti-ādimāha. Sā panāyaṃ dhammatā yasmā yathā sabbe bodhisattā pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā āyupariyosāne dasasahassaca-

kkavāḷadevatāhi sannipatitvā abhisambodhiṃ pattuṃ manussaloke paṭisandhigga-
haṇāya ajjhesitā kāladīpadesakulāni viya janettiyā āyuparimāṇampi oloketvā paṭi-
sandhiṃ gaṇhanti, ayampi bhagavā bodhisattabhūto tatheva tusitapure ṭhito
pañca mahāvilokanāni vilokento sattadivasādhikadasamāsaparimāṇaṃ (..0252)
mātuyā āyuparimāṇaṃ paricchinditvā “ayaṃ mama paṭisandhiggahaṇassa kālo,
idāni uppajjituṃ vaṭṭati”ti ṇatvāva paṭisandhiṃ aggahesi, tasmā sabbabodhisat-
tānaṃ āciṇṇasamāciṇṇavaseneva veditabbaṃ. Tenāha bhagavā- “**appāyukā hi,
ānanda, bodhisattamātaro hontī**” ti-ādi.

Tattha **kālaṃ karontī**ti yathāvutta-āyuparikkhayeneva kālaṃ karonti, na vijāta-
ccayā. Carimattabhāvehi bodhisattehi vasitaṭṭhānaṃ cetiyagharasadiṣaṃ hoti, na
añṇesaṃ paribhogārahaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā añṇaṃ
aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃ eva bodhisattamātu āyuppamaṇaṃ hoti,
tasmā tadā kālaṃ karonti. Imameva hi atthaṃ sandhāya mahābodhisattā
pañcamaṃ mahāvilokanaṃ karonti.

Katarasmiṃ pana vaye kālaṃ karontīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi
sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthiyo
yebhuyyena gabbhaṃ anurakkhituṃ na sakkonti. Gaṇheyuṃ ce, gabbho bahvā-
bādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamitvā tatiyakoṭṭhāse vatthu
visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamā-
taro paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijā-
yitvā kālaṃ karontīti.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ bodhisattamātu añṇesañca sabbasattānaṃ attā-
bhāve āyussa maraṇapariyosānataṃ veditvā tadatthavibhāvanamukhena anavajja-
ppaṭipattiyaṃ ussāhadīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **ye kecīti** aniyamaniddeso. **Bhūtāti** nibbattā. **Bhavissantīti** anāgate nibba-
ttissantīti. **Vāsaddo** vikappattho, **apisaddo** sampiṇḍanattho. Tena nibbattamānepi
saṅgaṇhāti. Ettāvata atitādivasena tiyaddhāpariyāpanne satte anavasesato pariya-
diyati. Apica gabbhaseyyakasattā gabbhato nikkhantakālato paṭṭhāya bhūtā nāma,
tato pubbe bhavissantīti nāma. Saṃsedajūpapātikā paṭisandhicittato parato bhūtā
(..0253) nāma, tato pubbe uppajjitabbabhavavasena bhavissantīti nāma. Sabbepi
vā paccuppannabhavavasena bhūtā nāma, āyatīṃ punabbhavavasena bhavi-
ssantīti nāma. Khīṇāsavā bhūtā nāma. Te hi bhūtā eva, na puna bhavissantīti,
tadañṇe bhavissantīti nāma.

Sabbe gamissantīti pahāya dehanti sabbe yathāvuttābhedaṃ sabbabhavayonigati-
viññāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena anekābheda bhinnā sattā dehaṃ attano sarīraṃ
pahāya nikkhipitvā paralokaṃ gamissantīti, asekkhā pana nibbānaṃ. Ettha koci
acavanadhammo nāma natthīti dasseti. **Taṃ sabbajāniṃ kusalo veditvāti** tadetaṃ
sabbassa sattassa jāniṃ hāniṃ maraṇaṃ, sabbassa vā sattassa jāniṃ vināsaṃ
pabhaṅgutaṃ kusalo paṇḍitajātiko maraṇānussativasena aniccatāmanasikāra-
vasena vā jānitvā. **Ātāpiyo brahmacariyaṃ careyyāti** vipassanāya kammaṃ karonto
ātāpiyasaṅkhātena vīriyena samannāgatattā ātāpiyo catubbidhasammappadhāna-
vasena āraddhavīriyo anavasesamaraṇasamatikkamanūpāyaṃ maggabrahmaca-

riyaṃ careyya, paṭipajjeyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suppabuddhakuṭṭhisuttavaṇṇanā

43. Tatiye rājagahe suppabuddho nāma kuṭṭhī ahoṣīti suppabuddhanāmako eko puriso rājagahe ahoṣi. So ca kuṭṭhī kuṭṭharogena bāḷhavidūsitagatto. **Manussadali-****ddoti** yattakā rājagahe manussā tesu sabbaduggato. So hi saṅkārakūṭavati-ādīsu manussehi chaḍḍitapilotikakhaṇḍāni sibbitvā paridahati, kapālaṃ gahetvā gharā gharaṃ gantvā laddha-ācāma-ucchiṭṭhabhattāni nissāya jīvati, tampi pubbe katakammaṃ paccayā na yāvadatthaṃ labhati. Tena vuttaṃ “manussadaliddo”ti. **Manu-****ssakapaṇoti** manussesu paramakapaṇataṃ patto. **Manussavarākoti** manussānaṃ hīḷitaparibhūtatāya ativiya dīno. **Mahatiyā parisāyāti** mahatiyā bhikkhuparisāya ceva upāsakaparisāya ca.

Ekadivasam (..0254) kira bhagavā mahābhikkhusaṅghaparivāro rājagahaṃ piṇḍāya pavisitvā bhikkhūnaṃ sulabhapiṇḍapātaṃ katvā pacchābhattaṃ piṇḍapā-tappaṭikkanto katipayabhikkhuparivāro nikkhanto yehi dānaṃ dinnaṃ, tesam upā-sakānaṃ avasesabhikkhūnañca āgamaṃ āgamayamāno antonagareyeva aññatarasmiṃ ramaṇīye padese aṭṭhāsi. Tāvadeva bhikkhū tato tato āgantvā bhagavantaṃ parivāresuṃ, upāsakāpi “anumodanaṃ sutvā vanditvā nivattissāmā”-ti bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu, mahāsannipāto ahoṣi. Bhagavā nisīdanākāraṃ dassesi. Tāvadeva buddhārahaṃ āsanaṃ paññāpesuṃ. Atha bhagavā asīti-anu-byañjanappaṭimaṇḍitehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi virocāmānāya byāma-ppabhāparikkhepasamujjalāya nīlapītalohitodātamañjeṭṭhapabhassarānaṃ vasena chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjentiyā anupamāya rūpakāyasiriyā saka-lameva taṃ padesaṃ obhāsento tārāgaṇaparivuto viya puṇṇacando bhikkhugaṇa-parivuto paññattavarabuddhāsane nisīditvā manosilātale kesarasīho viya sīha-nādaṃ nadanto karavīkarutamañjunā brahmāsarena dhammaṃ deseti.

Bhikkhūpi kho appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā pahitattā codakā pāpagarahino vattāro vacanakkhamā sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā

vimuttiñāṇadassanasampannā meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacivaraṃ pārupitvā suva-
mmitā viya gandhahatthino bhagavantaṃ parivāretvā ohitasotā dhammaṃ
suṇanti. Upāsakāpi suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā pubbaṇhasamayaṃ
mahādānāni pavattetvā gandhamālādīhi bhagavantaṃ pūjetvā vanditvā bhikkhu-
saṅghassa nipaccakāraṃ dassetvā bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaṅca parivāretvā
saṃyatahatthapādā ohitasotā sakkaccaṃ dhammaṃ suṇanti. Tena vuttaṃ- **“tena
kho pana samayena bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ desento
nisinno hoti”** ti.

Suppabuddho pana jighacchādubbalyapareto ghāsapariyesanaṃ caramāno
antaravithiṃ otiṇṇo dūratova taṃ mahājanasannipātaṃ disvā, “kiṃ nu kho ayaṃ
mahājanakāyo sannipatito, addhā ettha bhojanaṃ dīyati maññe, appeva nāmettha
gatena kiñci khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā laddhuṃ sakkā” ti sañjātābhilāso
tatha gantvā addasa bhagavantaṃ pāsādikaṃ dassanīyaṃ (..0255) pasādaniyaṃ
uttamadamaṭṭhasamathamanuppattaṃ dantaṃ guttaṃ santindriyaṃ susamāhitaṃ
tāya parisāya parivutaṃ dhammaṃ desentaṃ, disvāna purimajātisambhatāya
paripakkāya upanissayasampattiyā codiyamāno “yaṃnūnāhampi dhammaṃ suṇe-
yyan” ti parisapariyante nisīdi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- **“addasā kho suppabuddho
kuṭṭhī ...pe... tattheva ekamantaṃ nisīdi ‘ahampi dhammaṃ sossāmī’**” ti.

Sabbāvantanti sabbāvatiṃ hīnādisabbapuggalavataṃ, tatha kiñcīpi anavasese-
tvāti attho. “Sabbavantaṃ” tipi paṭhanti. **Cetasāti** buddhacakkhusampayuttacittena.
Cittasīsena hi ñāṇaṃ niddiṭṭhaṃ, tasmā āsayānusayañāṇena indriyaparopariyatta-
ñāṇena cāti attho. **Ceto paricca manasākāsīti** tassā parisāya cittaṃ paccekaṃ
paricchinditvā manasi akāsi te volokesi. **Bhabbo dhammaṃ viññātunti** maggapha-
ladhammaṃ adhigantaṃ samattho, upanissayasampannoti attho. **Etadahosīti**
ayaṃ suppabuddho kiñcāpi tagarasikhimhi paccekabuddhe aparajjhitvā īdiso jāto,
maggaphalūpanissayo panassa paṃsupaṭicchannasuvaṇṇanikkhaṃ viya antoha-
dayeyeva vijjotati, tasmā suviññāpiyoti idaṃ ahosi. Tenāha- **“ayaṃ kho idha
bhabbo dhammaṃ viññātun”** ti.

Anupubbim kathanti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggāna-
ntaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ. Bhagavā hi paṭhamāṃ hetunā
saddhiṃ assādaṃ dassetvā tato satte vivecetum nānāyehi ādīnavaṃ pakā-
setvā ādīnavasavanena saṃviggahadayānaṃ nekkhammaguṇavibhāvanamu-
khena ca vivaṭṭaṃ dasseti.

Dānakathanti idaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ
patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dāna-
sadiso avassayo patiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi
avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisāṃ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavisa-
disāṃ, ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisāṃ, dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvāsa-
disāṃ, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena suparikhāpari-
kkhittanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesāṃ nidhana-
ṭṭhena jātavedo, dūrāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena (..0255
hatthi, abhimaṅgalasammataṭṭhena seta-usabho, khemantabhūmisampāpana-

ṭṭhena valāhako assarājā. Dānañhi loke rajjasiriṃ deti, cakkavattisampattiṃ sakka-sampattiṃ mārasampattiṃ brahmasampattiṃ sāvakaṃpāramiññaṃ paccekabodhiññaṃ sammāsambodhiññaṃ deti evamādidānaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dento sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā dānakathānantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakathanti** sīlaṃ nāmetaṃ sattānaṃ avassayo paṭiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Idhalokaparalokasampattinañhi sīlasadiso avassayo paṭiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro, sīlapupphasadisaṃ pupphaṃ, sīlagandhasadiso gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakuṣumapiḷandhitaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevako loko olokeno tittiṃ na gacchatīti evamādihi sīlaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaraṃ sagga-kathaṃ kathesi. **Saggakathanti** saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kiḷā niccasampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti, tāvatimsā tisso vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādisaggaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ. Saggasampattiṃ kathe-ntānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetāṃ “anekapariyāyena kho ahaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyyan”ti-ādi.

Evam hetunā saddhiṃ saggakathāya palobhetvā puna hatthiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya “ayampi saggo anicco adhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo”ti dassanattaṃ “appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhīyo”ti-ādinā (ma. ni. 1.177; 2.42) nayena kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha **ādīnavanti** dosaṃ. **Okāranti** lāmakasabhāvaṃ, aseṭṭhehi sevitabbaṃ seṭṭhehi na sevitabbaṃ nihīnasabhāvanti attho. **Samkilesanti** tehi sattānaṃ saṃsāre saṃkilissanaṃ. Tenāha- “kilissanti vata bho sattā”ti (ma. ni. 2.351).

Evam (..0257) kāmādīnavena tajjetvā **nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi** pabbajjāya jhānādīsu ca guṇaṃ dīpesi vaṇṇesi. **Kallacittanti**-ādīsu **kallacittanti** kammani-yacittaṃ, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammaniyacittaṃ, kammakkhamacittanti attho. Diṭṭhimānādisaṃkilesavigamena **muducittaṃ**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṃ**. Sammāpaṭipattiyā uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṃ**. Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṃ**, yadā bhagavā aññāsīti sambandho.

Atha vā **kallacittanti** kāmacchandavigamena arogacittaṃ. **Muducittanti** byāpādivigamena mettāvasena akathinacittaṃ. **Vinīvaraṇacittanti** uddhaccakukkucavigamena avikkhipanato na pihitacittaṃ. **Udaggacittanti** thinamiddhavigamena sampaggahavasena alīnacittaṃ. **Pasannacittanti** vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā adhimuttacittaṃ.

Athāti pacchā. **Sāmuḅkaṃsikāti** sāmaṃ ukkaṃsikā attanāva uddharitvā gahitā, sayambhūññaṇena sāmaṃ diṭṭhā, aññesaṃ asādhāraṇāti attho. Kā ca pana sātī? Ariyasaccadesanā. Tenevāha- “**dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ**”ti. Idañhi saccānaṃ sarūpadassanaṃ, tasmā imasmiṃ ṭhāne ariyasaccāni katheta-bbāni, tāni sabbākārato vitthārena visuddhimagge (visuddhi. 2.529) vuttānīti tattha

vuttanayena veditabbāni.

Seyyathāpīti-ādinā upamāvasena suppabuddhassa kilesappahānaṃ ariyama-gguppādañca dasseti. **Apagatakāḷakanti** vigatakāḷakaṃ. **Sammadevāti** suṭṭhuyeva. **Rajananti** nilapītalohitamaññeṭṭhādīraṅgajātaṃ. **Paṭiggaṇheyyāti** gaṇheyya, pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmimyeva āsaneti** tassaṃyeva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvi-passanakatā tikkhapaññatā sukhāpaṭipadā khippābhiññatā ca dassitā honti. **Virajaṃ vītamalanti** apāyagamaniyarāgarajādīnaṃ abhāvena virajaṃ, anavasesa-ditṭhivicikicchāmalāpagamena vītamalaṃ. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā virajaṃ, pañcavidhadussīlamalāpagamena vītamalaṃ. **Dhammacakkhanti** sotāpattimaggo adhippeto. Tassa uppatti-ākāradassanattaṃ “**yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbam taṃ nirodhadhamman**” ti vuttaṃ. Tañhi nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena eva saṅkhatadhamme paṭivijjhantaṃ uppajjati.

Tatridaṃ (..0258) upamāsaṃsandanaṃ- vatthaṃ viya cittaṃ daṭṭhabbaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādīmalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanaphalakaṃ viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, udakena temetvā temetvā gomayakhārehi kāḷake sammadditvā vatthassa dhovanappayogo viya saddhāsālilena temetvā satisamādhīpaññāhi dose sithile katvā saddhādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodāpananti.

Evaṃ pana suppabuddho parisapariyante nisinno dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphalaṃ patvā attanā paṭiladdhaguṇaṃ satthu ārocetukāmo parisamajjhaṃ ogāhituṃ avisahanto mahājanassa sathāraṃ vanditvā anugantvā nivattakāle bhagavati vihāraṃ gate sayampi vihāraṃ agamāsi. Tasmim̄ khaṇe sakko devarājā “ayaṃ suppabuddho kuṭṭhī attanā satthu sāsane paṭiladdhaguṇaṃ pākaṭaṃ kātukāmo” ti ṇatvā “vīmaṃsissāmi nan” ti gantvā ākāse ṭhito etadavoca- “suppabuddha tvaṃ manussadaliddo manussakapaṇo manussavarāko, ahaṃ te apari-mitaṃ dhanaṃ dassāmi, ‘buddho na buddho, dhammo na dhammo, saṅgho na saṅgho, alaṃ me buddhena, alaṃ me dhammena, alaṃ me saṅghenā’ ti vadehi” ti. Atha naṃ so āha “kosi tvaṃ” ti? “Ahaṃ sakko devarājā” ti. “Andhabāla ahirika, tvaṃ mayā saddhiṃ kathetuṃ na yuttarūpo, yo tvaṃ evaṃ avattabbaṃ vadesi, apica maṃ tvaṃ ‘duggato daliddo kapaṇo’ ti kasmā vadesi, nanu ahaṃ lokanāthassa ora-saputto, nevāhaṃ duggato na daliddo na kapaṇo, atha kho sukhattatto para-mena sukkena apāhamasmi mahaddhana” ti vatvā āha-

“Saddhādhanaṃ sīladhanaṃ, hiri-ottappiyaṃ dhanaṃ;
sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhanaṃ.

“Yassa ete dhanā atthi, itthiyā purisassa vā;

‘adaliddo’ ti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitan” ti. (a. ni. 7.5)-

Tassimāni (..0259) me satta ariyadhanāni santi. Yesañhi imāni dhanāni santi, na tveva te buddhehi vā paccekabuddhehi vā ‘daliddā’ ti vuccanti” ti.

Sakko tassa kathaṃ sutvā taṃ antarāmagge ohāya satthu santikaṃ gantvā

sabbaṃ taṃ vacanaṃ paṭivacanañca ārocesi. Atha naṃ bhagavā āha- “na kho sakka sakkā tādisānaṃ satenapi sahassenapi suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ ‘buddho na buddho, dhammo na dhammo, saṅgho na saṅgho’ti kathāpetun”ti. Suppabuddhopi kho kuṭṭhī satthu santikaṃ gantvā satthārā katapaṭisanthāro attanā paṭiladdhaguṇaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ- “**atha kho suppabuddho kuṭṭhī diṭṭhadhammo**”-ti-ādi.

Tattha **diṭṭhadhammoti** diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo. Sesa-padesupi eseva nayo. Tattha “diṭṭhadhammo”ti cettha sāmaññavacano dhammasaddo. Dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññāpi atthīti taṃ nivattanatthaṃ “**pattadhammo**”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṃ “**viditadhammo**”ti vuttaṃ. Sā panāyaṃ viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ “**pariyogāḷhadhammo**”ti vuttaṃ. Tenassa yathāvuttaṃ saccābhisambodhaṃyeva dīpeti. Maggañāṇaṃhi ekābhisa-mayavasena pariññādikiccaṃ sādheṭṭhaṃ nippadesenapi pariññeyyadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti, na tadaññāñāṇaṃ. Tena vuttaṃ- “diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo”ti. Tenevāha “**tiṇṇavicikiccho**”ti-ādi.

Tattha paṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā ca aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā etenāti **tiṇṇavicikiccho**. Tato eva pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattitā vigatā samucchinā kathaṃkathā etassāti **vigatakathaṃkatho**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu ca silādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajjāṃ visāradabhāvaṃ veyyattiyāṃ pattoti **vesārajjappatto**. Nāssa paro paccayo, na parassa saddhāya ettha vattatīti **aparappaccayo**. Katthāti āha “**satthusāsane**”ti.

Abhikkantanti-ādīsu (.0260) kiñcāpi ayaṃ abhikkantasaddo

khayasundarābhirūpabbhanumodanādīsu anekesu atthesu dissati, idha pana abbhanumodane daṭṭhabbo. Teneva so pasādavasena pasamsāvasena ca dvikkhattuṃ vutto, sādhu sādhu, bhanteti vuttaṃ hoti. **Abhikkantanti** vā atikantaṃ ati-itṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti attho. Tattha ekena abhikkantasaddena bhagavato desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ.

Ayañhettha adhippāyo- abhikkantaṃ, bhante, yadidaṃ bhagavato dhammade-sanā, abhikkantaṃ, bhante, yadidaṃ bhagavato dhammadesanaṃ āgamma mama pasādoti. Bhagavato eva vā vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhi-kkantaṃ guṇādhigamanato, tathā saddhāvaḍḍhanato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, ana-ttukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇi-yato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṃsiyamānahitatoti evamādina-yehi thomento padadvayaṃ āha.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjinti** adho-mukhaṭṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyāti** upari mukhaṃ kareyya. **Paṭi-cchannanti** tiṇapaṇṇādinā chāditaṃ. **Vivareyyāti** ugghāṭeyya. **Mūḷhassāti** disāmū-ḷhassa. **Maggam ācikkheyyāti** hatthe gahetvā “esa maggo”ti maggaṃ upadiseyya. **Andhakāreti** caturaṅgasamannāgate. Ayaṃ tāva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyayojanā- yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddha-mmavimukhaṃ asaddhamme paṭiṭṭhitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ kassapassa bhagavato sāsananantaradhā-nato paṭṭhāya micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggaṃ paṭipannassa me saggamokkhamaggaṃ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāre nimuggassa me buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭi-cchādakamohandhakāraviddhaṃsanadesanāpajjotadhāraṇena bhagavatā nānā-nayehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsīto.

Evaṃ (..0261) desanaṃ thometvā tāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṃ karonto “**esāhan**”ti-ādimāha. Tattha **esāhanti** eso ahaṃ. **Bhaga-vantaṃ saraṇaṃ gacchāmīti** bhagavā me saraṇaṃ parāyaṇaṃ aghassa ghātā, hitassa vidhātāti iminā adhippāyena bhagavantaṃ gacchāmi bhajāmi, evaṃ vā jānāmi bujjhāmīti. Yesañhi dhātūnaṃ gati-attho, buddhipi tesam atthoti. **Dhammanti** adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo. So atthato ariyamaggo ceva nibbā-nañca. Vuttañhetam-

“Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesam agga-makkhāyatī”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90).

“Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam agga-makkhāyatī”ti (itivu. 90) ca-

Na kevalaṃ ariyamaggo ceva nibbānañca, apica kho ariyaphalehi saddhiṃ pariya-ttidhammopi. Vuttañhetam-

“Rāgavirāgamanejamasokaṃ, dhammasaṅkhatamappaṭikūlaṃ;

madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ, dhammamimaṃ saraṇatthamupehī”-
ti. (vi. va. 887);

Ettha hi **rāgavirāganti** maggo vutto. **Anejasokanti** phalaṃ. **Asaṅkhatanti**
nibbānaṃ. **Appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattanti** pariyattidhammo
vuttoti.

Bhikkhusaṅghanti diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhataṃ aṭṭha-ariyapuggalasaṃmūhaṃ.
Ettāvatā suppubuddho tīṇi saraṇagamaṇāni paṭivedesi. **Upāsakaṃ maṃ bhagavā**
dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gatanti ajjataggeti ajjataṃ ādiṃ katvā.
“Ajjadagge”tipi pāṭho, tattha dakāro padasandhikaro, ajja agge ajja ādiṃ katvāti
attho. **Pāṇupetanti** pāṇehi upetaṃ, yāva me jīvitam pavattati, tāva upetaṃ anañña-
satthukaṃ tīhi saraṇagamaṇehi saraṇaṃ gataṃ ratanattayassa upāsanato upā-
sakaṃ kappiyakāraṃ maṃ bhagavā upadhāretu jānātūti attho. Imassa ca sara-
ṇagamaṇaṃ ariyamaggādhigameneva nipphannaṃ, ajjhāsayaṃ pana āvikaronto
evamāha.

Bhagavato (..0262) **bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvāti** bhagavato vacanaṃ
cittena abhinanditvā tameva abhinanditabhāvaṃ pakāsento vuttanayena vācāya
anumoditvā. **Abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmiti** taṃ bhagavantaṃ pañca-
patitṭhitena vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā satthu guṇaninnacitto yāva
dassanavisayasamatikkamā bhagavantaṃyeva pekkhamāno pañjaliko namassa-
māno pakkāmi.

Pakkanto ca kuṭṭharogābhivhavena chinnahatthapādaṅguli ukkāragatto sama-
ntato vissandamānāsavo kaṇḍūtipatipīlito asuci duggandho jegucchatamo para-
makāruññataṃ patto “nāyaṃ kāyo imassa accantasantassa paṇītatamassa ariya-
dhammassa ādhāro bhavituṃ yutto”ti uppannābhisandhinā viya saggasaṃvatta-
niyena puññakammaena okāse kate appāyukasaṃvattaniyena upacchedakena
pāpakammaena katūpacitena codiyamāno taruṇavacchāya dhenuyā āpatitvā
mārīto. Tena vuttaṃ- “**atha kho acirapakkantaṃ suppubuddhaṃ kuṭṭhiṃ gāvī taru-
ṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesī**” ti.

So kira atīte eko seṭṭhiputto hutvā attano sahāyehi tīhi seṭṭhiputtehi saddhiṃ
kīlanto ekaṃ nagarasobhinaṃ gaṇikaṃ uyyānaṃ netvā divasaṃ sampattiṃ anu-
bhavitvā atthaṅgate sūriye sahāye etadavoca- “imissā hatthe kahāpaṇasahassaṃ
bahukañca suvaṇṇaṃ mahagghāni ca pasādhanāni saṃvijjanti, imasmiṃ vane
añño koci natthi, ratti ca jātā, handa imaṃ mayaṃ māretvā sabbaṃ dhanaṃ
gahetvā gacchāmā”ti. Te cattāropi janā ekajjhāsaya hutvā taṃ māretuṃ upakka-
miṃsu. Sā tehi māriyamānā “ime nillajjā nikkaruṇā mayā saddhiṃ kilesasa-
nthaṃ katvā niraparādhaṃ maṃ kevalaṃ dhanalobhena mārenti, ekavāraṃ
tāva maṃ ime mārentu, ahaṃ pana yakkhinī hutvā anekavāraṃ ime māretuṃ
samatthā bhaveyyan”ti patthanaṃ katvā kālamakāsi. Tesu kira eko pakkusāti kula-
putto ahosi, eko bāhiyo dārucīriyo, eko tambadāṭhiko coraghātako, eko suppa-
buddho kuṭṭhī, iti imesaṃ catunnaṃ janānaṃ anekasate attabhāve sā yakkhayo-
niyaṃ nibbattā gāvī hutvā jīvitā voropesi. Te tassa kamma nissandena tattha (..02
tattha antarāmaṇaṃ pāpuṇiṃsu. Evaṃ suppubuddhassa kuṭṭhissa sahasā

marañam jātam, tena vuttam- “atha kho acirapakkantam ...pe... voropesi”ti.

Atha sambahulā bhikkhū tassa kālakiriyaṃ bhagavato ārocetvā abhisamparāyaṃ pucchimsu. Bhagavā byākāsi. Tena vuttam- “**atha kho sambahulā bhikkhū**”-ti-ādi.

Tattha **tiṇṇam saṃyojanānam parikkhayā**ti sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāsoti imesaṃ tiṇṇam bhavabandhanānam samucchavedasena pahānā. **Sotāpannoti** sotasañkhātā ariyamaggaṃ ādito panno. Vuttañhetam-

“Soto sototi idaṃ, āvuso sārīputta, vuccati. Katamo nu kho, āvuso, sototi?

Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti-ādi (saṃ. ni. 5.1001).

Avinipātadhammoti vinipatanam vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipāta-dhammo, catūsu apāyesu upapajjanavasena apatanasabhāvoti attho. **Niyatoti** dhammaniyāmena sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasañkhātā sambodhi param ayanam assa gati paṭisaraṇam avassaṃ patta-bbanti sambodhiparāyaṇo. Etena “tassa kā gati, ko abhisamparāyo”ti pucchāya bhaddikā eva suppabuddhassa gati, na pāpikāti ayamattho dassito. Na pana tena sampattā gati, tam pana pucchānusandhivasena pakāsetukāmo dhammarājā ettakameva abhāsi. Passati hi bhagavā “mayā ettake kathite imissaṃyeva parisati anusandhikusalo eko bhikkhu suppabuddhassa kuṭṭhibhāvadāliddiyakapaṇabhāvānam kāraṇam pucchissati, athāham tassa tam kāraṇam tena pucchānusandhinā pakāsetvā desanam niṭṭhāpessāmi”ti. Tenevāha- “**evaṃ vutte aññataro bhikkhū**”ti-ādi. Tattha **hetū**ti asādhāraṇakāraṇam, sādharāṇakāraṇam pana **paccayoti**, ayametesam viseso. **Yenā**ti yena hetunā yena paccayena ca.

Bhūtapubbanti jātapubbam. Atite kāle nibbattam tam dassetuṃ “**suppabuddho**”-ti-ādi vuttam. Kadā pana bhūtanti? Atite kira anuppanne tathāgate (..0264) bārāṇasiyā sāmantā ekasmiṃ gāme ekā kuladhītā khettaṃ rakkhati. Sā ekaṃ paccekabuddham disvā pasannacittā tassa pañcahi lājāsatehi saddhiṃ ekaṃ padumapupphaṃ datvā pañca puttāsātāni patthesi. Tasmīmyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā paccekabuddhassa madhuramaṃsam datvā “etissā puttā bhavyeyāma, tumhehi pattavisesam labheyāmā”ti ca patthayimsu. Sā yāvatāyukaṃ ṭhatvā devaloke nibbattā. Tato cutā ekasmiṃ jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi. Tassā vicarantiyā pāduddhāre pāduddhāre bhūmito padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā bārāṇasirañño ārocesi. Rājā tam ānetvā aggamaheṣiṃ akāsi. Tassā kucchiyaṃ gabbho saṅṭhāsi. Mahāpadumakumāro tassā kucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalam nissāya nibbattā, te vayappattā uyyāne padumasare kīlantā ekekasmiṃ padume nisīditvā paripakkaññā sañkhāresu khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiṃ pāpuṇimsu. Tesam byākaraṇagāthā aho-

“Saroruham padumapalāsapatrajam,
supupphitam bhamaragaṇānukiṇṇam;
aniccataṃ khayavayataṃ veditvā,
eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Evaṃ paccekabodhiṃ abhisambuddhesu tesu pañcasu paccekabuddhasatesu

abbhantaro tagarasikhī nāma paccekasambuddho gandhamādanapabbate nanda-
mūlapabbhāre sattāhaṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā sattāhassa accayena
nirodhā vuṭṭhito ākāsenā āgantvā isigilipabbate otarivā pubbaṅhasamayaṃ nivā-
setvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Tasmiñca samaye rājagahe
eko seṭṭhiputto mahatā parivārena uyyānakīḷanattaṃ nagarato nikkhamanto taga-
rasikhipaccekabuddhaṃ disvā “ko ayaṃ bhaṅḍukāsāvavasano, kuṭṭhī bhavissati,
tathā hi kuṭṭhicīvarena sarīraṃ pārupitvā gacchati”ti niṭṭhubhitvā apasabyaṃ katvā
pakkāmi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- **“suppabuddho kuṭṭhī imasmiṃyeva rājagahe
...pe... pakkāmi”** ti.

Tattha (..0265) **kvāyanti** ko ayaṃ. Khuṃsanavasena vadati. “Kovāyan”tipi pāḷi.
Kuṭṭhīti akuṭṭhimyeva taṃ seṭṭhi kuṭṭharogaṃ akkosavatthuṃ pāpento vadati.
Kuṭṭhicīvarenāti kuṭṭhīnaṃ cīvarena. Yebhuyyena hi kuṭṭhino ḍaṃsamakasarīsa-
papaṭibāhanattaṃ rogapaṭicchādanattañca yaṃ vā taṃ vā pilotikakhaṇḍaṃ
gahetvā pārupati, evamayampīti dasseti. Paṃsukūlacīvaradharattā vā aggaḷānaṃ
anekavaṇṇabhāvena kuṭṭhasarīrasadisoti hīḷento “kuṭṭhicīvarenā”ti āha. **Niṭṭhubhi-
tvā**ti kheḷaṃ pātetvā. **Apasabyato karitvā**ti paṇḍitā tādisaṃ paccekabuddhaṃ
disvā vanditvā padakkhiṇaṃ karonti, ayaṃ pana aviññutāya paribhavana taṃ apa-
sabyaṃ katvā attano apasabyaṃ apadakkhiṇaṃ katvā gato. “Apasabyāmato”tipi
pāṭho. **Tassa kammassā**ti tagarasikhimhi paccekabuddhe “kvāyaṃ kuṭṭhī”ti
hīḷetvā niṭṭhubhana-apasabyakaraṇavasena pavattapāpakamma. **Niraye
paccitthā**ti niraye nirayagginā dayhittha. “Paccitvā nirayagginā”tipi paṭhanti.
Tasseva kamma **vipākāvasesenā**ti yena kammena so niraye paṭisandhiṃ
gaṇhi, na taṃ kammaṃ manussaloke vipākaṃ deti. Yā panassa nānakkhaṇikā
cetanā tadā paccekabuddhe vippaṭipajjanavasena pavattā aparāpariyavedaniya-
bhūtā, sā aparāpariyavedaniyeneva puññakammena manussesu tihetukapaṭisa-
ndhiyā dinnāya pavattiyaṃ kuṭṭhibhāvaṃ dāliddiyaṃ paramakāruññataṃ āpādesi.
Taṃ

sandhāya kammabhāgatāvasena “tasseva kammassa vipākavasesenā”ti vuttaṃ. Sadisepi hi loke tabbohāro diṭṭho yathā taṃ “sā eva tittirī, tāniyeva osadhānī”ti.

Ettāvatā “ko nu kho, bhante, hetū”ti tena bhikkhunā puṭṭhapañhaṃ vissajjetvā idāni yo “tassa kā gati, ko abhisamparāyo”ti pubbe bhikkhūhi puṭṭhapañho, taṃ vissajjetuṃ “**so tathāgatappaveditaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tathāgatappaveditanti** tathāgatena bhagavatā desitaṃ akkhātaṃ pakāsitanti tathāgatappaveditaṃ. **Āgammā**ti adhigantvā, nissāya ñatvā vā. “Tathāgatappavedite dhammavinaye”tipi pāṭho. **Saddhaṃ samādiyīti** sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno (..0266) bhagavato sāvakaśaṅgho ratanattayasannissayaṃ pubbhāgasaddhañceva lokuttarasaddhañcāti duvidhampi saddhaṃ sammā ādiyī. Yathā na puna ādātābhā hoti, evaṃ yāva bhavakkhayaṃ gaṇhi, attano cittasantāne uppādesīti attho. **Sīlaṃ samādiyīti**-ādīsupi eseva nayo. **Sīlanti** pubbhāgasīlena saddhiṃ maggasiṃ phalasiṃca. **Sutanti** pariyattibāhusaccaṃ paṭivedhabāhusaccañcāti duvidhampi suttaṃ. Pariyattidhammāpi hi tena dhammassavanakāle saccappaṭivedhāya sāvakehi yathā laddhappakāraṃ sutā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā cāti. **Cāganti** paṭhamamaggavajjhakilesābhisaṅkhārānaṃ vossaggasaṅkhātaṃ cāgaṃ, yena ariyasāvakaṃ deyyadhammesu muttacāgā ca honti payatapāṇī vossaggaratā. **Paññanti** saddhiṃ vipassanāpaññāya maggapaññāñceva phalapaññāñca.

Kāyassa bhedati upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhagahaṇā. Atha vā **kāyassa bheda**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Sugatiṃ saggam lokanti** padattayenāpi devalokameva vadati. So hi sampattinaṃ sobhanattā sundarā gatīti sugati, rūpādīhi visehi suṭṭhu aggoti saggo, sabbakālaṃ sukhamevettha lokiyati, lujjati vā lokoti vuccati. **Upapannoti** paṭisandhiggahaṇavasena upagato. **Sahabyatanti** saha bhāvaṃ. Vacanatto pana saha byati pavattati, vasatīti vā sahabyo, sahaṭṭhāyī sahaṭṭhāyī vā. Tassa bhāvo sahaṭṭhāyā. **Atirocatīti** atikkamma abhibhavitvā rocati virocati. **Vaṇṇenā**ti rūpasampattiyā. **Yasasā**ti parivārena. So hi asucimakkhitaṃ jajjaraṃ mattikābhājanaṃ chaḍḍetvā anekaratanavicittaṃ pabhassararaṃsijālavinaddhasuddhajambunadabhājanaṃ gaṇhanto viya vuttappakāraṃ kaḷevaram idha nikkhipitvā ekacittakhaṇena yathāvuttaṃ dibbattabhāvaṃ mahatā parivārena saddhiṃ paṭilabhīti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ pāpānaṃ aparivajjane ādīnavaṃ, parivajjane ca āni-saṃsaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tassāyaṃ saṅkhepattho- yathā **cakkhumā** puriso **parakkame** kāyikavīriye **vijjamāne** sarīre vahante **visamāni** papātādiṭṭhānāni caṇḍabhāvena vā visamāni hatthi-assa-ahikukkuragorūpādīni **parivajjaye**, evaṃ (..0267) **jīvalokasmiṃ** imasmiṃ sattaloke **paṇḍito** sappañño puriso tāya sappaññatāya attano hitaṃ jānanto **pāpāni** lāmakāni duccharitāni parivajjeyya. Evañhi yathāyaṃ suppbuddho tagarasikhimhi paccekabuddhe pāpaṃ aparivajjetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpajji, evaṃ āpajjeyyāti adhippāyo. Yathā vā suppbuddho kuṭṭhī mama dhamma-

desanaṃ āgamma idāni saṃvegappatto pāpāni parivajjento uḷāraṃ visesaṃ adhi-
gañchi, evaṃ aññopi uḷāraṃ visesādhigamaṃ icchanto pāpāni parivajjeyyāti adhi-
ppāyo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kumāarakasuttavaṇṇanā

44. Catutthe **kumārakā**ti taruṇapuggalā. Ye subhāsidadubbhāsitassa atthaṃ
jānanti, te idha kumārakāti adhippetā. Ime hi sattā jātadivasato paṭṭhāya yāva
pañcadasavassakā, tāva “kumārakā, bālā”ti ca vuccanti, tato paraṃ vīsativassāni
“yuvāno”ti. **Macchake bādhenti**ti maggasaṃipe ekasmiṃ taḷāke nidāghakāle
udake parikkhīṇe ninnaṭṭhāne ṭhitaṃ udakaṃ ussiñcitvā khuddakamacche
gaṇhanti ceva hananti ca “pacitvā khādissāmā”ti. **Tenupasaṅkamī**ti maggato
thokaṃ taḷākaṃ atikkamitvā ṭhito, tasmā “upasaṅkamī”ti vadati. Kasmā pana upa-
saṅkami? Te kumārake attani vissāsaṃ janetuṃ upasaṅkami. **Bhāyatha voti** ettha
voti nipātamattaṃ. **Dukkhassā**ti nissakke sāmivacanaṃ, dukkhasmāti attho.
Appiyaṃ vo dukkhanti “kiṃ tumhākaṃ sarīre uppajjanakadukkhāṃ appiyaṃ ani-
ṭṭhan”ti pucchati.

Etamatthaṃ viditvāti ime sattā attano dukkhāṃ anicchantā eva hutvā dukkha-
hetuṃ paṭipajantā attano taṃ icchantā eva nāma hontīti etamatthaṃ sabbākārato
viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ pāpakiriyāya nisedhanaṃ ādīnavavibhāvānañca
udānaṃ udānesi.

Tassattho- yadi tumhākaṃ sakalamāpāyikaṃ, sugatiyañca appāyukatāmanu-
ssadobhaggiyādibhedāṃ **dukkhāṃ appiyaṃ** aniṭṭhaṃ, yadi tumhe tato **bhāyatha,**
āvi vā paresaṃ pākaṭabhāvavasena appaṭicchannaṃ katvā kāyena (..0268) vā
vācāya vā pāṇātipātādippabhedāṃ **yadi vā raho** apākaṭabhāvavasena paṭi-
cchannaṃ katvā manodvāre eva abhijjhādippabhedāṃ aṇumattampi **pāpakaṃ**
lāmakadhammaṃ **mākattha** mā karittha, atha pana taṃ pāpakammaṃ etarahi
karotha, āyatīṃ vā **karissatha,** nirayādīsu catūsu apāyesu manussesu ca tassa
phalabhūtaṃ dukkhāṃ ito vā etto vā palāyante amhe nānubandhissatīti adhippā-
yena **upecca** apecca **palāyatampi** tumhākaṃ tato **mutti** mokkho natthi. Gatikālādi-
paccayantarasaṃavāye vipaccassatiyevāti dasseti. “Palāyane”tipi paṭhanti, vutta-
nayena yattha katthaci gamane pakkamane satīti attho. Ayañca attho “na anta-
likkhe na samuddamajjhe ...pe... pāpakammā”ti (dha. pa. 127; mi. pa. 4.2.4)
imāya gāthāya dīpetabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uposathasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **tadahūti** tasmim̐ ahani tasmim̐ divase. **Uposatheti** ettha upavasanti etthāti uposatho, **upavasanti**ti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasanti attho. Ayañhi uposathasaddo “aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasāmi”-ti-ādīsu (a. ni. 3.71; 10.46) sīle āgato. “Uposatho vā pavāraṇā vā”-ti-ādīsu (mahāva. 155) pātimokkhuddesādivinayakamme. “Gopālakūposatho nigaṇṭhūposatho”-ti-ādīsu (a. ni. 3.71) upavāse. “Uposatho nāma nāgarājā”-ti-ādīsu (dī. ni. 2.246) paññattiyam̐. “Ajjuposatho pannaraso”-ti-ādīsu (mahāva. 168) divase. Idhāpi divaseyeva daṭṭhabbo, tasmā “tadahuposathe”-ti tasmim̐ uposathadivasabhūte ahanīti attho. **Nisinno hotīti** mahābhikkhusaṅghaparivuto ovādapātimokkhaṃ uddisitum̐ nisinno hoti. Nisajja pana bhikkhūnaṃ cittāni olokento ekaṃ dussīlapuggalaṃ disvā, “sacāhaṃ imasmim̐ puggale idha nisinneyeva pātimokkhaṃ uddisissāmi, satta-dhāssa muddhā phalissati”-ti tasmim̐ anukampāya tuṅhīyeva ahosi.

Ettha (..0269) ca **uddhastam̐ aruṇanti** aruṇuggamaṃ vatvāpi “uddisatu, bhante bhagavā, bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ”-ti thero bhagavantaṃ pātimokkhuddesaṃ yāci tasmim̐ kāle “na, bhikkhave, anuposathe uposatho kātabbo”-tisikkhāpadassa (mahāva. 183) apaññattatā. **Aparisuddhā, ānanda, parisāti** tikkhattum̐ therena pātimokkhuddesassa yācitattā anuddesassa kāraṇaṃ kathento “asukapuggalo aparisuddho”-ti avatvā “aparisuddhā, ānanda, parisā”-ti āha. Kasmā pana bhagavā tiyāmarattim̐ tathā vītināmesi? Tato paṭṭhāya ovādapātimokkhaṃ anuddisitukāmo tassa vatthum̐ pākaṭam̐ kātum̐.

Addasāti kathaṃ addasa. Attano cetopariyañāṇena tassaṃ parisati bhikkhūnaṃ cittāni pariṇānto tassa moghapurisassa dussīlyacittaṃ passi. Yasmā pana citte diṭṭhe taṃsamaṅgipuggalo diṭṭho nāma hoti, tasmā “**addasā kho āyasmā mahāmo-ggallāno taṃ puggalaṃ dussīlan**”-ti-ādi **vuttam̐**. Yatheva hi anāgate sattasu divasesu pavattamānaṃ paresaṃ cittaṃ cetopariyañāṇalābhī jānāti, evaṃ atītepi. **Dussīlanti** nissīlam̐, sīlavirahitanti attho. **Pāpadhammanti** dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvaṃ. **Asucinti** aparisuddhehi kāyakammādīhi samannāgatattā na suciṃ. **Saṅkassarasamācāranti** kiñcideva asārappaṃ disvā “idaṃ iminā kataṃ bhavissati”-ti evaṃ paresaṃ āsaṅkanīyatāya saṅkāya saritabbasamācāraṃ, atha vā kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā “kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantenti”-ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāraṃ.

Lajjitabbatāya paṭicchādetabbakāraṇato paṭicchannaṃ kammantaṃ etassāti **paṭicchannakammantaṃ**. Kucchitasamaṇavesadhāritāya na samaṇanti **assamaṇam̐**. Salākaggahaṇādīsu “kittakā samaṇā”-ti ca gaṇanāya “ahampi samaṇomhī”-ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññam̐**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacāriṃ**. Aññe brahmacārino sunivatthe supārute supattadhare gāmanigamādīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṃ kappente disvā abrahmacārī samāno sayampi tādisena ākārena paṭipajjanto uposathādīsu sandissanto “ahampi (..0270) brahmacārī”-ti paṭiññam̐ dento viya hotīti **brahmacāripaṭiññam̐**. Pūtinā kammaṃ sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtiṃ**. Chahi dvārehi rāgādikilesavassanena tintattā **avassutaṃ**. Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātaṃ**. **Majjhe bhikkhusa-**

ñghassa nisinnanti sañghapariyāpanno viya bhikkhusaṅghassa anto nisinnaṃ. **Ditṭhosīti** ayaṃ pana na pakatattoti bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṃ diṭṭho, tasmā natthi **te** tava **bhikkhūhi saddhiṃ** ekakammādisaṃvāso. Yasmā pana so **saṃvāso** tava **natthi**, tasmā **uṭṭhehi, āvusoti** evamettha padayojanā veditabbā.

Tatiyampi kho so puggalo tuṅhī ahosīti anekavāraṃ vatvāpi thero “sayameva nibbinno oramissati”ti vā, “idāni imesaṃ paṭipattiṃ jānissāmī”ti vā adhippāyena tuṅhī ahosi. **Bāhāyaṃ gahetvāti** bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvatatiyaṃ uṭṭhehīti vutto na uṭṭhāti, “idānissa nikkadḍhanakālo mā sañghassa uposathanta-rāyo ahosī”ti taṃ bāhāyaṃ aggahesi, tathā gahetvā. **Bahidvāraakoṭṭhakā nikkhāmetvāti** dvāraakoṭṭhakasālato bahi nikkhāmetvā. **Bahīti** pana nikkhāmitaṭṭhānada-ssanaṃ, atha vā **bahidvāraakoṭṭhakāti** bahidvāraakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na anto-dvāraakoṭṭhakato, evaṃ ubhayathāpi vihārato bahi katvāti attho. **Sūcighaṭikaṃ datvāti** aggaḷasūciñca uparighaṭikañca ādahitvā, suṭṭhutamaṃ kavāṭaṃ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmāti** iminā “aparissuddhā, ānanda, parisā”ti vacanaṃ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṃ siyā, evaṃ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamaṃsatīti acchariyamidanti dasseti. Idampi garaḥaṇa-cchariyamevāti veditabbaṃ.

Atha bhagavā cintesi- “idāni bhikkhusaṅgho abbudajāto, aparissuddhā puggalā uposathaṃ āgacchanti, na ca tathāgatā aparissuddhāya parisāya uposathaṃ karonti, pātimokkhaṃ uddisanti, anuddisante ca bhikkhusaṅghassa uposatho pacchijjati, yaṃnūnāhaṃ ito paṭṭhāya bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujā-neyyan”ti. Evaṃ pana cintetvā bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāni. Tena vuttaṃ- “**atha kho bhagavā ...pe... pātimokkhaṃ uddiseyyāthā**” ti.

Tattha (..0271) **na dānāhanti** idāni ahaṃ uposathaṃ na karissāmi, pātimokkhaṃ na uddisissāmīti paccekaṃ na-kārena sambandho. Duvidhañhi pātimokkhaṃ āṇā-pātimokkhaṃ ovādapātimokkhanti. Tesu “suṇātu me, bhante”ti-ādikaṃ (mahāva. 134) āṇāpātimokkhaṃ, taṃ sāvakāva uddisanti, na buddhā, ayaṃ anvaddha-māsaṃ

uddisiyati. “Khantī paramaṃ ...pe... sabbapāpassa akaraṇaṃ ...pe... anūpavādo anūpaghāto ...pe... etaṃ buddhāna sāsanaṃ” ti (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183-185) imā pana tisso gāthā ovādapātimokkhaṃ nāma, taṃ buddhāva uddisanti, na sāvakā, channampi vassānaṃ accayena uddisanti. Dīghāyukabuddhānañhi dharamāna-kāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānaṃ pana paṭhamabodhiyaṃ-yeva. Tato paraṃ itaro, tañca kho bhikkhū eva uddisanti, na buddhā, tasmā amhā-kampi bhagavā vīsativassamattaṃ ovādapātimokkhaṃ uddisitvā imaṃ antarāyaṃ disvā tato paraṃ na uddisi. **Aṭṭhānanti** akāraṇaṃ. **Anavakāso**ti tasseva vevacanaṃ. Kāraṇaṃhi yathā tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānanti vuccati, evaṃ anavakāsoṭipi vuccatīti. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayena yoje-ttabbaṃ.

Aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamuddeti ko anusandhi? Yvāyaṃ aparisuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso vutto, so imasmiṃ dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti taṃ aparehi sattahi acchariyabbhutadhammeḥi saddhiṃ vibhajitvā dassetukāmo paṭhamaṃ tāva tesam upamābhāvena mahāsamudde aṭṭha acchariyabbhutadhamme dassento satthā “aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamudde”-ti-ādimāha.

Pakatidevā viya na suranti na isanti na virocantīti **asurā**, surā nāma devā, tesam paṭipakkhāti vā asurā, vepacittipahārādādayo. Tesam bhavanaṃ sinerussa heṭṭhā-bhāge, te tattha pavisantā nikkhamantā sinerupāde maṇḍapādiṃ nimminivā kīla-ntāva abhiramanti. Tattha tesam abhirati ime guṇe disvāti āha- **“ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti”** ti. Tattha **abhiramantīti** ratim vindanti, anukka-ṇṭhamānā vasantīti attho.

Anupubbaninnoti-ādīni sabbāni anupaṭipāṭiyā ninnabhāvasseva vevacanāni. **Na āyatakeneva papātoti** na chinnataṭo mahāsobbho viya (..0272) ādito eva papāto. So hi tīradesato paṭṭhāya ekaṅguladvāṅgulavidatthiratanayaṭṭhi-usabha-aḍḍhagā-vutagāvutaḍḍhajojanādivasena gambhīro hutvā gacchanto gacchanto sinerupāda-mūle caturāsītiyojanasahassagambhīro hutvā ṭhitoti dasseti.

Ṭhitadhammoti ṭhitasabhāvo avaṭṭhitasabhāvo. **Na matena kuṇapena saṃvasa-tīti** yena kenaci hatthi-assādīnaṃ kaḷevarena saddhiṃ na saṃvasati. **Tīraṃ vāhe-tīti** tīraṃ apaneti. **Thalaṃ ussāretīti** hatthena gahetvā viya vīcippahāreneva thale khipati. **Gaṅgā yamunāti** anotattadahassa dakkhiṇamukhato nikkhantanadī pañca dhārā hutvā pavattaṭṭhāne gaṅgāti-ādīnā pañcadhā saṅkhaṃ gatā.

Tatrāyaṃ imāsaṃ nadīnaṃ ādito paṭṭhāya uppattikathā- ayañhi jambudīpo dasasahassayojanaparimāṇo, tattha catusahassayojanappamāṇo padeso uda-kena ajjhotthaṭo samuddoti saṅkhaṃ gato, tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe himavā patiṭṭhito ubbedhena pañcayojanasa-tiko caturāsītikūṭasahassapaṭimaṇḍito samantato sandamānapañcasatanadivicitto, yattha āyāmena vitthārena gambhīratāya ca paṇṇāsayojanappamāṇo diyaḍḍhajo-janasataparimaṇḍalo anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddanta-daho kuṇāladaho mandākinidaho sīhapapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhitā.

Tesu **anotattadaho** sudassanakūṭaṃ cittakūṭaṃ kālakūṭaṃ gandhamādana-

kūṭaṃ kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatakūṭehi parikkhitto. Tattha **sudassana-kūṭaṃ** sovaṇṇamayamaṃ tiyojanasatubbedhaṃ antovañkaṃ kākamukhasaṅghānaṃ tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitamaṃ, **cittakūṭaṃ** sattaratanamayamaṃ. **Kālakūṭaṃ** añjanamayamaṃ. **Gandhamādanakūṭaṃ** masāragallamayamaṃ abbhantare muggavaṇṇamaṃ; mūlagandho, sāragandho, pheggugandho, tacagandho, papaṭikāgandho, khandhagandho, rasagandho, pupphagandho, phalagandho, pattagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ, nānappakāra-osadhasañchannaṃ, kāḷapakkhuposathadivase ādittaṃ viya aṅgāraṃ pajjalantaṃ tiṭṭhati. **Kelāsakūṭaṃ** rajatamayamaṃ. Sabbāni cetāni sudassanena (..0273) samānubbedhasaṅghānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Tattha devānubhāvena nāgānubhāvena ca devo vassati, nadiyo ca sandanti, taṃ sabbampi udakaṃ anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujukaṃ gacchantā na karonti, tenevassa “anotattan”ti saṅkhā udapādi.

Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalika-sadisāni nimmalūdakāni tadupabhogasattānaṃ kammanibbattāneva nahānatitthāni ca honti, yattha buddhapacceka-buddhā iddhimanto sāvaka isayo ca nahānādīni karonti, devayakkhādayo udakakīḷamaṃ kīḷanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ, hatthimukhaṃ, assamukhaṃ, usabhamukhanti cattāri udakanikkhamanamukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadīre kesarasīhā bahutarā honti, tathā hatthimukhādīhi hatthi-assa-usabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṃ tikkhattuṃ pada-kkhiṇamaṃ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddamaṃ pavisati. Pacchimadisato uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇamaṃ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddamaṃ pavisanti.

Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṃ tikkhattuṃ padakkhiṇamaṃ katvā dakkhiṇena ujukaṃ pāsāṇapitṭheneva saṭṭhiyojanāni gantvā pabbataṃ paharivā uṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇa-udakadhārā hutvā ākāsenā saṭṭhiyojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma pokkharāṇi jātā, pokkharāṇiyā kūlamaṃ bhinditvā pāsāṇamaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gantvā tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhiyojanāni gantvā viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharivā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattanti.

Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇamaṃ katvā gataṭṭhāne “**āvaṭṭagaṅgā**”ti vuccati, ujukaṃ pāsāṇapitṭhena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**kaṇhagaṅgā**”ti, ākāsenā (..0274) saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**ākāsagaṅgā**”ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā “**tiyaggaḷapokkharāṇi**”ti, kūlamaṃ bhinditvā pāsāṇamaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**bahalagaṅgā**”ti, umaṅgena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**umaṅgagaṅgā**”ti vuccati, viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharivā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahīti pañcadhā saṅkhaṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pavattantīti veditabbā.

Tattha **nadī ninnagā**ti-ādikaṃ gottamaṃ, **gaṅgā yamunā**ti-ādikaṃ nāmaṃ. **Savanti-**

yoti yā kāci savamānā sandamānā gacchantiyo mahānadiyo vā kunnadiyo vā. **Appentīti** allīyanti osaranti. **Dhārāti** vuṭṭhidhārā. **Pūrattanti** puṇṇabhāvo. Mahāsamuddassa hi ayaṃ dhammatā- “imasmim kāle devo mando jāto, jālakkipādini ādāya macchakacchape gaṇhissāmā”ti vā “imasmim kāle atimahanti vuṭṭhi, na labhissāma nu kho piṭṭhipasāraṇaṭṭhānan”ti vā taṃ na sakkā vattum. Paṭhamakappaikakālato paṭṭhāya hi yaṃ vassitvā sinerumekhalam āhacca udakam ṭhitam, taṃ tato ekaṅgulamattampi udakam neva heṭṭhā otarati, na uddham uttarati.

Ekarasoti asambhinnaraso. **Muttāti** khuddakamahantavaṭṭadīghādibhedā aneka-vidhā muttā. **Maṇīti** rattanīlādibhedo aneka-vidho maṇi. **Veluriyoti** vaṃsavaṇṇasirī-sapupphavaṇṇādisaṇṭhānato aneka-vidho. **Saṅkhoti** dakkhiṇāvattatambakucchikadhamanasaṅkhādibhedo aneka-vidho. **Silāti** setakālamuggavaṇṇādibhedā aneka-vidhā. **Pavāḷanti** khuddakamahantamandarattaghanarattādibhedam aneka-vidham. **Lohitaṅgoti** padumarāgādibhedo aneka-vidho **masāragallanti** kabaramaṇi. “Cittaphalikaṇ”tipi vadanti.

Mahataṃ bhūtānanti mahantānaṃ sattānaṃ. **Timitimiṅgalā**dikā tisso macchajātiyo. Timim gilanasamatthā timiṅgalā, timiṅca timiṅgalaṅca gilanasamatthā “timitimiṅgalā”ti vadanti. **Nāgāti** ūmipiṭṭhivāsīnopi vimānaṭṭhakanāgāpi.

Evameva (..0275) **khoti** kiṅcāpi satthā imasmim dhammavinaye soḷasapi bāttim-sapi tato bhiyyopi acchariyabbhutadhamme vibhajitvā dassetuṃ sakkoti, tadā upamābhāvena pana gahitānaṃ aṭṭhannaṃ anurūpavasena aṭṭheva te upametabba-dhamme vibhajitvā dassento “**evameva kho, bhikkhave, imasmim dhammavinaye aṭṭha acchariyā abbhutā dhammā**”ti-ādimāha.

Tattha **anupubbasiikkhāya** tisso bhikkhā gahitā, **anupubbakiriyāya** terasa dhutaṅgadhama, **anupubbapaṭipadāya** satta anupassanā aṭṭhārasa mahāvīpassanā aṭṭhatimsa ārammaṇavibhattiyo sattatimsa bodhipakkhiyadhammā ca gahitā. **Na āyatakeneva aññāpaṭivedhoti** maṇḍūkassa uppativā gamanaṃ viya āditova sīlapūraṇādīni akatvā arahattapaṭivedho nāma natthi, paṭipāṭiyā pana sīlasamādhīpaṅṅāyo pūretvāva arahattappattīti attho.

Mama sāvakāti sotāpannādike ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṃvasatīti** uposathakammādivasena saṃvāsam na karoti. **Ukkhipatīti** apaneti. **Ārakāvāti** dūreyeva. **Na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃ vāti** asaṅkhyeyyepi mahākappe buddhesu anuppajjantesu ekasattopi parinibbātum na sakkoti, tadāpi “tucchā nibbānadhātū”ti na sakkā vattum, buddhakāle pana ekekasim samāgame asaṅkhyeyyāpi sattā amataṃ ārādhenti, tadāpi na sakkā vattum “pūrā nibbānadhātū”ti. **Vimuttirasoti** kilesehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanaṃ sampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimuttiyā hoti.

Ratanānīti ratijananatṭhena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubba-bhāgepi anappakam pītipāmojjaṃ nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttaṅhetam-

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti. (dha. pa. 374)-

Lokiyaratananimittam pana pītipāmojjaṃ na tassa kalabhāgampi agghatīti aya-mattho heṭṭhā dassito eva. Apica-

“Cittikatam (..0276) mahagghañca, atulam dullabhadassanam;
anomasattaparibhogam, ‘ratanan’ti pavuccati” ti.

Yadi ca cittikatādibhāvena ratanam nāma hoti, satipaṭṭhānādīnaṃyeva bhūta-
ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānañhi so ānubhāvo, yaṃ sāvakaṃ sāvaka-pāra-
mīñāṇaṃ, paccekabuddhā paccekabodhiñāṇaṃ, sammāsambuddhā sammāsa-
mbodhiṃ adhigacchantīti āsannakāraṇattā. Paramparakāraṇaṃhi dānādi-upani-
ssayoti evaṃ ratijananaṭṭhena cittikatādi-atthena ca ratanabhāvo bodhipakkhiya-
dhammānaṃ sātisayo. Tena vuttaṃ- “**tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ, cattāro
satipaṭṭhānā**” ti-ādi.

Tattha ārammaṇe pakkhanditvā upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ, satiyeva
paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā
vuttaṃ “**cattāro satipaṭṭhānā**” ti. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukha-
nicca-attasaññānaṃ pahānato asubhadukkhāniccānattatāgahaṇato ca nesam
kāyānupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayam vā sammā padahati, pasattham, sundaram vā
padahanti **sammappadhānaṃ**. Puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakara-
ṇato **sammappadhānaṃ**. Vīriyassetam adhivacanaṃ. Tampi anuppannappa-
nnānaṃ akusalānaṃ anuppādanapahānavasena

anuppannuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādanabhāvanavasena ca catukiccaṃ katvā vuttaṃ “**cattāro sammappadhānā**” ti.

Ijjhatīti **iddhi**, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi**. Iti paṭhamena atthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhi-koṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamūpāyoti iddhi-pādo. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātā iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, svāyaṃ iddhipādo yasmā chandādiḷe cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbatīyati, tasmā vuttaṃ “**cattāro iddhipādā**” ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṃ abhibhavitvā adhimokkhalakkaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti saddhindriyaṃ, kosajjaṃ abhibhavitvā paggahalakkaṇe (..0277), pamādaṃ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkaṇe, vikkhepaṃ abhibhavitvā avikkhepalakkaṇe, aññāṇaṃ abhibhavitvā dassanalakkaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti paññindriyaṃ.

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyatṭhena sampayuttadhammesu thirabhāvena “**balānī**” ti veditabbāni.

Satta bojjhaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Yā hi esā dhammasā-maggī yāya lokuttaramaggakkaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhana-kāmasukhattakilamathānuyoga- ucchedasassatābhīnivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhi- upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya vuṭṭha-hati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti “**bodhī**” ti vuccati, tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjhaṅgā jhānaṅga-maggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako “**bodhī**” ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgaratha-ṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā- “**bojjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā**” ti. “**Bodhiyā saṃvattantīti bojjhaṅgā**” ti-ādīnā nāyenaṃ bojjhaṅgānaṃ bojjhaṅgattho veditabbo.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṃtaṃmaggavajjhakīlesehi ārakattā ariyabhāvaka-rattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭha aṅgāniyeva vā aṭṭhaṅgiko. Kīlese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggi-yati, sayāṃ vā nibbānaṃ maggatīti maggoti. Evametesaṃ satipaṭṭhānādīnaṃ atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasaṅkhātāṃ sotaṃ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, sotāpattiphala-ṭṭhoti attho. **Sotāpattiphala-sacchikiriyāya paṭipannoti** sotāpattiphalassa attapacca-kkhaṇāyā paṭipajjamāno paṭhamamaggaṭṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadā-gāmīti** sakīdeva imaṃ lokaṃ paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphala-ṭṭho. **Anāgāmīti** paṭisandhiggahaṇavasena kāmalokaṃ anāgamanasīlo tatiyaphala-ṭṭho (..0278). Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabījīti evamādīko ariyapuggalavibhāgo, so etesaṃyeva pabhedoti. Sesāṃ vuttanāyameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ attano dhammavināyā matakūṇapasadisena dussīla-puggalena saddhiṃ saṃvāsābhāvasaṅkhātāṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ asaṃvāsārahasaṃvāsārahavibhāgakāraṇaparidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **channamativassatī**ti āpattiṃ āpajjitvā paṭicchādentō aññaṃ navāṃ āpattiṃ āpajjati, tato paraṃ tato paranti evaṃ āpattivassaṃ kilesavassaṃ ativiya vassati. **Vivaṭaṃ nātivassatī**ti āpattiṃ āpanno taṃ appaṭicchādetvā vivaranto sabrahmacārīnaṃ pakāsentō yathādhammaṃ yathāvinayaṃ paṭikaronto desentō vuṭṭhahanto aññaṃ navāṃ āpattiṃ na āpajjati, tenassa vivaṭaṃ puna āpattivassaṃ kilesavassaṃ na vassati. Yasmā ca etadevaṃ, tasmā **channaṃ** chāditaṃ āpattiṃ **vivaretha** pakāsetha. **Evaṃ taṃ nātivassatī**ti evaṃ sante taṃ āpatti-āpajjanakaṃ āpannapuggalaṃ attabhāvaṃ ativijhitvā kilesavassaṃ na vassati na temeti. Evaṃ so kilesehi anavassuto parisuddhasilo samāhito hutvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā sammasanto anukkamena nibbānaṃ pāpuṇātīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Soṇasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **avantīsū**ti avantiraṭṭhe. **Kuraraghareti** evaṃnāmake nagare. **Pavatte pabbate**ti pavattanāmake pabbate. “Papāte pabbate”tipi paṭhanti. **Soṇo upāsako kuṭikaṇṇoti** nāmena soṇo nāma, tīhi saraṇagamaṇehi upāsakabhāvappaṭiveda- nena upāsako, koṭi-agghanakassa kaṇṇapiḷandhanassa dhāraṇena “koṭikaṇṇo”ti vattabbe “kuṭikaṇṇo”ti evaṃ abhiññāto, na sukhumālasoṇoti adhippāyo (..0279). Ayañhi āyasmato mahākaccāyanassa santike dhammaṃ sutvā sāsane abhippa- sanno, saraṇesu ca silesu ca patiṭṭhito pavatte pabbate chāyūdakasampanne ṭhāne vihāraṃ kāretvā therāṃ tattha vasāpetvā catūhi paccayehi upaṭṭhāti. Tena vuttaṃ- **“āyasmato mahākaccānassa upaṭṭhāko hotī”** ti.

So kālena kālaṃ therassa upaṭṭhānaṃ gacchati. Thero cassa dhammaṃ deseti. Tena saṃvegabahulo dhammacariyāya ussāhajāto viharati. So ekadā satthena saddhiṃ vāṇijjatthāya ujjenim gacchanto antarāmagge aṭaviyaṃ satthe nivīṭṭhe rattiyaṃ janasambādhabhayena ekamantaṃ apakkamma niddaṃ upagañchi. Sattho paccūsavelāyaṃ uṭṭhāya gato, na ekopi soṇaṃ pabodhesi, sabbepi visa- ritvā agamaṃsu. So pabhātāya rattiyā pabujjhitvā uṭṭhāya kañci apassanto satthe- neva gatamaggaṃ gahetvā siḅhaṃ siḅhaṃ gacchanto ekaṃ vaṭarukkhaṃ upa- gañchi. Tattha addasa ekaṃ mahākāyaṃ virūpadassanaṃ gacchantaṃ purisaṃ aṭṭhito muttāni attano maṃsāni sayameva khādantaṃ, disvāna “kosi tvan”ti pucchi. “Petomhi, bhante”ti. “Kasmā evaṃ karosī”ti. “Attano pubbakammenā”ti. “Kiṃ pana taṃ kamman”ti. “Ahaṃ pubbe bhārukacchanagaravāsī kūṭavāṇijo hutvā paresaṃ santakaṃ vañcetvā khādim, samaṇe ca bhikkhāya upagate ‘tumhākaṃ maṃsaṃ khādathā’ti akkosim, tena kammena etarahi imaṃ dukkhaṃ anubhavāmī”ti. Taṃ sutvā soṇo ativiya saṃvegaṃ paṭilabhi.

Tato paraṃ gacchanto mukhato paggharitaḱālālohite dve petadāraḱe passitvā tatheva pucchi. Tepissa attano kammaṃ kathesuṃ. Te kira bhārukacchanagare dāraḱakāle gandhavāṇijjāya jīvikaṃ kappentā attano mātari khīṇāsave nimantetvā

bhojentiyaḥ gehaṃ gantvā “amhākaṃ santakaṃ kasmā samaṇānaṃ desi, tayā dinnāṃ bhojanaṃ bhuñjanakasamaṇānaṃ mukhato kāḷalohitaṃ paggharatū”ti akkosimsu. Te tena kammena niraye paccitvā tassa vipākāvasesena petayoniyāṃ nibbattitvā tadā imaṃ dukkhaṃ anubhavanti. Tampi sutvā soṇo ativiya saṃvega-jāto ahosi.

So (..0280) ujjenim gantvā taṃ karaṇīyaṃ tīretvā kulagharaṃ paccāgato therāṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro therassa tamatthaṃ ārocesi. Theropissa pavattinivattīsu ādinavānisaṃse vibhāvento dhammaṃ desesi. So therāṃ vanditvā gehaṃ gato sāyamāsaṃ bhuñjitvā sayanaṃ upagato thokaṃyeva niddāyitvā pabujjhītvā sayanatale nisajja yathāsutaṃ dhammaṃ paccavekkhituṃ āraddho. Tassa taṃ dhammaṃ paccavekkhato, te ca petattabhāve anussarato saṃsāradukkhaṃ ativiya bhayānakaṃ hutvā upaṭṭhāsī, pabbajjāya cittaṃ nami. So vibhātāya rattiyā sarīrapaṭijaggaṇaṃ katvā therāṃ upasaṅkamitvā attano ajjhāsayaṃ ārocetvā pabbajjaṃ yāci. Tena vuttaṃ- **“atha kho soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa rahogatassa ...pe... pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno”** ti.

Tattha **yathā yathā**ti-ādīnaṃ padānaṃ ayaṃ saṅkhepattho- yena yena ākārena ayyo mahākaccāno dhammaṃ deseti ācikkhati paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti pakāseti, tena tena me upaparikkhato evaṃ hoti, yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akkhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Ekadivasampi kilesamalena amalīnaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. **Saṅkhalikhanti** likhitasāṅkhasadisāṃ dhotasāṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ. **Idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvāsātā** agāramajjhe vasantena **ekanta paripuṇṇaṃ ...pe... caritūṃ yaṃnūnāhaṃ** kese ceva massūni ca **ohāretvā** voropetvā kāsāyarasapītātāya **kāsāyāni** brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni **acchādetvā** nivāsetvā ceva pārupitvā ca **agārasmā** nikkhamitvā **anagāriyaṃ pabbajeyyaṃ**. Yasmā agārassa hitaṃ kasi-vāñijjādikammaṃ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyā nāma. Taṃ **anagāriyaṃ** pabbajjaṃ **pabbajeyyaṃ** upagaccheyyaṃ, paṭipajjeyyanti attho.

Evaṃ attanā rahovitakkitaṃ soṇo upāsako therassa ārocetvā taṃ paṭipajjitu-kāmo **“pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno”** ti āha. Thero pana “tāvassa ñāṇaparipākaṃ kathaṃ”ti upadhāretvā (..0281) ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno **“dukkaraṃ kho”**ti-ādīnā pabbajjāchandaṃ nivāresi.

Tattha **ekabhānti** “ekabhāntiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā”ti (dī. ni. 1. 194; a. ni. 3.71) evaṃ vuttaṃ vikālabhojanaviratiṃ sandhāya vadati. **Ekaseyyanti** adutiya-seyyaṃ. Ettha ca seyyāsīsenā “eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdati”ti-ādīnā (mahāni. 7; 49) nayena vuttasu catūsu iriyāpathesu kāyavivekaṃ dīpeti, na ekākinā hutvā sayanamattaṃ. **Brahmacariyanti** methunaviratibrahmacariyaṃ, sikkhattayānuyogasaṅkhātāṃ sāsana-brahmacariyaṃ vā. **Īṅhāti** codanathe nipāto. **Tatthevāti** geheyeva. **Buddhānaṃ sāsanaṃ anuyuñjāti** nīccasīla-uposathasīlādibhedāṃ pañcaṅga-aṭṭhaṅgadasaṅgasīlaṃ, tadanurūpañca samādhīpaññābhāvanaṃ anuyuñja. Etañhi upāsakena pubbabhāge anuyuñjitabbaṃ buddhasā-

sanaṃ nāma. Tenāha- “**kālayuttaṃ ekabhattaṃ ekaseyyaṃ brahmariyaṃ**” ti.

Tattha **kālayuttanti** cātuddasīpañcadasī-aṭṭhamīpāṭihāriyapakkhasaṅkhātena kālena yuttaṃ, yathāvuttakāle vā tuyhaṃ anuyuñjantassa yuttaṃ patirūpaṃ sakkuṇeyyaṃ, na sabbakālaṃ pabbajjāti adhippāyo. Sabbametaṃ ñāṇassa aparipakkattā tassa kāmānaṃ duppahānatāya sammāpaṭipattiyaṃ yogyaṃ kārāpetuṃ vadati, na pabbajjāchandaṃ nivāretuṃ. **Pabbajjābhisāṅkhāro**ti pabbajituṃ ārambho ussāho. **Paṭipassambhī**ti indriyānaṃ aparipakkattā, saṃvegassa ca nāti-tikkhabhāvato vūpasami. Kiñcāpi paṭipassambhi, therena vuttavidhiṃ pana anuti-ṭṭhanto kālena kālaṃ theram upasaṅkamtivā payirupāsanto dhammaṃ suṇāti. Tassa vuttanayeneva dutiyaṃ pabbajjāya cittaṃ uppajji, therassa ca ārocesi. Dutiyaṃpi thero paṭikkhipi. Tatiyavāre pana ñāṇassa paripakkabhāvaṃ ñatvā “idāni naṃ pabbājetuṃ kālo”ti thero pabbājesi, pabbajitañca taṃ tīṇi saṃvaccharāni atikkamtivā gaṇaṃ pariyesitvā upasampādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “**dutiyaṃpi kho soṇo ...pe... upasampādesi**” ti.

Tattha **appabhikkhukoti** katipayabhikkhuko. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena majjhimadese eva vasiṃsu. Tasmā tattha katipayā eva ahesuṃ (..0282), te ca ekasmiṃ nigame eko, ekasmiṃ dveti evaṃ visuṃ visuṃ vasiṃsu. **Kicchenāti** dukkhena. **Kasirenāti** āyāsena. **Tato tatoti** tasmā tasmā gāmanigamādito. Therena hi katipaye bhikkhū ānetvā aññesu āṇiyamānesu pubbe ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamiṃsu, kiñci kālaṃ āgametvā puna tesu āṇiyamānesu itare pakkamiṃsu. Evaṃ punappunaṃ ānayanena sannipāto cireneva ahosi, thero ca tadā ekavīhārī ahosi. **Dasavaggaṃ bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvāti** tadā bhagavatā paccantadesepi dasavaggeneva saṅghena upasampadā anuññātā. Itonidānañhi therena yācito pañcavaggena saṅghena paccantadesa upasampadaṃ anujāni. Tena vuttaṃ- “**tiṇṇaṃ vassānaṃ ...pe... sannipātetvā**” ti.

Vassaṃvuṭṭhassāti upasampajjitvā paṭhamavassaṃ upagantvā vusitavato. **Īdiso ca īdiso cāti** evarūpo ca evarūpo ca, evarūpāya nāmakāyarūpakāyasampattiyā samannāgato, evarūpāya

dhammakāyasampattiyā samannāgatoti **sutoyeva me so bhagavā. Na kho me so bhagavā sammukhā diṭṭho**ti etena puthujjanasaddhāya evaṃ āyasmā soṇo bhagavantaṃ daṭṭhukāmo ahosi. Aparabhāge pana satthārā saddhiṃ ekagandhakuṭiyam vasitvā paccūsasamayaṃ ajjhittṭho soḷasa aṭṭhakavaggikāni satthu sammukhā aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā atthadhammappaṭisaṃvedī hutvā bhaṇanto dhammūpasañhitapāmojjādimukhena samāhito sarabhañña-pariyosāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre sammasanto anupubbena arahattaṃ pāpuṇi. Etadatthameva hissa bhagavatā attanā saddhiṃ ekagandhakuṭiyam vāso āṇattoti vadanti.

Keci panāhu- “na kho me so bhagavā sammukhā diṭṭho”ti idaṃ rūpakāyadassanameva sandhāya vuttanti. Āyasmā hi soṇo pabbajitvāva therassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto anupasampannova sotāpanno hutvā upasampajjitvā “upāsakāpi sotāpannā honti, ahampi sotāpanno, kimettha cittaṃ”ti uparimaggatthāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā antovasseyeva chaḷabhiñño hutvā visuddhipavāraṇāya pavāresi (..0283). Ariyasaccadassanena hi bhagavato dhammakāyo diṭṭho nāma hoti. Vuttañhetam-

“Yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati. Yo maṃ passati, so dhammaṃ passati”ti (saṃ. ni. 3.87).

Tasmāssa dhammakāyadassanaṃ pageva siddhaṃ, pavāretvā pana rūpakāyaṃ daṭṭhukāmo ahosīti.

“Sace maṃ upajjhāyo anujānāti”tipi pāṭho. “Bhante”ti pana likhanti. Tathā “sādhu sādhu, āvuso soṇa, gaccha tvaṃ, āvuso soṇā”tipi pāṭho. “Āvuso”ti pana kesuci potthakesu natthi. Tathā “evamāvusoti kho āyasmā soṇo”tipi pāṭho. Āvuso-vādoyeva hi aññamaññaṃ bhikkhūnaṃ bhagavato dharamānakāle āciṇṇo. **Bhagavantaṃ pāsādikanti-ādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.**

Kacci bhikkhu khamaniyanti bhikkhu idaṃ tuyhaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ kacci khamaniyaṃ, kiṃ sakkā khamituṃ sahituṃ pariharituṃ, kiṃ dukkhabhāro nābhibhavati. **Kacci yāpaniyanti** kiṃ taṃtaṃkiccesu yāpetuṃ gametuṃ sakkā, na kañci antarāyanti dasseti. **Kaccisi appakilamathenāti** anāyāsena imaṃ ettakaṃ addhānaṃ kacci āgatosi.

Etadahosīti buddhāciṇṇaṃ anussarantassa āyasmato ānandassa etaṃ “**yassa kho maṃ bhagavā**”ti-ādīnā idāni vuccamānaṃ citte āciṇṇaṃ ahosi. **Ekavihāreti** ekagandhakuṭiyam. Gandhakuṭi hi idha vihāroti adhippetā. **Vatthunti** vasituṃ.

Nisajjāya vītināmetvāti ettha yasmā bhagavā āyasmato soṇassa samāpattisa-māpajjane paṭisanthāraṃ karonto sāvakasādhāraṇā sabbā samāpattiyo anuloma-paṭilomaṃ samāpajjanto **bahudeva rattiṃ ...pe... vihāraṃ pāvisi**, tasmā āyasmāpi soṇo bhagavato adhippāyaṃ ñatvā tadanurūpaṃ sabbā tā samāpattiyo samāpajjanto “bahudeva rattiṃ ...pe... vihāraṃ pāvisi”ti keci vadanti. Pavisitvā ca bhagavatā (..0284) anuññāto cīvaraṃ tirokaraṇiyaṃ katvāpi bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjesīti** āṇāpesi. **Paṭibhātu taṃ bhikkhu dhammo bhāsītunti** bhikkhu tuyhaṃ dhammo bhāsituṃ upaṭṭhātu ñāṇamukhe āgacchatu, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ bhaṇāhīti attho.

Soḷasa aṭṭhakavaggikānīti aṭṭhakavaggabhūtāni kāmasuttādīni soḷasa suttāni. **Sarena abhaṇīti** suttussāraṇasarena abhāsi, sarabhaññavasena kathesīti attho. **Sarabhaññapariyosāneti** ussāraṇāvasāne. **Suggahitānīti** sammā uggahitāni. **Sumanasikatānīti** suṭṭhu manasi katāni. Ekacco uggahaṇakāle sammā uggahetvāpi pacchā sajjhāyādivasena manasi karaṇakāle byañjanāni vā micchā ropeti, pada-pacchābhaṭṭhaṃ vā karoti, na evamayaṃ. Iminā pana sammadeva yathuggahitaṃ manasi katāni. Tena vuttaṃ- “sumanasikatānīti suṭṭhu manasi katānī”ti. **Sūpadhāritānīti** atthatopi suṭṭhu upadhāritāni. Atthe hi suṭṭu upadhārite sakkā pāḷiṃ sammā ussāretuṃ. **Kalyāṇiyāsi vācāya samannāgato**ti sithiladhanitādīnaṃ yathāvidhānavacanena parimaṇḍalapadabyañjanaparipuṇṇāya poriyā vācāya samannāgato āsi. **Vissatṭhāyāti** vimuttāya. Etenassa vimuttavāditaṃ dasseti. **Anelagaḷāyāti** elā vuccati doso, taṃ na paggharatīti anelagaḷā, tāya niddosāyāti attho. Atha vā **anelagaḷāyāti** anelāya ca agaḷāya ca niddosāya agaḷitapadabyañjanāya, aparihīnapadabyañjanāyāti attho. Tathā hi naṃ bhagavā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvākānaṃ bhikkhūnaṃ kalyāṇavākkaraṇānaṃ yadidaṃ soṇo kuṭikaṇṇo”ti (a. ni. 1.206) etadagge ṭhapesi. **Atthassa viññāpaniyāti** yathādhippetāṃ atthaṃ viññāpetuṃ samatthāya.

Kativassoti so kira majjhimavayassa tatiyakotṭhāse ṭhito ākappasampanno ca paresaṃ ciratarapabbajito viya khāyati. Taṃ sandhāya bhagavā pucchati keci, taṃ akāraṇaṃ. Evaṃ sante samādhisukhaṃ anubhavituṃ yutto, ettakaṃ kālaṃ kasmā pamādamāpannoti puna anuyuñjituṃ satthā “kativassosi”ti taṃ pucchati. Tenevāha- “**kissa pana tvaṃ bhikkhu evaṃ ciraṃ akāsī**”ti.

Tattha (..0285) **kissāti** kiṃ kāraṇā. **Evaṃ ciraṃ akāsīti** evaṃ cirāyi, kena kāraṇena evaṃ cirakālaṃ pabbajjaṃ anupagantvā agāramajjhe vasīti attho. **Ciraṃ diṭṭho meti** cirena cirakālena mayā diṭṭho. **Kāmesūti** kilesakāmesu ca vatthukāmesu ca. **Ādīnavoti** doso. **Api cāti** kāmesu ādīnave kenaci pakārena diṭṭhepi na tāvāhaṃ gharāvāsato nikkhamituṃ asakkhiṃ. Kasmā? **Sambādho gharāvāso** uccāvacehi kiccakaraṇīyehi samupabyūḷho agāriyabhāvo. Tenevāha- “**bahukicco bahukaraṇīyo**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti kāmesu yathābhūtaṃ ādīnavadassino cittaṃ cirāyitvāpi na patiṭṭhāti, aññadatthu padumapalāse udakabindu viya vinivattatiyevāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** pavattiṃ nivattiṃca sammadeva jānanto pavattiyāṃ tannimitte ca na kadācīpi ramatīti idamatthadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **disvā ādīnavaṃ loke**ti sabbasmīṃ saṅkhāraloke “anicco dukkho vipariṇāmadhammo”ti-ādinā ādīnavaṃ dosaṃ paññāya passitvā. Etena vipassanāvāro kathito. **Ñatvā dhammaṃ nirupadhinti** sabbūpadhipaṭṭinissaggatā nirupadhiṃ nibbānadhammaṃ yathābhūtaṃ ñatvā nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatasabhāvato maggañāṇena paṭivijjhivā. “Disvā ñatvā”ti imesaṃ padānaṃ “sappiṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hoti, paññāya disvā āsavā parikkhīṇā hontī”ti-ādīsu (pu. pa. 208; a. ni. 9.42-43) viya hetu-atthataṃ daṭṭhabbā. **Ariyo na ramatī pāpeti** kilesehi ārakattā ariyo sappuriso aṇumattepi pāpe na ramati. Kasmā? **Pāpe**

na ramatī sucīti suvisuddhakāyasamācārādītāya visuddhapuggalo rājahaṃso viya ukkāraṭṭhāne pāpe saṃkiliṭṭhadhamme na ramati nābhinandati. “Pāpo na ramatī sucin”tipi pāṭho. Tassattho- pāpo pāpapuggalo sucim anavajjam vodāna-dhammaṃ na ramati, aññadatthu gāmasūkarādayo viya ukkāraṭṭhānaṃ asucim saṃkilesadhammaṃyeva ramatīti paṭipakkhato desanaṃ parivatteti.

Evam bhagavatā udāne udānite āyasmā soṇo uṭṭhāyāsana bhagavantam vanditvā attano upajjhāyassa vacanena paccantadese pañcavaggena (..0286) upasampadādipañcavatthūni yāci. Bhagavāpi tāni anujānīti taṃ sabbaṃ khandhake (mahāva. 242 ādayo) āgatanayena veditabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṅkhārevatasuttavaṇṇanā

47. Sattame **kaṅkhārevatoti** tassa therassa nāmaṃ. So hi sāsane pabbajitvā laddhūpasampado sīlavā kalyāṇadhammo viharati, “akappiyā muggā, na kappanti muggā paribhuñjitum, akappiyo guḷo”ti (mahāva. 272) ca ādinā vinayaku-kkuccasaṅkhātakaṅkhābahulo pana hoti. Tena **kaṅkhārevatoti** paññāyittha. So aparabhāge satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto chaḷabhiññā sacchikatvā jhānasukhena phalasukhena vitināmeti, yebhuyyena pana attanā adhigataṃ ariyamaggaṃ garuṃ katvā paccavekkhati. Tena vuttaṃ- “**attano kaṅkhāvitarāṇavisuddhiṃ paccavekkhamāno**”ti. Maggapaññā hi “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānan”ti-ādinayapavattāya (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasavattukāya, “buddhe kaṅkhati ...pe... paṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati”ti (dha. sa. 1008) evam vuttāya aṭṭhavattukāya, pageva itarāsanti anavasesato sabbakaṅkhānaṃ vitarāṇato samatikkamanato, aññehi ca attanā pahātabbakilesehi accantavisujjanato “kaṅkhāvitarāṇavisuddhi”ti idhādhippetā. Tañhi ayamāyasmā dīgharattaṃ kaṅkhāpakatattā “imaṃ maggadhammaṃ adhigamma imā me kaṅkhā anavasesā pahīnā”ti garuṃ katvā paccavekkhamāno nisīdi, na sappaccayanāmarūpadassanaṃ aniccantikattā tassa kaṅkhāvitarāṇassa.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ ariyamaggassa anavasesakaṅkhāvitarāṇasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā tadatthadīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yā kāci kaṅkhā idha vā huram vāti** idha imasmim paccuppanne attabhāve “ahaṃ nu khosmi no nu khosmi”ti-ādinā huram vā, atītānāgatesu attabhāvesu “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānan”ti-ādinā uppajjanakā kaṅkhā. **Sakavediyā vā paravediyā vāti** tā evam vuttanayeneva (..0287) saka-attabhāve ārammaṇavasena paṭilabhitabbāya pavattiyā sakavediyā vā parassa attabhāve paṭilabhitabbāya “buddho nu kho, no nu kho”ti-ādinā vā parasmim padhāne uttame paṭilabhitabbāya pavattiyā paravediyā vā yā kāci kaṅkhā vicikicchā. **Ye jhāyino tā pajahanti sabbā, ātāpino brahmacariyaṃ carantāti** ye ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyino vipassanaṃ ussukkāpetvā catubbidhasammappadhāna-

pāripūriyā ātāpino maggabrahmacariyaṃ carantā adhigacchantā saddhānusārī-ā-dippabhedā paṭhamamaggaṭṭhā puggalā, tā sabbā kaṅkhā pajahanti samucchi-ndanti maggakkhaṇe. Tato paraṃ pana tā pahīnā nāma honti, tasmā ito aññaṃ tāsmaṃ accantappahānaṃ nāma natthīti adhippāyo.

Iti bhagavā jhānamukhena āyasmato kaṅkhārevatassa jhānasīsenā ariyamaggā-dhigamaṃ thomento thomanāvasena udānaṃ udānesi. Teneva ca naṃ “eta-daggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ jhāyīnaṃ yadidaṃ kaṅkhāre-vato”ti (a. ni. 1.204) jhāyībhāvena etadagge ṭhapesīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅghabhedasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocāti abhimāre payojetvā nāḷāgiriṃ vissajjāpetvā silaṃ pavatṭetvā bhagavato anattaṃ kātuṃ asakkonto “saṅghaṃ bhinditvā cakkabhedā karissāmi”ti adhippāyena etaṃ “**ajjatagge**”ti-ādivacanaṃ avoca. **Aññatreva bhagavatā**ti vinā eva bhagavantaṃ, sathāraṃ akatvāti attho. **Aññatra bhikkhusaṅghā**ti vinā eva bhikkhusaṅghaṃ. **Uposathaṃ karissāmi saṅgha-kammāni cā**ti bhagavato ovādakāraṃ bhikkhusaṅghaṃ visuṃ katvā maṃ anu-vattantehi bhikkhūhi saddhiṃ āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammāni ca karissā-mīti attho. **Devadatto saṅghaṃ bhindissatī**ti bhedakarānaṃ sabbesaṃ devada-ttena sajjitattā ekaṃseneva devadatto ajja (..0288) saṅghaṃ bhindissati dvidhā karissati. “Adhammaṃ dhammo”ti-ādīsu hi aṭṭhārasasu bhedakaravatthūsu yaṃkiñci ekampi vatthuṃ dīpetvā tena tena kāraṇena “imaṃ gaṇhatha, imaṃ roce-thā”ti saññāpetvā salākaṃ gāhetvā visuṃ saṅghakamme kate saṅgho bhinno hoti. Vuttañhetā-

“Pañcahi, upāli, ākārehi saṅgho bhijjati kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti (pari. 458).

Tattha **kammenā**ti apalokanakammādisu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** tāhi tāhi uppattīhi “adhammaṃ dhammo”ti-ādīni (a. ni. 10.37; cūḷava. 352) aṭṭhārasabhedakaravattūni dīpento. **Anussāvanenā**ti “nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ gāheyyāti kiṃ tumhākaṃ cittampi uppādetuṃ yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmi”ti-ādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesam cittaṃ upatthambhetvā anāvattidhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasālākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavattudīpanavasena hi voharantena tattha rucijanaṃ natthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā panevaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ uddesaṃ vā kammaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Devadatto ca sabbaṃ saṅghabhedassa pubbabhāgaṃ nipphādetvā “ekaṃseneva ajja āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammañca karissāmi”ti cintetvā “ajjatagge”ti-ādivacanaṃ avoca. Tenāha- “**ajja, bhante, devadatto saṅghaṃ bhindissati**”ti. Yato avocumhā “bhedakarānaṃ sabbesaṃ devadattena sajjitattā”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ avīcimahānirayuppattisaṃvattaniyaṃ kappatṭhiyaṃ atekicchaṃ devadattena nibbattiyamānaṃ saṅghabhedakammaṃ sabbākārato viditvā (..0289). **Imaṃ udānanti** kusalākusalesu yathākkamaṃ sappurisāsappurisabhāgavisabhāgapatīpattivasena pana sukusalāti idamatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukaraṃ sādhanā sādhu**ti attano paresaṅca hitaṃ sādhetīti sādhu, sammāpatīpano. Tena sādhanā sārīputtādīnā sāvakena paccekabuddhena sammāsambuddhena aññena vā lokiyasādhanā sādhu sundaraṃ bhaddakaṃ attano paresaṅca hitasukhāvahaṃ sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkā. **Sādhu pāpena dukkaranti** tadeva pana vuttalakkhaṇaṃ sādhu pāpena devadattādīnā pāpapuggalena dukkaraṃ kātuṃ na sakkā, na so taṃ kātuṃ sakkotīti attho. **Pāpaṃ pāpena sukaranti** pāpaṃ asundaraṃ attano paresaṅca anathāvahaṃ pāpena yathāvutta-pāpapuggalena sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkuṇeyya. **Pāpamariyehi dukkaranti** ariyehi pana buddhādīhi taṃ taṃ pāpaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ. Setughātoyeva hi tesanti satthā dīpeti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sādhāyamānasuttavaṇṇanā

49. Navame **māṇavakā**ti taruṇā. Paṭhame yobbane ṭhitā brāhmaṇakumārakā

idhādhippetā.

Sadhāyamānarūpāti uppaṇḍanajātikam vacanam sandhāya vuttam. Aññesam uppaṇḍentā sadhanti, tadatthavacanasilāti attho. Tassāyam vacanattho-sadhanam sadho, tam ācikkhantīti sadhayamānāti vattabbe dīgham katvā “sadhāyamānā”ti vuttam. Atha vā visesato sasedhe viya attānam āvadantīti sadhāyamānā. Te evam sabhāvatāya “sadhāyamānarūpā”ti vuttam. “Saddāyamānarūpā”-tipi pāṭho, uccāsaddamahāsaddam karontāti attho. **Bhagavato avidūre atikkamantīti** bhagavato savanavisaye tam tam mukhāruḷham vadantā atiyanti.

Etamattham (..0290) **viditvāti** etam tesam vācāya asaññatabhāvam jānitvā tadatthadīpakaṃ dhammasamvegavasena **imam udānam udānesi**.

Tattha **parimuttā**ti dandhā mutṭhassatino. **Paṇḍitābhāsāti** paṇḍitapatirūpakā “ke aññe jānanti, mayamevettha jānāmā”ti tasmim tasmim atthe attānameva jānantam katvā samudācaraṇato. **Vācāgocarabhāṇinoti** yesam vācā eva gocaro visayo, te vācāgocarabhāṇino, vācāvattumattasseva bhāṇino atthassa apariññā-tattā. Atha vā vācāya agocaram ariyānam kathāya avisayam musāvādam bhaṇantīti vācāgocarabhāṇino. Atha vā “gocarabhāṇino”ti ettha ākārassa rassabhāvo kato. Vācāgocarā, na satipaṭṭhānādigocarā bhāṇinova. Katham bhāṇino? **Yāvichanti mukhāyāmaṃ** attano yāva mukhāyāmaṃ yāva mukhappasāraṇam icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, paresu gāravena, attano avisayatāya ca mukhasaṅkocam na karontīti attho. Atha vā vācāgocarā eva hutvā bhāṇino, sayam ajānitvā parapattikā eva hutvā vattāroti attho. Tato eva yāvichanti mukhāyāmaṃ yena vacanena sāvetabbā, tam acintevā yāvadeva attano mukhappasāraṇamattam icchantīti attho. **Yena nītā na tam vidūti** yena mutṭhassaccādinā nillajja bhāvam paṇḍitamānībhāvañca nītā “mayamevam bhaṇāmā”ti, tam tathā attano bhaṇantassa kāraṇam na vidū, aviddasuno asūrā na jānantīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūḷapanthakasuttavaṇṇanā

50. Dasame **cūḷapanthakoti** mahāpanthakattherassa kaniṭṭhabhātikattā panthe jātattā ca daharakāle laddhavohārena aparabhāgepi ayamāyasmā “cūḷapanthako”-tveva paññāyittha. Guṇavisesehi pana chaḷabhiñño pabhinnapaṭisambhido “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam (..0291) manomayam kāyam abhinimminantānam yadidaṃ cūḷapanthako, cetovivaṭṭakusalānam yadidaṃ cūḷapanthako”ti dvīsu (a. ni. 1.199) ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapito asītiyā mahā-sāvakesu abbhantaro.

So ekadivasam pacchābhattam piṇḍapātappaṭikkanto attano divāṭṭhāne divāvihāram nisinno samāpattīhi divasabhāgam vitināmetvā sāyanhasamayaṃ upāsakesu dhammassavanattham anāgatesu eva vihāramajjham pavisitvā bhagavati gandhakuṭiyam nisinne “akālo tāva bhagavato upaṭṭhānam upasaṅkamitun”ti

gandhakuṭipamukhe ekamantaṃ nisīdi pallaṅkaṃ ābhujitvā. Tena vuttaṃ- “**tena kho pana samayena āyasmā cūḷapanthako bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ pañidhāya parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā**” ti. So hi tadā kālaparicchedaṃ katvā samāpattim samāpajjitvā nisīdi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato cūḷapanthakassa kāyacittānaṃ sammāpanihitabhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** aññopi yo passaddhakāyo sabbiriyāpathesu upaṭṭhitassati samāhito, tassa bhikkhuno anupādā parinibbāna-pariyosānassa visesādhigamassa tattha pātubhāvavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **ṭhitena kāyenāti** kāyadvārikassa asaṃvarassa pahānena akaraṇena sammā ṭhapitena copanakāyena, tathā cakkhādīnaṃ indriyānaṃ nibbisevanabhāvakaraṇena suṭṭhu ṭhapitena pañcadvārikakāyena, saṃyatahatthapādatāya hatthakukkuccādīnaṃ abhāvato apariphandanena ṭhitena karajakāyena cāti saṅkhepato sabbenapi kāyena nibbikāratāsaṅkhātena niccalabhāvena ṭhitena. Etenassa sīlapārisuddhi dassitā. Itthambhūtalakkhaṇe ca idaṃ karaṇavacanaṃ. **Ṭhitena cetasāti** cittassa ṭhitiparidīpanena samādhisampadaṃ dasseti. Samādhi hi cittassa ‘ṭhiti’ ti vuccati. Tasmā samathavasena vipassanāvaseneva vā ekagga-tāya sati cittaṃ ārammaṇe ekodibhāvūpagamanena ṭhitaṃ nāma hoti, na aññathā. Idañca yathāvuttakāyacittānaṃ ṭhapanāṃ samādahanaṃ sabbasmiṃ kāle sabbesu ca iriyāpathesu icchitabbanti dassento āha- “**tiṭṭhaṃ nisinno uda vā sayāno**” ti (..0292). Tattha **vā**-saddo aniyamattho. Tena tiṭṭhanto vā nisinno vā sayāno vā tadaññiriyāpatho vāti ayamattho dīpito hotiti caṅkamanassāpi idha saṅgaho veditabbo.

Etaṃ satim bhikkhu adhiṭṭhahānoti yāya pageva parisuddhasamācāro kāyacittadutṭhullabhāvūpasamanena kāyaṃ cittañca asāraddhaṃ katvā paṭiladdhāya anavajjasukhādhiṭṭhāya kāyacittapassaddhivasena cittaṃ lahuṃ muduṃ kammaññañca katvā sammā ṭhapento samādahanto kammaṭṭhānaṃ paribrūheti mattha-kañca pāpeti, taṃ eva kammaṭṭhānānuyogassa ādimajjhapariyosānesu bahūpakāraṃ satim bhikkhu adhiṭṭhahāno sīlavisodhanaṃ ādiṃ katvā yāva visesādhigamā tattha tattha adhiṭṭhahantoti attho. **Labhetha pubbāpariyaṃ visesanti** so evaṃ sati-ārakkhena cetasā kammaṭṭhānaṃ uparūpari vaḍḍhento brūhento phātim karonto pubbāpariyaṃ pubbāpariyavantāṃ pubbāparabhāgena pavattaṃ uḷāruḷāratarādibhedavisesaṃ labheyya.

Tattha duvidho pubbāpariyaviseso samathavasena vipassanāvasena cāti. Tesu **samathavasena** tāva nimittuppattito paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanavasībhāvo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. **Vipassanāvasena** pana rūpamukhena abhinivisantassa rūpadhammapariggahato, itarassa nāmadhammapariggahato paṭṭhāya yāva arahattādhigamo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. Ayameva ca idhādhippeto.

Laddhāna pubbāpariyaṃ visesanti pubbāpariyavisesaṃ ukkaṃsapāramippattaṃ arahattaṃ labhitvā. **Adassanaṃ maccurājassa gaccheti** jīvitupacchedavasena sabbesaṃ sattānaṃ abhibhavanato maccurājasaṅkhātassa maraṇassa visa-

yabhūtaṃ bhavattayaṃ samatikkantattā adassanaṃ agocaraṃ gaccheyya.
Imasmiṃ vagge yaṃ avuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggavaṇṇanā.

6. Jaccandhavaggo

1. Āyusaṅkhārossajjanasuttavaṇṇanā

51. Jaccandhavaggassa (..0293) paṭhame **vesālianti**-ādi heṭṭhā vuttatthameva. **Vesāliṃ piṇḍāya pāvisī**ti kadā pāvisi? Ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ gatakāle. Bhagavā hi veḷuvagāmake vassaṃ vasitvā tato nikkhamitvā anupubbena sāvattiṃ patvā jetavane vihāsi. Tasmīṃ kāle dhammasenāpati attano āyusaṅkhāraṃ oloketvā “sattāhameva pavattissatī”ti ñatvā bhagavantaṃ anujānāpetvā nāḷakagāmaṃ gantvā tattha mātaraṃ sotāpattiṃphale patiṭṭhāpetvā parinibbāyi. Satthā cundena ābhatā tassa dhātuyo gahetvā dhātu cetiyaṃ kārāpetvā mahābhikkhusaṅghaparivuto rājagahaṃ agamāsi. Tattha gatakāle āyasmā mahāmoggallāno parinibbāyi. Bhagavā tassapi dhātuyo gahetvā cetiyaṃ kārāpetvā rājagahato nikkhamitvā anupubbena ukkācelaṃ agamāsi. Tattha gaṅgātīre bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā aggasāvakaṇaṃ parinibbānappaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ desetvā ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ agamāsi. Evaṃ gato bhagavā “pubbaṅhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisī”ti vuccati. Tena vuttaṃ- “ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ gatakāle”ti.

Nisīdananti idha cammakhaṇḍaṃ adhippettaṃ. **Cāpālaṃ cetiyanti** pubbe cāpālassa nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ “cāpālacetiyaṃ”ti paññāyittha. Tattha bhagavato katavihāropi tāya ruḷhiyā “cāpālacetiyaṃ”ti vuccati. **Udenaṃ cetiyanti** evamādisupi eseva nayo. **Sattambanti** kikissa kira kāsiraṅṅo dhītaro satta kumāriyo saṃvegajātā rājagehato nikkhamitvā yattha padhānaṃ padahiṃsu, taṃ ṭhānaṃ “sattambaṃ cetiyaṃ”ti vadanti. **Bahuputtanti** bahupāroho eko nigrodharukkho, tasmīṃ adhivatthaṃ devataṃ bahū manussā putte patthenti, tadupādāya taṃ ṭhānaṃ “bahuputtaṃ cetiyaṃ”ti paññāyittha. **Sārandadanti** sārandadassa nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ. Iti sabbāneva tāni buddhuppādato pubbe devatāpariggahitattā cetiyavohārena voharītāni (..0294), bhagavato vihāre katepi ca tatheva paññāyanti.

Ramaṇiyāti ettha vesāliyā tāva bhūmibhāgasampattiyā puggalasampattiyā sula-
bhapaccayatāya ca ramaṇiyabhāvo veditabbo. Vihārānaṃ pana nagarato nātidū-
ratāya nāccāsannatāya gamanāgamanasampattiyā anākiṇṇavihāraṭṭhānatāya
chāyūdakasampattiyā pavivekapatirūpatāya ca ramaṇiyatā daṭṭhabbā. **Cattāro**
iddhipādāti ettha iddhipādapadassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā.
Bahulikatāti punappunaṃ katā. **Yānikatā**ti yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatā**ti pati-
ṭṭhaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā suva-
ḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā, ativiya sammā nipphādītī.

Evam aniyamena kathetvā puna niyametvā dassetuṃ, “**tathāgatassa kho**” ti-ādi-
māha. Ettha ca **kappanti** āyukappaṃ. **Tiṭṭheyā**ti tasmim tasmim kāle yaṃ manu-
ssānaṃ āyuppamāṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ katvā tiṭṭheyya dhareyya. **Kappāvasesaṃ**
vāti “appaṃ vā bhiyyo vā” ti (dī. ni. 2.7; a. ni. 7.74) vuttaṃ vassasatato atirekaṃ vā.
Mahāsivatthero panāha- “buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi
veḷuvagāmake uppannaṃ māraṇantikaṃ vedanaṃ dasa māse vikkhambhesi,
evam punappunaṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā vikkhambhento imaṃ bhaddaka-
ppameva tiṭṭheyā” ti. Kasmā pana na ṭhitoti? Upādinnaṃ kasaṃ nāma khaṇḍiccā-
dīhi abhibhuyyati, buddhā ca pana khaṇḍiccādibhāvaṃ appatvā pañcame āyuko-
ṭṭhāse bahujanassa piyamaṇāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu
aggasāvakaṃ mahāsāvakesu parinibbutesu aparivārena ekakeneva ṭhātabbaṃ
hoti, daharasāmaṇeraparivārena vā. Tato “aho buddhānaṃ parisā” ti hīletabbataṃ
āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evam vuttepi so pana na rucati, “āyukappo” ti ida-
meva aṭṭhakathāya niyamitaṃ.

Oḷārike (..0295) **nimitteti** thūle saññuppādane. Thūlasaññuppādanañhetam,
“tiṭṭhatu bhagavā kappan” ti sakalakappaṃ avaṭṭhānāyācanāya yadidaṃ “yassa
kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā” ti-ādinā aññāpadesena attano caturi-
ddhipādābhāvanānubhāvena kappaṃ avaṭṭhānasamatthatāvibhāvanaṃ. **Obhā-**
seti pākaṭavacane. Pākaṭaṇcetaṃ vacanaṃ pariyāyaṃ muñcitvā ujukameva
attano adhippāyavibhāvanaṃ.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya. **Bahujanasukhāyā**ti mahājanassa
sukhatthāya. **Lokānukampāyā**ti sattalokassa anukappaṃ paṭicca. Katarassa
sattalokassa? Yo bhagavato dhammadesanaṃ sutvā paṭivijjhati, amatapānaṃ
pivati, tassa. Bhagavato hi dhammacakkappavattanasuttadesanāya aññātakonḍa-
ññappamukhā aṭṭhārasa brahmakoṭṭiyo dhammaṃ paṭivijjhiṃsu. Evam yāva subha-
ddaparibbājakavinayanā dhammapaṭividdhasattānaṃ gaṇanā natthi, mahāsama-
yasuttaṃ maṅgalasuttaṃ cūḷarāhulovādasuttaṃ samacittasuttanti imesaṃ
catunnaṃ suttānaṃ desanākāle abhisamayappattasattānaṃ paricchedo natthi,
etassa aparimāṇassa sattalokassa anukampāya bhagavato ṭhānaṃ jātaṃ. Evam
anāgatepi bhavissatīti adhippāyena vadati. **Devamanussānanti** na kevalaṃ deva-
manussānaṃyeva, avasesānaṃ nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāya
bhagavato ṭhānaṃ hoti. Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalāsacchikiriyāya
bhabbapuggale dassetuṃ evam vuttaṃ, tasmā aññesampi atthatthāya hitatthāya
sukhatthāya bhagavā tiṭṭhatūti attho. Tattha **atthāyā**ti idhalokasampatti-atthāya.

Hitāyāti paralokasampattihetubhūtahitattāya. **Sukhāyāti** nibbānadhātusukhattāya. Purimaṃ pana hitasukhaggahaṇaṃ sabbasādhāraṇavasena veditabbaṃ.

Yathā taṃ mārena pariyaṭṭhitacitto ettha nti nipātamattaṃ, yathā mārena pariyaṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhitaṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitaṃ attho. Māro hi yassa keci vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyaṭṭhāti. Yassa pana sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa vattabbameva natthi, therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa cittaṃ pariyaṭṭhāsi. So pana cittaṃ pariyaṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpāramaṇaṃ vā dasseti, saddāramaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā (..0296) vā sutvā vā satīṃ vissajjtvā vivaṭamukhā honti. Tesāṃ mukhena hatthaṃ pave-setvā hadayaṃ maddati, tato visaññino hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṃ pave-setuṃ kiṃ sakkhissati, bheravāramaṇaṃ pana dasseti. Taṃ disvā therō nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Jānantoyeva bhagavā kimatthaṃ yāvattiyāṃ āmantesi? Parato “tiṭṭhatu, bhante bhagavā”ti yācite “tuyhevetāṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetāṃ aparaddhaṃ”ti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ. Passati hi bhagavā “ayaṃ mayi ativiya siniddhahadayo, so parato bhūmicālakāraṇaṃca āyusaṅkhārossajjanaṃca sutvā mama ciraṭṭhānaṃ yācissati, athāhaṃ ‘kissa tvaṃ puretaraṃ na yācasī’ti tasseva sīse dosaṃ pātesāmi, sattā ca attano aparādheṇa na tathā vihaññanti, tenassa soko tanuko bhavissati”ti.

Gaccha tvaṃ, ānandāti yasmā divāvihāratthāya idhāgato, tasmā, ānanda, gaccha tvaṃ yathārucitaṃ ṭhānaṃ divāvihārāya. Tenevāha- “**yassa dāni kālaṃ maññasi**”ti.

Māro pāpimāti ettha satte anatte niyojento māretīti māro. **Pāpimāti** tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammena samannāgatattā ‘pāpimā’ti vuccati. **Bhāsītā kho panesāti** ayañhi bhagavati bodhimaṇḍe satta sattāhe atikkamitvā ajapālanigrodhe viharante attano dhītāsu āgantvā icchāvighātaṃ patvā gatāsu ayaṃ “attheso upāyo”ti cintento āgantvā “bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññānaṃ, kiṃ te lokavicaraṇenā”ti vatvā yathā ajja evameva “parinibbātu dāni, bhante bhagavā”ti yāci. Bhagavā cassa “na tāvāhan”ti-ādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya idāni “bhāsītā kho panesā”ti-ādīmāha.

Tattha **viyattāti** ariyamaggādhigamavasena byattā. **Vinītāti** tatheva kilesavinayānena vinītā. **Visāradāti** sārājjaṅkarānaṃ diṭṭhivicikicchādīnaṃ pahānena visāradabhāvaṃ pattā. **Bahussutāti** tepiṭakavasena bahu sutametesanti bahussutā. Tameva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā **bahussutāti** pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. **Dhammadharāti** pariyattidhammānaṃ ceva paṭivedhadhammānaṃca dhāraṇato dhammadharāti evampettha attho veditabbo (..0297). **Dhammānudhammappaṭipannāti** ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmicippaṭipannāti** ñāṇadassanavisuddhiyā anucchavikaṃ visuddhiparamparāpaṭipadaṃ paṭipannā. **Anudhammacārinoti** sāllekhiṅkaṃ tassā paṭipadāya anurūpaṃ appicchatādidhammaṃ caraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantīti** ādito kathessanti, attanā uggahitanīyāmena pare uggāṇhāpessantīti attho. **Desessantīti** vācessanti, pāḷiṃ sammā

vācessantīti attho. **Paññapessantīti** pajānāpessanti, pakāsessantīti attho. **Paṭṭhapes-**
ssantīti pakārena ṭhapessanti. **Vivarissantīti** vivaṭaṃ karissanti. **Vibhajissantīti**
vibhattaṃ karissanti. **Uttānikarissantīti** anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ
karissanti. **Sahadhammenāti** sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāri-**
yanti yāvaniyyānikaṃ katvā. **Dhammaṃ desessantīti** navavidhalokuttara-
dhammaṃ pabodhessanti, pakāsessantīti attho.

Ettha ca “paññapessanti”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito
pana dvīhi padehi cha byañjanapadānīti. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ
saṃvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhetuṃ nettiyaṃ “dvādasa-
padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā”ti (netti. saṅgahavāra).

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanaabrahmacariyaṃ.
Iddhanti samiddhaṃ jhānuppādasena. **Phīnti** vuddhippattaṃ sabbaphāli-
phullaṃ abhiññāsampattivāsena. **Vitthārikanti** vitthataṃ tasmim̐ tasmim̐ disā-
bhāge paṭiṭṭhahanavasena. **Bāhujaññanti** bahūhi ñātaṃ paṭividdhaṃ bahujaññā-
samayavasena. **Puthubhūtanti** sabbākāravasena puthulabhāvappattaṃ. Kathaṃ?
Yāva devamanussehi suppakāsīti yattakā viññujātikā devā manussā ca atthi,
tehi sabbehi suṭṭhu pakāsīti attho.

Appossukkoti nirussukko līnavīriyo. “Tvañhi, pāpima, sattasattāhātikkamanato
paṭṭhāya ‘parinibbātu dāni, bhante bhagavā, parinibbātu sugato’ti viravanto āhi-
ṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthāya
vāyāmaṃ karohi”ti vadati. **Sato sampajāno āyusañkhāraṃ ossajīti** satim̐ sūpa-
ṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā (..0298) āyusañkhāraṃ vissaji pajahi. Tattha
na bhagavā hatthena leḍḍuṃ viya āyusañkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana
samāpattim̐ samāpajjitvā tato paraṃ na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi. Taṃ
sandhāya vuttaṃ- “ossaji”ti, “vossajjī”tipi pāṭho.

Kasmā pana bhagavā kappam̐ vā kappāvasesam̐ vā ṭhātuṃ samattho tattakaṃ
kālaṃ aṭṭhatvā parinibbāyituṃ mārassa yācanāya āyusañkhāraṃ ossaji? Na
bhagavā mārassa yācanāya āyusañkhāraṃ ossaji, nāpi therassa āyācanāya na
ossajissati, temāsato pana paraṃ buddhaveneyyānaṃ abhāvato āyusañkhāraṃ
ossaji. Ṭhānañhi nāma buddhānaṃ bhagavantānaṃ yāvadeva veneyyavinaya-
natthaṃ, te asati vineyyajane kena nāma kāraṇena ṭhassanti. Yadi ca mārassa
yācanāya parinibbāyeyya, puretaraṃyeva parinibbāyeyya. Bodhimaṇḍepi hi
mārena yācitaṃ, nimittobhāsakaraṇampi therassa sokatanukaraṇatthanti vuttovā-
yamattho. Apica buddhabaladīpanatthaṃ nimittobhāsakaraṇam̐. Evaṃ mahānu-
bhāvā buddhā bhagavantoyeva tiṭṭhantāpi attano ruciyāva tiṭṭhanti, parinibbāya-
ntāpi attano ruciyāva parinibbāyantīti.

Mahābhūmicāloti mahanto pathavīkampo. Tadā kira dasasahassilokadhātu aka-
mpittha. **Bhīṃsanakoti** bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phalīṃsūti** devabheriyo
nadīṃsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālavijjulatā niccharīṃsu, khaṇikavassaṃ
vassīti vuttaṃ hoti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sañkhāravisañkhārānaṃ visesasañkhātaṃ atthaṃ
sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** anavasesasañkhāre vissajjetvā attano visa-

ñkhāragamanadīpakaṃ udānaṃ udānesi. Kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya “mārena pacchato pacchato anubandhitvā ‘parinibbātu, bhantē’ti upadduto bhayena bhagavā āyusañkhāraṃ ossajī”ti. “Tassokāso mā hotu, bhītassa udānaṃ nāma natthī”ti etassa dīpanatthaṃ pīivegavissatṭhaṃ udānaṃ udānesīti aṭṭhaka-thāsu vuttaṃ. Tato temāsamatteneva ca pana buddhakiccassa nipphañjanato evaṃ dīgharattaṃ mayā parihaṭṭoyaṃ dukkhabhāro na cirasseva nikkhipiyatīti passato parinibbānaguṇapaccavekkhaṇe tassa uḷāraṃ (..0299) pītisomanassaṃ uppajji, tena pīivegena udānesīti yuttaṃ viya. Ekantena hi visañkhāraninno nibbā-najjhāsayo satthā mahākaruṇāya balakkārena viya sattahitattaṃ loke suciraṃ ṭhito. Tathā hi devasikaṃ catuvīsatiakoṭīsatasaṃsañkhā samāpattiyo vaḷaṅjeti, sodāni mahākaruṇādīkārassa nipphannatā nibbānābhīmukho anappakaṃ pītiso-manassaṃ paṭisaṃvedesi. Teneva hi bhagavato kilesaparinibbānadivase viya khandhāparinibbānadivasepi sarīrābhā vīsesato vipassannā parisuddhā pabha-ssarā ahoṣīti.

Gāthāya soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulaṃ**, kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ **atulaṃ**, tulaṃ vā sadisamassa aññaṃ lokiya-kammaṃ natthīti **atulaṃ**, mahaggatakammaṃ. Kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ vā **tulaṃ**, arūpāvacaraṃ **atulaṃ**. Appavipākaṃ vā **tulaṃ**, bahuvipākaṃ **atulaṃ**. **Sambhavanti** sambhavassa hetubhūtaṃ, upapattijanakanti attho. **Bhavasāñkhā-ranti** punabbhavasāñkhāraṇakaṃ. **Avassajīti** vissajjesi. **Munīti** buddhamuni. **Ajjha-ttaratoti** niyakajjhatarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhīndi kavacamivāti** kavacaṃ viya abhīndi. **Attasambhavanti** attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “savipākaṭṭhena sambhavaṃ, bhavābhavābhisañkhara-ṇatṭhena bhavasāñkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasāñkhātaṃ lokiyakammaṃca ossajī, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṃca ajjhatarato samāhito hutvā abhīndī”ti.

Atha vā **tulanti** tulento tīrento. **Atulañca sambhavanti** nibbānañceva bhavañca. **Bhavaśaṅkhāranti** bhavagāmikam kammaṃ. **Avassaji munīti** “pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ niccan”ti-ādinā nayena tulento buddhamuni bhava ādinavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaśaṅkhārakammaṃ “kammakkhayāya saṃvattati”-ti (ma. ni. 2.81; a. ni. 4.233) evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ ajjhatarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhatarato, samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacaṃ (..0300) viya attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitam, attani sambhavattā “attasambhavan”ti laddhanāmaṃ sabbaṃ kilesajālaṃ abhindi, kilesābhāveneva kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi. Iti bodhimūleyeva avassaṭṭhabhavaśaṅkhāro bhagavā vekhamissakena viya jarasakaṭaṃ samāpattivekhamissakena attabhāvaṃ yāpentopi “ito temāsato uddhaṃ samāpattivekhamassa na dassāmi”-ti cittuppādanena āyusaṅkhāraṃ ossajīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **bahidvārakoṭṭhake**ti pāsādadvārakoṭṭhakassa bahi, na vihāradvārakoṭṭhakassa. So kira pāsādo lohapāsādo viya samantā catudvārakoṭṭhakarivuto pākāraparikkhitto. Tesu pācīnadvārakoṭṭhakassa bahi pāsādacchāyāyaṃ pācīnalokadhātuṃ olokeno paññattavarabuddhāsane nisinno hoti. **Jaṭilā**ti jaṭāvanto tāpasavesadhārino. **Nigaṇṭhā**ti setapaṭaṇnigaṇṭharūpadhārino. **Ekasāṭakā**ti ekasāṭakanigaṇṭhā viya ekaṃ pilotikakhaṇḍaṃ hatthe bandhitvā tenāpi sarīrassa purimabhāgaṃ paṭicchādetvā vicaraṇakā. **Parūḷhakacchanakhalomā**ti parūḷhakacchalomā parūḷhanakhā parūḷha-avasesalomā ca, kacchādīsu dīghalomā dīghanakhā cāti attho. **Khārividhamādāyā**ti vividhaṃ khārādinānappakāraṃ pabbajitaparikkhārabhaṇḍikaṃ gahetvā. **Avidūre atikkamantī**ti vihārassa avidūramaggena nagaraṃ pavisanti.

Rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosaloti ahaṃ, bhante, rājā pasenadi kosalo, mayhaṃ nāmaṃ tumhe jānāthāti. Kasmā pana rājā loke aggapuggalassa santike nisinno evarūpānaṃ nagganissirikānaṃ añjaliṃ paggaṇhātīti? Saṅgaṇhanatthāya. Evañhissa ahosi “sacāhaṃ ettakampi etesaṃ na karissāmi, mayaṃ puttadāraṃ pahāya etassatthāya dubbhojanadukkhaseyyādīni anubhoma, ayaṃ amhākaṃ nipaccakāramattampi na karoti (..0301). Tasmiñhi kate amhe ‘ocarakā’ti jano aggahetvā ‘pabbajitā’icceva sañjānissati, kiṃ imassa bhūtatthakathanenāti attanā diṭṭhaṃ sutam paṭicchādetvā na katheyyuṃ, evaṃ kate pana anigūhitvā kathessanti”ti. Apica satthu ajjhāsaya jānanatthampi evamakāsīti. Rājā kira bhagavantaṃ upasaṅkamantopi katipayakālaṃ sammāsambodhiṃ na saddahi. Tenassa evaṃ

ahosi “yadi bhagavā sabbam jānāti, mayā imesaṃ nipaccakāraṃ katvā ‘ime arahanto’ti vutte nānujāneyya, atha maṃ anuvattanto anujāneyya, kuto tassa sabbaññutā”ti. Evaṃ so satthu ajjhāsaya jānanatthaṃ tathā akāsi. Bhagavā pana “ujukameva ‘na ime samaṇā ocarakā’ti vutte yadipi rājā saddahati, mahājano pana tamatthaṃ ajānanto na saddaheyya, samaṇo gotamo ‘rājā attano kathaṃ suṇāti’ti yaṃ kiñci mukhāruḥhaṃ katheti’ti vadeyya, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyya, añño ca guḥhakammaṃ vivaṭaṃ kataṃ bhaveyya, sayameva rājā tesam ocarakabhāvaṃ kathessati”ti ñatvā “**dujjānaṃ kho etan**”ti-ādimāha.

Tattha **kāmabhoginā**ti iminā pana rāgābhibhavaṃ, ubhayenāpi vikkhittacittataṃ dasseti. **Puttasambādhasayananti** puttehi sambādhasayanaṃ. Ettha ca puttāsī-sena dārapariggahaṃ, puttadāresu uppilāvitena tesam gharāvāsādihetu sokābhibhavana cittaṃ saṃkiliṭṭhataṃ dasseti. **Kāsikacandananti** saṇhacandanaṃ, kāsikavatthañca candanañcāti vā attho. **Mālāgandhavilepananti** vaṇṇagandhattāya mālā, sugandhabhāvattāya gandhaṃ, chavirāgakaraṇattāya vilepanaṃ dhārentena. **Jātarūparajanti** suvaṇṇaṇceva avasiṭṭhadhanañca. **Sādiyantenā**ti paṭiggaṇhantena. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Saṃvāsenāti saha vāsenā. **Sīlaṃ veditabbanti** “ayaṃ pesalo vā dussīlo vā”ti saṃvasantena ekasmiṃ ṭhāne saha vasantena jānitabbo. **Taṅca kho dīghena addhunā na ittaranti** taṅca sīlaṃ dīghena kālena veditabbaṃ, na ittarena. Katipaya-divase hi saññatākāro saṃvutindriyākāro ca hutvā sakkā dassetuṃ. **Manasi karotā no amanasi karotā**ti tampi “sīlamassa pariggaṇhissāmī”ti manasi karontena (..0302) paccavekkhantena sakkā jānitum, na itarena. **Paññavatā**ti tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasi karontopi jānitum na sakkoti. **Saṃvohārenā**ti kathānena.

“Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;

evaṃ vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo”ti. (su. ni. 619)-

Ettha hi vāṇijaṃ vohāro nāma. “Cattāro ariyavohārā”ti (dī. ni. 3.313) ettha cetanā. “Saṅkhā samaññā paññatti vohāro”ti (dha. sa. 1313-1315) ettha paññatti. “Vohāramattena so vohareyyā”ti (saṃ. ni. 1.25) ettha kathā vohāro. Idhāpi so eva adhippeto. Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti, parammukhākathā sammukhākathāya, tathā purimakathā pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathentoyeva sakkā jānitum “asuci eso puggalo”ti. Sucisīlassa pana purimaṃ pacchimena, pacchimañca purimena, sammukhā kathitañca parammukhā kathitena, parammukhā kathitañca sammukhā kathitena sameti, tasmā kathentena sakkā sucibhāvo jānitunti pakāseto āha- “**saṃvohārena soceyyaṃ veditabban**”ti.

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbagahaṇaṃ kattabbakaraṇaṃ apassanto advārikaṃ gharaṃ pavitṭho viya carati. Tenāha- “**āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo**”ti. **Sākacchāyā**ti saha-kathāya. Duppaññaṃ hi kathā udaye geṇḍu viya uplavati, paññavato kathe-ntassa paṭibhānaṃ anantaṃ hoti. Udakavipphandaṇeṃ hi maccho khuddako mahanto vāti paññāyati.

Iti bhagavā rañño ujukameva te “ime nāmā”ti avatvā arahantānaṃ anarahantānañca jānanūpāyaṃ pakāsesi. Rājā taṃ sutvā bhagavato sabbaññutāya desanāvīlāsena ca abhippasanno “**acchariyaṃ, bhante**”ti-ādinā attano pasādaṃ pakāsetvā idāni te yāthāvato bhagavato ārocento “**ete, bhante, mama purisā carā**”ti-ādimāha. Tattha **carāti** apabbajitā eva pabbajitarūpena raṭṭhapiṇḍaṃ (..0303) bhuñjantā paṭicchannakammantattā. **Ocarakāti** heṭṭhā carakā. Carā hi pabbatama-tthakena carantāpi heṭṭhā carakāva nihīnakammattā. Atha vā **ocarakāti** carapurisā. **Ocaritvāti** avacaritvā vīmaṃsitvā, tasmim̐ tasmim̐ dese taṃ taṃ pavattim̐ ṇatvāti attho. **Osārissāmīti** paṭipajjissāmi, karissāmīti attho. **Rajojallanti** rajañca malañca. **Pavāhetvāti** suṭṭhu vikkhālanavasena apanetvā. **Kappitakesamassūti** alaṅkārasatthe vuttavidhinā kappakehi chinnakesamassū. **Kāmaguṇehīti** kāmakotṭhāsehi, kāmabandhanehi vā **samappitāti** suṭṭhu appitā allīnā. **Samaṅgibhūtāti** sahabhūtā. **Paricāressantīti** indriyāni samantato cāressanti kilāpessanti vā.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesam̐ rājapurisānaṃ attano udarassa kāraṇā pabbajitavesena lokavañcanasaṅkhātāṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ parādhi-natāparavañcanatāpaṭikkhepavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **na vāyameyya sabbatthāti** dūteyya-ocarakakammādike sabbasmim̐ pāpadhamme ime rājapurisā viya pabbajito na vāyameyya, vāyāmaṃ ussāhaṃ na kareyya, sabbattha yattha katthaci vāyāmaṃ akatvā appamattakepi puññasmiṃ-yeva vāyameyyāti adhippāyo. **Nāññassa puriso siyāti** pabbajitarūpena aññassa puggalassa sevakapuriso na siyā. Kasmā? Evarūpassapi ocarakādipāpakammassa kattabbattā. **Nāññaṃ nissāya jiveyyāti** aññaṃ paraṃ issarādiṃ nissāya “tappaṭibaddhaṃ me sukhadukkhaṃ”ti evaṃcitto hutvā na jivikaṃ pavatteyya, attadīpo attasaraṇo anaññasaraṇo eva bhavēyya. Atha vā anathāvahato “ocaraṇaṃ”-ti laddhanāmakattā aññaṃ akusalakammaṃ nissāya na jiveyya. **Dhammena na vaṇiṃ careti** dhanādi-atthāya dhammaṃ na katheyya. Yo hi dhanādi hetu paresaṃ dhammaṃ deseti, so dhammena vāṇijjaṃ karoti nāma, evaṃ dhammena taṃ na careyya. Atha vā dhanādīnaṃ atthāya kosalarañño puriso viya ocarakādikammaṃ karonto parehi anāsaṅkanīyatāya pabbajjāliṅgasamādānādīni anutiṭṭhanto dhammena vāṇijjaṃ karoti nāma. Yopi idha parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carantopi aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati, sopi (..0304) dhammena vāṇijjaṃ karoti nāma, evaṃ dhammena vāṇijjaṃ na care, na kareyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccavekkhaṇasuttavaṇṇanā

53. Tatiye attano aneke pāpake akusale dhamme pahīneti lobhadosa-mohaviparītamānasikāra-ahirikānottappakodhūpanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyamāyā- sāṭṭheyyathambhasārambhamānātimānamadapamādataṅhā-avijjātividhākusa-

lamūladuccaritasamkilesavisama- saññāvitakkapapañcacatubbidhavipallāsa-āsa-
va-oghayogaganthāgatigamanataṇhupādānapañcavidha- cetokhilapañcacetovini-
bandhanīvaraṇābhinandanachavivāda- mūlataṇhākāyasattānusaya-aṭṭhamiccha-
ttanava- taṇhāmūlakadasākusalakammamapathadvāsaṭṭhiditṭhigata-aṭṭhasatataṇhā-
vicaritādippabhede attano santāne anādikālapavatte diyaḍḍhasahassakilese
taṃsahagate cāpi aneke pāpake lāmake akosallasambhūtaṭṭhena akusale
dhamme anavasesaṃ saha vāsanāya bodhimūleyeva pahīne ariyamaggena
samucchinne paccavekkhamāno “ayampi me kilesa pahīno, ayampi me kilesa
pahīno”ti anupadapaccavekkhaṇāya paccavekkhamāno bhagavā nisinno hoti.

Aneke ca kusale dhammeti sīlasamādhīpaññāvimuttivimuttiñāṇadassanaṃ
cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariya-
maggā, cattāri phalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇaṃ,
cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko
sammāsamādhī, pañcañāṇiko sammāsamādhī, pañcīndriyāni, pañca balāni,
pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripāca-
nīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha sata-
tavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā paññā, cha abhiññā, cha asādhā-
raṇañāṇāni, satta aparihānīyā dhammā, satta ariyadhaṇāni, satta bojjhaṅgā, satta
(.0305) sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyya-
puggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā,
aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikkaṃ, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkha-
ṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyatanaṇadesanā, aṭṭha vimokkhā,
nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, nava
sattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivīnaya, nava saññā, nava nānattāni, nava anu-
pubbavīhārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanaṇāni, dasa kusala-
kammamapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhā dhammā, dasa tathā-
gatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā, dvādasa dhammacakkākarā, terasa dhutaṅga-
guṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pannarasa vimutti-paripācanīyā dhammā, soḷasa-
vidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa mahāvīpassanā,
aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇa-
vatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa

kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahasasamāpattisa-
ñcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇade-
sanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvana-
ñāṇāni cāti evamādiḷe aneke attano kusale anavajjadhamme anantakālaṃ pāra-
miparibhāvanāya maggabhāvanāya ca pāripūriṃ vuddhiṃ gate “imepi anavajja-
dhammā mayi saṃvijjanti, imepi anavajjadhammā mayi saṃvijjanti”ti rucivasena
manasikārābhimukhe buddhaguṇe vaggavagge puñjapuñje katvā paccavekkha-
māno nisinno hoti. Te ca kho sapadesato eva, na nippadesato. Sabbe buddha-
guṇe bhagavatāpi anupadaṃ anavasesato manasi kātuṃ na sakkā anantāparime-
yyabhāvato.

Vuttañhettaṃ-

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
kappampi ce aññaṃabhāsamāno;
khīyetha kappo ciradīghamantare,
vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti.

Aparampi (..0306) vuttaṃ-

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṃguṇena mahesino;
guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāma sahasato”ti.

Tadā hi bhagavā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā
gandhakuṭippamukhe ṭhatvā bhikkhūsu vattaṃ dassetvā gatesu mahāgandha-
kuṭiṃ pavisitvā paññattavarabuddhāsane nisinno attano atitajātivisayaṃ ñāṇaṃ
pesesi. Athassa tāni nirantaraṃ poṅkhānupoṅkhaṃ anantāparimāṇappabhedā
upaṭṭhahiṃsu. So “evaṃ mahantassa nāma dukkhakkhandhassa mūlabhūtā ime
kilesā”ti kilesavisayaṃ ñāṇācāraṃ pesetvā te pahānamukhena anupadaṃ pacca-
vekkhitvā “ime vata kilesā anavasesato mayhaṃ suṭṭhu pahīnā”ti puna tesāṃ
pahānakaraṃ sākāraṃ saparivāraṃ sa-uddesaṃ ariyamaggaṃ paccavekkhanto
anantāparimāṇabhede attano silādi-anavajjadhamme manasākāsi. Tena vuttaṃ-

“Tena kho pana samayena bhagavā attano aneke pāpake akusale dhamme
pahīne paccavekkhamāno nisinno hoti, aneke ca kusale dhamme bhāvanāpāri-
pūriṃ gate”ti.

Evaṃ paccavekkhitvā uppannapītisomanassuddesabhūtaṃ **imaṃ udānaṃ udā-
nesi.**

Tattha **ahu pubbeti** arahattamaggañāṇupattito pubbe sabbopi cāyaṃ rāgādiko
kilesagaṇo mayhaṃ santāne ahu āsi, na imasmiṃ kilesagaṇe kocipi kilesa
nāhosi. **Tadā nāhūti** tadā tasmīṃ kāle ariyamaggakkhaṇe so kilesagaṇo na ahu
na āsi, tattha aṇumattopi kilesa aggamaggakkhaṇe appahīno nāma natthi. “Tato
nāhū”tipi paṭṭhanti, tato arahattamaggakkhaṇato paraṃ nāsīti attho. **Nāhu pubbeti**
yo cāyaṃ mama aparimāṇo anavajjadhammo etarahi bhāvanāpāripūriṃ gato upa-
labbhati, sopi ariyamaggakkhaṇato pubbe na ahu na āsi. **Tadā ahūti** yadā pana
me aggamaggañāṇaṃ uppannaṃ, tadā sabbopi me anavajjadhammo āsi. Agga-
maggādhiḷigamena hi saddhiṃ sabbepi sabbaññuguṇā buddhānaṃ hatthagatā eva
honti.

Na (..0307) **cāhu na ca bhavissati, na cetarahi vijjatīti** yo pana so anavajja-dhammo ariyamaggo mayhaṃ bodhimaṇḍe uppanno, yena sabbo kilesagaṇo anavasesaṃ pahīno, so yathā mayhaṃ maggakkhaṇato pubbe na cāhu na ca ahosi, evaṃ attanā pahātabbakilesābhāvato te kilesā viya ayampi na ca bhavissati anā-gate na uppajjissati, etarahi paccuppannakālepi na vijjati na upalabbhati attanā kattabbakiccābhāvato. Na hi ariyamaggo anakavāraṃ pavattati. Tenevāha- “na pāraṃ diguṇaṃ yanti”ti.

Iti bhagavā ariyamaggena attano santāne anavasesaṃ pahīne akusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate aparimāṇe anavajjadhamme ca paccavekkhamāno attupanāyikapītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi. Purimāya kathāya purima-vesārajjadvayameva kathitaṃ, pacchimadvayaṃ sammāsambodhiyā pakāsitattā pakāsitameva hotīti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamanānātitthiyasuttavaṇṇanā

54. Catutthe **nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakāti** ettha taranti etena saṃsāroghanti titthaṃ, nibbānamaggo. Idha pana viparītavipallāsavasena diṭṭhigati-kehi tathā gahitadiṭṭhidassanaṃ “titthan”ti adhippettaṃ. Tasmaṃ sassatādinānā-kāre titthe niyuttāti nānātitthiyā, nagganigaṇṭhādīsamaṇā ceva kaṭhakalāpādibrāhmaṇā ca pokkharasātādīparibbājakā ca samaṇabrāhmaṇaparibbājakā. Nānātitthiyā ca te samaṇabrāhmaṇaparibbājakā cāti nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā.

“Sassato attā ca loko cā”ti-ādinā passanti etāya, sayamaṃ vā passati, tathā dassa-namattameva vāti diṭṭhi, micchābhinivesassettaṃ adhivacanaṃ. Sassatādivasena nānā anakavidhā diṭṭhiyo etesanti **nānādiṭṭhikā**. Sassatādivaseneva khamanaṃ khanti, rocanaṃ ruci, atthato “sassato (..0308) attā ca loko cā”ti-ādinā (udā. 55) pavatto cittavipallāso saññāvīpallāso ca. Tathā nānā khantiyo etesanti **nānākhan-tikā**, nānā ruciyo etesanti **nānārucikā**. Diṭṭhigatikā hi pubbabhāge tathā tathā cittaṃ rocetvā khamāpetvā ca pacchā “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti abhini-visanti. Atha vā “aniccaṃ niccaṃ”ti-ādinā tathā tathā dassanavasena diṭṭhi, khamanavasena khanti, rucanavasena rucīti evaṃ tīhipi padehi diṭṭhi eva vuttāti vedītabbā. **Nānādiṭṭhinissayanissitāti** sassatādīparīkappavasena nānāvidhaṃ diṭṭhiyā nissayaṃ vatthumaṃ kāraṇaṃ, diṭṭhisāṅkhātameva vā nissayaṃ nissitā allīnā upa-gatā, taṃ anissajjitvā ṭhitāti attho. Diṭṭhiyopi hi diṭṭhigatikānaṃ abhinivesākāraṇaṃ nissayā honti.

Santīti atthi saṃvijjanti upalabbhanti. **Eketi** ekacce. **Samaṇabrāhmaṇāti** pabbajjūpagamena samaṇā, jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṃ gahitā. **Evaṃvādinoti** evaṃ idāni vattabbākārena vadantīti evaṃvādino. Evaṃ idāni vattabbākārena pavattā diṭṭhi etesanti **evaṃdiṭṭhino**. Tattha dutiyena

diṭṭhigatikānaṃ micchābhiniveso dassito, paṭhamena tesam yathābhinivesaṃ paresaṃ tattha patiṭṭhāpanavasena vohāro.

Sassato loko, idameva saccaṃ moghamaññanti ettha lokoti attā. So hi diṭṭhigatikehi lokiyanti ettha puññaṃ pāpaṃ tabbipākā, sayam vā kārakādibhāvena abhiyuttehi lokiyatīti lokoti adhippeto. Svāyaṃ sassato amaro nicco dhuvoti yadidaṃ amhākaṃ dassanaṃ idameva saccaṃ aviparītaṃ, aññaṃ pana asassatoti-ādi paresaṃ dassanaṃ moghaṃ micchāti attho. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassatoti** na sassato, anicco adhuvo cavanadhammoti attho. “Asassato” ti sassatabhāvappaṭikkhepeneva ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dīpitā honti.

Antavāti sapariyanto parivaṭumo paricchinnappamaṇo, na sabbagatoti attho. Etena sarīraparimāṇo aṅguṭṭhaparimāṇo avayavaparimāṇo paramāṇuparimāṇo (..03 attāti evamādivādā dassitā honti. **Anantavāti** apariyanto, sabbagatoti attho. Etena kapilakaṇḍādivādā dīpitā honti.

Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti yaṃ sarīraṃ, tadeva jīvasaṅkhātaṃ vatthu, yañca jīvasaṅkhātaṃ vatthu, tadeva sarīranti jīvañca sarīrañca advayaṃ samanupassati. Etena ājīvakānaṃ viya “rūpī attā” ti ayaṃ vādo dassito hoti. **Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti** iminā pana “arūpī attā” ti ayaṃ vādo dassito.

Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti ettha tathāgatoti satto. Tañhi diṭṭhigatiko kāraka-vedakādisaṅkhātaṃ, niccadhuvādisaṅkhātaṃ vā tathābhāvaṃ gatoti tathāgatoti voharati, so maraṇato idhakāyassa bhedato paraṃ uddhaṃ hoti, atthi saṃvijjatīti attho. Etena sassataggāhamukhena soḷasa saññivādā aṭṭha asaññivādā aṭṭha ca nevasaññināsaññivādā dassitā honti. **Na hotīti** natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito. **Hoti ca na ca hotīti** atthi ca natthi cāti. Etena ekaccasassatavādā satta saññivādā ca dassitā. **Neva hoti na na hotīti** iminā pana amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbaṃ.

Ime kira diṭṭhigatikā nānādesato āgantvā sāvattiyam paṭivasantā ekadā samayappavādake sannipativā attano attano vādaṃ paggayha aññavāde khuṃsentā vivādāpannā ahesuṃ. Tena vuttaṃ **“te bhaṇḍanajātā”** ti-ādi.

Tattha bhaṇḍanaṃ nāma kalahassa pubbabhāgo. **Bhaṇḍanajātāti** jātabhaṇḍanā. **Kalahoti** kalaho eva, kalassa vā hananato kalaho daṭṭhabbo. Aññamaññaṃ viruddhavādaṃ āpannāti **vivādāpannā**. Mammaghaṭṭanato mukhameva sattīti **mukhasatti**, pharusavācā. Phalūpacārena viya hi kāraṇaṃ kāraṇūpacārena phalampi vohariyati yathā taṃ “sukho buddhuppādo, pāpakammaṃ paccanubhotī” ti ca. Tāhi mukhasattīhi vitudentā vijjhantā viharanti. **Ediso dhammoti** dhammo aviparītasabhāvo ediso evarūpo, yathā mayā vuttaṃ “sassato loko” ti. **Nediso dhammoti** na ediso dhammo (..0310), yathā tayā vuttaṃ “asassato loko” ti, evaṃ sesapadehipi yojetabbaṃ. So ca titthiyānaṃ vivādo sakalanagare pākaṭo jāto. Atha bhikkhū sāvattim piṇḍāya pavittā taṃ sutvā “atthi no idaṃ kathāpābhatam, yaṃ nūna mayaṃ imaṃ pavattim bhagavato āroceyyāma, appeva nāma taṃ nissāya satthu saṅhasukhamaṃ dhammadesanaṃ labheyyāma” ti te pacchābhattam dhammadesanākāle bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Tena vuttaṃ **“atha kho sambahulā bhikkhū”** ti-ādi.

Taṃ sutvā bhagavā aññatitthiyānaṃ dhammassa ayathābhūtapajānanānaṃ pakā-sento “**aññatitthiyā, bhikkhave**” ti-ādimāha. Tattha **andhā**ti paññācakkhuvirahena andhā. Tenāha “**acakkhukā**” ti. Paññā hi idha “cakkhū” ti adhippetā. Tathā hi vuttaṃ “**atthaṃ na jānanti**” ti-ādi. Tattha **atthaṃ na jānanti**ti idhalokatthaṃ paralokatthaṃ na jānanti, idhalokaparalokesu vuddhiṃ abbhudayaṃ nāvabujjhanti, paramatthe pana nibbāne kathāvakā. Ye hi nāma pavattimattepi sammūḷhā, te kathaṃ nivattiṃ jānissanti. **Anatthaṃ na jānanti**ti yadaggena te atthaṃ na jānanti, tadaggena anattampi na jānanti. Yasmā **dhammaṃ na jānanti**, tasmā **adhammampi na jānanti**. Te hi vipariyesaggāhitāya dhammaṃ kusalampi akusalaṃ karonti, adhammampi akusalaṃ kusalaṃ karonti. Na kevalaṃca dhammādhammesu eva, atha kho tassa vipākesupi sammūḷhā. Tathā hi te kammampi vipākaṃ katvā voharanti, vipākampi kammaṃ katvā. Tathā **dhammaṃ** sabhāvadhammampi na jānanti, **adhammaṃ** asabhāvadhammampi na jānanti. Evaṃbhūtā ca sabhāvadhammaṃ asabhāvadhammaṃca, asabhāvadhammaṃ sabhāvadhammaṃca katvā pavēdenti.

Iti bhagavā titthiyānaṃ mohadiṭṭhipaṭilābhabhāvena paññācakkhuvēkallato andhabhāvaṃ dassetvā idāni tamatthaṃ jaccandhūpamāya pakāsetuṃ “**bhūta-pubbaṃ, bhikkhave**” ti-ādimāha. Tattha **bhūtapubbanti** pubbe bhūtaṃ, atitakāle nibbattaṃ. **Aññataro rājā ahoṣī**ti purātano nāmagottehi loke apākaṭo eko rājā ahoṣi. **So rājā aññataraṃ purisaṃ āmantesī**ti tassa kira rañño sobhaggappattaṃ sabbaṅgasampannaṃ attano opavayhaṃ hatthiṃ upaṭṭhānaṃ āgataṃ disvā etadāhosi- “bhaddakaṃ vata, bho, hatthiyānaṃ dassaniyan” ti. Tena ca samayena eko jaccandho rājaṅgaṇena gacchati.

Taṃ disvā rājā (..0311) cintesi- “mahājāniyā kho ime andhā ye evarūpaṃ dassa-
niyaṃ na labhanti daṭṭhuṃ. Yaṃnūnāhaṃ imissā sāvattiyā yattakā jaccandhā
sabbe te sannipātāpetvā ekadesaṃ ekadesaṃ hatthena phusāpetvā tesāṃ
vacanaṃ suṇeyyan”ti. Keḷisilo rājā ekena purisena sāvattiyā sabbe jaccandhe
sannipātāpetvā tassa purisassa saññaṃ adāsi “yathā ekeko jaccandho sīsādikaṃ
ekekāmyeva hatthissa aṅgaṃ phusitvā ‘hatthī mayā diṭṭho’ti saññaṃ uppādesi,
tathā karohi”ti. So puriso tathā akāsi. Atha rājā te jaccandhe paccekaṃ pucchi
“kīdiso, bhaṇe, hatthī”ti. Te attanā diṭṭhadiṭṭhāvayavameva hatthiṃ katvā vadantā
“edisō hatthī, nediso hatthī”ti aññaṃaññaṃ kalahaṃ karontā hatthādīhi upakka-
mitvā rājaṅgaṇe mahantaṃ kolāhalaṃ akaṃsu. Rājā saparijano tesāṃ taṃ vip-
pākāraṃ disvā phāsukehi bhijjamānehi hadayena uggatena mahāhasitaṃ hasi.
Tena vuttaṃ- “**atha kho, bhikkhave, so rājā ...pe... attamano ahoṣi**” ti.

Tattha **ambhoti** ālapanāṃ. **Yāvatakāti** yattakā. **Jaccandhāti** jātiyā andhā, jātito
paṭṭhāya acakkhukā. **Ekajjhanti** ekato. **Bhaṇeti** abahumānālāpo. **Hatthiṃ dasse-**
hīti yathāvuttaṃ hatthiṃ sayāpetvā dassehi. So ca susikkhitattā aparipphandanto
nipajji. **Diṭṭho no hatthīti** hatthena parāmasanaṃ dassanaṃ katvā āhaṃsu. Tena
purisena sīsaṃ parāmasāpetvā “edisō hatthī”ti saññāpitattā tādisāmyeva naṃ
hatthiṃ sañjānantā jaccandhā “**edisō deva hatthī seyyathāpi kumbho**” ti vadiṃsu.
Kumbhoti ca ghaṭoti attho. **Khīloti** nāgadantakhīlo. **Soṇḍoti** hattho. **Naṅgalisāti**
naṅgalassa sirassa isā. **Kāyoti** sarīraṃ. **Koṭṭhoti** kusūlo. **Pādoti** jaṅgho. **Thūṇoti**
thambho. **Naṅguṭṭhanti** vālassa urimappadeso. **Vāladhīti** vālassa aggappadeso.
Muṭṭhīhi saṃsumbhimsūti muṭṭhiyo bandhitvā pahariṃsu, muṭṭhighātaṃ akaṃsu.
Attamano ahoṣiti keḷisilattā so rājā tena jaccandhānaṃ kalahena attamano pahā-
sena gahitamano ahoṣi.

Evameva khoti upamāsaṃsandanaṃ. Tassattho- bhikkhave, yathā te
jaccandhā acakkhukā ekaṅgadassino anavasesato hatthiṃ apassitvā attanā (..0312)
diṭṭhāvayavamattaṃ hatthisaññāya itarehi diṭṭhaṃ ananujānantā aññaṃaññaṃ
vivādaṃ āpannā kalahaṃ akaṃsu, evameva ime aññatitthiyā sakkāyassa eka-
desaṃ rūpavedanādiṃ attano diṭṭhidassanena yathādiṭṭhaṃ “attā”ti maññaṃānā
tassa sassatādibhāvaṃ āropetvā “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti abhinivi-
sitvā aññaṃaññaṃ vivadanti, yathābhūtaṃ pana atthānatthaṃ dhammādha-
mmañca na jānanti. Tasmā andhā acakkhukā jaccandhapaṭibhāgāti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ titthiyānaṃ dhammasabhāvaṃ yathābhūtaṃ ajāna-
ntānaṃ apassantānaṃ jaccandhānaṃ viya hatthimhi yathādassanaṃ micchābhi-
nivesaṃ, tattha ca vivādāpattiṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpakaṃ **imaṃ**
udānaṃ udānesi.

Tattha **imesu kira sajjanti, eke samaṇabrāhmaṇāti** idhekacce pabbajjūpagama-
nena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā “sassato loko”ti-ādinayappavattesu imesu
eva asāresu diṭṭhigatesu diṭṭhābhinandanavasena, imesu vā rūpādīsu upādāna-
kkhandhesu evaṃ aniccesu dukkhesu vipariṇāmadhammesu taṇhābhinandanadi-
ṭṭhābhinandanānaṃ vasena “etaṃ mamā”ti-ādinā sajjanti kira. Aho nesāṃ
sammohoti dasseti. **Kirasaddo** cettha arucisūcanattho. Tena tattha saṅgakāraṇā-

bhāvameva dīpeti. Na kevalaṃ sajjanti eva, atha kho **viggayha naṃ vivadanti** “na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi” ti-ādinā viggāhikakathānuyogavasena viggayha vivadanti vivādaṃ āpajjanti. **Nanti** cettha nipātamattaṃ. Atha vā **viggayha nanti** naṃ diṭṭhinissayaṃ sakkāyadiṭṭhi-meva vā viparītadassanattā sassatādivasena aññamaññaṃ viruddhaṃ gahetvā vivadanti visesato vadanti, attano eva vādaṃ viṣiṭṭhaṃ aviparītaṃ katvā abhinivissa voharanti. Yathā kiṃ? **Janā ekaṅgadassino** yatheva jaccandhajanā hatthissa ekekaṅgadassino “yaṃ yaṃ attanā phusitvā ñātaṃ, taṃ tadeva hatthī” ti gahetvā aññamaññaṃ viggayha vivadiṃsu, evaṃsampadamidanti attho. Iva-saddo cettha luttaniddiṭṭhoti veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyānānātiṭṭhiyasuttavaṇṇanā

55. Pañcame (..0313) **sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā taṃ sassataṃ niccanti aññepi ca tathā gāhentā voharanti. Yathāha-

“Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Veda-naṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ attā ca loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti” ti.

Atha vā **attāti** ahaṅkāravatthu, **lokoti** mamaṅkāravatthu, yaṃ “attaniyaṃ” ti vuccati. **Attāti** vā sayāṃ, **lokoti** paro. **Attāti** vā pañcasu upādānakkhandhesu eko khandho, itaro **loko**. **Attāti** vā saviññāṇako khandhasantāno, aviññāṇako **loko**. Evaṃ taṃ taṃ attāti ca lokoti ca yathādassanaṃ dvidhā gahetvā tadubhayaṃ “nicco dhuvo sassato” ti abhinivissa voharanti. Etena cattāro sassatavādā dassitā. **Asassatoti** sattapi ucchedavādā dassitā. **Sassato ca asassato cāti** ekacco attā ca loko ca sassato, ekacco asassatoti evaṃ sassato ca asassato cāti attho. Atha vā sveva attā ca loko ca attagatidiṭṭhikānaṃ viya sassato ca asassato ca, siyā sassatoti evamettha attho veditabbo. Sabbathāpi iminā ekaccasassatavādo dassito. **Neva sassato nāsassatoti** iminā amarāvikkhepavādo dassito. Te hi sassatavāde asassatavāde ca dosaṃ disvā “neva sassato nāsassato attā ca loko cā” ti vikkhepaṃ karontā vivadanti.

Sayaṃkatoti attanā kato. Yathā hi tesāṃ tesāṃ sattānaṃ attā ca attano dhammānudhammaṃ katvā sukhadukkhāni paṭisaṃvedeti, evaṃ attāva attānaṃ tassa ca upabhogabhūtaṃ kiñcanaṃ palibodhasaṅkhātaṃ lokañca karoti, abhinimminātīti attaladdhi viya ayampi tesāṃ laddhi. **Paraṃkatoti** parena kato, attato parena issarena vā purisena vā pajāpatinā vā kālena vā pakatīyā vā attā ca loko ca kato (..0314), nimmitoti attho. **Sayaṃkato ca paraṃkato cāti** yasmā attānañca lokañca nimminantā issarādayo na kevalaṃ sayameva nimminanti, atha kho tesāṃ tesāṃ sattānaṃ dhammādhammānaṃ sahaṅkārikāraṇaṃ labhitvāva, tasmā

sayaṃkato ca paraṃkato ca attā ca loko cāti ekaccānaṃ laddhi. **Asayaṃkāro aparāṃkāro**ti natthi etassa sayaṃkāroti asayaṃkāro, natthi etassa parakāroti aparakāro. Anunāsikāgamaṃ katvā vuttaṃ “aparaṃkāro”ti. Ayaṃ ubhayattha dosaṃ disvā ubhayaṃ paṭikkhipati. Atha kathaṃ uppannoti āha- **adhiccasamuppannoti** yadicchāya samuppanno kenaci kāraṇena vinā uppannoti adhiccasamuppannavādo dassito. Tena ca ahetakavādopi saṅgahito hoti.

Idāni ye diṭṭhigatikā attānaṃ viya sukhadukkhampi tassa guṇabhūtaṃ kiñcana-bhūtaṃ vā sassatādivasena abhinivissa vocharanti, tesam taṃ vādaṃ dassetuṃ “**santeke samaṇabrāhmaṇā**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti ettha pana idha jaccandhūpamāya anāgatattā taṃ hitvā heṭṭhā vuttanayeneva attho yojetabbo, tathā gāthāya.

Tattha **antarāva visīdanti, apatvāva tamogadhanti** ayaṃ viseso. Tassattho-evaṃ diṭṭhigatesu diṭṭhinissayesu āsajjamānā diṭṭhigatikā kāmoghādīnaṃ catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā antarāva vemajjhe eva yaṃ tesam pārabhāvena patiṭṭhaṭṭhena vā ogadhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ tadadhigamūpāyo vā ariyamaggo taṃ appatvāva anadhigantvāva visīdanti saṃsīdanti. Ogādhanti patiṭṭhahanti etena, ettha vāti ogādho, ariyamaggo nibbānañca. Ogādhamevettha rassattaṃ katvā ogadhanti vuttaṃ. Taṃ ogadhaṃ tamogadhanti padavi-bhāgo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Tatiyanānāitthiyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Imaṃ udānanti** ettha pana diṭṭhita-ṇhāmānesu dosaṃ disvā te dūrato vajjetvā saṅkhāre yathābhūtaṃ passato ca tattha anādīnavadassitāya micchābhiniṭṭhassa yathābhūtaṃ apassato (..0315) ca yathākkamaṃ saṃsārato ativattanānativattanadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesīti attho yojetabbo.

Tattha **ahaṅkārapasutāyaṃ pajāti** “sayaṃkato attā ca loko cā”ti evaṃ vuttasayaṃkārasaṅkhātaṃ ahaṅkāraṃ tathāpavattaṃ diṭṭhiṃ pasutā anuyuttā ayaṃ pajā micchābhiniṭṭho sattakāyo. **Paraṃkā rūpasamhitāti** paro añño issarādiko sabbaṃ karotīti evaṃ pavattaparaṃkāraditṭhisannissitā tāya upasamhitāti paraṃkā rūpasamhitā. **Etadeke nābbhaññamsūti** etaṃ diṭṭhidvayaṃ eke samaṇabrāhmaṇā tattha dosadassino hutvā nānujāniṃsu. Kathaṃ? Sati hi sayaṃkāre kāmakārato sattānaṃ iṭṭheneva bhavitabbaṃ, na aniṭṭhena. Na hi koci attano dukkhaṃ icchati, bhavati ca aniṭṭhaṃ, tasmā na sayaṃkāro. Paraṃkāropi yadi issarahetuko, svāyaṃ issaro attatthaṃ vā kareyya paratthaṃ vā. Tattha yadi attatthaṃ, attanā akatakicco siyā asiddhassa sādhanato. Atha vā paratthaṃ sabbesaṃ hitasukhameva nipphajjeyya, na ahitaṃ dukkhaṃ nipphajjati, tasmā issaravasena na paraṃkāro sijjhati. Yadi ca issarasaṅkhātaṃ aññanirapekkhaṃ niccamekakāraṇaṃ

pavattiyā siyā, kammena uppatti na siyā, sabbeheva ekajjhaṃ uppajjitabbaṃ kāraṇassa sannihitattā. Athassa aññampi sahaṅkārikāraṇaṃ icchitaṃ, taññeva hetu, kiṃ issarena apariniṭṭhitasāmatthiyena parikappitena. Yathā ca issarahetuko paraṃkāro na sijjhati, evaṃ pajāpatipurisapakatibrahmakālādihetutopi na sijjhateva tesampi asiddhattā vuttadosānavattanato ca. Tena vuttaṃ “etadeke nābbhaññaṃsū”ti. Ye pana yathāvutte sayamaṅkāraparamāre nānujānantāpi adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti, tepi **na naṃ sallanti addasum** adhiccasamuppannantivādinopi micchābhinivesaṃ anatikkamanato yathābhūtaṃ ajānantānaṃ diṭṭhigataṃ tattha tattha dukkhuppādanato vijjhanatṭhena “sallan”ti na passimsu.

Etañca sallamaṃ paṭikacca passatoti yo pana āradhavi-passako pañcapi upādānakkhandhe aniccato dukkhato anattato samanupassati, so etañca tividhaṃ viparītadassanaṃ aññañca sakalaṃ micchābhinivesaṃ tesañca nissayabhūte pañcupādānakkhandhepi tujjanato duruddhārato ca “sallan”ti paṭikacca pubbeyeva (..0316) vipassanāpaññāya passati. Evaṃ passato ariyamaggakkaṇe ekanteneva **ahaṃ karomīti na tassa hoti**. Yathā ca attano kārakabhāvo tassa na upaṭṭhāti, evaṃ **paro karotīti na tassa hoti**, kevalaṃ pana aniccasaṅkhātamaṃ paṭiccasamuppannadhammamattameva hoti. Ettāvataṃ sammāpaṭipannassa sabbathāpi diṭṭhimānābhāvova dassito. Tena ca arahattappattiyā saṃsārasamatikkamo pakāsito hoti.

Idāni yo diṭṭhigate allīno, na so saṃsārato sīsaṃ ukkhipitum sakkoti, taṃ dassetuṃ “**mānupetā**”ti gāthamāha. Tattha **mānupetā ayaṃ pajāti** ayaṃ sabbāpi diṭṭhigatikaṅkhātā pajā sattaṅkayo “mayhaṃ diṭṭhi sundarā, mayhaṃ ādāno sundaro”ti attano gāhassa saṃpaggahalakkhaṇena mānena upetā samannāgatā. **Mānaganthā mānavinibaddhāti** tato eva tena aparāparaṃ uppajjamānena yathā taṃ diṭṭhiṃ na paṭinissajjati, evaṃ attano santānassa ganthitattā vinibaddhattā ca mānaganthā mānavinibaddhā. **Diṭṭhīsu sārambhakathā, saṃsāraṃ nātivattatīti** “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti attukkaṃsanaparavambhanavasena attano diṭṭhābhinivesena paresaṃ diṭṭhīsu sārambhakathā virodhakathā saṃsāranāyikānaṃ avijjātaṅhānaṃ appahānato saṃsāraṃ nātivattati, na atikkamatīti attho.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Subhūtisuttavaṇṇanā

57. Sattame **subhūti**ti tassa therassa nāmaṃ. So hi āyasmā padumuttarassa bhagavato pādamūle katābhinihāro kappasatasahassaṃ upacitapuññasambhāro imasmiṃ buddhuppāde uḷāravibhave gahapatikule uppanno bhagavato dhamma-desanaṃ sutvā saṃvegajāto gharā nikkhamma pabbajitvā katādhikārattā ghaṭento vāyamanto na cirasseva chaḷabhiñño jāto, brahmavihārabhāvanāya pana ukkaṃsapāramippattiyā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti”ti (a. ni. 1.201) araṇavihāre bhagavatā etadagge ṭhapito. So ekadivasaṃ sāyanhasamayaṃ divāṭṭhānato vihāraṅgaṇaṃ otiṇṇo catuparisamajjhe bhagavantaṃ dhammaṃ (..0317) desentaṃ disvā “desanāpariyosāne vuṭṭhahitvā vandissāmi”ti kālaparicchedaṃ katvā bhagavato avidūre aññatarasmiṃ rukkhamaṃle nisinno phalasaṃpattiṃ samāpajji. Tena vuttaṃ- **“tena kho pana samayena āyasmā subhūti ...pe... samāpajjitvā”** ti.

Tattha dutiyajjhānato paṭṭhāya rūpāvacaśasaṃmādhī sabbopi arūpāvacaśasaṃmādhī avitakkasaṃmādhī eva. Idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalaśasaṃmādhī “avitakkasaṃmādhī”ti adhippeto. Dutiyajjhānādīhi pahīnā micchāvitakkā na tāva suppahīnā accantapahānābhāvato, ariyamaggena pana pahīnā eva puna pahānakiccābhāvato. Tasmā aggamaḡḡapariyosānabhūto arahattaphalaśasaṃmādhī sabbesaṃ micchāvitakkānaṃ pahānante uppannattā viśesato “avitakkasaṃmādhī”ti vattaḡḡataṃ arahati, pageva catutthajjhānapādako. Tena vuttaṃ- “idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalaśasaṃmādhī ‘avitakkasaṃmādhī’ti adhippeto”-ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato subhūtiśsa sabbamicchāvitakkasaḡḡasaṃkilesapahānaśaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthadīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa vitakkā vidhūpitā**ti yena ariyapuggalena, yassa vā ariyapuggallaśsa kāmavitakkādayo sabbepi micchāvitakkā vidhūpitā ariyamaggañāṇena santāpitā samucchinā. **Ajjhattaṃ suvikappitā asesāti** niyakaḡḡhattaśaṅkhāte attano santāne uppajjanārahā suvikappitā suṭṭhu vikappitā asesato, kiṅcīpi aseśetvā susamucchināti attho. **Taṃ saṅgamaśicca arūpaśaṅñī**ti ettha nti nipātaḡḡattaṃ. Atha vā hetu-attho **taṃ**saddo. Yaśmā anavaśesena micchāvitakkā samucchinā, tasmā rāgaśaṅgādikaṃ paṅcavidhaṃ saṅgaṃ, sabbampi vā kileśasaṅgaṃ aticca atikkamitvā atikkamaḡḡahetu rūpaśabhāvābhāvato ruppanaśaṅkhātaśsa ca vikārassa tattha abhāvato nibbikārahetubhāvato vā “arūpaṅ”ti laddhaḡḡānaṃ nibbānaṃ āraḡḡaṇaṃ katvā pavattāhi maggaḡḡphalaśaṅñāhi arūpaśaṅñī. **Catuyogātigato**ti kāmayogo bhavaḡḡyogo diṭṭhiḡḡyogo avijjāyogoti cattāro yoge yaṭhārahaṃ catūhipi maggehi atikkamitvā gato. **Na jātu metīti makāro** padaśandhikaro, jātu ekaḡḡseneva punabbhavaḡḡya na eti, āyaṭiṃ punabbhāvābhiniśbatti tassa natthīti attho. “Na (..0318) jāti metī”tipi paṭṭhanti, so evattho. Iti bhagaḡḡvā āyasmato subhūtiśsa arahattaphalaśasaṃpattivihāraṃ anupādīśesaḡḡnibbānañca āraḡḡbha pītiḡḡvegaviśsaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Sattamaśuttaḡḡaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṇikāsuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **dve pūgā**ti dve gaṇā. **Aññatarissā gaṇikāyā**ti aññatarāya nagaraso-
bhiniyā. **Sārattā**ti suṭṭhu rattā. **Paṭibaddhacittā**ti kilesavasena baddhacittā. Rāja-
gahe kira ekasmiṃ chaṇadivase bahū dhuttapurisā gaṇabandhanena vicarantā
ekamekassa ekamekaṃ vesiṃ ānetvā uyyānaṃ pavisitvā chaṇakīlaṃ kīliṃsu.
Tato parampi dve tayo chaṇadivase taṃ taṃyeva vesiṃ ānetvā chaṇakīlaṃ
kīliṃsu. Athāparasmiṃ chaṇadivase aññepi dhuttā tatheva chaṇakīlaṃ kīlitukāmā
vesiyo ānentā purimadhuttehi pubbe ānītaṃ ekaṃ vesiṃ ānenti. Itare taṃ disvā
“ayaṃ amhākaṃ pariggaho”ti āhaṃsu. Tepi tatheva āhaṃsu. “Evaṃ amhākaṃ
pariggaho, amhākaṃ pariggaho”ti kalahaṃ vaḍḍhetvā pāṇippahārādīni akaṃsu.
Tena vuttaṃ- “**tena kho pana samayena rājagahe dve pūgā**” ti-ādi. Tattha **upakka-**
mantīti paharanti. **Maraṇampi nigacchantī**ti balavūpakkamehi maraṇaṃ upaga-
cchanti, itarepi maraṇamattaṃ maraṇappamāṇadukkhaṃ pāpuṇanti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ kāmesu gedhaṃ vivādamūlaṃ sabbānatthamūlanti
sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** antadvaye ca majjhimāya paṭipattiyā ādinavā-
nisaṃsavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yañca pattanti** yaṃ rūpādipañcakāmaguṇajātaṃ pattaṃ “natthi kāmesu
doso”ti diṭṭhiṃ purakkhatvā vā apurakkhatvā vā etarahi laddhaṃ anubhuyya-
mānaṃ. **Yañca pattabbanti** yañca kāmaguṇajātameva “bhuñjitabbā kāmā, paribhu-
ñjitabbā kāmā, āsevitabbā kāmā, paṭisevitabbā kāmā, yo kāme paribhuñjati, so
lokaṃ vaḍḍheti, yo lokaṃ vaḍḍheti, so bahuṃ puññaṃ pasavati”ti diṭṭhiṃ upani-
ssāya taṃ anissajjitvā katena kammunā anāgate pattabbaṃ anubhavitabbañca.
Ubhayametaṃ rajānukiṇṇanti etaṃ ubhayaṃ (..0319) pattaṃ pattabbañca rāgara-
jādīhi anukiṇṇaṃ. Sampatte hi vatthukāme anubhavanto rāgarajena vokiṇṇo hoti,
tattha pana saṃkiliṭṭhacittassa phale āyatim āpanne domanassuppattiyā dosara-
jena vokiṇṇo hoti, ubhayatthāpi moharajena vokiṇṇo hoti. Kassa panetaṃ rajānu-
kiṇṇanti āha- “**āturassānusikkhato**”ti kāmapatthanāvasena kilesāturassa, tassa
ca phalena dukkhāturassa ca ubhayatthāpi paṭikārābhilāsāya kilesaphale anusik-
kkhato.

Tathā **yañca pattanti** yaṃ acelakavatādivasena pattaṃ attaparitāpanaṃ. **Yañca**
pattabbanti yaṃ micchādiṭṭhikammasamādānāhetu apāyesu pattabbaṃ phalaṃ.
Ubhayametaṃ rajānukiṇṇanti tadubhayaṃ dukkharajānukiṇṇaṃ. **Āturassā**ti kāya-
kilamathena dukkhāturassa. **Anusikkhatoti** micchādiṭṭhiṃ, tassā samādāyake
puggale ca anusikkhato.

Ye ca sikkhāsārāti yehi yathāsamādinnaṃ sīlabbatādisaṅkhātaṃ sikkhaṃ
sārato gahetvā “iminā saṃsārasuddhi”ti kathitā. Tenāha- **sīlabbataṃ jīvitam**
brahmacariyaṃ upaṭṭhānasārāti. Tattha yaṃ “na karomī”ti oramati, taṃ sīlaṃ, visa-
bhojanakicchācaraṇādikaṃ vataṃ, sākabhakkhatādijīvikā jīvitam, methunavirati
brahmacariyaṃ, etesaṃ anutiṭṭhanaṃ upaṭṭhānaṃ, bhūtapīṇḍakaparibhaṇḍādiva-

sena khandhadevasivādiparicaraṇaṃ vā upaṭṭhānaṃ, evameteḥi yathāvutteḥi sīlā-dīhi saṃsārasuddhi hotīti tāni sārato gahetvā ṭhitā samaṇabrāhmaṇā sikkhāsārā sīlabbatam jīvitam brahmacariyam “upaṭṭhānasārā”ti veditabbā. **Ayameko antoti** ayam sīlabbataparāmāsavasena attakilamathānuyogasaṅkhāto majjhimāya paṭipattiyā uppathabhūto lāmakatṭhena ca eko anto. **Ayam dutiyo antoti** ayam kāmasukhallikānuyogo kāmesu pātabyatāpattisaṅkhāto dutiyo vuttanayena anto.

Iccete ubho antāti kāmasukhallikānuyogo attakilamathānuyogo ca iti ete ubho antā. Te ca kho etarahi patte, āyatim pattabbe ca kilesadukkharajānukiṇṇe kāmagaṇe attaparitāpane ca allīnehi kilesadukkhatūrānaṃ anusikkhanteḥi, sayaṅca (..032 kilesadukkhatūreḥi paṭipajjitabbattā lāmakā uppathabhūtā cāti antā. **Kaṭasivaḍḍhanāti** andhaputhujjaneḥi abhikaṅkhitabbatṭhena kaṭasisaṅkhātānaṃ taṇhā-avijjānaṃ abhivaḍḍhanā. **Kaṭasiyo diṭṭhim vaḍḍhenti** tā pana kaṭasiyo nānappakāraditṭhim vaḍḍhenti. Vatthukāmesu assādānupassino hi te pajahitum asakkontassa taṇhā-avijjāsahakārīkāraṇaṃ labhitvā “natthi dinnan”ti-ādinā (dha. sa. 1221; vibha. 938) natthikaditṭhim akiriyaditṭhim ahetukaditṭhiṅca gaṇhāpenti, attaparitāpanaṃ anuyuttassa pana avijjātaṇhāsahakārīkāraṇaṃ labhitvā “sīlena suddhi vatena suddhi”ti-ādinā attasuddhi-abhilāsena sīlabbataparāmāsadiṭṭhim gaṇhāpenti. Sakkāyaditṭhiyā pana tesam paccayabhāvo pākaṭoyeva. Evaṃ antadvayūpanissayena taṇhā-avijjānaṃ diṭṭhivaḍḍhakatā veditabbā. Keci pana “kaṭasīti pañcannaṃ khandhānaṃ adhivacanan”ti vadanti. Tesam yadaggena tato antadvayato saṃsārasuddhi na hoti, tadaggena te upādānakkhandhe abhivaḍḍhetīti adhippāyo. Apare pana “kaṭasivaḍḍhanā”ti padassa “aparāparaṃ jarāmaṇeḥi sivathikavaḍḍhanā”ti atthaṃ vadanti. Tehipi antadvayassa saṃsārasuddhihetubhāvābhāvoyeva vutto, kaṭasiyā pana diṭṭhivaḍḍhanakāraṇabhāvo vattabbo.

Ete te ubho ante anabhiññāyāti te ete yathāvutte ubhopi ante ajānitvā “ime antā te ca evaṃgahitā evaṃ-anuṭṭhitā evaṃgatikā evaṃ-abhisamparāyā”ti evaṃ ajānanahetu ajānanakāraṇā. “Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā”ti-ādīsu (pu. pa. 208; a. ni. 9.43) viyassa hetu-atthataṭṭhaḥi. **Olīyanti eketi** eke kāmasukhānuyogavasena saṅkocaṃ āpajjanti. **Atidhāvanti eketi** eke attakilamathānuyogavasena atikkamanti. Kāmasukhamanuyuttā hi vīriyassa akaraṇato kosajjasena sammāpaṭipattito saṅkocamāpannatā olīyanti nāma, attaparitāpanamanuyuttā pana kosajjaṃ pahāya anupāyena vīriyārambhaṃ karontā sammāpaṭipattiyā atikkamanato atidhāvanti nāma, tadubhayaṃ pana tattha ādinavādassanato. Tena vuttaṃ- “ubho ante anabhiññāya olīyanti eke atidhāvanti eke”ti. Tattha taṇhābhinaṇḍanavasena olīyanti, diṭṭhābhinandanavasena atidhāvanti veditabbaṃ.

Atha (..0321) vā sassatābhinivesavasena olīyanti eke, ucchedābhinivesavasena atidhāvanti eke. Gosīlādivasena hi attaparitāpanamanuyuttā ekacce “imīnāhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā, tattha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmi”ti sassatadassanaṃ abhinivisantā saṃsāre olīyanti nāma, kāmasukhamanuyuttā pana ekacce yaṃkiṅci katvā indriyāni santappetukāmā lokāyatikā viya tadanuguṇaṃ ucchedadassanaṃ abhinivisantā anupāyena vaṭṭupacche-

dassa pariyesanato atidhāvanti nāma. Evaṃ sassatucchedavasenapi oliyanātidhāvanāni veditabbāni.

Ye ca kho te abhiññāyāti ye ca kho pana ariyapuggalā te yathāvutte ubho ante “ime antā evaṃgahitā evaṃ-anuṭṭhitā evaṃgatikā evaṃ-abhisamparāyā”ti abhivisiṭṭhena ñāṇena vipassanāsahitāya maggapaññāya jānitvā majjhimapaṭipadaṃ sammāpaṭipannā, tāya sammāpaṭipattiyā. **Tatra ca nāhesunti** tatra tasmim̐ antadvaye patitā na ahesuṃ, taṃ antadvayaṃ pajahiṃsūti attho. **Tena ca nāmaññiṃsūti** tena antadvayapahānena “mama idaṃ antadvayapahānaṃ, ahaṃ antadvayaṃ pahāsiṃ, iminā antadvayapahānena seyyo”ti-ādinā taṇhādiṭṭhimānamaññanāvasena na amaññiṃsu sabbamaññanānaṃ sammadeva pahīnattā. Ettha ca aggaphale ṭhite ariyapuggale sandhāya “tatra ca nāhesuṃ, tena ca nāmaññiṃsū”ti atitakālavasena ayaṃ desanā pavattā, maggakkhaṇe pana adhippete vattamānakālavaseneva vattabbaṃ siyā. **Vaṭṭaṃ tesam̐ natthi paññāpanāyāti** ye evaṃ pahīnasabbamaññanā uttamapurisā, tesam̐ anupādāparinibbutānaṃ kammavipākakilesavasena tividhampi vaṭṭaṃ natthi paññāpanāya, vattamānakkhandhabhedato uddhaṃ anupādāno viya jātavedo apaññattikabhāvameva gacchatīti attho.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upātidhāvantisuttavaṇṇanā

59. Navame (..0322) **rattandhakāratimisāyanti** rattiyaṃ andhakāre mahātimsāyaṃ. Rattipi hi andhakāravirahitā hoti, yā puṇṇamāya ratti juṇhobhāsītā. Andhakāropi “timisā”ti na vattabbo hoti abbhamaḥikādi-upakkilesavirahite deve. Mahandhakāro hi “timisā”ti vuccati. Ayaṃ pana amāvasī ratti devo ca meghapaṭalasañchanno. Tena vuttaṃ- “rattandhakāratimisāyanti rattiyā andhakāre mahātimsāyan”ti. **Abbhokāseti** appaṭicchanne okāse vihāraṅgaṇe. **Telappadīpesu jhāyamānesūti** telapajjotesu jalamānesu.

Nanu ca bhagavato byāmappabhā pakatiyā byāmamattappadesaṃ abhibyāpetvā candimasūriyālokaṃ abhibhavitvā ghanabahalaṃ buddhālokaṃ

vissajjenti andhakāraṃ vidhamitvā tiṭṭhati, kāyappabhāpi nīlapītādivasena chabba-
ṇṇaghanabuddharasmiyo vissajjetvā pakatīyāva samantato asītihatthappadesaṃ
obhāsenti tiṭṭhati, evaṃ buddhālokeneva ekobhāsabhūte bhagavato nisinnokāse
padīpakaṇe kiccaṃ natthīti? Saccaṃ natthi, tathāpi puññatthikā upāsakā bhaga-
vato bhikkhusaṅghassa ca pūjākaraṇatthaṃ devasikaṃ telappadīpaṃ upaṭṭha-
penti. Tathā hi vuttaṃ- sāmāññaphalepi “ete maṇḍalamāle dīpā jhāyanti”ti (dī. ni. 1.
159). “Rattandhakāratimisāyan”ti idampi tassā rattiyā sabhāvakkittanattaṃ vuttaṃ,
na pana bhagavato nisinnokāsassa andhakārabhāvato. Pūjākaraṇatthameva hi
tadāpi upāsakehi padīpā kārītā.

Tasmiñhi divase sāvattivāsino bahū upāsakā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā
vihāraṃ gantvā uposathaṅgāni samādiyitvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ
nimantetvā nagaraṃ pavisitvā mahādānāni pavattetvā bhagavantaṃ bhikkhusa-
ṅghaṃca anugantvā nivattitvā attano attano gehāni gantvā sayampi paribhuñjitvā
suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā gandhamālādihatthā vihāraṃ gantvā
bhagavantaṃ pūjetvā keci manobhāvanīye bhikkhū payirupāsantā keci yonisoma-
nasikarontā divasabhāgaṃ vītināmesuṃ. Te sāyanhasamaye bhagavato santike
dhammaṃ sutvā sathari dhammasabhāmaṇḍapato paṭṭhāya (.0323) gandhakuṭi-
samīpe ajjhokāse paññattavarabuddhāsane nisinne, bhikkhusaṅghe ca bhaga-
vantaṃ upasaṅkamtivā payirupāsante uposathavisodhanatthañceva yonisoma-
sikāraparibrūhanatthañca nagaraṃ agantvā vihāreyeva vasitukāmā ohīyimsu.
Atha te bhagavato bhikkhusaṅghassa ca pūjākaraṇatthaṃ bahū telappadīpe āro-
petvā satthāraṃ upasaṅkamtivā vanditvā bhikkhusaṅghassa ca añjaliṃ katvā
bhikkhūnaṃ pariyante nisinnā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ, “bhante, ime titthiyā nānā-
vidhāni diṭṭhigatāni abhinivissa voharanti, tathā voharantā ca kadāci sassataṃ,
kadāci asassataṃ, ucchedādīsu aññataranti ekasmiṃyeva aṭṭhatvā navanavāni
diṭṭhigatāni ‘idameva saccaṃ moghamaññan’ti paggayha tiṭṭhanti ummattakasa-
disā, tesā tathā abhinivīṭṭhānaṃ kā gati, ko abhisamparāyo”ti. Tena ca sama-
yena bahū paṭaṅgapāṇakā patantā patantā tesu telappadīpesu nipatanti. Tena
vuttaṃ- **“tena kho pana samayena sambahulā adhipātakā”** ti-ādi.

Tattha **adhipātakā**ti paṭaṅgapāṇakā, ye “salabhā”tipi vuccanti. Te hi dīpasikhaṃ
adhipatanato “adhipātakā”ti adhippetā. **Āpātaparipātanti** āpātaṃ paripātaṃ, āpa-
titvā āpatitvā paripatitvā paripatitvā, abhimukhapātañceva paribbhamitvā pātañca
katvāti attho. “Āpāthe paripātan”ti keci paṭhanti, āpāthe padīpassa attano āpātha-
gamane sati paripatitvā paripatitvāti attho. **Anayanti** avaḍḍhiṃ dukkhaṃ. **Byasa-
nanti** vināsaṃ. Purimapadena hi maraṇamattaṃ dukkhaṃ, pacchimapadena
maraṇaṃ tesā dīpeti. Tattha keci pāṇakā saha patanena marīmsu, keci maraṇa-
mattaṃ dukkhaṃ āpajjimsu.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ adhipātakapāṇakānaṃ attahitaṃ ajānantānaṃ attu-
pakkamavasena niratthakabyasanāpattiṃ viditvā tesā viya diṭṭhigatikānaṃ
diṭṭhābhinivesena anayabyasanāpattidīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **upātīdhāvanti na sāraṃenti**ti silasamādhīpaññāvīmutti-ādībhedaṃ sāraṃ
na enti, catusaccābhisamayavasena na adhigacchanti. Tasmiṃ pana sa-upāye

sāre tiṭṭhanteyeva vimuttābhilāsāya taṃ upentā viya hutvāpi diṭṭhivipallāsena atidhāvanti atikkamitvā gacchanti, pañcupādānakkhandhe “niccaṃ (..0324) subhaṃ sukhaṃ attā”ti abhinivisitvā gaṇhantāti attho. **Navam navam bandhanaṃ brūhayanti** tathā gaṇhantā ca taṇhādiṭṭhisāṅkhātaṃ navam navam bandhanaṃ brūhayanti vaḍḍhayanti. **Patanti pajjotamivādhipātakā, diṭṭhe sute itiheke nivīṭṭhāti** evaṃ taṇhādiṭṭhibandhanehi baddhattā eke samaṇabrāhmaṇā diṭṭhe attanā cakkhuvīṇṇāṇena diṭṭhidassaneneva vā diṭṭhe anussavūpalabbhamatteneva ca sute “itiha ekantato evametan”ti nivīṭṭhā diṭṭhābhinivesena “sassatan”ti-ādinā abhinivīṭṭhā, ekantahitaṃ vā nissaraṇaṃ ajānantā rāgādihi ekādasahi aggīhi ādittaṃ bhavattayasaṅkhātaṃ aṅgārakāsumyeva ime viya adhipātakā imaṃ pajjotaṃ patanti, na tato sīsaṃ ukkhipituṃ sakkontīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uppajantisuttavaṇṇanā

60. Dasame **yāvakiṃvanti** yattakaṃ kālaṃ. **Yatoti** yadā, yato paṭṭhāya, yasmim kāleti vā attho. **Evametaṃ, ānandāti,** ānanda, tathāgate uppanne tathāgatassa tathāgatasāvakaṇaṃyeva ca lābhasakkāro abhivaḍḍhati, titthiyā pana nittejā vihatappabhā pahīnalābhasakkārā hontīti yaṃ tayā vuttaṃ, etaṃ evaṃ, na etassa aññathābhāvo. Cakkavattino hi cakkaratanaṃ pātubhāvena loko cakkaratanaṃ muñcitvā aññattha pūjāsakkārasammānaṃ na pavatteti, cakkaratanaṃ eva pana sabbo loko sabbabhāvehi sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Iti vaṭṭānusāriputṭhāmatanissandassapi tāva mahanto ānubhāvo, kimaṅgaṃ pana vivaṭṭānusāriputṭhāphalūpatthambhassa anantāparimeyyaguṇagaṇadhārassa buddharatanassa dhammaratanassa saṅgharatanassa cāti dasseti.

Bhagavā hi sammāsambodhiṃ patvā pavattavaradhammacakko anukkamena loke ekasaṭṭhiyā arahantesu jātesu saṭṭhi arahante janapadacārikāya vissajjetvā uruvelaṃ patvā uruvelakassapappamukhe sahasajaṭile arahatte patiṭṭhāpetvā tehi parivuto laṭṭhivanuyyāne nisīditvā bimbisārappamukhānaṃ aṅgamagadhavāsīnaṃ dvādasa nahutāni sāsane otāretvā yadā rājagahe vihāsi, tato paṭṭhāya bhagavato bhikkhusaṅghassa (..0325) ca yathā yathā uparūpari uḷāralābhasakkāro abhivaḍḍhati, tathā tathā sabbatitthiyānaṃ lābhasakkāro parihāyi eva.

Athekadivasam āyasmā ānando divāṭṭhāne nisīno bhagavato ca ariyasaṅghassa ca sammāpaṭipattiṃ paccavekkhitvā pītisomanassajāto “kathaṃ nu kho titthiyānan”ti tesam paṭipattiṃ āvajjesi. Athassa nesam sabbathāpi duppaṭipattiyeva upaṭṭhāsi. So “evaṃmahānubhāve nāma puññūpanissayassa dhammānuddhammapaṭipattiyā ca ukkaṃsapāramippatte bhagavati, ariyasaṅghe ca dharante kathaṃ ime aññatitthiyā evaṃ duppaṭipannā akatapuññā varākā lābhino sakkatā bhavissanti”ti titthiyānaṃ lābhasakkārahāniṃ nissāya kāruññaṃ uppādetvā atha attano parivitakkaṃ “yāvakiṃvañca, bhante”ti-ādinā bhagavato ārocesi.

Bhagavā ca taṃ, “ānanda, tayā micchā parivittakītaṃ”ti avatvā suvaṇṇāliṅgasa-
disaṃ gīvaṃ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṃ mahāmukhaṃ abhippa-
sannataraṃ katvā “evametaṃ, ānanda”ti sampahaṃsitvā “yāvakīvañcā”ti-ādinā
tassa vacanaṃ paccaṇumodi. Tena vuttaṃ- “**atha kho āyasmā ānando ...pe...
bhikkhusaṅgho cā**”ti. Atha bhagavā tassaṃ aṭṭhuppattiyaṃ atītepi mayi anu-
ppanne ekacce nīcajanā sammānaṃ labhitvā mama uppādato paṭṭhāya hatalābha-
sakkārā ahesunti **bāverujātakaṃ** (jā. 1.4.153 ādayo) kathesi.

Etamatthaṃ viditvāti diṭṭhigatikānaṃ tāva sakkārasammāno yāva na sammāsa-
mbuddhā loke uppajjanti, tesaṃ pana uppādato paṭṭhāya te hatalābhasakkārā
nippabhā nittejāva honti, duppaṭṭipattiyā dukkhato ca na muccantīti etamatthaṃ
sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **obhāsati tāva so kimīti** so khajjūpanakakimi tāvadeva obhāsati jotati
dibbati. **Yāva na unnamate pabhaṅkaroti** tīsupi mahādīpesu ekakkhaṇe āloka kara-
ṇena “pabhaṅkaro”ti laddhanāmo sūriyo yāva na uggamati na udeti. Anuggate hi
sūriye laddhokāsā khajjūpanakā viparivattamānāpi kaṇṭakaphalasadisā tamasi
vijjotanti. **Sa verocanamhi uggate, hatappabho hoti na cāpi bhāsati**ti samantato (..03
andhakāraṃ vidhamitvā kiraṇasahassena virocanaśabhāvatāya verocananāmake
ādicce uṭṭhite so khajjūpanako hatappabho nittejo kāḷako hoti, rattandhakāre viya
na bhāsati na dibbati.

Evaṃ obhāsitameva takkikānanti yathā tena khajjūpanakena sūriyuggamanato
pureyeva obhāsitaṃ hoti, evaṃ takketvā vitakketvā parikkappanamattena diṭṭhīnaṃ
gahaṇato “takkikā”ti laddhanāmehi titthiyehi obhāsitaṃ attano samayatejena
dīpetvā adhiṭṭhitaṃ tāva, **yāva sammāsambuddhā loke nuppajjanti. Na takkikā
sujjhanti na cāpi sāvakā**ti yadā pana sammāsambuddhā loke uppajjanti, tadā
diṭṭhigatikā na sujjhanti na sobhanti, na cāpi tesaṃ sāvakā sobhanti, aññadatthu
vihatasobhā rattikhittā viya sarā na paññāyanteva. Atha vā yāva sammāsa-
mbuddhā loke nuppajjanti, tāvadeva takkikānaṃ obhāsitaṃ attano samayena
jotanaṃ bālalāpanaṃ, na tato paraṃ. Kasmā? Yasmā na takkikā sujjhanti, na
cāpi sāvakā. Te hi durakkhātadhamavinayā sammāpaṭṭipattirahitā na saṃsārato
sujjhanti aniyyānikasāsanattā. Tenāha “**duddiṭṭhī na dukkhā pamuccare**”ti.
Takkikā hi ayāthāvaladdhikatāya duddiṭṭhino micchābhiniṭṭhaditṭhikā viparītada-
ssanā taṃ diṭṭhiṃ anissajjitvā saṃsāradukkhato na kadācīpi muccantīti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca jaccandhavaggavaṇṇanā.

7. Cūḷavaggo

1. Paṭhamalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

61. Cūlavaggassa (..0327) paṭhame **lakuṇḍakabhaddiyanti** ettha **bhaddiyoti** tassa āyasmato nāmaṃ, kāyassa pana rassattā “lakuṇḍakabhaddiyo” ti naṃ sañjānanti. So kira sāvattvivāsī kulaputto mahaddhano mahābhogo rūpena apāsādiko dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako. So ekadivasam satthari jetavane viharante upāsakehi saddhiṃ vihāraṃ gantvā dhammadesanaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā laddhūpasampado satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā vipassanāya kammaṃ karonto sotāpattiphalaṃ pāpuṇi. Tadā sekkhā bhikkhū yebhuyyena āyasmantaṃ sārīputtaṃ upasaṅkamitvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ yācanti, dhammadesanaṃ yācanti, pañhaṃ pucchanti. So tesam adhippāyaṃ pūrento kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, dhammaṃ deseti, pañhaṃ vissajjeti. Te ghaṭentā vāyamaṅtā appekacce sakadāgāmiphalaṃ, appekacce anāgāmiphalaṃ, appekacce arahattaṃ, appekacce tisso vijjā, appekacce chaḷabhiññā, appekacce catasso paṭisambhidā adhigacchanti. Te disvā lakuṇḍakabhaddiyopi sekho samāno kālaṃ ṇatvā attano cittaḷallatañca sallekhañca paccavekkhitvā dhammasenāpatiṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro sammodamaṅno dhammadesanaṃ yāci. Sopissa ajjhāsayassa anurūpaṃ kathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ- “**tena kho pana samayena āyasmā sārīputto āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ anekapariyāyena dhammiyā kathāya sandasseti**” ti-ādi.

Tattha **anekapariyāyenāti** “itipi pañcakkhandhā aniccā, itipi dukkhā, itipi anattā” -ti evaṃ anekehi kāraṇehi. **Dhammiyā kathāyāti** pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayādipakāsaniyā dhammiyā kathāya. **Sandasseti** ti tāniyeva aniccādilakkhaṇāni udayabbayādike ca sammā dasseti, hatthena gahetvā viya paccakkhato dasseti. **Samādapetīti** tattha (..0328) lakkhaṇārammaṇikaṃ vipassanaṃ sammā ādapeti, yathā vīthipaṭipannā hutvā pavattati, evaṃ gaṇhāpeti. **Samuttejetīti** vipassanāya āradhāya saṅkhārānaṃ udayabbayādīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṃ paggahaniggahasamupekkhaṇehi bojjaṅgānaṃ anupavattanena bhāvanaṃ majjhimaṃ vīthiṃ otāretvā yathā vipassanāññaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, evaṃ indriyānaṃ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṃ sammā uttejeti, visadāpanavasena vodapeti. **Sampahaṃsetīti** tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena ceva upariladdhabbabhāvanābalena ca cittaṃ sammā pahaṃseti, laddhassādavasena vā suṭṭhu toseti. **Anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccīti** yathā yathā dhammasenāpati dhammaṃ deseti, tathā tathā tathalakkhaṇaṃ vipassantassa therassa ca desanānubhāvena, attano ca upanissayasampattiyā ñāṇassa paripākaṃ gatattā desanānusārena ñāṇe anupavattante kāmāsavādīsu kañci āsavaṃ aggahetvā maggapaṭipāṭiyāva anavasesato cittaṃ vimucci, arahattaphalaṃ sacchākāsīti attho.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato lakuṇḍakabhaddiyassa aññārādhanasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ**

udānaṃ udānesi.

Tattha **uddhanti** rūpadhātuyā arūpadhātuyā ca. **Adhoti** kāmādhātuyā. **Sabbadhīti** sabbasmimpi saṅkhāragate. **Vippamuttoti** pubbabhāge vikkhambhanavimuttīyā aparabhāge samucchadapaṭipassaddhivimuttīhi sabbappakārena vimutto. Ettha ca **uddhaṃ vippamuttoti** etena pañcuddhambhāgiyaṣaṃyojanapahānaṃ dasseti. **Adho vippamuttoti** etena pañcorambhāgiyaṣaṃyojanapahānaṃ. **Sabbadhi vippamuttoti** etena avasiṭṭhasabbākusalapahānaṃ dasseti. Atha vā **uddhanti** anāgatakālaggahaṇaṃ. **Adhoti** atītakālaggahaṇaṃ. Ubhayaggahaṇe neva tadubhayapaṭisaṃyuttattā paccuppanno addhā gahito hoti, tattha anāgatakālaggahaṇena anāgatakkhandhāyatanadhātuyo gahitā. Sesapadesupi eseva nayo. **Sabbadhīti** kāmabhedādike sabbasmim bhava. Idaṃ vuttaṃ hoti- anāgato atīto paccuppannoti evaṃ tiyaddhasaṅgahite sabbasmim bhava vippamuttoti.

Ayaṃhamasmīti (..0329) **anānupassīti** yo evaṃ vippamutto, so rūpavedanādīsu “ayaṃ nāma dhammo ahamasmī”ti diṭṭhimānamaññanāvasena evaṃ nānupassati. Tassa tathā dassane kāraṇaṃ natthīti adhippāyo. Atha vā **ayaṃhamasmīti anānupassīti** idaṃ yathāvuttāya vimuttīyā adhigamupāyadīpanaṃ. Tiyaḍḍhasaṅgahite tebhūmake saṅkhāre “etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā”ti pavattana-sabhāvāya maññanāya anadhiṭṭhānaṃ katvā “netāṃ mama, nesohamasmi, na me so attā”ti evaṃ uppajjamānā yā pubbabhāgavutṭhānagāminī vipassanā, sā vimuttīyā padaṭṭhānaṃ. **Evaṃ vimutto udatāri oghaṃ, atinṇapubbaṃ apunabbhavāyāti** evaṃ dasahi saṃyojanehi sabbākusalehi ca sabbathā vimutto arahā ariyamaggādhigamanato pubbe supinantepi atinṇapubbaṃ kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjoghoti imaṃ catubbidhaṃ oghaṃ, saṃsāramahoghameva vā apunabbhavāya anupādisesāya nibbānāya udatāri uttiṇṇo, uttaritvā pāre ṭhitoti attho.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

62. Dutiye **sekhaṃ maññamānoti** “sekho ayaṃ”ti maññamāno. Tatrāyaṃ vacanatto- sikkhatīti sekho. Kiṃ sikkhati? Adhisīlaṃ adhicittaṃ adhipaññaṃca. Atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sā etassa sīlanti sekho. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na pariniṭṭhitasikkho asekho viya tattha paṭippassaddhussukko, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekho. **Bhiyyosomattāyāti** pamāṇato uttari, pamāṇaṃ atikkamitvā adhikataranti attho. Āyasmā hi lakuṇḍakabhaddiyo paṭhamasutte vuttena vidhinā paṭhamovādena yathānisinnova āsavakkhaya-ppatto. Dhammasenāpati pana tassa taṃ arahattappattiṃ anāvajjanena ajānitvā “sekhoyevā”ti maññamāno appaṃ yācito bahuṃ (..0330) dadamāno uḷārapuriso viya bhiyyo bhiyyo anekapariyāyena āsavakkhayaṃ dhammaṃ kathetiyeva. Āyasmāpi lakuṇḍakabhaddiyo “katakicco dānāhaṃ, kiṃ iminā ovādenā”ti acintetvā

saddhammagāravena pubbe viya sakkaccaṃ suṇātiyeva. Taṃ disvā bhagavā gandhakuṭiyam nisinnoyeva buddhānubhāvena yathā dhammasenāpati tassa kilesakkhayaṃ jānāti, tathā katvā imaṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayenā**” ti-ādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttameva.

Gāthāyaṃ pana **acchecchi vaṭṭanti** anavasesato kilesavaṭṭaṃ samucchindi, chinne ca kilesavaṭṭe kammavaṭṭampi chinnameva. **Byagā nirāsanti** āsā vuccati taṇhā, natthi ettha āsāti nirāsaṃ, nibbānaṃ. Taṃ nirāsaṃ visesena agā adhigatoti byagā, aggamaggassa adhigatattā puna adhigamakāraṇena vinā adhigatoti attho. Yasmā taṇhā dukkhasamudayabhūtā, tāya pahīnāya appahīno nāma kilesa natthi, tasmāssa taṇhāpahānaṃ savisesaṃ katvā dassento “**visukkhā saritā na sandati**” ti āha. Tassattho- catutthasūriyapātubhāvena viya mahānadiyo catutthamaggañāṇuppadena anavasesato visukkhā visositā taṇhāsaritā nadī na sandati, ito paṭṭhāya na pavattati. Taṇhā hi “saritā” ti vuccati. Yathāha- “saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno” ti (dha. pa. 341), “saritā visattikā” ti (dha. sa. 1065; mahāni. 3) ca. **Chinnaṃ vaṭṭaṃ na vattatī**ti evaṃ kilesavaṭṭasamucchedena chinnaṃ vaṭṭaṃ anuppādadhammataṃ avipākadhammatañca āpādanena upacchinnaṃ kammavaṭṭaṃ na vattati na pavattati. **Esevento dukkhassāti** yadetaṃ sabbaso kilesavaṭṭābhāvato kammavaṭṭassa appavattanaṃ, so āyatim vipākavaṭṭassa ekaṃseneva anuppādo eva sakalassāpi saṃsāradukkhassa anto paricchedo parivaṭṭumabhāvoti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamasattasuttavaṇṇanā

63. Tatiye **kāmesūti** vatthukāmesu. **Ativelanti** velaṃ atikkamitvā. **Sattāti** ayoniso-manasikārabahulatāya vijjamānampi ādīnavaṃ (..0331) anoloketvā assādameva saritvā sajjanavasena sattā, āsattā laggāti attho. **Rattāti** vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakaraṇena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhāti** abhikaṅkhana-sabhāvena abhijjanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitāti** rāgamucchitā viya dummocaniyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitāti** kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohaṃ āpannā. **Ajjhopannāti** anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Sammattakajātāti** kāmesu pātabyataṃ āpajantā appasukhavedanāya sammattakā suṭṭhu mattakā jātā. “Sammodakajātā” tipī pāṭho, jātasammodanā uppannapahaṃsāti attho. Sabbehipi padehi tesam taṇhādhipannataṃyeva vadati. Ettha ca paṭhamaṃ “kāmesū” ti vatvā punapi “kāmesū” ti vacanaṃ tesam sattānaṃ tadadhimmuttidīpanatthaṃ. Tena sabbiriyāpathesu kāma-guṇasamaṅgino hutvā tadā vihariṃsūti dasseti.

Tasmiñhi samaye ṭhapetvā ariyasāvake sabbe sāvathivāsino ussavaṃ ghoṣetvā yathāvibhavaṃ āpānabhūmiṃ sajjetvā bhuñjantā pivantā āvi ceva raho ca kāme paribhuñjantā indriyāni paricārentā kāmesu pātabyataṃ āpajimṣu.

Bhikkhū sāvattiyam piṇḍāya carantā tattha tattha gehe āramuyyānādīsu ca manusse ussavam ghoṣetvā kāmaninne tathā paṭipajante disvā “vihāram gantvā saṅhasukhumam dhammam labhissāmā”ti bhagavato etamattham ārocesum. Tena vuttam- “**atha kho sambahulā bhikkhū ...pe... kāmesu viharanti**” ti.

Etamattham veditvāti etam tesam manussānam āpānabhūmiramaṇīyesu mahā-pariḷāhesu anekānathānubandhesu ghorāsayhakaṭukaphalesu kāmesu anādīnavadassitam sabbākārato veditvā kāmānañceva kilesānañca ādīnavavibhāvanam **imaṃ udānam udānesi**.

Tattha **kāmesu sattā**ti vatthukāmesu kilesakāmena rattā mattā sattā visattā laggā laggitā saṃyuttā. **Kāmasaṅgasattā**ti tāyeva kāmasattiyā vatthukāmesu rāgasāṅgena ceva diṭṭhimānadosa-avijjāsaṅgehi ca sattā āsattā. **Samyojane vajjama-passamānāti** kammavaṭṭam (..0332) vipākavaṭṭena, bhavādike vā bhavantarādīhi, satte vā dukkhehi saṃyojanato bandhanato saṃyojananāmake kāmarāgādikilesa-jāte saṃyojanīyesu dhammesu assādānupassitāya vaṭṭadukkhamūlabhāvādikaṃ vajjam dosam ādīnavam aessantā. **Na hi jātu saṃyojanasaṅgasattā, ogham tareyyum vipulam mahantanti** evam ādīnavadassanābhāvena saṃyojanasabhāvesu saṅgesu, saṃyojanasaṅkhātehi vā saṅgehi tesam visayesu tebhūmakadhammesu sattā vipulavisayatāya anādīkālatāya ca vipulam vitthiṇṇam mahantañca kāmādi-ogham, saṃsāroghameva vā na kadāci tareyyum, ekaṃseneva tassa oghassa pāram na gaccheyyunti attho.

Tatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyasattasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **andhikatāti** kāmā nāma anandhampi andham karonti.

Yathāha-

“Luddho attham na jānāti, luddho dhammam na passati;

andhatamam tadā hoti, yam lobho sahate naran”ti. (itivu. 88; mahāni. 5;

cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128)-

Tasmā kāmena anandhāpi andhā katāti andhikatā. Sesam anantarasutte vuttanayameva. Tattha hi manussānam pavatti bhikkhūhi disvā bhagavato ārocitā, idha bhagavatā sāmāmyeva diṭṭhāti ayameva viseso. Satthā sāvattito nikkhamitvā jetavanam gacchanto antarāmagge aciravatiyam nadiyam macchabandhehi oḍḍitam kuminaṃ pavisitvā nikkhamtum asakkonte bahū macche passi, tato aparabhāge ekaṃ khīrapakaṃ vaccham goravam katvā anubandhitvā thaññapipāsāya gīvam pasāretvā mātu antarasattiyam mukham upanentam passi. Atha bhagavā vihāram pavisitvā pāde pakkhāletvā paññattavarabuddhāsane nisinno pacchimaṃ vatthudvayam purimassa upamānabhāvena gahetvā imaṃ udānam udānesi.

Tattha (..0333) **kāmandhāti** vatthukāmesu kilesakāmena andhā vicakkhukā katā. **Jālasañchannāti** sakattabhāvaparattabhāvesu ajjhattikabāhirāyatanesu,

tannissitesu ca dhammesu atitādivasena anekabhedabhinnesu heṭṭhupariyava-sena aparāparam upattiyā antogadhānaṃ anattāhāto ca jālabhūtāya taṇhāya sukhumacchiddena jālena parivuto viya udakarahado sañchannā paliguṇṭhitā ajjhotthaṭā. **Taṇhāchadanachāditāti** taṇhāsaṅkhātena chadanena sevālapaṇa-kena viya udakaṃ chāditā, paṭicchannā pihitāti attho. Padadvayenāpi kāmaccha-ndanīvaraṇanivāritakusalacittācāratam dasseti.

Pamattabandhunā baddhāti kilesamārena devaputtamārena ca baddhā. Yada-ggena hi kilesamārena baddhā, tadaggena devaputtamārenapi baddhā nāma honti. Vuttañhetam-

“Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso;

tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasi”ti. (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33);

Namuci kaṇho pamattabandhūti tīṇi mārassa nāmāni. Devaputtamāropi hi kile-samāro viya anattena pamatte satte bandhatīti pamattabandhu. “Pamattā bandhane baddhā”tipi paṭhanti. Tattha **bandhaneti** kāmaguṇabandhaneti attho. **Baddhāti** niyamitā. Yathā kiṃ? **Macchāva kumināmukhe** yathā nāma macchaba-ndhakena oḍḍitassa kuminassa mukhe pavitṭhā macchā tena baddhā hutvā mara-ṇamanventi pāpuṇanti, evameva mārena oḍḍitena kāmaguṇabandhanena baddhā ime sattā **jarāmarāṇamanventi**. **Vaccho khīrapakova mātaram** yathā khīra-pāyī taruṇavaccho attano mātaram anveti anugacchati, na aññaṃ evaṃ māraba-ndhanabaddhā sattā saṃsāre paribbhamantā maraṇameva anventi anuga-cchanti, na ajaram amaraṇam nibbānanti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aparalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

65. Pañcame (..0334) **sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhitoti** āyasmā laku-ṇḍakabhaddiyo ekadivasam sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ gāmantarena piṇḍāya caritvā katabhattakicco pattam vodakaṃ katvā thavikāya pakkipitvā aṃse laggetvā cīvaram saṅgharivā tampi vāmaṃse ṭhapetvā pāsādikena abhikka-ntena paṭikkantena ālokiteṇa

vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno attano sati-paññāvepullaṃ pakāsento viya satisampajaññaṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā samāhitena cittena pade padaṃ nikkhipanto gacchati, gacchanto ca bhikkhūnaṃ pacchato pacchato gacchati tehi bhikkhūhi asaṃmisso. Kasmā? Asaṃsaṭṭhavihāritāya. Apica tassāyasmato rūpaṃ paribhūtaṃ paribhavaṭṭhānīyaṃ puthujjanā ohīenti. Thero taṃ jānitvā piṭṭhito piṭṭhito gacchati “mā ime maṃ nissāya apuññaṃ pasaviṃsū”ti. Evaṃ te bhikkhū ca thero ca sāvattiṃ patvā vihāraṃ pavisitvā yena bhagavā tenupasaṅkamanti. Tena vuttaṃ- **“tena kho pana samayena āyasmā lakuṇḍakabhaddiyo”** ti-ādi.

Tattha **dubbaṇṇanti** virūpaṃ. Tenassa vaṇṇasampattiyā saṅghānasampattiyā ca abhāvaṃ dasseti. **Duddasikanti** apāsādikadassanaṃ. Tenassa anubyañjanasampattiyā ākārasampattiyā ca abhāvaṃ dasseti. **Okoṭimakanti** rassaṃ. Iminā ārohasampattiyā abhāvaṃ dasseti. **Yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpanti** puthujjanabhikkhūhi ohīitarūpaṃ. Puthujjanā ekacce chabbaggiyādayo tassāyasmato guṇaṃ ajānantā hatthakaṇṇacūlikādīsu gaṇhantā parāmasantā kiḷantā paribhavanti, na ariyā, kalyāṇaputhujjanā vā.

Bhikkhū āmantesīti kasmā āmantesi? Therassa guṇaṃ pakāsetuṃ. Evaṃ kira bhagavato ahosi “ime bhikkhū mama puttassa mahānubhāvataṃ na jānanti, tena taṃ paribhavanti, taṃ nesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya bhavissati, handāhaṃ imassa guṇe bhikkhūnaṃ pakāsetvā paribhavato naṃ mocessāmi”ti.

Passatha noti passatha nu. **Na ca sā samāpatti sulabharūpā, yā tena bhikkhunā asamāpannapubbāti** rūpasamāpatti arūpasamāpatti brahmavihārasamāpatti nirodhasamāpatti phalasangāpatti evaṃ pabhedā sāvakasādhāraṇā yā kāci samāpattiyo nāma, tāsū ekāpi samāpatti na (..0335) sulabharūpā, dullabhā, natthiyeva sā tena lakuṇḍakabhaddiyena bhikkhunā asamāpannapubbā. Etenassa yaṃ vuttaṃ. “Mahiddhiko mahānubhāvo”ti, tattha mahiddhikataṃ pakāsetvā idāni mahānubhāvataṃ dassetuṃ **“yassa catthāyā”** ti-ādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Ettha ca bhagavā “eso, bhikkhave, bhikkhū”ti-ādinā, “bhikkhave, ayaṃ bhikkhu na yo vā so vā dubbaṇṇo duddasiko okoṭimakoti bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchatīti ca ettakena na oññātabbo, atha kho mahiddhiko mahānubhāvo, yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, sabbaṃ taṃ tena anuppattaṃ, tasmā taṃ pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā oloketha, taṃ vo dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”ti dasseti.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ āyasmato lakuṇḍakabhaddiyassa mahiddhikatāmahānubhāvataḍḍibhedāṃ guṇarāsīṃ sabbākārato jānitvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **nelaṅgoti** elaṃ vuccati doso, nāssa elanti nelaṃ. Kiṃ pana taṃ? Supari-suddhasīlaṃ. Tañhi niddosaṭṭhena idha “nelan”ti adhippettaṃ. Taṃ nelaṃ padhā-nabhūtaṃ aṅgaṃ etassāti nelaṅgo. So yaṃ “ratho”ti vakkhati, tena sambandho, tasmā supari-suddhasīlaṅgoti attho. Arahattaphalasīlañhi idhādhippettaṃ. Seto pacchādo etassāti **setapacchādo**. **Pacchādoti** rathassa upari attharitabbakambalādi. So pana supari-suddhadhavalabhāvena seto vā hoti rattanīlādīsu vā aññataro. Idha pana arahattaphalavimuttīyā adhippetattā supari-suddhabhāvaṃ upādāya

“setapacchādo”ti vuttaṃ yathā aññatrāpi “ratho sīlaparikkhāro”ti. Eko satsa-
ñkhāto aro etassāti **ekāro**. **Vattatīti** pavattati. **Rathoti** therassa attabhāvaṃ
sandhāya vadati.

Anīghanti niddukkhaṃ, khobhavorahitaṃ yānaṃ viya kilesaparikkhobhavorahi-
tanti attho. **Āyantanti** sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchantaṃ.
Chinnasotanti pacchinnasotaṃ. Pakatirathassa hi sukhapavattanattaṃ akkhasī-
sesu (..0336) nābhīyañca upalittānaṃ sappitelādīnaṃ soto savanaṃ sandanaṃ
hoti, tena so acchinnasoto nāma hoti. Ayaṃ pana chattiṃsatiyā sotānaṃ anavase-
sato pahīnattā chinnasoto nāma hoti, taṃ chinnasotaṃ. Natthi etassa bandha-
nanti **abandhano**. Rathūpattharassa hi akkhena saddhiṃ niccalabhāvakara-
ṇattaṃ bahūni bandhanāni honti, tena so sabandhano. Ayaṃ pana sabbasaṃyo-
janabandhanānaṃ anavasesato parikkhīṇattā abandhano, taṃ abandhanaṃ.
Passāti bhagavā therassa guṇehi somanassappatto hutvā attānaṃ vadati.

Iti satthā āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ arahattaphalasīsena sucakkaṃ,
arahattaphalavimuttiyā su-uttaracchadaṃ, sūpaṭṭhitāya satiyā svāraṃ, kilesapari-
khobhābhāvena aparikkhobhaṃ, taṇhūpalepābhāvena anupalepaṃ, saṃyojanā-
dīnaṃ abhāvena abandhanaṃ suparikkhittaṃ suyuttaṃ ājaññarathaṃ katvā
dasseti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Taṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **aññāsikoṇḍañño**ti ettha **koṇḍañño**ti tassāyasmato gottato āgata-
nāmaṃ. Sāvakesu pana sabbapaṭṭhamāṃ ariyasaccāni paṭivijjhīti bhagavatā
“aññāsi vata, bho, koṇḍañño”ti (mahāva. 17; saṃ. ni. 5.1081) vutta-udānavasena
thero sāsane “aññāsikoṇḍañño”tveva paññāyittha. **Taṇhāsaṅkhayavimuttinti**
taṇhā saṅkhīyati pahīyati etthāti taṇhāsaṅkhayo, nibbānaṃ. Tasmīṃ taṇhāsa-
ñkhaye vimutti. Taṇhā vā saṅkhīyati pahīyati etenāti taṇhāsaṅkhayo, ariyamaggo.
Tassa phalabhūtā, pariyosānabhūtā vā vimuttīti taṇhāsaṅkhayavimutti, nippariyā-
yena arahattaphalasaṃpatti. Taṃ paccavekkhamāno nisinna hoti. Ayañhi
āyasmā bahulaṃ phalasaṃpattiṃ saṃpajjati, tasmā idhāpi evamakāsi.

Etamatthaṃ (..0337) **viditvāti** etaṃ aññāsikoṇḍaññattherassa aggaphalapakca-
vekkhaṇaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa mūlaṃ chamā natthīti** yassa ariyapuggalassa attabhāvarukkhamū-
labhūtā avijjā, tassāva paṭiṭṭhā hetubhūtā āsavanīvaraṇa-ayonisomanasikārasa-
ñkhātā chamā pathavī ca natthi aggamaggena samugghātittā. **Paṇṇā natthi kuto
latāti** natthi latā kuto paṇṇāti padasambandho. Mānātimānādīpabhedā sākāpasā-
khādisaṅkhātā latāpi natthi, kuto eva madappamādamāyāsāṭṭheyyādīpaṇṇānīti
attho. Atha vā **paṇṇā natthi kuto latāti** rukkhāṅkurassa vaḍḍhamānassa paṭṭhamāṃ
paṇṇāni nibbattanti. Pacchā sākāpasākhāsaṅkhātā latāti katvā vuttaṃ. Tattha

yassa ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa attabhāvarukkhassa ariyamaggassa bhāvitattā yaṃ avijjāsaṅkhātaṃ mūlaṃ, tassa patitṭhānabhūtaṃ āsavādi ca natthi. Mūlaggaṇeneva cettha mūlakāraṇattā bijaṭṭhāniyaṃ kammaṃ tadabhāvopi gahitoyevāti veditabbo. Asati ca kammabīje taṃnimitto viññāṇaṅkuro, viññāṇaṅkuranimittā ca nāmarūpasaḷāyatanapattasākhādayo na nibbattissantiyeva. Tena vuttaṃ- “yassa mūlaṃ chamā natthi, paṇṇā natthi kuto latā” ti.

Taṃ dhīraṃ bandhanā muttanti taṃ catubbidhasammappadhānavīriyayogena vijitamārattā dhīraṃ, tato eva sabbakilesābhisaṅkhārabandhanato muttaṃ. **Ko taṃ ninditumarahatīti** ettha nti nipātamattaṃ. Evaṃ sabbakilesavippamuttaṃ silādi-anuttaraguṇasamannāgataṃ ko nāma viññujātiko nindituṃ garahituṃ arahati nindānimittasseva abhāvato. **Devāpi naṃ pasaṃsantīti** aññadatthu devā sakkādayo guṇavisesavidū, **apisaddena** manussāpi khattiyapaṇḍitādayo pasaṃsanti. Kiñca bhiyyo **brahmunāpi pasaṃsito** mahābrahmunāpi aññehipi brahmanāgayakkhagaṇdhabbādīhipi pasaṃsito thomitoyevāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Papañcakhayasuttavaṇṇanā

67. Sattame (..0338) **papañcasaññāsaṅkhāpahānanti** papañcenti yattha sayam uppannā, taṃ santānaṃ vitthārenti ciraṃ ṭhapentīti papañcā, kilesā. Visesato rāga-dosamohataṇḍhādiṭṭhimānā. Tathā hi vuttaṃ-

“Rāgo papañco, doso papañco, moho papañco, taṇhā papañco, diṭṭhi papañco, māno papañco” ti.-

Apica saṃkilesaṭṭho papañcaṭṭho, kacavaraṭṭho papañcaṭṭho. Tattha rāgapapañcassa subhasaññā nimittaṃ, dosapapañcassa āghātavatthu, mohapapañcassa āsavā, taṇhāpapañcassa vedanā, diṭṭhipapañcassa saññā, mānapapañcassa vitakko nimittaṃ. Tehi papañcehi sahatatā saññā papañcasaññā. Papañcasaññānaṃ saṅkhā bhāgā koṭṭhāsā papañcasaññāsaṅkhā. Atthato saddhiṃ nimittēhi taṃtaṃpapañcassa pakkhiyo kilesagaṇo. Saññāgahaṇaṅcettha tassa nesam sādharmaṇahetubhāvena. Vuttaṅhetam- “saññānidānā hi papañcasaṅkhā” ti (su. ni. 880). Tesam pahānaṃ, tena tena maggena rāgādikilesānaṃ samucchadananti attho.

Tadā hi bhagavā atītāsu anekakoṭṭisatasahassasaṅkhāsu attano jātisu anattassa nimittabhūte kilese imasmiṃ carimabhava ariyamaggena bodhimaṇḍe savāsane pahīne paccavekkhitvā sattasantānañca kilesacaritaṃ rāgādikilesasaṃkiliṭṭhaṃ kañjiyapuṇṇalābuṃ viya takkabharitacāṭiṃ viya vasāpītapilotikaṃ viya ca dubbini mociyam disvā “evaṃ gahaṇaṃ nāmidam kilesavaṭṭam anādikālabhāvitaṃ mayham anavasesam pahīnaṃ, aho suppahīnaṃ” ti uppannapītipāmojjo udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ- “**atha kho bhagavā attano papañcasaññāsaṅkhāpahānaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi**” ti.

Tattha **yassa papañcā ÷hiti ca natthi**ti yasmā bhagavā attānameva paraṃ viya katvā niddisati tasmā yassa aggapuggalassa vuttalakkhaṇā papañcā, tehi katā saṃsāre ÷hiti ca natthi. Nettiyaṃ pana “÷hiti nāma anusayo”ti (netti. 27) vuttaṃ. Anusayo hi bhavapavattiyā mūlanti. Satte saṃsāre papañcentīti (..0339) papañcā. “Papañca÷hiti”ti ca pāṭho. Tassattho- papañcānaṃ ÷hiti vijjamānatā maggena asamucchedo papañca÷hiti, papañcā eva vā avasi÷hahakusalākusalavipākānaṃ pavattiyā hetubhāvato va÷hassa ÷hiti papañca÷hiti, sā yassa aggapuggalassa natthi. **Sandānaṃ palighañca vītivattoti** yo bandhana÷hithena santānasadisattā “sandāna”-ti laddhanāmā taṇhādi÷hiyo, nibbānanagarapavesanisedhanato palighasadisattā palighasaṅkhātaṃ avijañca vītivatto savāsanapahānena visesato atikkanto. Apare pana kodhaṃ “sandāna”ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. So hi “parābhisa-jjani”ti vuttoti.

Taṃ nittaṇhaṃ muniṃ carantanti taṃ sabbathāpi taṇhābhāvena nittaṇhaṃ, ubhayalokamunānato attahitaparahitamunānato ca muniṃ, ekanteneva sabbasattahitattaṃ catūhi iriyāpathehi nānāsamāpatticārehi anaññasādhāraṇena ñāṇacārena ca carantaṃ. **Nāvajānāti sadevakopi lokoti** sabbo sapaññajātiko sattaloko sadevakopi sabrahmakopi na kadācīpi avajānāti na paribhoti, atha kho ayameva loke aggo se÷hho uttamo pavaroti garuṃ karonto sakkaccaṃ pūjāsakkāranirato hotīti.

Sattamasuttavaṇṇanā ni÷hita.

8. Kaccānasuttavaṇṇanā

68. A÷hame **ajjhantanti** ettha ayaṃ **ajjhata**saddo “cha ajjhantikāni āyatanāni”ti-ādīsu (ma. ni. 3.304) ajjhatajjhatte āgato. “Ajjhata dhammā (dha. sa. tikamātikā 20), ajjhataṃ vā kāye kāyānupassī”ti-ādīsu (dī. ni. 2.373-374) niyakajjhatte. “Sabbanimitānaṃ amanasikārā ajjhataṃ suññataṃ upasampajja viharati”ti-ādīsu (ma. ni. 3.187) visayajjhatte, issariya÷hāneti attho. Phalasaṃpatti hi buddhānaṃ issariya÷hānaṃ nāma. “Tenānanda, bhikkhunā tasmīyeva purimasmīṃ samādhinimutte ajjhatameva cittaṃ saṇṭhapetabban”ti-ādīsu (ma. ni. 3.188) gocarajjhatte. Idhāpi gocarajjhatteyeva

(..0340) daṭṭhabbo. Tasmā **ajjhantanti** gocarajjhatabhūte kammaṭṭhānārammaṇeti vuttaṃ hoti. **Parimukhanti** abhimukhaṃ. **Sūpaṭṭhitāyā**ti suṭṭhu upaṭṭhitāya kāyagatāya satiyā. Satisīsenā cettha jhānaṃ vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “ajjhantaṃ kāyānupassanāsatiṭṭhānavasena paṭiladdhaṃ uḷāraṃ jhānaṃ samāpajjitvā”ti.

Ayañhi therō bhagavati sāvattiyāṃ viharante ekadivasaṃ sāvattiyāṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno nānāsamāpattīhi divasabhāgaṃ vītināmetvā sāyanhasamayaṃ vihāramajjhaṃ otarivā bhagavati gandhakuṭiyāṃ nisinne “akālo tāva bhagavantaṃ upasaṅkamtun”ti gandhakuṭiyā avidūre, aññatarasmiṃ rukkhamaḷe kālaparicchedaṃ katvā yathāvuttaṃ samāpattiṃ samāpajjitvā nisīdi. Satthā taṃ tathānisinnaṃ gandhakuṭiyāṃ nisinnoyeva passi. Tena vuttaṃ “tena kho pana samayena āyasmā mahākaccāno ...pe... sūpaṭṭhitāyā”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato mahākaccānattherassa satipaṭṭhānabhāvanāvasena adhigataṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā samāpajjanaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa siyā sabbadā sati, satataṃ kāyagatā upaṭṭhitā**ti yassa āradhavi-passakassa ekadivasaṃ cha koṭṭhāse katvā sabbasmimpi kāle nāmarūpabhedena duvidhepi kāye gatā kāyārammaṇā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ aniccādisammasanavasena satataṃ nirantaraṃ sātaccābhiyogavasena sati upaṭṭhitā siyā.

Ayaṃ kirāyasmā paṭhamaṃ kāyagatāsaticammaṭṭhānavasena jhānaṃ nibbattevā taṃ pādakaṃ katvā kāyānupassanāsatiṭṭhānamukhena vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patto. So aparabhāgepi yebhuyyena tameva jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tatheva ca vipassitvā phalasaṃpattiṃ samāpajjati. Svāyaṃ yena vidhinā arahattaṃ patto, taṃ vidhiṃ dassento satthā “yassa siyā sabbadā sati, satataṃ kāyagatā upaṭṭhitā”ti vatvā tassā upaṭṭhānākāraṃ vibhāvetuṃ “**no cassa no ca me siyā, na bhavissati na ca me bhavissati**”ti āha.

Tassattho (..0341) dvidhā veditabbo sammasanato pubbabhāgavasena sammasanakālavasena cāti. Tesu pubbabhāgavasena tāva **no cassa no ca me siyā**ti atītakāle mama kilesakammaṃ no cassa na bhavēyya ce, imasmiṃ paccuppannā kāle ayaṃ attabhāvo no ca me siyā na me uppajjēyya. Yasmā pana me atīte kammakilesā ahesuṃ, tasmā taṃnimitto etarahi ayaṃ me attabhāvo pavattati. **Na bhavissati na ca me bhavissati**ti imasmiṃ attabhāve paṭipakkhādhi gamena kilesakammaṃ na bhavissati na uppajjissati me, āyatīṃ vipākavaṭṭaṃ na ca me bhavissati na me pavattissati. Evaṃ kālattaye kammakilesahetukaṃ idaṃ mayhaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ khandhapañcakaṃ, na issarādihetukaṃ, yathā ca mayhaṃ, evaṃ sabbasattānanti sappaccayanāmarūpadassanaṃ pakāsitaṃ hoti.

Sammasanakālavasena pana **no cassa no ca me siyā**ti yasmā idaṃ khandhapañcakaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, abhiṅhapaṭipīḷanattānaṃ dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā, evaṃ yadi ayaṃ attā nāma nāpi khandhapañcakaṃ vinimutto koci no cassa no ca siyā na bhavēyya, evaṃ, bhante, no ca me siyā mama santakaṃ nāma kiñci na bhavēyya. **Na bhavissati**ti attani attaniye bhavitabbaṃ

yathā cidaṃ nāmarūpaṃ etarahi ca atīte ca attattaniyaṃ suññaṃ, evaṃ na bhavissati na me bhavissati, anāgatepi khandhavinimutto attā nāma na koci na me bhavissati na pavattissati, tato eva kiñci palibodhaṭṭhāniyaṃ na me bhavissati āyatiṃpi attaniyaṃ nāma na me kiñci bhavissatīti. Iminā tīsu kālesu “ahan”ti gahetabbassa abhāvato “maman”ti gahetabbassa ca abhāvaṃ dasseti. Tena catukkoṭṭikā suññatā pakāsītā hoti.

Anupubbavīhārī tattha sotī evaṃ tīsupi kālesu attattaniyaṃ suññataṃ tattha saṅkhāragate anupassanto anukkamena udayabbayaññādivipassanāññānesu uppajjamānesu anupubbavipassanāvīhāravasena anupubbavīhārī samāno. **Kāle-
neva tare visattikanti** so evaṃ vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā ṭhito yogāvācaro indriyānaṃ paripākagatakālena vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya maggena ghaṭitakālena ariyamaggassa uppattikālena (..0342) sakalassa bhavattayassa saṃtana-
nato visattikāsaṅkhātāṃ taṇhaṃ tareyya, vitaritvā tassā paratīre tiṭṭheyyāti adhi-
ppāyo.

Iti bhagavā aññāpadesena āyasmato mahākaccānassa arahattuppattidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Udapānasuttavaṇṇanā

69. Navame **mallesūti** mallā nāma jānapadino rājakumārā, tesāṃ nivāso ekopi janapado ruḥhīvasena “mallā”ti vuccati, tesu mallesu, yaṃ loke “mallo”ti vuccati. Keci pana “mālesū”ti paṭhanti. **Cāriyaṃ caramānoti** aturitacārikāvasena mahāma-
ṇḍalajanapadacārikaṃ caramāno. **Mahatā bhikkhusaṅghenāti** aparicchedagu-
ṇena mahantena samaṇagaṇena. Tadā hi bhagavato mahābhikkhuparivāro
ahosi. **Thūṇaṃ nāma mallānaṃ brāhmaṇagāmōti** puratthimadakkhiṇyā disāya
majjhimadesassa avadhīṭṭhāne malladesse thūṇanāmako brāhmaṇabahulatāya
brāhmaṇagāmō. **Tadavasarīti** taṃ avasari, thūṇagāmamaggaṃ pāpuṇīti attho.
Assosuntī suṇiṃsu, sotadvārasampattavacananigghosānusārena jāniṃsūtī attho.
Khotī padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena assosum-
yeva, na tesāṃ savanantarāyo ahosīti vuttaṃ hoti. Padapūraṇena padabyañjana-
siliṭṭhattamattameva. **Thūṇeyyakāti** thūṇagāmavāsino. **Brāhmaṇagahapatikāti**
ettha brahmaṃ aṇantīti brāhmaṇā, mante sajjhāyantīti attho. Idameva hi jātibrā-
hmaṇānaṃ nibbacanaṃ, ariyā pana bāhitapāpattā “brāhmaṇā”ti vuccanti. **Gahapa-
tikāti** khattiyabrāhmaṇe vajjetvā ye keci agāraṃ ajjhāvasantā vuccanti, visesato
vessā. Brāhmaṇā ca gahapatikā ca brāhmaṇagahapatikā.

Idāni yamatthaṃ te assosum, taṃ dassetum “**samaṇo khalu, bho, gotamo-**
”ti-ādi vuttaṃ. Tattha samitapāpattā “samaṇo”ti veditabbo. Vuttañhetāṃ (..0343)-
“samitāssa hontī pāpakā akusalā dhammā”ti-ādi (ma. ni. 1.434). Bhagavā ca anu-
ttarena ariyamaggena sabbaso samitapāpo. Tenassa yathābhuccaguṇādhiyata-

metaṃ nāmaṃ, yadidaṃ samaṇoti. **Khalū**ti anussavatthe nipāto. **Bhoti** brāhmaṇa-jātikānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanamattaṃ. Vuttampi cetāṃ “bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti (dha. pa. 396). **Gotamoti** gottavasena bhagavato parikkittanaṃ. Tasmā “samaṇo khalu, bho, gotamo”ti samaṇo kira, bho, gotamagottoti ayamettha attho. **Sakyaputtoti** idaṃ pana bhagavato uccākulaparidīpanaṃ. **Sakya-kulā pabbajitoti** saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṃ. Kenaci pārijuññaena anabhibhūto aparikkhīṇaṃyeva taṃ kulaṃ pahāya nekkhammādhigamasaddhāya pabbajitoti vuttaṃ hoti. **Udapānaṃ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresunti** pāṇiyakūpaṃ tiṇena ca bhusena ca mukhappamāṇena vaḍḍhesuṃ, tiṇādīni pakkhipitvā kūpaṃ pidahiṃsūti attho.

Tassa kira gāmassa bahi bhagavato āgamanamagge brāhmaṇānaṃ paribhogabhūto eko udapāno ahosi. Taṃ ṭhapetvā tattha sabbāni kūpataḷākādīni udakaṭṭhānāni tadā visukkhāni nirudakāni ahesuṃ. Atha thūṇeyyakā ratanattaye appasannā maccherapakatā bhagavato āgamaṇaṃ sutvā “sace samaṇo gotamo sasāvako imaṃ gāmaṃ pavisitvā dvīhatīhaṃ vaseyya, sabbaṃ imaṃ janaṃ attano vacane ṭhapeyya, tato brāhmaṇadhammo paṭiṭṭhaṃ na labheyyā”ti tattha bhagavato avāsāya parisakkantā “imasmīṃ gāme aññattha udakaṃ natthi, amuṃ udapānaṃ aparibhogaṃ karissāma, evaṃ samaṇo gotamo sasāvako imaṃ gāmaṃ na pavissati”ti sammantayitvā sabbe gāmaṃvāsino sattāhassa udakaṃ gahetvā cāṭi-ādīni pūretvā udapānaṃ tiṇena ca bhusena ca pidahiṃsu. Tena vuttaṃ- **“udapānaṃ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresuṃ, ‘mā te muṇḍakā samaṇakā pāṇiyaṃ apaṃsū”**ti.

Tattha **muṇḍakā samaṇakā**ti muṇḍe “muṇḍā”ti samaṇe “samaṇā”ti vattuṃ vaṭṭeyya, te pana khamṣanādhippāyena hīlentā evamāhaṃsu. **Māti** paṭisedhe, mā apaṃsu mā pivīṃsūti attho. **Maggā okkammāti** (.0344) maggato apasakkitvā. **Eta-mhāti** yo udapāno tehi tathā kato, tameva niddisanto āha. Kiṃ pana bhagavā tesāṃ brāhmaṇānaṃ vippakāraṃ anāvajjitvā evamāha- “etamhā udapānā pāṇiyaṃ āharā”ti, udāhu āvajjitvā jānantoti? Jānanto eva bhagavā attano buddhānubhāvaṃ pakāsetvā te dametvā nibbisevane kātuṃ evamāha, na pāṇiyaṃ pātukāmo. Tenevettha mahāparinibbānasutte viya “pipāsitosmī”ti (dī. ni. 2.191) na vuttaṃ. Dhammabhaṇḍāgāriko pana satthu ajjhāsayāṃ ajānanto thūṇeyyakehi kataṃ vippakāraṃ ācikkhanto **“idāni so, bhante”**ti-ādīmāha.

Tattha **idānī**ti adhunā, amhākaṃ āgamanavelāyamevāti attho. **Eso, bhante, udapānoti** paṭhanti. Thero dvikkhattuṃ paṭikkhipitvā tatiyavāre “na kho tathāgatā tikkhattuṃ paccaṇikā kātābbā, kāraṇaṃ diṭṭhaṃ bhavissati dīghadassinā”ti mahārājadattiyaṃ bhagavato pattaṃ gahetvā udapānaṃ agamāsi. Gacchante there udapāne udakaṃ paripuṇṇaṃ hutvā uttaritvā samantato sandati, sabbaṃ tiṇaṃ bhusaṅca uplavitvā sayameva apagacchi. Tena ca sandamānena salilena uparūpari vaḍḍhantena tasmīṃ gāme sabbeva pokkharaṇī-ādayo jalāsāyā visukkhā paripūriṃsu, tathā parikhākusubbhaninnādīni ca. Sabbo gāmapadeso mahoghena ajjhotthaṭṭo mahāvassakāle viya ahosi. Kumuduppalapadumapuṇḍarīkādīni

jalajapupphāni tattha tattha ubbhijjivā vikasamānāni udakaṃ sañchādiṃsu. Saresu haṃsakoñcacakkavākakāraṇḍavabakādayā e udakasakuṇikā vassamānā tattha tattha vicariṃsu. Thūṇeyyakā taṃ mahoghaṃ tathā uttarantaṃ samantato vīcitarāṅgasamākulaṃ pariyaṅtato samuṭṭhahamānaṃ ruciraṃ pheṇabubbuḷakaṃ disvā acchariyabbhutacittajātā evaṃ sammantesuṃ “mayaṃ samaṇassa gotamassa udakupacchedaṃ kātuṃ vāyamimhā, ayaṃ pana mahogho tassa āgamanakālato paṭṭhāya evaṃ abhivaḍḍhati, nissaṃsayāṃ kho ayaṃ tassa iddhānubhāvo. Mahiddhiko hi so mahānubhāvo. Tānaṃ kho panetaṃ vijjati, yathā yaṃ mahogho uṭṭhahitvā amhākaṃ gāmaṃpi otthareyya. Handa mayaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā payirupāsivā accayaṃ desentā khamāpeyyāmaṃ”ti.

Te (..0345) sabbeva ekajjhāsayā hutvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā gāmato nikkhamitvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu. Upasaṅkamitvā appekacce bhagavato pāde sirasā vandimṃsu, appekacce añjaliṃ paṇāmesuṃ, appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodimṃsu, appekacce tuṇhībhūtā nisīdimṃsu, appekacce nāmagottaṃ sāvesuṃ. Evaṃ pana katvā sabbeva ekamantaṃ nisīditvā “idha mayaṃ, bho gotama, bho ceva gotamassa gotamasāvakaṇāṇca udakappaṭisedhaṃ kārayimha, amukasmimṃ udapāne tiṇāṇca bhusaṇca pakkhipimha. So pana udapāno acetanopi samāno sacetano viya bho guṇaṃ jānanto viya sayameva sabbaṃ tiṇaṃ bhusaṃ apanetvā suvisuddho jāto, sabbopi cettha ninnappadeso mahatā udakoghena paripuṇṇo ramaṇīyova jāto, udakūpajīvino sattā parituṭṭhā. Mayaṃ pana manussāpi samānā bho guṇe na jānimha, ye mayaṃ evaṃ akarimha, sādhu no bhavaṃ gotamo tathā karotu, yathāyaṃ mahogho imaṃ gāmaṃ na otthareyya, accayo no accagamā yathābālaṃ, taṃ no bhavaṃ gotamo accayaṃ paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā”ti accayaṃ desesuṃ. Bhagavāpi “taggha tumhe accayo accagamā yathābālaṃ, taṃ vo mayaṃ paṭiggaṇhāma āyatimṃ saṃvarāyā”ti tesāṃ accayaṃ paṭiggahetvā pasannacittataṃ ṇatvā uttari ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ desesi. Te bhagavato dhammadesanaṃ sutvā pasannacittā saraṇādīsū patitṭhitā bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Tesāṃ pana āgamanato puretaraṃyeva āyasmā ānando taṃ pāṭihāriyaṃ disvā acchariyabbhutacittajāto pattena pāṇiyaṃ ādāya bhagavato upanāmetvā taṃ pavattimṃ ārocesi. Tena vuttaṃ- **“evaṃ, bhanteti kho āyasmā ānando”** ti-ādi.

Tattha **mukhato ovamitvā**ti sabbaṃ taṃ tiṇādiṃ mukhena

chaḍḍetvā. **Vissandanto maññeti** pubbe dīgharajjukena udapānena ussiñcitvā gahetabba-udakogho bhagavato pattam gahetvā therassa gatakāle mukhena vissandanto viya samatittiko kākapeyyo hutvā aṭṭhāsi. Idañca therassa gatakāle udakappavattiṃ sandhāya vuttam. Tato param pana pubbe vuttanayena tasmim gāme sakalam ninnatṭhānam udakena paripuṇṇam ahoṣīti. Ayam paniddhi na buddhānam adhiṭṭhānena, nāpi devānubhāvena, atha kho bhagavato (..0346) puññānubhāvena parittadesanattam rājagahato vesāligamane viya. Keci pana “thūṇeyyakānam bhagavati pasādajananattam tesam atthakāmāhi devatāhi katan”ti. Apare “udapānassa heṭṭhā vasanakanāgarājā evamakāsi”ti. Sabbam tam akāraṇam, yathā bhagavato puññānubhāvenayeva tathā udakupattiyā paridīpī-tattā.

Etamattham viditvāti etam adhiṭṭhānena vinā attanā icchitanipphattisaṅkhātam attham sabbākārato viditvā tadatthadīpanam **imaṃ udānam udānesi**.

Tattha **kiṃ kayirā udapānena, āpā ce sabbadā siyunti** yassa sabbakālam sabbattha ca āpā ce yadi siyuṃ yadi upalabbheyyuṃ yadi ākaṅkhāmattpaṭi-baddho, tesam lābho, tena udapānena kiṃ kayirā kiṃ kareyya, kiṃ payojananti attho. **Taṇhāya mūlato chetvā, kissa pariyesanam careti** yāya taṇhāya vinibaddhā sattā akatapuññā hutvā icchitālābhadukkhena vihaññanti, tassā taṇhāya mūlam, mūle vā chinditvā ṭhito mādiso sabbaññubuddho kissa kena kāraṇena pāṇiyapariyesanam, aññam vā paccayapariyesanam careyya. “Mūlato chettā”tipi paṭhanti, taṇhāya mūlam mūleyeva vā chedakoti attho. Atha vā **mūlato chettāti** mūlato paṭṭhāya taṇhāya chedako. Idaṃ vuttam hoti- yo bodhiyā mūlabhūtamahāpaṇidhā-nato paṭṭhāya aparimitam sakalam puññasambhāram attano acintetvā lokahita-tthameva pariṇāmanavasena paripūrento mūlato pabhuti taṇhāya chettā, so taṇhā-hetukassa icchitālābhassa abhāvato kissa kena kāraṇena udakapariyesanam careyya, ime pana thūṇeyyakā andhabālā imaṃ kāraṇam ajānantā evamakam-sūti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Utenasuttavaṇṇanā

70. Dasame **rañño utenassāti** utenassa nāma rañño, yo “vajjirājā”tipi vuccati. **Uyyānagatassāti** uyyānakīḷanattam uyyānam gatassa (..0347). Anādare hi idaṃ sāmivacanam, “antepuran”ti pana padaṃ apekkhitvā sambandhepetam sāmivacanam hoti. **Kālaṅkatānīti** aggidaḍḍhāni hutvā matāni honti. **Sāmāvatīpamukhānīti** ettha kā panāyam sāmāvatī, kathañca daḍḍhāti? Vuccate, bhaddavatiyam seṭṭhino dhītā ghosakaseṭṭhinā dhītuṭṭhāne ṭhapitā pañcasata-itthiparivārā rañño utenassa aggamahesī mettāvihārabahulā ariyasāvikā sāmāvatī nāma. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana ādito paṭṭhāya sāmāvatiyā uppattikathā dhammapada-vatthumhi (dha. pa. aṭṭha. 1.20 sāmāvatīvatthu) vuttanayena veditabbā. Māgaṇḍi-

yassa nāma brāhmaṇassa dhītā attano mātāpitūnaṃ-

“Disvāna taṇhaṃ aratiṃ ragañca,
nāhosi chando api methunasmiṃ;
kimevidaṃ muttakarīsapuṇṇaṃ,
pādāpi naṃ samphusituṃ na icche”ti. (su. ni. 841)-

Bhagavatā desitaṃ imaṃ gāthaṃ sutvā satthari baddhāghātā māgaṇḍiyā aparabhāge raññā utenena mahesiṭṭhāne ṭhapitā bhagavato kosambiṃ upagatabhāvaṃ, sāmāvatīpamukhānañca pañcannaṃ itthisatānaṃ upāsikābhāvaṃ ṇatvā “āgato nāma samaṇo gotamo imaṃ nagaraṃ, dānissa kattabbaṃ jānissāmi, imāpi tassa upaṭṭhāyikā, imāsampi sāmāvatīpamukhānañca kattabbaṃ jānissāmi”ti anekapariyāyehi tathāgatassa tāsāñca anattaṃ kātuṃ vāyāmitvāpi asakkontī punekadivasāṃ raññā saddhiṃ uyyānakīlaṃ gacchantī cūḷapitu sāsanaṃ paṇiṇi “sāmāvatīyā pāsādaṃ gantvā dussakoṭṭhāgārātelakoṭṭhāgārāni vivarāpetvā dussāni telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetvā tā sabbā ekato katvā dvāraṃ pidahitvā bahi yantaṃ datvā daṇḍadīpikāhi gehe aggīṃ dadamāno otarivā gacchatū”ti.

Taṃ sutvā so pāsādaṃ abhiruyha koṭṭhāgārāni vivarivā vatthāni telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetuṃ ārabhi. Atha naṃ sāmāvatīpamukhā itthiyo “kiṃ etaṃ cūḷapitā”ti vadantiyo upasaṅkamīsu. “Ammā, rājā daḷhikammaṭṭhāya ime thambhe telapilotikāhi bandhāpeti (..0348), rājagehe nāma suyuttaduyuttaṃ dujjānaṃ, mā me santike hothā”ti vatvā tā āgatā gabbhesu pavesetvā dvārāni pidahitvā bahi yantakaṃ datvā ādito paṭṭhāya aggīṃ dento otari. Sāmāvatī tāsāṃ ovādaṃ adāsi, “ammā, anamatagge saṃsāre vicarantīnaṃ evameva agginā jhāmattabhāvānaṃ buddhañāṇenapi paricchedo na sukaro, appamattā hothā”ti. Tā satthu santike dhammaṃ sutvā adhigataphalāya viññātasāsanāya khujjuttarāya ariyasāvīkāya sekkhapaṭisambhidāpattāya satthārā desitaniyāmeneva dhammaṃ desentiyaṃ santike sotāpattīphalassa adhigatā antarantarā kammaṭṭhānamanasikārena yuttappayuttā gehe jhāyante vedanāpariggahakammaṭṭhānaṃ manasi karontiyo kāci dutiyaphalaṃ, kāci tatiyaphalaṃ pāpuṇitvā kalamakaṃsu. Atha bhikkhū kosambiyaṃ piṇḍāya carantā taṃ pavattiṃ ṇatvā pacchābhattaṃ bhagavato ārocetvā tāsāṃ abhisamparāyaṃ pucchīsu. Bhagavā ca tāsāṃ ariyaphalādhigamaṃ bhikkhūnaṃ abhāsi. Tena vuttaṃ- **“tena kho pana samayena rañño utenassa ...pe... anipphalā kālaṅkatā”** ti.

Tattha **anipphalā**ti na nipphalā, sampattasāmaññaphalā eva kālaṅkatā. Tā pana phalāni paṭilabhantiyo sāmāvatīyā-

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

“Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;

pahāya jātiśamsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī”ti. (saṃ. ni. 1.185; netti. 29)-

Gāthāhi ovadiyamānā vedanāpariggahakammaṭṭhānaṃ manasi karontiyo vipassitvā dutiyatīyaphalāni paṭilabhiṃsu. Khujjuttarā pana āyusesassa atthitāya, pubbe tādīsassa kammaṃ akatattā ca tato pāsādato bahi ahosi. “Dasayojanantare pakkāmī”ti ca vadanti. Atha bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhā-

pesuṃ, “āvuso, ananucchavikaṃ vata ariyasāvikānaṃ evarūpaṃ maraṇaṃ”ti. Sathā āgantvā “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā”ti pucchitvā “imāya nāmā”ti vutte (..0349), “bhikkhave, yadipi tāsamaṃ imasmiṃ attabhāve ayuttaṃ, pubbe katakammaṃ pana yuttameva tāhi laddhaṃ”ti vatvā tehi yācito atītaṃ āhari.

Atīte bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente aṭṭha paccekabuddhā rañño nive-sane nibaddhaṃ bhuñjanti. Pañcasatā itthiyo te upaṭṭhahanti. Tesu satta janā himavantaṃ gacchanti, eko naditīrasamīpe ekasmiṃ tiṇagahane samāpattiyā nisī-dati. Athekadivasamaṃ rājā paccekabuddhesu gatesu tāhi itthiṃ saddhiṃ udakakīlaṃ kīlitukāmo tattha gato. Tā itthiyo divasabhāgaṃ uduke kīlitvā sītapīlitā visibbitu-kāmā taṃ tiṇagahanaṃ upari visukkhatiṇasañchannaṃ “tiṇarāsī”ti saññāya pari-vāretvā aggiṃ datvā tiṇesu jhāyitvā patantesu paccekabuddhaṃ disvā “rañño paccekabuddho jhāyati, taṃ rājā ñatvā amhe nāsessati, sudaḍḍhaṃ naṃ karissā-mā”ti sabbā ito cito ca dāru-ādīni āharitvā tassa upari rāsimaṃ katvā ālimpetvā “idāni jhāyissati”ti pakkamiṃsu. Tā paṭhamaṃ asañcetanikā hutvā idāni kammunā bajjiṃsu. Paccekabuddhaṃ pana antosamāpattiyamaṃ sace dārūnaṃ sakaṭasahassampi āharitvā ālimpentā usumākāramattampi gāhetuṃ na sakkonti, tasmā so sattame divase uṭṭhāya yathāsukhaṃ agamāsi. Tā tassa kammaṃ katattā bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammaṃ vipākāvasesena attabhāvasate imināva niyāmena gehe jhāya-māne jhāyimaṃsu. Iduṃ tāsamaṃ pubbakammaṃ.

Yasmā pana te imasmiṃ attabhāve ariyaphalāni sacchākaṃsu, ratanattayaṃ payirupāsimaṃsu, tasmā tattha anāgāminiyo suddhāvāsesu upapannā, itarā kāci tāvatimaṃsesu, kāci yāmesu, kāci tusitesu, kāci nimmānaratīsu, kāci paranimmitta-savattīsu upapannā.

Rājāpi kho uteno “sāmāvatīyā gehamaṃ kira jhāyati”ti sutvā vegena āgacchantopi taṃ padesaṃ tāsudaḍḍhāsuyeva sampāpuṇi. Āgantvā pana gehamaṃ nibbāpetvā uppannabalavadomanasso māgaṇḍiyāya tathā kāritabhāvaṃ upāyena ñatvā ari-yasāvikāsu katāparādhakammunā codiyamāno tassā rājānaṃ kāresi saddhiṃ ñātakehi. Evaṃ sā saparijanā samittabandhavā anayabyasanaṃ pāpuṇi.

Etamatthamaṃ (..0350) **viditvā**ti etamaṃ sāmāvatīpamukhānaṃ tāsamaṃ itthinaṃ aggimhi anayabyasanāpattihetuṃ, māgaṇḍiyāya ca samittabandhavāya rājāṇāya anayabyasanāpattinimittaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanamaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissatī**ti yo idha sattaloko bhabbarūpova hetusampanno viya hutvā dissati, sopi mohasambandhano mohena paliguṇṭhito attahitāhitaṃ ajānanto hite na paṭipajjati, ahitaṃ dukkhā-vahaṃ bahuñca apuññaṃ ācināti. “Bhavarūpova dissatī”tipi pāṭho. Tassattho-ayamaṃ loko mohasambandhano mohena paliguṇṭhito, tato eva bhavarūpova sassa-tasabhāvo viyassa attā dissati, ajarāmaro viya upaṭṭhāti, yena pāṇātipātādīni aka-ttabbāni karoti.

Upadhibandhano bālo, tasmaṃ parivārito. Sassatoriva khāyatīti na kevalaṃca

mohasambandhano eva, apica kho upadhibandhanopi ayam andhabālaloko avijjā-tamasā parivārito. Idam vuttam hoti- yena ñāṇena aviparītam kāme ca khandhe ca “aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”ti passeyya, tassa abhāvato yasmā bālo andhaputhujano aññāṇatamasā samantato parivārito nivuto, tasmā so kāmū-padhi kilesūpadhi khandhūpadhīti imesaṃ upadhīnaṃ vasena ca upadhibandhano, tato eva cassa sopadhissa passato sassato viya nicco sabbakālabhāvī viya khāyati. “Asassatiriva khāyati”tipi pāṭho. Tassattho- attā sabbakālam vijjati upalabbhatīti añño asassati aniccoti lokassa so upadhi micchābhīnivesavasena ekadeso viya khāyati, upaṭṭhahatīti attho. **Rakāro** hi padasandhikaro. **Passato natthi kiñcananti** yo pana saṅkhāre pariggahetvā aniccādivasena vipassati, tasseva vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya yathābhūtam passato jānato paṭivijjhato rāgādikiñcanaṃ natthi, yena saṃsāre bajjheyya. Tathā apassanto eva hi avijjātaṇhādiṭṭhi-ādibandhanehi saṃsāre baddho siyāti adhippāyo.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca cūlavaggavaṇṇanā.

8. Pāṭaligāmiyavaggo

1. Paṭhamanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

71. Pāṭaligāmiyavaggassa (..0351) paṭhame **nibbānapaṭisaṃyuttāyā**ti amata-dhātusannissitāya asaṅkhatadhātuyā pavedanavasena pavattāya. **Dhammiyā kathāyā**ti dhammadesanāya. **Sandassetī**ti sabhāvasarasalakkhaṇato nibbānaṃ dasseti. **Samādapetī**ti tameva atthaṃ te bhikkhū gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti tadatthagahaṇe ussāhaṃ janento tejete joteti. **Sampahaṃsetī**ti nibbānaguṇehi sammadeva sabbappakārehi toseti.

Atha vā **sandassetī** “so sabbasaṅkhārasamatho

sabbūpadhipaṭṭinissaggā taṇhakkhayo virāgo nirodho”ti-ādinā (ma. ni. 1.281; 2.337; mahāva. 8) nayeneva sabbathā tena tena pariyāyena tesam tesam ajjhāsa-yānurūpaṃ sammā dasseti. **Samādapetīti** “iminā ariyamaggena taṃ adhiganta-bban”ti adhigamapaṭṭipadāya saddhiṃ tattha bhikkhū ninnapoṇapabbhāre karonto sammā ādapeti gaṇhāpeti. **Samuttejetīti** etaṃ dukkaraṃ durabhisambhavanti “mā sammāpaṭṭipattiyam pamādaṃ antarāvosaṇaṃ āpajjatha, upanissayasampa-nnassa vīriyavato nayidaṃ dukkaraṃ, tasmā sīlavisuddhi-ādivisuddhipaṭṭipadāya uṭṭhahatha ghaṭayatha vāyameyyāthā”ti nibbānādhigamāya ussāheti, tattha vā cittaṃ vodapeti. **Sampahaṃsetīti** “madanimmadano pipāsavinayo ālayasamu-gghāto”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90), rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti (saṃ. ni. 4.367; itivu. 44), asaṅkhatanti (saṃ. ni. 4.367), amatañca santanti-ādinā ca anekapa-riyāyena (saṃ. ni. 4.409) nibbānānisamsappakāsanena tesam bhikkhūnaṃ cittaṃ tosentō hāsento sampahaṃseti samassāseti.

Tedhāti te idha. **Aṭṭhiṃ katvāti** “atthi kiñci ayaṃ no attho adhigantabbo”ti evaṃ sallakkhetvā tāya desanāya atthikā hutvā. **Manasi katvāti** citte ṭhapetvā anaññavi-hitā taṃ desanaṃ attano cittaगतameva (..0352) katvā. **Sabbaṃ cetaso samannā-harivāti** sabbena kārakacittena ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā desanaṃ āva-jjetvā, taggatameva ābhogaṃ katvāti attho. Atha vā **sabbaṃ cetaso samannāhari-tvāti** sabbasmā cittato desanaṃ sammā anu anu āharivā. Idaṃ vuttaṃ hoti- dese-ntassa yehi cittehi desanā katā, sabbasmā cittato pavattaṃ desanaṃ bahi gantuṃ adento sammā aviparitaṃ anu anu āharivā attano citta-santānaṃ āharivā yathā-desitadesitaṃ desanaṃ suṭṭhu upadhāretvā. **Ohitasotāti** avahitasotā, suṭṭhu upita-sotā. **Ohitasotāti** vā avikkhittasotā. Tameva upalabbhamānopi hi savane avi-kkhepo satisaṃvaro viya cakkhundriyādīsu sotindriyepi vattumarahatīti. Ettha ca “aṭṭhiṃ katvā”ti-ādīhi catūhipi padehi tesam bhikkhūnaṃ tapparabhāvato savane ādaradīpanena sakkaccasavanaṃ dasseti.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ tesam bhikkhūnaṃ tassā nibbānapaṭṭisaṃyuttāya dhammakathāya savane ādarakāritaṃ sabbākārato veditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ nibbānassa tabbidhuradhammadesanāmukhena paramatthato vijjamānabhāvavi-bhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **atthīti** vijjati, paramatthato upalabbhatīti attho. **Bhikkhveti** tesam bhikkhūnaṃ ālapanam. Nanu ca udānaṃ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito vā dhammasaṃvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭṭiggāhakanirapekkho udāhāro, tathā ceva ettakesu suttesu āgataṃ, idha kasmā bhagavā udānento te bhikkhū āmante-sīti? Tesam bhikkhūnaṃ saññāpanatthaṃ. Nibbānapaṭṭisaṃyuttañhi bhagavā tesam bhikkhūnaṃ dhammaṃ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītiso-manassā udānaṃ udānesi. Idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāya-ttavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho. Ayaṃ pana nibbānadhammo katamapaccaye upalabbhatīti tesam bhikkhūnaṃ cetoparivitakkamaññāya te ca saññāpetukāmo “**atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ**”ti-ādīmāha, na ekantatova te paṭṭi-ggāhake katvāti veditabbaṃ. **Tadāyatanaṃ** taṃ kāraṇaṃ. **Dakāro** padasandhi-karo. Nibbānañhi (..0353) maggaphalaññādinam ārammaṇapaccayabhāvato

rūpādīni viya cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇapaccayabhūtānīti kāraṇaṭṭhena “āyatanan”ti vuccati. Ettāvatā ca bhagavā tesam bhikkhūnaṃ asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṃ pavedesi.

Tatrāyaṃ dhammanvayo- idha saṅkhatadhammānaṃ vijjamānattā asaṅkhatāyapi dhātuyā bhavitabbaṃ tappaṭipakkhattā sabhāvadhammānaṃ. Yathā hi dukkhe vijjamāne tappaṭipakkhabhūtaṃ sukhampi vijjatiyeva, tathā uṇhe vijjamāne sītampi vijjati, pāpadhammesu vijjamānesu kalyāṇadhammāpi vijjanti eva. Vuttañcetaṃ-

“Yathāpi dukkhe vijjante, sukhaṃ nāmapi vijjati;
evaṃ bhava vijjamāne, vibhavopi icchitabbako.

“Yathāpi uṇhe vijjante, aparaṃ vijjati sītalaṃ;
evaṃ tividhaggi vijjante, nibbānaṃ icchitabbakaṃ.

“Yathāpi pāpe vijjante, kalyāṇamapi vijjati;
evameva jāti vijjante, ajātimapi icchitabbakan”ti-ādi. (bu. vaṃ. 2.10-12)-

Apica nibbānassa paramatthato atthibhāvavicāraṇaṃ parato āvibhavissati.

Evaṃ bhagavā asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṃ sammukhena dassetvā idāni tabbidhuradhammāpohanamukhenassa sabhāvaṃ dassetuṃ, “**yattha neva pathavī na āpo**”ti-ādimāha. Tattha yasmā nibbānaṃ sabbasaṅkhāra-vidhurasabhāvaṃ yathā saṅkhatadhammesu katthaci natthi, tathā tatthapi sabbe saṅkhatadhammā. Na hi saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ samodhānaṃ sambhavati. Tatrāyaṃ atthavibhāvanā- yattha yasmiṃ nibbāne yassaṃ asaṅkhatadhātuyam neva kakkhaḷalakkhaṇā pathavīdhātu atthi, na paggharaṇalakkhaṇā āpo-dhātu, na uṇhalakkhaṇā tejodhātu, na vitthambhanalakkhaṇā vāyodhātu atthi. Iti catumahābhūtābhāvavacanena yathā sabbassapi upādārūpassa abhāvo vutto hoti tannissitattā. Evaṃ anavasesato kāmarūpabhavassa (..0354) tattha abhāvo vutto hoti tadāyattavuttibhāvato. Na hi mahābhūtanissayena vinā pañcavokārabhavo ekavokārabhavo vā sambhavatīti.

Idāni arūpasabhāvattepi nibbānassa arūpabhavapariyāpannānaṃ dhammānaṃ tattha abhāvaṃ dassetuṃ, “**na ākāsānañcāyatanam ...pe... na nevasaññānāsaññāyatanan**”ti vuttaṃ. Tattha **na ākāsānañcāyatananti** saddhiṃ ārammaṇena kusalavipākakiriyabhedo tividhopi ākāsānañcāyatanacittuppādo natthīti attho. Sesesupi eseva nayo. Yadaggena ca nibbāne kāmalokādīnaṃ abhāvo hoti, tadaggena tattha idhalokaparalokānampi abhāvoti āha- “**nāyaṃ loko na paraloko**”ti. Tassattho- yvāyaṃ “itthattaṃ diṭṭhadhammo idhaloko”ti ca laddhavohāro khandhādiloko, yo ca “tato aññathā paro abhisamparāyo”ti ca laddhavohāro khandhādiloko, tadubhayampi tattha natthīti. **Na ubho candimasūriyāti** yasmā rūpagate sati tamo nāma siyā, tamassa ca vidhamanattaṃ candimasūriyehi vattitabbaṃ. Sabbena sabbaṃ pana yattha rūpagatameva natthi, kuto tattha tamo. Tamassa vā vidhamanā candimasūriyā, tasmā candimā sūriyo cāti ubhopi tattha nibbāne natthīti attho. Iminā ālokasabhāvataṃyeva nibbānassa dasseti.

Ettāvatā ca anabhisametāvīnaṃ bhikkhūnaṃ anādimatisaṃsāre supinantepi ananubhūtapubbaṃ paramagambhīraṃ atiduddasaṃ saṅhasukhumaṃ atakkāva-

caraṃ accantasantaṃ paṇḍitavedaniyaṃ atipaṇītaṃ amataṃ nibbānaṃ vibhā-
vento paṭhamaṃ tāva “atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ”ti tassa atthibhāvā tesam
aññāṇādīni apanetvā “yattha neva pathavī ...pe... na ubho candimasūriyā”ti tada-
ññadhammāpohanamukhena taṃ vibhāveti dhammarājā. Tena pathavī-ādisabba-
saṅkhatadhammavidhurasabhāvā yā asaṅkhatā dhātu, taṃ nibbānanti dīpitaṃ
hoti. Tenevāha, “**tatrāpāhaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi**” ti.

Tattha **tatrā**ti tasmim. **Apisaddo** samuccaye. Ahaṃ, bhikkhave, yattha saṅkhāra-
pavatte kutoci kassaci āgatiṃ na vadāmi yathāpaccayaṃ tattha dhammamattassa
(..0355) uppajjanato. Evaṃ tasmimpi āyatane nibbāne kutoci āgatiṃ āgamaṃ
neva vadāmi āgantabbatṭhānatāya abhāvato. **Na gatinti** katthaci gamaṃ na
vadāmi gantabbatṭhānatāya abhāvato. Na hi tattha sattānaṃ ṭhapetvā ñāṇena āra-
mmaṇakaraṇaṃ āgatigatiyo sambhavanti, nāpi ṭhiticutūpapattiyo vadāmi. “Tadā-
pahan”tipi pāḷi. Tassattho- tampi āyatanaṃ gāmantarato gāmantaraṃ viya na āga-
ntabbatāya na āgati, na gantabbatāya na gati, pathavīpabbatādi viya apatiṭṭhāna-
tāya na ṭhiti, apaccayattā vā uppādābhāvo, tato amatasabhāvattā cavanābhāvo,
uppādanirodhābhāvato ceva tadubhayaparicchinnāya ṭhitiyā ca abhāvato na ṭhitiṃ
na cutiṃ na upapattiṃ vadāmi. Kevalaṃ pana taṃ arūpasabhāvattā apaccayattā
ca na katthaci patiṭṭhitanti **appatiṭṭhaṃ**. Tattha pavattābhāvato pavattappaṭi-
ppakkhato ca **appavattaṃ**. Arūpasabhāvattepi vedanādayo viya kassacipi ārama-
ṇassa anālambanato upatthambhanirapekkhato ca **anārammaṇameva** taṃ “āyata-
naṃ”ti vuttaṃ nibbānaṃ. Ayañca **evasaddo** appatiṭṭhameva appavattamevāti pada-
dvayenapi yojetabbo. **Esevanto dukkhassā**ti yadidaṃ “appatiṭṭhan”ti-ādihi vaca-
nehi vaṇṇitaṃ thomitaṃ yathāvuttalakkhaṇaṃ nibbānaṃ, eso eva sakalassa vaṭṭa-
dukkhassa anto pariyosānaṃ tadadhigame sati sabbadukkhābhāvato. Tasmā
“dukkhassa anto”ti ayameva tassa sabhāvoti dasseti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyanibbānapaṭisamyuttasuttavaṇṇanā

72. Dutiye **imaṃ udānanti** imaṃ nibbānassa pakatiyā gambhīrabhāvato dudda-
sabhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi. Tattha **duddasanti** sabhāvagambhīrattā atisu-
khumasaṅhasabhāvattā ca anupacitaññāsamabhārehi passituṃ na sakkāti
duddasaṃ. Vuttañhetam- “tañhi te, māgaṇḍiya, ariyaṃ paññācakkhu natthi, yena
tvaṃ ārogyaṃ jāneyyāsi, nibbānampi passeyyāsi”ti (ma. ni. 2.218). Aparampi
vuttaṃ- “idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho”ti-ādi
(mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337). **Anatanti** (..0356) rūpādi-ārammaṇesu, kāmā-
dīsu ca bhavesu namanato tanninnabhāvena pavattito sattānañca tattha nama-
nato taṇhā natā nāma, natthi ettha natāti anataṃ, nibbānanti attho. “Anantan”tipi
paṭhanti, niccasabhāvattā antavirahitaṃ, acavanadhammaṃ nirodhaṃ amatanti
attho. Keci pana “anantan”ti padassa “appamāṇan”ti atthaṃ vadanti. Ettha ca

“duddasan”ti iminā paññāya dubbalīkaraṇehi rāgādikilesehi cirakālabhāvitattā sattānaṃ apaccayabhāvanā na sukarāti nibbānassa kicchena adhigamanīyataṃ dasseti. **Na hi saccaṃ sudassananti** imināpi tamevatthaṃ pākaṃ karoti. Tattha **saccanti** nibbānaṃ. Tañhi kenaci pariyāyena asantasabhāvābhāvato ekanteneva santattā aviparītaṭṭhena saccaṃ. Na hi taṃ sudassanaṃ na sukkena passitabbaṃ, sucirampi kālaṃ puññañāṇasambhāre samānenthipi kasireneva samadhiganta-bbato. Tathā hi vuttaṃ bhagavatā- “kicchena me adhigatan”ti (mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337).

Paṭividdhā taṇhā jānato passato natthi kiñcananti tañca nirodhasaccaṃ sacchikiriyaṃ bhisaṃmayavasena abhisamentena visayato kiccato ca āramaṇato ca āramaṇappaṭivedhena asammoḥappaṭivedhena ca paṭividdhaṃ, yathāpariññābhisaṃmayavasena dukkhasaccaṃ, bhāvanābhisaṃmayavasena maggasaccañca asammoḥato paṭividdhaṃ hoti, evaṃ pahānābhisaṃmayavasena asammoḥato ca paṭividdhā taṇhā hoti. Evañca cattāri saccāni yathābhūtaṃ ariyamaggapaññāya jānato passato bhavādīsu natabhūtā taṇhā natthi, tadabhāve sabbassapi kilesavaṭṭassa abhāvo, tatova kammavipākavaṭṭānaṃ asambhavoyevāti evaṃ bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ anavasesavaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṃ amatamahānibbānassa ānubhāvaṃ pakāsesi. Sesāṃ vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

73. Tatiye **atha kho bhagavā etamatthaṃ veditvāti** tadā kira bhagavatā anekapariyāyena saṃsārassa ādīnaṃ pakāsetvā sandassanādivasena (..0357) nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya tesāṃ bhikkhūnaṃ etadahosi- “ayaṃ saṃsāro bhagavatā avijjādīhi kāraṇehi sahetuko pakāsito, nibbānassa pana tadupasaṃmassa na kiñci kāraṇaṃ vuttaṃ, tayidaṃ ahetaṃ, kathaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhati”ti. Atha bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ etaṃ yathāvuttaṃ parivittakasaṅkhātāṃ atthaṃ veditvā. **Imaṃ udānanti**

tesaṃ bhikkhūnaṃ vimatividhamanattañceva idha samaṇabrāhmaṇānaṃ “nibbānaṃ nibbānanti vācāvattumattameva, natthi hi paramatthato nibbānaṃ nāma anupalabbhamānasabhāvattā”ti lokāyatikādayo viya vippaṭipannānaṃ bahiddhā ca puthudiṭṭhigatikānaṃ micchāvādabhañjanatthañca imaṃ amatamahā-nibbānassa paramatthato atthibhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti** sabbānipi padāni aññamaññaveva-canāni. Atha vā vedanādayo viya hetupaccayasamavāyasaṅkhātāya kāraṇasāma-ggiyā na jātaṃ na nibbattanti **ajātaṃ**, kāraṇena vinā, sayameva vā na bhūtaṃ na pātubhūtaṃ na uppannanti **abhūtaṃ**, evaṃ ajātattā abhūtattā ca yena kenaci kāra-ṇena na katanti **akataṃ**, jātabhūtakatasabhāvo ca nāmarūpānaṃ saṅkhatadha-mmānaṃ hoti, na asaṅkhatasabhāvassa nibbānassāti dassanatthaṃ **asaṅkha-tanti** vuttaṃ. Paṭilomato vā samecca sambhūya paccayehi katanti saṅkhatam, tathā na saṅkhatam saṅkhatalakkhaṇarahitanti asaṅkhatanti. Evaṃ anekehi kāra-ṇehi nibbattitabhāve paṭisiddhe “siyā nu kho ekeneva kāraṇena katan”ti āsaṅkāya “na yena kenaci katan”ti dassanatthaṃ “akatan”ti vuttaṃ. Evaṃ apaccayampi samānaṃ “sayameva nu kho idaṃ bhūtaṃ pātubhūtan”ti āsaṅkāya tannivatta-natthaṃ “abhūtan”ti vuttaṃ. “Ayañcetassa asaṅkhatākātābhūtabhāvo sabbena sabbam ajātidhammattā”ti dassetuṃ “ajātan”ti vuttaṃ. Evametesam catunnampi padānaṃ sātthakabhāvaṃ veditvā “tayidaṃ nibbānaṃ atthi, bhikkhave”ti parama-tthato nibbānassa atthibhāvo pakāsitoti veditabbo. Ettha udānentena bhagavatā, “bhikkhave”ti ālapane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Iti satthā “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti vatvā tattha hetuṃ dassento “**no cetam, bhikkhave**”ti-ādimāha. Tassāyaṃ (..0358) saṅkhe-pattho- bhikkhave, yadi ajātādisabhāvā asaṅkhatā dhātu na abhavissa na siyā, idha loke jātādisabhāvassa rūpādikkhandhapañcakasaṅkhātassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ anavasesavūpasamo na paññāyeyya na upalabbheyya na sambha-veyya. Nibbānañhi āramaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhi-ādayo ariyama-ggadhammā anavasesakilese samucchindanti. Tenettha sabbassapi vaṭṭadu-kkhasa appavatti apagamo nissaraṇaṃ paññāyati.

Evaṃ byatirekavasena nibbānassa atthibhāvaṃ dassetvā idāni anvayavase-napi taṃ dassetuṃ, “**yasmā ca kho**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. Ettha ca yasmā “apaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā (dha. sa. dukamātikā 7, 8), atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī (udā. 71), idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo (mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337), asaṅkhatāñca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi asa-ṅkhatagāminiñca paṭipadan”ti-ādīhi (saṃ. ni. 4.366-367) anekehi suttapadehi, “atthi, bhikkhave, ajātan”ti imināpi ca suttena nibbānadhātuyā paramatthato sambhavo sabbalokaṃ anukampamānena sammāsambuddhena desito, tasmā yadipi tattha apaccakkhakarīnampi viññūnaṃ kaṅkhā vā vimati vā natthiyeva. Ye pana paraneyyabuddhino puggalā, tesaṃ vimativinodanatthaṃ ayamettha adhi-ppāyaniddhāraṇamukhena yuttivicāraṇā- yathā pariññeyyatāya sa-uttarānaṃ kāmānaṃ rūpādīnañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ

paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ sabbesampi saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkha-
bhūtena tabbidhurasabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ. Yañcetaṃ nissaraṇaṃ,
sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhīyyo saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāññaṃ
api anulomaññaṃ kilese samucchedavasena pajahituṃ na sakkoti. Tathā
sammutisaccārammaṇaṃ paṭhamajjhānādīsu ññaṃ vikkhambhanavaseneva
kilese pajahati, na samucchedavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa sammu-
tisaccārammaṇassa ca ññaṇassa kilesānaṃ samucchedappahāne asamatthabhā-
vato tesam samucchedappahānakarassa ariyamaggaññaṇassa tadubhayaviparīta-
sabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ (..0359), sā asaṅkhatā dhātu. Tathā “atthi,
bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan” ti idaṃ nibbānapadassa parama-
tthato atthibhāvajotakaṃ vacanaṃ aviparītathaṃ bhagavatā bhāsītattā. Yañhi
bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītathaṃ paramatthaṃ yathā taṃ “sabbe
saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā” ti (a. ni. 3.137;
mahāni. 27), tathā nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavisayo
upacāramattavuttisabbhāvato seyyathāpi sīhasaddo. Atha vā attheva parama-
tthato asaṅkhatā dhātu, itaratabbiparītavinimuttasabhāvattā seyyathāpi pathavī-
dhātu vedanāti. Evamādīhi nayehi yuttitopi asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato
atthibhāvo veditabbo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

74. Catutthe **atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā** ti tadā kira bhagavatā aneka-
pariyāyena sandassanādivasena nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya
katāya tesam bhikkhūnaṃ etadahosi- “ayaṃ tāva bhagavatā amata mahānibbāna-
dhātuyā anekākāravokāraṃ ānisaṃsaṃ dassentena anaññasādhāraṇo ānubhāvo
pakāsito, adhigamūpāyo panassā na bhāsito, kathaṃ nu kho paṭipajjantehi
amhehi ayaṃ adhigantabbā” ti. Atha bhagavā tesam bhikkhūnaṃ etaṃ yathāvutta-
parivitakkasaṅkhātamaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** taṇhāvasena
katthaci anissitassa passaddhakāyacittassa vīthipaṭipannavipassanassa ariyama-
ggena anavasesato taṇhāpahānena nibbānādhigamavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ
udānesi.

Tattha **nissitassa calitanti** rūpādīsaṅkhāre taṇhādiṭṭhīhi nissitassa calitaṃ “etaṃ
mama, eso me attā” ti taṇhādiṭṭhivipphanditaṃ hoti. Appahīnataṇhādiṭṭhikassa hi
puggalassa sukhādīsu uppannesu tāni abhibhuyya viharituṃ asakkontassa
“mama vedanā, ahaṃ vediyāmī” ti-ādinā taṇhādiṭṭhigāhavasena kusalappavattito
cittasantānassa calanaṃ kampanaṃ, avakkhalitaṃ vā (..0360) hotīti attho. **Anissi-
tassa calitaṃ natthīti** yo pana visuddhipaṭipadaṃ paṭipajjanto samathavipassa-
nāhi taṇhādiṭṭhiyo vikkhambhetvā aniccādivasena saṅkhāre sammāsanto viharati,
tassa taṃ anissitassa yathāvuttaṃ calitaṃ avakkhalitaṃ, vipphanditaṃ vā natthi

kāraṇassa suvikkhambhitattā.

Calite asatīti yathāvutte calite asati yathā taṇhādiṭṭhigāhā nappavattanti, tathā vīthipaṭipannāya vipassanāya taṃ ussukkantassa. **Passaddhīti** vipassanācittasahajātānaṃ kāyacittānaṃ sārambhakarakilesavūpasaminī duvidhāpi passaddhi hoti. **Passaddhiyā sati nati na hotīti** pubbenāparaṃ visesayuttāya passaddhiyā sati anavajjasukhādhiṭṭhānaṃ samādhim vaḍḍhetvā taṃ paññāya samavāyakaraṇena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ yojetvā maggaparamparāya kilese khepentassa kāmabhavādīsu namanato “nati”ti laddhanāmā taṇhā arahattamaggakkhaṇe anavasesato na hoti, anuppattidhammataṃ āpāditattā na uppajjatīti attho.

Natiyā asatīti arahattamaggena taṇhāya suppahīnattā bhavādi-atthāya ālayanikanti pariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotīti** paṭisandhivasena idha āgati āgamaṇaṃ cutivasena gati ito paralokagamaṇaṃ peccabhāvo na hoti na pavattati. **Āgatigatiyā asatīti** vuttanayena āgatiyā ca gatiyā ca asati. **Cutūpapāto na hotīti** aparāparaṃ cavanupapajjanaṃ na hoti na pavattati. Asati hi kilesavaṭṭe kammavaṭṭaṃ pacchinnameva, pacchinne ca tasmim kuto vipākavaṭṭassa sambhavo. Tenāha- “**cutūpapāte asati nevidha na huran**” ti-ādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā bāhiyasutte vitthārato vuttameva. Tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo.

Iti bhagavā idhāpi tesaṃ bhikkhūnaṃ anavasesato vaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṃ amatamahānibbānaṃ ānubhāvaṃ sammāpaṭipattiyā pakāseti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cundasuttavaṇṇanā

75. Pañcame (..0361) **mallesūti** evaṃnāmake janapade. **Mahatā bhikkhusaṅghenāti** guṇamahattasaṅkhyāmahattehi mahatā. So hi bhikkhusaṅgho sīlādiguṇavisesayogenapi mahā tattha sabbapacchimakassa sotāpannabhāvato, saṅkhyāmahattenapi mahā aparicchinnagaṇanattā. Āyusaṅkhārossajjanato paṭṭhāya hi āgatāgatā bhikkhū na pakkamiṃsu. **Cundassāti** evaṃnāmakassa. **Kammāraputtassāti** suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano ambavane satthuvasanānucchavikaṃ gandhakuṭim, bhikkhusaṅghassa ca rattiṭṭhānadivāṭṭhāna-upaṭṭhānasālākuṭimaṇḍapacaṅkamanādike ca sampādetvā pākāraparikkhittaṃ dvārakoṭṭhakayuttaṃ vihāraṃ katvā buddhappamukhassa saṅghassa niyyādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “**tatra sudaṃ bhagavā pāvāyaṃ viharati cundassa kammāraputtassa ambavane**” ti.

Paṭiyādāpetvāti sampādetvā. “**Sūkaramaddavanti** sūkarassa mudusiniddhaṃ pavattamaṃsan” ti mahā-aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Keci pana “sūkaramaddavanti na sūkaramaṃsaṃ, sūkarehi madditavaṃsakalīro” ti vadanti. Aññe “sūkarehi madditappadese jātaṃ ahichattakan” ti. Apare pana “sūkaramaddavaṃ nāma ekaṃ rasāyanan” ti bhaṇiṃsu. Tañhi cundo kammāraputto “ajja bhagavā parinibbāyissatī” ti

sutvā “appeva nāma naṃ paribhuñjitvā cirataraṃ tiṭṭheyyā” ti satthu cirajīvitukamyatāya adāsīti vadanti.

Tena maṃ parivisāti tena mamaṃ bhojehi. Kasmā bhagavā evamāha? Parānuddayatāya. Tañca kāraṇaṃ pāḷiyaṃ vuttameva. Tena abhihaṭabhikkhāya paresaṃ aparibhogārahato ca tathā vattuṃ vaṭṭatīti dassitaṃ hoti. Tasmim kira sūkaramaddave dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu devatā ojaṃ pakkhipiṃsu. Tasmā taṃ añño koci sammā jīrāpetuṃ na sakkoti, tamatthaṃ pakāseto satthā parūpavādamocanattaṃ “**nāhaṃ taṃ, cunda, passāmi**” ti-ādinā sihanādaṃ nadi. Ye hi pare upavadeyyuṃ “attanā paribhuttāvasesaṃ neva bhikkhūnaṃ, na aññesaṃ manussānaṃ adāsī, āvāṭe nikhaṇāpetvā vināsesī” ti, “tesaṃ vacanokāso mā hotū” ti parūpavādamocanattaṃ sihanādaṃ nadi.

Tattha (..0362) **sadevake**ti-ādīsu saha devehīti **sadevako**, saha mārenāti **samārako**, saha brahmunāti **sabrahmako**, saha samaṇabrāhmaṇehīti **sassamaṇabrāhmaṇī**, pajātattā **pajā**, saha devamanussehīti **sadevamanussā**. Tasmim sadevake loke ...pe... sadevamanussāya. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanaṃ paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tīhi padehi okāsalokavasena, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo. Aparonayo- sadevakavacanena arūpāvacaraloko gahito, samārakavacanena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakavacanena rūpī brahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇavacanena catuparisavasena sammutidevehi saha manussaloko, avasesasattaloko vā gahitoti veditabbo.

Bhuttāvissāti bhuttavato. **Kharoti** pharuso. **Ābādhoti** visabhāgarogo. **Pabāḷhāti** balavatiyo. **Māraṇantikāti** maraṇantā maraṇasamīpapāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhvāsesī**ti satim upaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā adhvāsesi. **Avihaññamānoti** vedanānuvattanavasena asallakkhitadhammo viya aparāparaṃ parivattanaṃ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamāno viya adhvāsesi. Bhagavato hi veḷuvagāmakeyeva tā vedanā uppannā, samāpattibalena pana vikkhambhitā yāva parinibbānadivasā na uppajjiṃsu divase divase samāpattīhi paṭipañāmanato. Taṃ divasaṃ pana parinibbāyitukāmo “koṭisahassahatthīnaṃ balaṃ dhārentānaṃ vajirasaṅghātasamānakāyānaṃ aparimitakālaṃ upacitapuññasambhārānampi bhava sati evarūpā vedanā pavattanti, kimaṅgaṃ pana aññesaṃ” ti sattānaṃ saṃvegajananattaṃ samāpattiṃ na samāpajji, tena vedanā kharā vattiṃsu. **Āyā-māti** ehi yāma.

gāthā. Tattha bhuttassa ca sūkaramaddavenāti bhuttassa udapādi, na pana **Cundassa bhattaṃ bhuñjitvāti**-ādikā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā gāthā. Tattha **bhuttassa ca sūkaramaddavenāti** bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa uppajjissā, atikharo abhavissā, siniddhabhojanam (..0363) pana bhuttattā tanukā vedanā ahoṣi, teneva padasā gantum asakkhi. Etena yvāyaṃ “yassa taṃ paribhuttaṃ sammā pariṇāmaṃ gaccheyya aññatra tathāgatassā”ti sīhanādo nadito, tassa sātthakatā dassitā. Buddhānañhi aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yasmā taṃ paribhuttaṃ bhagavato na kiñci vikāraṃ uppādesi, kammena pana laddhokāsenā uppādiyamānaṃ vikāraṃ appamattāyā upasamento sarīre balaṃ uppādesi, yena yathā vakkhamānaṃ tividhaṃ payojanaṃ sampādesi, tasmā sammadeva taṃ pariṇāmaṃ gataṃ, māraṇanti-kattā pana vedanānaṃ aviññātaṃ apākaṭaṃ ahoṣīti. **Viriccamānoti** abhiṇhaṃ pavattalohitavirecanova samāno. **Avocāti** attanā icchitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha.

Kasmā pana bhagavā evaṃ roge uppanne kusināraṃ agamāsi, kiṃ aññattha na sakkā parinibbāyitunti? Parinibbāyituṃ nāma na katthaci na sakkā, evaṃ pana cintesi- mayi kusināraṃ gate mahāsudassanasuttadesanāya (dī. ni. 2.241) aṭṭhupatti bhavissati, tāya yā devaloke anubhavitabbasadisā sampatti manussaloke mayā anubhūtā, taṃ dvīhi bhāṇavārehi paṭimaṇḍetvā desessāmi, taṃ sutvā bahū janā kusalaṃ kattabbaṃ maññissanti. Subhaddopi kattha maṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchitvā vissajjanapariyosāne saraṇesu patiṭṭhāya pabbajitvā laddhūpasampado kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā mayi dharanteyeva arahattaṃ patvā pacchimasāvako nāma bhavissati. Aññattha mayi parinibbute dhātunimittaṃ mahākalaho bhavissati, lohitaṃ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṃ pana parinibbute doṇa-brāhmaṇo taṃ vivādaṃ vūpasametvā dhātuyo vibhajitvā dassatīti imāni tīṇi kāraṇāni passanto bhagavā mahatā ussāhena kusināraṃ agamāsi.

Īnghāti codanatthe nipāto. **Kilantosmīti** parissanto asmi. Tena yathāvuttavedanānaṃ balavabhāvaṃ eva dasseti. Bhagavā hi attano ānubhāvena tadā padasā agamāsi, aññesaṃ pana yathā paduddhārampi kātuṃ na sakkā, tathā vedanā tikhiṇā kharā kaṭukā vattiṃsu. Tenevāha “**nisīdissāmi**”ti.

Idānīti adhunā. **Lulitanti** madditaṃ viya ākulaṃ. **Āvilanti** ālulaṃ. **Acchodakāti** tanupasannasalilā. **Sātodakāti** madhuratoyā. **Sītodakāti** (..0364) sītalajalā. **Setodakāti** nikkaddamā. Udakañhi sabhāvato setavaṇṇaṃ, bhūmivasena kaddamāvīlātāya ca aññādisaṃ hoti, kakudhāpi nadī vimalavālikā samokiṇṇā setavaṇṇā sandati. Tena vuttaṃ “setodakā”ti. **Supatitthāti** sundaratitthā. **Ramaṇiyāti** manoharabhūmibhāgatāya ramitabbā yathāvutta-udakasampattiyā ca manoramā.

Kilantosmi cundaka, nipajjissāmīti tathāgatassa hi-

“Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;

gandhamaṅgalaHEMAṆCA, uposathachaddantime dasā”ti.-

Evaṃ vuttesu dasasu hatthikulesu kāḷāvakasaṅkhātānaṃ yaṃ dasannaṃ pakati-hatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassāti evaṃ dasaguṇitāya gaṇanāya paka-

tihatthīnaṃ koṭisahassabalappamāṇaṃ sarīrabalaṃ. Taṃ sabbampi tasmim divase pacchābhattato paṭṭhāya caṅgavāre pakkhitta-udakaṃ viya parikkhayaṃ gataṃ. Pāvāya tigāvute kusinārā. Etasmim antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahantaṃ ussāhaṃ katvā āgacchanto sūriyatthaṅgamanavelāya bhagavā kusi-
nāraṃ pāpuṇīti evaṃ “rogo nāma sabbaṃ ārogyaṃ maddanto āgacchatī”ti ima-
matthaṃ dassento sadevakassa lokassa saṃvegakaraṃ vācaṃ bhāsanto “kila-
ntosmi, cundaka, nipajjissāmi”ti āha.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā tathāgataseyyā sīhaseyyāti
catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī vāmena passena
seyyaṃ kappenti”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ kāmabhogīseyyā. “Yebhuyyena, bhikkhave,
petā uttānā senti”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ petaseyyā. Catutthajjhānaṃ tathāgata-
seyyā. “Sīho, bhikkhave, migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti”ti (a. ni. 4.
246) ayaṃ sīhaseyyā. Ayañhi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma. Tena
vuttaṃ- **“dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi”**ti. **Pāde pādanti** dakkhiṇa-
pāde vāmapādaṃ. **Accādhāyāti** ati-ādhāya, gopphakaṃ atikkamma ṭhapetvā.
Gopphakena hi gopphake, jāṇunā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā
uppajjanti (..0365), seyyā phāsukā na hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ ati-
kkamma ṭhapite vedanā nuppajjanti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṃ nipajji.

Gantvāna buddhoti imā gāthā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā. Tattha
nadikanti nadiṃ. **Appaṭimodha loketi** appaṭimo idha imasmim sadevake loke
Nhatvā ca pivivā cudatārīti gattānaṃ sītikaraṇavasena nhatvā ca pānīyaṃ pivivā
ca nadito uttari. Tadā kira bhagavati nhāyante antonadiyaṃ macchakacchapā,
udakaṃ, ubhosu tīresu vanasaṅḍo, sabbo ca so bhūmibhāgoti sabbaṃ suvaṇṇa-
vaṇṇameva ahosi. **Purakkhatoti** guṇavisitṭhasattuttamagarubhāvato sadevakena
lokena pūjāsammānavasena purakkhato. **Bhikkhugaṇassa majjheti** bhikkhusa-
ṅghassa majjhe. Tadā bhikkhū bhagavato vedanānaṃ adhimattabhāvaṃ viditvā
āsannā hutvā samantato parivāretvāva gacchanti. **Satthāti** diṭṭhadhammikasaṃpa-
rāyikaparamatthehi sattānaṃ anusāsanato satthā. **Pavattā bhagavā idha**
dhammeti bhāgyavantatādīhi bhagavā idha silādisāsanadhamme pavattā,
dhamme vā caturāsītidhammakhandhasahassāni pavattā pavattetā. **Ambava-**
nanti tassā eva nadiyā tīre ambavanaṃ. **Āmantayi cundakanti** tasmim kira khaṇe
āyasmā ānando udakasāṭikaṃ pīlento ohīyi, cundakatthero samīpe ahosi. Tasmā
taṃ bhagavā āmantayi. **Pamukhe nisīdīti** vattasīsena satthu purato nisīdi “kiṃ nu
kho satthā āṇāpetī”ti. Ettāvatā dhammabhaṅḍāgāriko anuppatto. Evaṃ anu-
ppattaṃ atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi.

Upadaheyyāti uppādeyya, vippaṭisārassa uppādako koci puriso siyā api
bhaveyya. **Alābhāti** ye aññesaṃ dānaṃ dadantānaṃ dānānisamsasaṅkhātā
lābhā honti, te alābhā. **Dulladdhanti** puññavisesena laddhampi manussattaṃ
dulladdhaṃ. **Yassa teti** yassa tava. Uttaṅḍulaṃ vā atikilinnaṃ vā ko taṃ jānāti,
kīdisampi pacchimaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tathāgato parinibbuto, addhā tena
yaṃ vā taṃ vā dinnaṃ bhavissatīti. **Lābhāti** diṭṭhadhammikasaṃparāyikā dānāni-
samsasaṅkhātā lābhā. **Suladdhanti** tuyhaṃ manussattaṃ suladdhaṃ. **Sammu-**

khāti sammukhato, na anussavena na paramparāyāti attho. **Metanti** me etaṃ mayā etaṃ. **Dvemeti** dve ime. **Samasamaphalāti** sabbākārena samānaphalā.

Nanu (..0366) ca yaṃ sujātāya dinnam piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tathāgato abhisambuddho, taṃ kilesānaṃ appahīnakāle dānaṃ, idaṃ pana cundassa dānaṃ khīṇāsavakāle, kasmā etāni samaphalānīti? Parinibbānasamatāya samāpattisamatāya anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi sujātāya dinnam piṇḍapātaṃ bhuñjitvā sa-upādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, cundena dinnam bhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṃ **parinibbānasamatāyapi** samaphalāni. Abhisambujjhanadivase ca aggamaggassa hetubhūtā catuvīsatiakoṭṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajji. Evaṃ **samāpattisamatāyapi** samaphalāni. Vuttañhetam bhagavatā-

“Yassa cetam piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaram appamaṇam cetosamādhim upasampajja viharati, appamaṇo tassa puññābhisando kusalābhisando”-ti-ādi.-

Sujātā ca aparabhāge assosi “na kira sā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaram sammāsambodhim abhisambuddho, sattasattāham kirassa tena yāpanā aho”ti. Tassā idaṃ sutvā “lābhā vata me”ti anussarantiyā balavapītisomanassaṃ udapādi. Cundassapi aparabhāge “avasānapīṇḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsam kira mayā gahitam, mayham kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā sathā attanā cirakālābhipatthitāya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto”ti sutvā “lābhā vata me”ti anussarato balavapītisomanassaṃ udapādi. Evaṃ **anussaraṇasamatāyapi** samaphalāni dvepi piṇḍapātadānānīti veditabbāni.

Āyusaṃvattanikanti dīghāyukasamvattanikaṃ. **Upacitanti** pasutam uppāditaṃ. **Yasasaṃvattanikanti** parivārasamvattanikaṃ. **Ādhipeyyasamvattanikanti** seṭṭhabhāvasamvattanikaṃ.

Etamattham viditvāti etaṃ dānassa mahapphalatañceva silādiguṇehi attano ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ anupādāparinibbānañcāti tividhampi attham sabbākārato viditvā tadatthadīpanam **imam udānam udānesi**.

Tattha (..0367) **dadato puññam pavaḍḍhatīti** dānaṃ dentassa cittasampattiyā ca dakkhiṇeyyasampattiyā ca dānamayaṃ puññam upaciyati, mahapphalatañca mahānisamsatarañca hotīti attho. Atha vā **dadato puññam pavaḍḍhatīti** deyyadhammaṃ pariccajanto pariccāgacetanāya bahulikatāya anukkamena sabbattha anāpattibahulo suvisuddhasīlam rakkhitvā samathavipassanañca bhāvetum sakkotīti tassa dānādivasena tividhampi puññam abhivaḍḍhatīti evamettha attho veditabbo. **Samyamato**ti silasamyamena samyamantassa, samvare ṭhitassāti attho. **Veram na cīyatīti** pañcavidhaveram na pavaḍḍhati, adosapadhānattā vā adhisīlassa kāyavācācittehi sayamanto suvisuddhasīlo khantibahulātāya kenaci veram na karoti, kuto tassa upacayo. Tasmā tassa samyamato samyamantassa, samyamahetu vā veram na cīyati. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** kusalo pana ñāṇasampanno suvisuddhasīle patiṭṭhito aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu attano anurūpaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā upacārappanābhedaṃ jhānaṃ sampādentopāpakaṃ lāmakam kāmacchandādi-akusalam vikkhambhanavasena jahāti pari-

ccajati. So tameva jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāresu khayavayaṃ paṭṭhapetvā vipassanāya kammaṃ karonto vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggena anava-sesaṃ pāpakaṃ lāmaṃ akusalaṃ samucchadavasena jahāti. **Rāgadosamoha-kkhaṃ sa nibbutoti** so evaṃ pāpakaṃ pajahitvā rāgādīnaṃ khayā anavasesakile-sanibbānena, tato paraṃ khandhanibbānena ca nibbuto hotīti evaṃ bhagavā cundassa ca dakkhiṇasampattiṃ, attano ca dakkhiṇeyyasampattiṃ nissāya pīti-gavissatṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāṭaligāmiyasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **magadhesūti** magadharatṭhe. **Mahatāti** idhāpi guṇamahattenapi aparicchinnasaṅkhyattā gaṇanamahattenapi mahatā bhikkhusaṅghena. **Pāṭaligā-moti** evaṃnāmaṃ magadharatṭhe eko gāmo. Tassa kira gāmassa māpanadivase gāmaggaṇatṭhāne dve tayo pāṭalaṅkurā pathavito ubbhijjivā (..0368) nikkhamiṃsu. Tena taṃ “pāṭaligāmo” tveva vohariṃsu. **Tadavasarīti** taṃ pāṭaligāmaṃ avasari anupāpuṇi. Kadā pana bhagavā pāṭaligāmaṃ anupāpuṇi? Heṭṭhā vuttana-yena sāvattiyā dhammasenāpatino cetiyāṃ kārāpetvā tato nikkhamitvā rājagahe vasanto tattha āyasmato mahāmoggallānassa ca cetiyāṃ kārāpetvā tato nikkhamitvā ambalaṭṭhikāyaṃ vasitvā aturita-cārikāvasena janapadacārikaṃ caranto tattha tattha ekarattivāsenā vasitvā lokaṃ anuggaṇhanto anukkamena pāṭaligāmaṃ anupāpuṇi.

Pāṭaligāmiyāti pāṭaligāmaṃ upāsakā. Te kira bhagavato paṭhamadassanena keci saraṇesu, keci sīlesu, keci saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhitā. Tena vuttaṃ “**upāsakā**” ti.

Yena bhagavā tenupasaṅkamimsūti pāṭaligāme kira ajātasattuno licchavirājū-
nañca manussā kālena kālaṃ gantvā gehasāMike gehato nīharitvā māsampi
aḍḍhamāsampi vasanti. Tena pāṭaligāmavāsino manussā nīcupaddutā “etesa-
ñceva āgatakāle vasanaṭṭhānaṃ bhavissati”ti ekapasse issarānaṃ bhaṇḍappaṭi-
sāmanaṭṭhānaṃ, ekapasse vasanaṭṭhānaṃ, ekapasse āgantukānaṃ addhikama-
nussānaṃ, ekapasse daliddānaṃ kapaṇamanussānaṃ, ekapasse gilānānaṃ
vasanaṭṭhānaṃ bhavissatīti sabbesaṃ aññamaññaṃ aghaṭṭetvā vasanappaho-
nakaṃ nagaramajjhe mahāsālaṃ kāresuṃ, tassā nāmaṃ **āvasathāgāranti**. Taṃ
divasañca niṭṭhānaṃ agamāsi. Te tatha gantvā hatthakammasudhākammacittaka-
mmādivasena supariniṭṭhitaṃ susajjitaṃ devavimānasadiṣaṃ taṃ dvārakoṭṭha-
kato paṭṭhāya oloketvā “idaṃ āvasathāgāraṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ,
kena nu kho paṭhamaṃ paribhuttaṃ amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā”-
ti cintesuṃ, tasmīmyeva ca khaṇe “bhagavā taṃ gāmaṃ anuppatto”ti assosuṃ.
Tena te uppannapītisomanassā “amhehi bhagavā gantvāpi ānetabbo siyā, so
pana sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, ajja mayaṃ bhagavantaṃ
idha vasāpetvā paṭhamaṃ paribhuñjāpessāma tathā bhikkhusaṅghaṃ, bhikkhu-
saṅghe āgate tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissati, sathāraṃ
maṅgalaṃ vadāpessāma, dhammaṃ kathāpessāma. Iti tīhi ratanehi paribhutte
pacchā amhākañca paresañca paribhogo bhavissati, evaṃ no dīgharattaṃ (..0369)
hitāya sukhāya bhavissati”ti sannīṭṭhānaṃ katvā etadatthameva bhagavantaṃ
upasaṅkamimsu. Tasmā evamaṃhaṃsu- **“adhivāsetu no, bhante bhagavā, āvasa-
thāgāraṃ”** ti.

Yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamimsūti kiñcāpi taṃ taṃ divasameva parini-
ṭṭhitattā devavimānaṃ viya susajjitaṃ supaṭijaggitaṃ, buddhārahaṃ pana katvā
na paññattaṃ, “buddhā nāma araññajjhāsaya āraññārāmā, antogāme vaseyyuṃ
vā no vā, tasmā bhagavato ruciṃ jānitvāva paññāpessāmā”ti cintetvā te bhaga-
vantaṃ upasaṅkamimsu, idāni bhagavato ruciṃ jānitvā tathā paññāpetukāmā
yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamimsu. **Sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santha-
ritvā**ti yathā sabbameva santhataṃ hoti, evaṃ taṃ santharivā sabbapaṭhamaṃ
tāva “gomayaṃ nāma sabbamaṅgalesu vattati”ti sudhāparikammakataṃ
bhūmiṃ allagomayena opuñjāpetvā parisukkhabhāvaṃ ṇatvā yathā akkanta-
ṭṭhāne padaṃ na paññāyati, evaṃ catujjātiyagandhehi limpetvā upari nānāvaṇṇa-
kaṭasārake santharivā tesāṃ upari mahāpiṭṭhikakojavādiṃ katvā hatthatharaṇā-
dīhi nānāvaṇṇehi attharaṇehi santharitabbayuttakaṃ sabbokāsaṃ santharāpesuṃ.
Tena vuttaṃ- “sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharivā”ti.

Āsanānañhi majjhaṭṭhāne tāva maṅgalathambhaṃ nissāya mahārahaṃ buddhā-
sanaṃ paññāpetvā tatha yaṃ yaṃ mudukañca manoramañca paccattharaṇaṃ,
taṃ taṃ paccattharivā ubhatolohitakaṃ manuññadassanaṃ upadhānaṃ upada-
hitvā upari suvaṇṇarajatatārakāvīcittaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhadāmapuppha-
dāmādīhi alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭṭhāne pupphajālaṃ kāretvā tiṃsaha-
tthamattaṭṭhānaṃ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusa-
ṅghassa pallaṅka-apassayamañcapīṭhādīni paññāpetvā upari setapaccatthara-

nehi paccattharāpetvā sālāya pācīnapassam attano nisajjāyoggaṃ kāresuṃ. Tam sandhāya vuttam **“āsanāni paññāpetvā”** ti.

Udakamaṇikanti mahākucchikaṃ udakacāṭiṃ. Evaṃ bhagavā bhikkhusaṅgho ca yathāruciyaṃ hatthapāde dhovissanti, mukhaṃ vikkhālessanti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūretvā vāsathāya nānāpupphāni ceva udakavāsacuṇṇāni ca pakkipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhapesuṃ. Tena vuttam **“udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā”** ti.

Telappadīpaṃ (..0370) **āropetvā**ti rajatasuvaṇṇādimaṇḍadīpikāsu yodhakarūpavilāsakhacitarūpakādīnaṃ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimaṇḍakapallikāsu telappadīpaṃ jālayitvā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamimsū**ti ettha pana te pāṭaligāmiyā upāsakā na kevalaṃ āvasathāgārameva, atha kho sakalasmimpi gāme vīthiyo sajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalagāmaṃ dīpamālāhi vippakiṇṇatārakaṃ viya katvā **“khīrapake dārake khīraṃ pāyetha, daharakumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ satthā antogāme vasissati, buddhā nāma appasaddakāmā honti”** ti bheriṃ carāpetvā sayam daṇḍadīpikā ādāya yena bhagavā tenupasaṅkamimsu.

Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamīti **“yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññati”** ti evaṃ kira tehi kāle ārocite bhagavā lākhārasena tintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṃ rattadupaṭṭaṃ kattariyā padumaṃ kantento viya, saṃvidhāya timaṇḍalaṃ paṭicchādentento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṃ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṃ pariyanandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṃ khipamāno viya, mahati suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṃ paṭimuñcanto viya, gacchantaṃ puṇṇacandaṃ rattavalāhakena paṭicchādentento viya, kañcanagirimaṭṭhake supakkalākhārasaṃ parisiñcanto viya, cittakūṭapabbatamatthakaṃ vijjulatājālena parikkhipanto viya, sakalacakkavāḷasineruyugandharamahāpathaviṃ cāletvā gahitanigrodhapallavasamānavāṇṇaṃ surattavarapaṃsukūlaṃ pārupitvā vanagahanato nikkhantakesarasīho viya, samantato udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya, bālasūriyo viya ca attanā nisinnacārumaṇḍapato nikkhami.

Athassa kāyato meghamukhato vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiṅjarapattapupphaphalasākhāviṭape viya samantato rukkhe kariṃsu. Tāvadeva attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṅgho bhagavantaṃ parivāresi. Te ca naṃ parivāretvā ṭhitā bhikkhū (..0371) evarūpā ahesuṃ appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino silasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāḍadassanasampannā. Tehi parivuto bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, nakkhattaparivārito viya puṇṇacando, rattapadumavanasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikaparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Mahākassapappamukhā pana mahātherā meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā maṇivammavammitā viya mahānāgā parivārayiṃsu

vantarāgā bhinnakilesā vijaṭṭajajā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti bhagavā sayam vitarāgo vitarāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohēhi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkilesō nikkilesehi, sayam buddho anubuddhehi parivārito pattaparivāritam viya kesaram, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahasaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahasaparivārito viya dhataratṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārito viya puṇṇacando, anupamena buddhavesena aparimāṇena buddhaviḷāsena pāṭaligāminam maggam paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asīti-hatthaṭṭhānam aggahesum, tathā pacchimakāyato dakkhiṇapassato vāmapassato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asīti-hatthaṭṭhānam aggahesum, uparikesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭhehi moragīvarājavaṇṇā asitā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā gaganatale asīti-hatthaṭṭhānam aggahesum, heṭṭhāpādālehi pavāḷavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā ghanapathaviyam asīti-hatthaṭṭhānam aggahesum, dantato akkhīnam setaṭṭhānato, nakhānam maṃsavimuttaṭṭhānato odātā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asīti-hatthaṭṭhānam aggahesum, rattapītavavaṇṇānam sambhinnaṭṭhānato mañjetṭhavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā asīti-hatthaṭṭhānam aggahesum, sabbatthakameva pabhassarā rasmiyo uṭṭhahiṃsu. Evaṃ samantā asīti-hatthaṭṭhānam chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphanda-mānā vidhāvamānā kaṅcanadaṇḍadīpikādīhi niccharitvā ākāsam pakkhandamānā mahāpadīpajālā viya, cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjulatā (..0372) viya ca disodisam pakkhandiṃsu. Yāhi sabbe disābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriya-mānā viya, suvaṇṇaghaṭato suvaṇṇarasadhārāhi āsiñciya-mānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya, verambhavātena samuddhatakiṃsuka-kaṇikāra-koviḷārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya, cīnapiṭṭhacuṇṇasamparirañjitā viya ca virocīṃsu.

Bhagavatopi asīti-anubyañjanabyāmapabhāparikkhepasamujjalam dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇappaṭimaṇḍitam sarīram abbhamaḥikādi-upakkilesavimuttam samujjalantatāra-kāvabhāsitam viya, gaganatalam vikasitam viya padumavanam, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānam dvattiṃsasūriyānam dvattiṃsacandimānam dvattiṃsacakkavattīnam dvattiṃsadevarājānam dvattiṃsamahābrahmānam siriyā sirim abhibhavamānam viya virocittha, yathā tam dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhīti samma-deva paripūritāhi samatiṃsapāramitāhi alaṅkatam kappasatasahasādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnena dānena rakkhitena sīlena katena kalyāṇakammena ekasmiṃ attabhāve samosarivā vipākam dātuṃ okāsam alabhamānena sambādhappattam viya nibbattitam nāvāsahasabhaṇḍam ekam nāvam āropanakālo viya, sakaṭasahasabhaṇḍam ekam sakaṭam āropanakālo viya, pañcavīsatiyā gaṅgānam sambhinna-mukhadvāre ekato rāsibhūtakālo viya ahosi.

Imāya buddhasiriyā obhāsamānassapi bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikā-sahasāni ukkhiṃsu. Tathā pacchato vāmapasse dakkhiṇapasse jātikusumaca-

mpakavanamālikārattuppalanīluppalabakulasinduvārādipupphāni ceva nīlapītādi-
vaṇṇasugandhacuṇṇāni ca cātuddīpikamahāmeghavissatṭhā salilavuṭṭhiyo viya
vippakiriṃsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ca buddhadhammasaṅghaguṇāsaṃ-
yuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayamānā mukhasambhāsā viya ahesuṃ. Deva-
supaṇṇanāgayakkhagandhabbamanussānaṃ akkhīni amatapānaṃ viya labhiṃsu.
Imasmim̐ pana ṭhāne ṭhatvā padasahasseehi gamanavaṇṇanaṃ vattuṃ vaṭṭati.
Tatriyaṃ mukhamattaṃ-

“Evaṃ (..0373) sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ;
aheṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

“Dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ, uddharanto narāsabho;
gacchanto sirisampanno, sobhate dvipaduttamo.

“Gacchato buddhaseṭṭhassa, heṭṭhā pādatalaṃ mudu;
samaṃ samphusate bhūmim̐, rajasānupalimpati.

“Ninnaṃ ṭhānaṃ unnamati, gacchante lokanāyake;
unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

“Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā;
sabbe maggā vivajjanti, gacchante lokanāyake.

“Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṃ;
aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

“Nātisīghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo muni;
na cāpi saṇikaṃ yāti, gacchamāno samāhito.

“Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, disañca vidisaṃ tathā;
na pekkhamāno so yāti, yugamattaṃvapekkhati.

“Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate jino;
cāruṃ gacchati lokaggo, hāsayaṃto sadevake.

“Usabharājāva sobhanto, cārucārīva kesarī;
tosayaṃto bahū satte, gāmaṃ seṭṭho upāgamī” ti.-

Vaṇṇakālo nāma kiresa. Evaṃvidhesu kālesu bhagavato sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṃ, cuṇṇiyapadehi gāthābandhehi yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. “Dukkathitan”ti vā “atitthena pakkhando”ti vā na vattabbo. Aparimāṇavaṇṇā hi buddhā bhagavanto, tesam buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattuṃ asamatthā. Sakalampi hi kappam vaṇṇentā pariyosāpetuṃ na sakkonti, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatappaṭiyattaṃ pāṭaligāmaṃ pāvīsi (..0374), pavisitvā bhagavā pasannacittena janena pupphagandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjijamāno āvasathāgāraṃ pāvīsi. Tena vuttaṃ- “atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamī”ti.

Pāde pakkhāletvāti yadipi bhagavato pāde rajojallaṃ na upalimpati, tesam pana upāsakānaṃ kusalābhivuddhiṃ ākaṅkhanto paresam diṭṭhānugatiṃ āpajjanatthañca bhagavā pāde pakkhāleti. Apica upādinnakasarīraṃ nāma sītaṃ kātābbampi hotīti etadatthampi bhagavā nhānapādadhovanādīni karotiyeva. **Bhagavantaṃyeva purakkhatvā**ti bhagavantaṃ purato katvā. Tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṃ katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalena paliveṭhetvā piṭhe ṭhapitā rattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativirocittha.

Ayaṃ panettha porāṇānaṃ vaṇṇabhaṇanamaggo-

“Gantvāna maṇḍalamāḷaṃ, nāgavikkantacāraṇo;
obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

“Tahiṃ nisinno naradammasārathi,
devātidevo satapuññalakkhaṇo;
buddhāsane majjhagato virocāti,
suvaṇṇanikkhaṃ viya paṇḍukambale.

“Nekkhaṃ jambonadasseva, nikkhattaṃ paṇḍukambale;
virocāti vītamalo, maṇiverocano yathā.

“Mahāsālova samphullo, merurājāvalaṅkato;
suvaṇṇayūpasaṅkāso, padumo kokanado yathā.

“Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī;
devānaṃ pārichattova, sabbaphullo virocāti”ti.

Pāṭaligāmiye (..0375) **upāsake āmantesī**ti yasmā tesu upāsakesu bahū janā sīlesu paṭiṭṭhitā, tasmā paṭhamaṃ tāva sīlavipattiyā ādīnavaṃ pakāsetvā pacchā sīlasampadāya ānisaṃsaṃ dassetuṃ, **“pañcime gahapatayo”**ti-ādinā dhammasanattamaṃ āmantesi.

Tattha **dussīloti** nissīlo. **Sīlavipannoti** vipannasīlo bhinnasaṃvaro. Ettha ca “dussīlo”ti padena puggalassa sīlābhāvo vutto. So panassa sīlābhāvo duvidho asamādānena vā samādinnaṃ bhedenā vāti. Tesu purimo na tathā sāvajjo, yathā dutiyo sāvajjataro. Yathādhippetādīnavanimittaṃ sīlābhāvaṃ puggalādhiṭṭhānāya desanāya dassetuṃ, “sīlavipanno”ti vuttaṃ. Tena “dussīlo”ti padassa atthaṃ dasseti. **Pamādādhikaraṇanti** pamādakāraṇā. Idañca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena sippaṭṭhā-

nena jīvikam kappeti yadi kasiyā yadi vāñijjāya yadi gorakkhena, pāṇātipātādiva-
sena pamatto taṃ taṃ yathākālam sampādetuṃ na sakkoti, athassa kammaṃ
vinassati. Māghātakāle pana pāṇātipātādīni karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhoga-
jāniṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo pamādakāraṇā sīlato buddhavacanato jhānato
satta-ariyadhanato ca jāniṃ nigacchati.

Pāpako kittisaddoti gahaṭṭhassa “asuko amukakule jāto dussīlo pāpadhammo
pariccatta-idhalokaparaloko salākabhattamattampi na deti”ti parisamajjhe pāpako
kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa “asuko nāma thero satthu sāsane pabba-
jītvā nāsakkhi sīlāni rakkhituṃ, na buddhavacanaṃ gahetuṃ, vejjakammādīhi
jīvati, chahi agāravehi samannāgato”ti evaṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne “koci mama
kammaṃ jānissati, atha maṃ nindissati, rājakulassa vā dassessati”ti sabhayo upa-
saṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho nisīdati, visārado hutvā
kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi bahubhikkhusaṅghe sannipatite “avassaṃ koci
mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāma-
ññato cāvetvā nikkāḍḍhissati”ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ
(..0376) na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi samāno susīlo viya carati, sopi ajjhāsa-
yena maṅku hotiyeva.

Sammūlho kālam karotīti dussīlassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlaka-
mmāni samādāya pavattitaṭṭhānāni āpāthaṃ āgacchanti. So ummīletvā idhalokaṃ,
nimīletvā paralokaṃ passati. Tassa cattāro apāyā kammānurūpaṃ upaṭṭhahanti,
sattisatena pahariyamāno viya aggijālābhighātena jhāyamāno viya ca hoti. So
“vāretha, vārethā”ti viravantova marati. Tena vuttaṃ- “sammūlho kālam karoti”ti.

Kāyassa bhedāti upādinnaṃ khandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantaraṃ
abhinibbattakkhandhaggaṇā. Atha vā **kāyassa bhedāti** jīvitindriyassa upa-
cchedā. **Paraṃ maraṇāti** cutito uddhaṃ. **Apāyanti**-ādi sabbaṃ nirayavevacanaṃ.
Nirayo hi saggamokkhaḥetubhūtā puññasāṅkhātā ayā apetattā, sukhānaṃ vā
ayassa, āgamanassa vā abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**,
dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti duggati. Vivasā nipatanti
ettha dukkatakarinoti **vinipāto**, vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamānaṅga-
ccaṅgāti vinipāto. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoṇiṃ dīpeti. Tiracchānayoṇi hi apāyo
sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato.
Duggatiggahaṇena pettivisayaṃ dīpeti. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito ape-
tattā, dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadiṣaṃ avinipatitattā pe-
tamahiddhikānampi vijjamānattā. Vinipātaggaṇena asurakāyaṃ dīpeti. So hi
yathāvuttenaṭṭhena “apāyo” ceva “duggati” ca sabbasampattisamussayehi vinipa-
titattā “vinipāto”ti ca vuccati. Nirayaggahaṇena avīci-ādikaṃ anekappakāraṃ nira-
yameva dīpeti. **Upapajjatīti** nibbattati.

Ānisaṃsakathā vuttavipariyāyena veditabbā. Ayaṃ pana viseso- **sīlavāti** samā-
dānavasena sīlavā. **Sīlasampannoti** parisuddhaṃ paripuññaṃ katvā (..0377)
sīlassa samādānena sīlasampanno. **Bhogakkhandhanti** bhogarāsiṃ. **Sugatim**

saggaṃ lokanti ettha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagati eva. Tattha sundarā gati **sugati**, rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**, so sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti**.

Pāṭaligāmiye upāsake bahudeva rattim dhammiyā kathāyāti aññāyapi pāḷimuttāya dhammakathāya ceva āvasathānumodanakathāya ca. Tadā hi bhagavā yasmā ajātasattunā tattha pāṭaliputtanagaraṃ māpentena aññesu gāmanigamajanapadarājadhānīsu ye sīlācārasampannā kuṭumbikā, te ānetvā dhanadhaññagharavatthukhettavatthādīni ceva parihārañca dāpetvā nivesiyanti. Tasmā pāṭaligāmiyā upāsakā ānisaṃsadassāvītāya visesato sīlagarukā sabbaguṇānañca sīlassa adhiṭṭhānabhāvato tesam paṭhamam sīlānisaṃse pakāsetvā tato param ākāsaṅgaṃ otārento viya, pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya, mahājambuṃ matthake gahetvā cālento viya, yojanikamadhukaṇḍam cakkayantena piḷetvā madhurasam pāyamāno viya pāṭaligāmikānam upāsakānam hitasukhāvaham pakiṇṇakakatham kathento “āvāsadānam nāmetaṃ gahapatayo mahantaṃ puññaṃ, tumhākaṃ āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṅghena ca paribhutto, mayā ca bhikkhusaṅghena ca paribhutte pana dhammaratanenapi paribhutto yeva hoti. Evaṃ tīhi rata- nehi paribhutte aparimeyyo ca vipāko, apica āvāsadānasmim dinne sabbadānam dinnameva hoti, bhūmaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākḥamaṇḍapassa vā saṅgham uddissa katassa ānisaṃso paricchindituṃ na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhava nibbattamānassapi sampiḷitagabbhavāso nāma na hoti, dvādasahattho ovarako viyassa mātukucchi asambādhova hoti”ti evam nānāyehi vicittam bahum dhammakatham kathetvā-

“Sītam uḥham paṭihanti, tato vāḷamigāni ca;
sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

“Tato vātātapo ghorō, sañjāto paṭihaññati;
leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassituṃ.

“Vihāradānam (..0378) saṅghassa, aggaṃ buddhena vaṇṇitam;
tasmā hi paṇḍito poso, sampassam atthamattano.

“Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute;
tesam annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.

“Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā;
te tassa dhammam desenti, sabbadukkhāpanūdanam;

yaṃ so dhammam idhaññāya, parinibbāti anāsavo”ti. (cūḷava. 295)-

Evaṃ ayampi āvāsadāne ānisaṃsoti bahudeva rattim atirekataram diyaḍḍhayaṃam āvāsadānānisaṃsakatham kathesi. Tattha imā gāthā tāva saṅgham āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅgham nārohati. **Sandassetvā**ti-ādīni vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kālam maññathā**ti yassa gamanassa tumhe kālam maññatha, gamanakālo tumhākam, gacchathāti vuttam hoti. Kasmā pana bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya. Tiyāmarattiñhi tattha nisīditvā vītināmentānam tesam sarīre ābādho uppajjeyyāti, bhikkhusaṅghhepi ca vipabhātasayanānisajjāya okāso laddhum vaṭṭati, iti ubhayānukampāya uyyoje-

sīti. **Suññāgāranti** pāṭiyekkaṃ suññāgāraṃ nāma tattha natthi. Tena kira gahapa-
tayo tasseva āvasathāgārassa ekapasse paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā kappiya-
mañcaṃ paññāpetvā tattha kappiyapaccattharaṇaṃ attharivā upari suvaṇṇaraja-
tatārakāgandhamālādipaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā telappadīpaṃ āropesaṃ
“appeva nāma sathā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṃ vissamitukāmo idha nipa-
jjeyya, evaṃ no idaṃ āvasathāgāraṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ
dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”ti. Sathāpi tadeva sandhāya tattha
saṅghāṭiṃ paññāpetvā sīhaseyyaṃ kappesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “suññāgāraṃ
pāvisi”ti. Tattha pādadhovanaṭṭhānato paṭṭhāya yāva dhammāsanā agamāsi,
ettake ṭhāne gamanaṃ nipphannaṃ. Dhammāsaṇaṃ patvā thokaṃ aṭṭhāsi, idaṃ
tattha ṭhānaṃ. Bhagavā dve yāme dhammāsane nisīdi, ettake ṭhāne

nisajjā nipphannā. Upāsake uyyojetvā dhammāsanato (..0379) oruyha yathāvutte ṭhāne sīhaseyyaṃ kappesi. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ ahoṣīti.

Sunidhavassakārāti sunidho ca vassakāro ca dve brāhmaṇā. **Magadhamahāma-****ttā**ti magadharaṅṅo mahā-amaccā, magadharaṭṭhe vā mahāmattā mahatīyā issariyamattāya samannāgatāti mahāmattā. **Pāṭaligāme nagaraṃ māpentī**ti pāṭaligāmasaṅkhāte bhūmipadese nagaraṃ māpentī. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyā**ti licchavirājūnaṃ āyamukhappacchindanattaṃ. **Sahassasahassevā**ti ekekavaggavasena sahasaṃ sahasaṃ hutvā. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetunti** raṅṅo rājamahāmattānaṅca nivesanāni māpetuṃ vatthuvijjāpāṭhākānaṃ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhāpathaviyaṃ tiṃsahattamatte ṭhāne “idha nāgaggāho, idha yakkhaggāho, idha bhūtaggāho, idha pāsāṅgo vā khāṅuko vā atthī”ti jānanti. Te tadā sippaṃ jappetvā devatāhi saddhiṃ sammantayamānā viya māpentī.

Atha vā nesam sarīre devatā adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetuṃ cittaṃ nāmenti. Tā catūsu koṅesu khāṅuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhakulānaṃ saddhā devatā tathā karonti, assaddhakulānaṃ assaddhā devatā. Kimkāraṅā? Saddhānaṅhi evaṃ hoti “idha manussā nivesanaṃ māpentā paṭhamaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ vadāpessanti, atha mayaṃ sīlavantānaṃ dassanaṃ dhammakathaṃ paṅhavissajjanaṃ anumodanaṃ sotuṃ labhissāma, manussā ca dānaṃ datvā amhākaṃ pattīṃ dassanti”ti. Assaddhā devatāpi “attano icchānurūpaṃ tesam paṭipattīṃ passituṃ, kathaṅca sotuṃ labhissāmā”ti tathā karonti.

Tāvatiṃsehīti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitamanussaṃ, ekasmiṅca vihāre ekaṃ bahussutaṃ bhikkhuṃ upādāya “asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā”ti saddo abbhuggacchati, evameva sakkam devarājānaṃ, vissakammaṅca devaputtaṃ upādāya “tāvatiṃsā paṇḍitā”ti saddo abbhuggato. Tenāha “tāvatiṃsehī”ti. **Seyyathāpī**ti-ādinā (..0380) devehi tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā viya sunidhavassakārā nagaraṃ māpentīti dasseti.

Yāvatā, ānanda, ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyamanussānaṃ osaraṅaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvatā vaṇippathoti** yattakaṃ vāṇijānaṃ āhaṭabhaṅḍassa rāsivasena kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vāṇijānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagaraṃ**ti tesam ariyāyatanavaṇippathānaṃ idaṃ nagaraṃ aggaṃ bhavissati jeṭṭhakaṃ pāmokkhaṃ. **Puṭabhedananti** bhaṅḍapuṭabhedanaṭṭhānaṃ, bhaṅḍabhaṅḍikānaṃ mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṅḍampi hi idheva labhissanti, aṅṅattha vikkayaṃ agacchantāpi idheva vikkayaṃ gacchissanti, tasmā idheva puṭaṃ bhindissanti attho. Āyānampi hi catūsu dvāresu cattāri, sabhāyaṃ ekanti evaṃ divase divase pañcasatasahassāni tattha uṭṭhahissanti. Tāni sabhāvāni āyānīti dasseti.

Aggito vāti-ādīsu samuccayattho vāsaddo, agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissati attho. Tassa hi eko koṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetuṃ na sakkhissanti, ekaṃ koṭṭhāsaṃ gaṅgā gahetvā gamissati, eko iminā akathitaṃ

amussa, amunā akathitaṃ imassa vadantānaṃ piṣuṇavācānaṃ vasena bhinnānaṃ manussānaṃ aññamaññabhedenā vinassissati. Evaṃ vatvā bhagavā paccūsakāle gaṅgātīraṃ gantvā katamukhadhovano bhikkhācārelaṃ āgamaya- māno nisīdi.

Sunidhavassakārāpi “amhākaṃ rājā samaṇassa gotamassa upaṭṭhāko, so amhe upagate pucchissati ‘satthā kira pāṭaligāmaṃ agamāsi, kiṃ tassa santikaṃ upasaṅkamittha, na upasaṅkamitthā’ti. ‘Upasaṅkamimhā’ti ca vutte ‘nimantayittha, na nimantayitthā’ti pucchissati. ‘Na nimantayimhā’ti ca vutte amhākaṃ dosaṃ āro- petvā niggaṇhissati, idañcāpi mayaṃ akataṭṭhāne nagaraṃ māpema, samaṇassa kho pana gotamassa gatagataṭṭhāne kālakaṇṇisattā paṭikkamanti, taṃ mayaṃ nagaramaṅgalaṃ vācāpessāmā”ti cintetvā satthāraṃ upasaṅkamitvā nimanta- yiṃsu. Tena vuttaṃ- **“atha kho sunidhavassakārā”** ti-ādi.

Pubbaṇhasamayanti (..0381) pubbaṇhe kāle. **Nivāsetvāti** gāmapavesananihā- rena nivāsaṇaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā. **Pattacīvaramādāyāti** cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gahetvā.

Sīlavantetthāti sīlavanto ettha attano vasanaṭṭhāne. **Saññate**ti kāyavācācittēhi saññate. **Tāsaṃ dakkhiṇamādiseti** saṅghassa dinne cattāro paccaye tāsaṃ ghara- devatānaṃ ādiseyya pattiṃ dadeyya. **Pūjitā pūjayantīti** “ime manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, evampi no pattiṃ denti”ti ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karonti suṭṭhu ārakkhaṃ karonti. **Mānitā mānayanāntīti** kālānukālaṃ balikammakaraṇena mānitā “ete manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, tathāpi catupañcachamāsa- ntaraṃ no balikammaṃ karonti”ti mānenti uppannaparissayaṃ haranti. **Tato nanti** tato taṃ paṇḍitajātikaṃ purisaṃ. **Orasanti** ure ṭhapetvā vaḍḍhitaṃ, yathā mātā orasaṃ puttāṃ anukampati, uppannaparissayaharaṇatthamevassa yathā vāyamati, evaṃ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatīti** sundarāni passati.

Anumoditvāti tehi tadā pasutapuññaṃ anuṃmodanavasena tesāṃ dhamma- kathaṃ katvā. Sunidhavassakārāpi “yā tattha devatā āsuṃ, tāsaṃ dakkhiṇamādi- se”ti bhagavato vacanaṃ sutvā devatānaṃ pattiṃ adaṃsu. **Taṃ gotamadvāraṃ nāma ahoṣīti** tassa nagarassa yena dvārena bhagavā nikkhami, taṃ gotama- dvāraṃ nāma ahoṣi. Gaṅgāya pana uttaraṇatthaṃ anotiṇṇattā gotamatitthaṃ nāma nāhoṣi. **Pūrāti** puṇṇā. **Samatittikāti** taṭṭasaṃmaṃ udakassa tittā bharitā. **Kāka- peyyāti** tīre ṭhitakākehi pātuṃ sakuṇeyya-udakā. Dvīhipi padehi ubhatokūla- samaṃ paripuṇṇabhāvameva dasseti. **Uḷumpanti** pāragamanatthāya dārūni saṅghāṭetvā āṇiyo koṭṭetvā kataṃ. **Kullanti** veḷudaṇḍādike valli-ādīhi bandhitvā kataṃ.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ mahājanassa gaṅgodakamattassapi kevalaṃ taritūṃ asamatthataṃ, attano pana bhikkhusaṅghassa ca atigambhīravitthataṃ saṃsāra- mahaṇṇavaṃ (..0382) taritvā ṭhitabhāvañca sabbākārato viditvā tadatthaparidī- panaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **aṇṇavanti** sabbantimena paricchēdena yojanamattaṃ gambhīrassa ca vitthataṃ ca udakaṭṭhānassetāṃ adhivacanaṃ. **Saranti** saritvā gamanato idha nadī adhippetā. Idaṃ vuttaṃ hoti- **ye** gambhīravitthataṃ saṃsāraṇṇavaṃ taṇhāsa-

ritañca **taranti**, te ariyamaggasañkhātaṃ **setuṃ katvāna visajja pallalāni** anāmasi-
tvāva udakabharitāni ninnaṭṭhānāni, ayaṃ pana idaṃ appamattakaṃ udakaṃ tari-
tukāmo **kullañhi jano pabandhati** kullaṃ bandhituṃ āyāsaṃ āpajjati. **Tiṇṇā medhā-
vino janāti** ariyamaggañāṇasañkhātāya medhāya samannāgatattā medhāvino
buddhā ca buddhasāvaka ca vinā eva kullena tiṇṇā paratīre patiṭṭhitāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dvidhāpathasuttavaṇṇanā

77. Sattame **addhānamaggapaṭipannoti** addhānasañkhātaṃ dīghamaggaṃ
paṭipanno gacchanto hoti. **Nāgasamālenāti** evaṃnāmakena therena. **Pacchāsama-
nenāti** ayaṃ tadā bhagavato upaṭṭhāko ahosi. Tena naṃ pacchāsamaṇaṃ katvā
maggam paṭipajji. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsativassāni anibaddhā upa-
ṭṭhākā ahesuṃ, tato paraṃ yāva parinibbānā pañcavīsativassāni āyasmā ānando
chāyāva upaṭṭhāsi. Ayaṃ pana anibaddhupaṭṭhākakālo. Tena vuttaṃ- **“āyasmatā
nāgasamālena pacchāsamaṇenā”** ti. **Dvidhāpathanti** dvidhābhūtaṃ maggaṃ.
“Dvedhāpathan”tipi paṭhanti āyasmā nāgasamālo attanā pubbe tattha kataparica-
yattā ujubhāvañcassa sandhāya vadati **“ayaṃ, bhante bhagavā, pantho”** ti.

Bhagavā pana tadā tassa saporissayabhāvaṃ ñatvā tato aññaṃ maggaṃ
gantukāmo **“ayaṃ, nāgasamāla, pantho”** ti āha. “Saporissayo” ti ca vutte asadda-
hitvā “bhagavā na tattha parissayo” ti vadeyya, tadassa dīgharattaṃ ahitāya
dukkhāyāti “saporissayo” ti na kathesi. Tikkhattum “ayaṃ (.0383) pantho, iminā
gacchāmā” ti vatvā catutthavāre “na bhagavā iminā maggena gantum icchati, aya-
meva ca ujumaggo, handāhaṃ bhagavato pattacīvaraṃ datvā iminā maggena
gamissāmi” ti cintetvā satthu pattacīvaraṃ dātum asakkonto bhūmiyaṃ ṭhapetvā
paccupaṭṭhitena dukkhasaṃvattanikena kammunā codiyamāno bhagavato
vacanaṃ anādiyitvāva pakkāmi. Tena vuttaṃ- **“atha kho āyasmā nāgasamālo
bhagavato pattacīvaraṃ tattheva chamāyaṃ nikkhipitvā pakkāmi”** ti. Tattha **bhaga-
vato pattacīvaranti** attano hatthagataṃ bhagavato pattacīvaraṃ. **Tatthevāti** tasmim-
yeva magge **chamāyaṃ** pathaviyaṃ nikkhipitvā pakkāmi. Idaṃ vo bhagavā patta-
cīvaraṃ, sace icchatha, gaṇhatha, yadi attanā icchitamaggaṃyeva gantukāma-
tthāti adhippāyo. Bhagavāpi attano pattacīvaraṃ sayameva gahetvā yathādhi-
ppetaṃ maggaṃ paṭipajji.

Antarāmagge corā nikkhamitvāti tadā kira pañcasatā purisā luddā lohitapāṇino
rājāparādhino hutvā araññaṃ pavisitvā corikāya jīvikaṃ kappentā “pāripanthika-
bhāvena rañño āyapathaṃ pacchindissāmā” ti maggasamīpe araññe tiṭṭhanti. Te
theraṃ tena maggena gacchantam disvā “ayaṃ samaṇo iminā maggena āga-
cchati, avaḷañjitabbaṃ maggaṃ vaḷañjeti, amhākaṃ atthibhāvaṃ na jānāti, handa
naṃ jānāpessāmā” ti kujjhivā gahanaṭṭhānato vegena nikkhamitvā sahasā theram
bhūmiyaṃ pātetvā hatthapādehi koṭṭetvā mattikāpattañcassa bhinditvā cīvaraṃ

khaṇḍākhāṇḍikaṃ chinditvā pabbajitattā “taṃ na hanāma, ito paṭṭhāya imassa maggassa parissayabhāvaṃ jānāhī”ti vissajjesuṃ. Tena vuttaṃ- **“atha kho āyasmato ...pe... vipphālesun”** ti.

Bhagavāpi “ayaṃ tena maggena gato corehi bādhitō maṃ pariyesitvā idāneva āgamissati”ti ñatvā thokaṃ gantvā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaṇḍale nisīdi. Āyasmāpi kho nāgasamālo paccāgantvā satthārā gatamaggameva gahetvā gacchanto tasmīṃ rukkhamaṇḍale bhagavantaṃ passitvā upasaṅkamtivā vanditvā taṃ pavattiṃ sabbaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ- **“atha kho āyasmā nāgasamālo ...pe... saṅghāṭiṅca vipphālesun”** ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato nāgasamālassa attano vacanaṃ anādiyitvā akhemantamaggagamaṇaṃ, attano ca khemantamaggagamaṇaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi.**

Tattha (..0384) **saddhiṃ caranti** saha caranto. **Ekato vasanti** idaṃ tasseva vevacanaṃ, saha vasantoti attho. **Misso aññajanena vedagūti** veditabbaṭṭhena vedasaṅkhātena catusacca-ariyamaggañāṇena gatattā adhigatattā, vedassa vā sakalassa ñeyyassa pāraṃ gatattā vedagū. Attano hitāhitaṃ na jānātīti añño, avidvā bāloti attho. Tena aññena janena misso saha caraṇamattena misso. **Vidvā pajahāti pāpakanti** tena vedagūbhāvena vidvā jānanto pāpakaṃ abhaddakaṃ attano dukkhāvahaṃ pajahāti, pāpakaṃ vā akalyāṇapuggalaṃ pajahāti. Yathā kiṃ? **Koṅco khīrapakova ninnaganti** yathā koṅcasakuṇo udakamissite khīre upanīte vinā toyaṃ khīramattasseva pivanato khīrapako ninnatṭhānagamaṇena ninnagasaṅkhātaṃ udakaṃ pajahāti vajjeti, evaṃ paṇḍito kira duppaññapuggalehi ṭhānani-sajjādīsu sahabhūtopi ācārena te pajahāti, na kadācīpi sammisso hoti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Visākhāsuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame visākhāya migāramātuyā nattā kālaṅkatā hotīti visākhāya mahā-upāsikāya puttassa dhītā kumārikā kālaṅkatā hoti. Sā kira vattasampannā sāsane abhippasannā mahā-upāsikāya geḥaṃ pavitṭhānaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṅca attanā kātabbaveyyāvaccamaṃ purehattaṃ pacchābhattaṅca appamattā akāsi,

attano pitāmahiyā cittānukūlaṃ paṭipajji. Tena visākhā gehato bahi gacchanti sabbam tassāyeva bhāraṃ katvā gacchati, rūpena ca dassaniyā pāsādikā, iti sā tassā visesato piyā manāpā ahosi. Sā rogābhibhūtā kālamakāsi. Tena vuttaṃ- “tena kho pana samayena visākhāya migāramātuyā nattā kālānkatā hoti piyā manāpā”ti. Atha mahā-upāsikā tassā maraṇena sokaṃ sandhāretuṃ asakkonti dukkhī dummanā sarīranikkhepaṃ kāretvā “api nāma satthu santikaṃ gatakāle cittassādaṃ labheyyan”ti bhagavantaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ- **“atha kho visākhā migāramātā”**ti-ādi. Tattha **divā divassāti** divasassāpi divā, majjhanhike kāleti attho.

Bhagavā (..0385) visākhāya vaṭṭābhiraṭṭiṃ jānanto upāyena sokatanukaraṇatthaṃ **“iccheyyāsi tvaṃ visāke”**ti-ādimāha. Tattha **yāvatikāti** yattakā. Tadā kira satta janakoṭiyo sāvattiyam paṭivasanti. Taṃ sandhāya bhagavā **“kīvabahukā pana visāke sāvattiyā manussā devasikaṃ kālam karonti”**ti pucchi. Visākhā **“dasapi, bhante”**ti-ādimāha. Tattha **tiṇṇi** tayo. Ayameva vā pāṭho. **Avivittāti** asuññā.

Atha bhagavā attano adhippāyaṃ pakāsento **“api nu tvaṃ kadāci karahaci anallavatthā vā bhavyeyyāsi anallakesā vā”**ti āha. Nanu evaṃ sante tayā sabbakālam sokābhibhūtāya matānaṃ puttādīnaṃ amaṅgalūpacāravasena udakoroḥaṇena allavatthāya allakesāya eva bhavitabbanti dasseti. Taṃ sutvā upāsikā saṃvega-jātā **“no hetam, bhante”**ti paṭikkhipitvā piyavatthum vippaṭisārato attano cittassa nivattabhāvaṃ satthu ārocenti **“alam me, bhante, tāvabahukehi puttehi ca nattā-rehi cā”**ti āha.

Athassā bhagavā “dukkham nāmetaṃ piyavatthunimittam, yattakāni piyavatthūni, tattakāni dukkhāni. Tasmā sukhakāmena dukkhappaṭikūlena sabbaso piyavatthuto cittaṃ vivecetabban”ti dhammaṃ desento **“yesam kho visāke satam piyāni, satam tesam dukkhāni”**ti-ādimāha. Tattha **satam piyāni**ti satam piyāyita-bbavatthūni. “Satam piyan”tipi keci paṭhanti. Ettha ca yasmā ekato paṭṭhāya yāva dasa, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānā, tasmā **“yesam dasa piyāni, dasa tesam dukkhāni”**ti-ādinā pāḷi āgatā. Keci pana “yesam dasa piyānaṃ, dasa nesam dukkhānaṃ”ti-ādinā paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. Yasmā pana vīsati to paṭṭhāya yāva satam, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānāva, tasmā tatthāpi saṅkhyeyyappadhānatamyeva gahetvā “yesam kho visāke satam piyāni, satam tesam dukkhāni”ti-ādinā pāḷi āgatā. Sabbesampi ca “yesam ekaṃ piyaṃ, ekaṃ tesam dukkhan”ti pāṭho, na pana dukkhassāti. Etasmiñhi pakkhe ekarasā ekajjhāsaya ca bhagavato desanā hoti. Tasmā yathāvuttanayāva pāḷi veditabbā.

Etamattham (..0386) **viditvā** sokaparidevādikaṃ cetasikaṃ kāyikañca dukkham piyavatthunimittam piyavatthumhi sati hoti, asati na hoti etamattham sabbākārato jānitvā tadatthaparidīpanam **imaṃ udānam udānesi**.

Tassattho- ñātibhogarogasiladiṭṭhibiyasanehi phuṭṭhassa anto nijjhāyantassa bālassa cittasantāpalakkhaṇā **ye keci** mudumajjhādibhedena yādisā tādisā **sokā vā** tehiyeva phuṭṭhassa sokuddehakasamuṭṭhāpitavacivippalāpalakkhaṇā **paridevitā vā** aniṭṭhaphoṭṭhabbapaṭihatakāyassa kāyapīlanalakkhaṇā **dukkhā vā** tathā avutta-

tthassa vikappanatthena **vāsaddena** gahitā domanassūpāyāsādayo vā nissaya-
 bhedena ca **anekarūpā** nānāvidhā imasmiṃ sattaloke dissanti upalabbhanti,
 sabbepi **ete piyaṃ** piyajātikaṃ sattaṃ saṅkhāraṅca **paṭicca** nissāya āgamma
 paccayaṃ katvā **pabhavanti** nibbattanti. Tasmīṃ pana yathāvutte piyavatthumhi
piye asante piyabhāvakare chandarāge pahīne na kadācipi **ete bhavanti**. Vutta-
 ñhetam- “piyato jāyatī soko ...pe... pemato jāyatī soko”ti ca ādi (dha. pa. 212-213).
 Tathā “piyappabhūtā kalahā vivādā, paridevasokā sahamaccharehi”ti ca ādi (su.
 ni. 869). Ettha ca “paridevitā vā dukkhā vā”ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, “paridevi-
 tāni vā dukkhāni vā”ti vattabbe vibhattilopo vā katoti veditabbo.

Tasmā hi te sukhino vītasokāti yasmā piyappabhūtā sokādayo yesaṃ natthi,
 tasmā te eva sukhino vītasokā nāma. Ke pana te? **Yesam piyaṃ natthi kuhiñci loke**
 yesaṃ ariyānaṃ sabbaso vītarāgattā katthacipi sattaloke saṅkhāraloke ca piyaṃ
 piyabhāvo “putto”ti vā “bhātā”ti vā “bhagini”ti vā “bhariyā”ti vā piyaṃ piyāyanaṃ
 piyabhāvo natthi, saṅkhāralokepi “etaṃ mama santakaṃ, imināhaṃ imaṃ nāma
 sukhaṃ labhāmi labhissāmi”ti piyaṃ piyāyanaṃ piyabhāvo natthi. **Tasmā asokaṃ**
virajaṃ patthayāno, piyaṃ na kayirātha kuhiñci loketi yasmā ca sukhino nāma vīta-
 sokā, vītasokattāva katthacipi visaye piyabhāvo natthi, tasmā attano yathāvuttaso-
 kābhāvena ca asokaṃ asokabhāvaṃ rāgarajādivigamanena virajaṃ (..0387) vira-
 jabhāvaṃ arahattaṃ, sokassa rāgarajādīnaṅca abhāvahetubhāvato vā “asokaṃ
 virajan”ti laddhanāmaṃ nibbānaṃ patthayāno kattukamyatākusalacchandassa
 vasena chandajāto katthaci loke rūpādiddhamme antamaso samathavipassanādha-
 mmepi piyaṃ piyabhāvaṃ viyāyanaṃ na kayirātha na uppādeyya. Vuttañhetam-
 “dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā”ti (ma. ni. 1.240).

Atthamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamadabbasuttavaṇṇanā

79. Navame **āyasmā**ti piyavacanaṃ. **Dabboti** tassa therassa nāmaṃ. **Mallapu-**
ttoti mallarājassa putto. So hi āyasmā padumuttarassa bhagavato pādamūle katā-
 bhinihāro kappasatasahassaṃ upacitapuññasañcayo amhākaṃ bhagavato kāle
 mallarājassa devikā kucchiyaṃ nibbatto katādhikārattā jātiyā sattavassikakāle-
 yeva mātāpitaro upasaṅkamtivā pabbajjaṃ yāci. Te ca “pabbajitvāpi ācāraṃ tāva
 sikkhatu, sace taṃ nābhiramissati, idheva āgamissati”ti anujāniṃsu. So satthāraṃ
 upasaṅkamtivā pabbajjaṃ yāci. Satthāpissa upanissayasampattiṃ oloketvā
 pabbajjaṃ anujāni. Tassa pabbajjāsamaye dinna-ovādena bhavattayaṃ ādittaṃ
 viya upaṭṭhāsi. So vipassanaṃ paṭṭhapetvā khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇi.
 Yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, “tisso vijjā catasso paṭisambhidā chaḷabhiññā
 nava lokuttaradhammā”ti evamādikaṃ sabbam adhigantvā asītiyā mahāsāvakesu
 abbhantaro ahosi. Vuttañhetam tena āyasmātā-

“Mayā kho jātiyā sattavassena arahattaṃ sacchikataṃ, yaṃkiñci sāvakena

pattabbaṃ, sabbaṃ taṃ anuppattaṃ mayā”ti-ādi (pārā. 380).

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti so kirāyasmā ekadivasam rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattam piṇḍapātappaṭikkanto bhagavato vattam dassetvā divā-ṭṭhānam gantvā udakakumbhato udakam gahetvā pāde pakkhāletvā gattāni (..0388) sītiṃ katvā cammakkaṇḍam paññāpetvā nisinno kālaparicchedam katvā samāpattiṃ samāpajji. Athāyasmā yathākālaparicchedam samāpattito vuṭṭhahitvā attano āyusaṅkhāre olokesi. Tassa te parikkhīṇā katipayamuhuttikā upaṭṭhahiṃsu. So cintesi- “na kho metaṃ patirūpaṃ, yamaṃ satthu anārocetvā sabrahmacārihi ca avidito idha yathānisinnova parinibbāyissāmi. Yaṃnūnāhaṃ satthāraṃ upasaṅkamitvā parinibbānam anujānāpetvā satthu vattam dassetvā sāsanaṃ niyyānikabhāvadassanattam mayhaṃ iddhānubhāvaṃ vibhāvento ākāse nisīditvā tejo dhātuṃ samāpajjitvā parinibbāyeyyaṃ. Evaṃ sante ye mayi assaddhā appasannā, tesampi pasādo uppajjissati, tadassa tesam dīgharattam hitāya sukhāyā”ti. Evañca so āyasmā cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā sabbaṃ taṃ tattheva akāsi. Tena vuttaṃ- “**atha kho āyasmā dabbo mallaputto yena bhagavā tenupasaṅkamī**”ti-ādi.

Tattha **parinibbānakālo meti** “bhagavā mayhaṃ anupādisesāya nibbānadhā-tuyā parinibbānakālo upaṭṭhito, tamahaṃ bhagavato ārocetvā parinibbāyitukāmo-mhī”ti dasseti. Keci panāhu “na tāva thero jiṇṇo, na ca gilāno, parinibbānāya ca satthāraṃ āpucchati, kiṃ tattha kāraṇam? ‘Mettiyabhūmajakā bhikkhū pubbe maṃ amūlakena pārājikena anuddhaṃsesuṃ, tasmīṃ adhikaraṇe vūpasante pi akkosantiyeva. Tesam saddahitvā aññepi puthujjanā mayi agāravaṃ paribhavañca karonti. Imañca dukkhabhāraṃ niratthakaṃ vahitvā kiṃ payojanaṃ, tasmāhaṃ idāneva parinibbāyissāmī’ti sannīṭṭhānam katvā satthāraṃ āpucchī”ti. Taṃ akāraṇam. Na hi khīṇāsavā aparikkhīṇe āyusaṅkhāre paresam upavādādibhayena parinibbānāya cetenti ghaṭayanti vāyamanti, na ca paresam pasamsādi hetu ciraṃ tiṭṭhanti, atha kho saraseneva attano āyusaṅkhārassa parikkhayaṃ āgamenti. Yathāha-

“Nābhikaṅkhāmi maraṇam, nābhikaṅkhāmi jīvitam;

kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti. (theragā. 196, 606; mi. pa.

2.2.4)-

Bhagavāpissa āyusaṅkhāraṃ oloketvā parikkhīṇabhāvaṃ ñatvā “**yassadāni tvam, dabba, kālam maññasi**”ti āha.

Vehāsam (..0389) **abhuggantvāti** ākāsam abhi-uggantvā, vehāsam gantvāti attho. **Abhisaddayogena** hi idaṃ upayogavacanaṃ, attho pana bhummavasena veditabbo. Vehāsam abhuggantvā kiṃ akāsīti āha- “**ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā**”ti-ādi. Tattha **tejodhātuṃ samāpajjitvāti** tejo kasiṇacatutthajjhānasamāpattiṃ samāpajjitvā. Thero hi tadā bhagavantaṃ vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇam katvā ekamantaṃ ṭhito “bhagavā kappasatasahassaṃ tumhehi saddhiṃ tattha tattha vasanto puññāni karonto imamevatthaṃ sandhāya akāsiṃ, svāyamattho ajja matthakaṃ patto, idaṃ pacchimadassanaṃ”ti āha. Ye tattha puthujjana-bhikkhū sotāpannasakadāgāmino ca, tesu ekaccānam mahantaṃ kāruññaṃ

ahosi, ekacce ārodanappattā ahesuṃ. Athassa bhagavā cittācāraṃ ñatvā “tena hi, dabba, mayhaṃ bhikkhusaṅghassa ca iddhipāṭihāriyaṃ dassehi”ti āha. Tāva-deva sabbo bhikkhusaṅgho sannipati. Athāyasmā dabbo “ekopi hutvā bahudhā hoti”ti-ādinā (paṭi. ma. 1.102; dī. ni. 1.484) nayena āgatāni sāvakasādhāraṇāni sabbāni pāṭihāriyāni dassetvā puna ca bhagavantaṃ vanditvā ākāsaṃ abbhuggantvā ākāse pathaviṃ nimminitvā tattha pallaṅkena nisinno tejokasiṇasamāpattiyā parikammaṃ katvā samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sarīraṃ āvajjitvā puna samāpattiṃ samāpajjitvā sarīrajhāpanatejodhātuṃ adhiṭṭhahitvā parinibbāyi. Saha adhiṭṭhānena sabbo kāyo agginā āditto ahoṣi. Khaṇeneva ca so aggi kappavuṭṭhānaggi viya aṇumattampi saṅkhāragataṃ masimattampi tattha kiñci anavasesento adhiṭṭhānabalena jhāpetvā nibbāyi. Tena vuttaṃ- **“atha kho āyasmā dabbo mallaputto”**ti-ādi. Tattha **vuṭṭhahitvā parinibbāyī**ti iddhicittato vuṭṭhahitvā bhavaṅgacittena parinibbāyi.

Jhāyamānassāti jāliyamānassa. **Ḍayhamānassā**ti tasseva vevacanaṃ. Atha vā **jhāyamānassā**ti jālāpavattikkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, **ḍayhamānassā**ti vītaccitaṅgārakkhaṇaṃ. **Chārikā**ti bhasmaṃ. **Masī**ti kajjalaṃ. **Na paññāyitthā**ti na passittha, adhiṭṭhānabalena sabbaṃ khaṇeneva antaradhāyitthāti attho. Kasmā pana thero uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassesi, nanu bhagavatā iddhipāṭihāriyakaraṇaṃ paṭikkhittanti (..0390)? Na codetabbametaṃ gihīnaṃ sammukhā pāṭihāriyakaraṇassa paṭikkhittatā. Tañca kho vikubbanavasena, na panevaṃ adhiṭṭhānavasena. Ayaṃ panāyasmā dhammasāminā āṇattova pāṭihāriyaṃ dassesi.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ āyasmato dabbassa mallaputtassa anupādāparinibbānaṃ sabbākārato veditvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **abhedi kāyoti** sabbo bhūtopādāyapabhedo catusantatirūpakāyo bhijji, anavasesato ḍayhi, antaradhāyi, anuppattidhammataṃ āpajji. **Nirodhi saññāti**

rūpāyatanādigocaratāya rūpasaññādibhedā sabbāpi saññā appaṭisandhikena nirodhena nirujjhi. **Vedanā sītibhaviṃsu sabbā**ti vipākavedanā kiriyavedanāti sabbāpi vedanā appaṭisandhikanirodhena niruddhattā aṇumattampi vedanādarathassa abhāvato sītibhūtā ahesuṃ, kusalākusalavedanā pana arahattaphalakkhaṇeyeva nirodhaṃ gatā. “Sītirahiṃsū”tipi paṭhanti, santā niruddhā ahesunti attho. **Vūpasamiṃsu saṅkhārā**ti vipākakiriyappabhedā sabbepi phassādayo saṅkhārakkhandhadhammā appaṭisandhikanirodheneva niruddhattā visesena upasamiṃsu. **Viññāṇaṃ atthamāgamā**ti viññāṇampi vipākakiriyappabhedam sabbam appaṭisandhikanirodheneva attham vināsam upacchedam agamā agacchi.

Iti bhagavā āyasmato dabbassa mallaputtassa pañcannampi khandhānaṃ pubbeyeveva kilesābhisaṅkhārupādānassa anavasesato niruddhattā anupādāno viya jātavedo appaṭisandhikanirodhena niruddhabhāvaṃ nissāya pītivegavissatṭham udānaṃ udānesīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyadabbasuttavaṇṇanā

80. Dasame **tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesī**ti bhagavā rājagahe yathābhirantaṃ viharitvā janapadacārikaṃ caranto anukkamena sāvattiṃ patvā jetavane viharantoyeva yesaṃ bhikkhūnaṃ āyasmato dabbassa mallaputtassa parinibbānaṃ apaccakkhaṃ, tesam taṃ paccakkhaṃ katvā dassetuṃ, yepi (..0391) ca mettiyabhūmajakehi katena abhūtena abbhācikkhaṇena there gāvararahitā puthujjanā, tesam there bahumānuppādanatthañca āmantesi. Tattha **tatrā**ti vacanasaññāpane nipātamattaṃ. **Khoti** avadhāraṇe. Tesu “tatrā”ti iminā “bhagavā bhikkhū āmantesi”ti etesaṃ padānaṃ vuccamānataṃyeva joteti. “Kho”ti pana iminā āmantesiyeva, nāssa āmantane koci antarāyo ahoṣīti imamatthaṃ dasseti. Atha vā **tatrā**ti tasmim ārāme. **Khoti** vacanālaṅkāre nipāto. **Āmantesī**ti abhāsi. Kasmā pana bhagavā bhikkhūyeva āmantesīti? Jeṭṭhattā seṭṭhattā āsannattā sabbakālaṃ sannihitattā dhammadesanāya visesato bhājanabhūtattā ca.

Bhikkhavoti tesam āmantanākāradassanaṃ. **Bhadanteti** āmantitānaṃ bhikkhūnaṃ gāravena satthu paṭivacanadānaṃ. Tattha “bhikkhavo”ti vadanto bhagavā te bhikkhū ālapati. “Bhadante”ti vadantā te paccālapanti. Apica “bhikkhavo”ti iminā karuṇāvipphārasommahadayanissitapubbaṅgamaena vacanena te bhikkhū kammaṭṭhānamanasikāradhammapaccavekkhaṇādito nivattetvā attano mukhābhimukhe karoti. “Bhadante”ti iminā satthari ādarabahumānagāravādīpana-vacanena te bhikkhū attano sussūsaṃ ovādappaṭiggahagāravabhāvañca paṭivedenti. **Bhagavato paccassosunti** te bhikkhū bhagavato vacanaṃ pati-assosum sotukāmataṃ janesum. **Etadvocā**ti bhagavā etaṃ idāni vakkhamānaṃ sakalaṃ suttaṃ abhāsi. **Dabbassa, bhikkhave, mallaputtassā**ti-ādi anantarasutte vuttatthameva. **Etamatthanti**-ādīsupi apubbaṃ natthi, anantarasutte vuttanayeneva vedi-

tabbaṃ.

Gāthāsu pana **ayoghanahatassā**ti ayo haññati etenāti ayoghanaṃ, kammā-rānaṃ ayokūṭaṃ ayomuṭṭhi ca. Tena ayoghanena hatassa pahatassa. Keci pana “ayoghanahatassāti ghana-ayopiṇḍaṃ hatassā”ti atthaṃ vadanti. **Eva**-saddo cettha nipātamattaṃ. **Jalato jātavedasoti** jhāyamānassa aggissa. Anādare etaṃ sāmivacanaṃ. **Anupubbūpasantassā**ti anukkamena upasantassa vijjhātassa niruddhassa. **Yathā na ñāyate gatī**ti yathā tassa gati na ñāyati. Idaṃ vuttaṃ hoti- ayomuṭṭhikūṭādinā mahatā ayoghanena hatassa saṃhatassa, kaṃsabhājanādiga-tassa vā jalamānassa aggissa, tathā uppannassa (..0392) vā saddassa anukkamena upasantassa suvūpasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisandhikaniruddhattā.

Evaṃ sammāvimuttānanti evaṃ sammā hetunā ñāyena tadaṅgavikkhambhana-vimuttipubbaṅgamaena ariyamaggena catūhipi upādānehi āsavehi ca vimuttattā sammā vimuttānaṃ, tato eva kāmāpabandhasaṅkhātaṃ kāmoghaṃ bhavoghādi-bhedaṃ avasiṭṭhaṃ oghañca taritvā ṭhitattā **kāmabandhohatārinaṃ** suṭṭhu paṭipassa-sambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisaṅkhāravātehi ca akampaniyatāya **acalaṃ** anupādisesanibbānasaṅkhātaṃ sabbasaṅkhārūpasamaṃ **sukhaṃ pattānaṃ** adhigatānaṃ khīṇāsavānaṃ **gati** devamanussādibhedāsu gatīsu ayaṃ nāmāti paññāpetabbatāya abhāvattā paññāpetuṃ **natthi** na upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññattikabhāvameva hi so gatoti attho.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca pāṭaligāmiyavaggavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā (..0393) ca-

Suvimuttabhavādāno, devadānavamānito;
pacchinnataṅhāsantāno, pītisaṃvegadīpano.
Saddhammadānanirato, upādānakkhayāvaho;
tattha tattha udāne ye, udānesi vināyako.
Te sabbe ekato katvā, āropentehi saṅgahaṃ;
Udānamiti saṅgītaṃ, dhammasaṅgāhakehi yaṃ.
Tassa atthaṃ pakāsetuṃ, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
nissāya yā samāradhā, atthasaṃvaṇṇanā mayā.
Sā tattha paramatthānaṃ, suttantesu yathārahaṃ;
pakāsanā **paramatthadīpanī** nāma nāmato.
Sampattā pariniṭṭhānaṃ, anākulavinicchayā;
catuttiṃsappamāṇāya, pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;
puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.
Ogāhitvā visuddhāya, sīlādipaṭṭipattiyā;
sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.
Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.
Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati;
saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsātūti.

Badaratitthavihāravāsinā ācariyadhammapālattherena

Katā-udānassa aṭṭhakathā samattā.